

UNIVERZITET U NOVOM PAZARU

Departman za pravne nauke

Samra Dečković

**ZLOČIN IZ MRŽNJE U TEORIJI I PRAKSI ZEMALJA
ZAPADNOG BALKANA**

(Doktorska disertacija)

Mentor: Prof. dr Nedžad Korajlić

Novi Pazar, maj, 2021.

MENTOR:

Prof. dr Nedžad Korajlić, redovni profesor, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

PRESEDNIK KOMISIJE: Prof. dr Zoran Pavlović, redovni profesor, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Republika Srbija

ČLAN KOMISIJE: Prof. dr Enver Međedović, vanredni profesor, Univerzitet u Novom Pazaru

Datum odbrane: 10. 05. 2021. godine

ZLOČIN IZ MRŽNJE U TEORIJI I PRAKSI ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

REZIME

Mržnja kao osećaj praćen isključivošću, neprijateljstvom koje je rezultat averzije ili nedostatka simpatije prema nekome ili nečemu, javlja se u različitim kontekstima, od mržnje prema neživim predmetima ili životinjama, do mržnje prema sebi ili drugim ljudima. Reč je o osećanju sa najvećim destruktivnim potencijalom, koje često prate i mnogi drugi akutni simptomi kao što su ljutnja, nasilje, a ponekad i manija progona i otvoreno neprijateljstvo. Takvo ponašanje lako vodi do konflikata između pojedinaca, društvenih grupa, čitavih nacija, pa i država. Ljudi svih rasa, pola, starosne dobi, etničke pripadnosti, nacionalnosti, religije, seksualne orijentacije, društvene klase, političkog opredeljenja, mogu biti meta osećanja mržnje. Gotovo sve države savremenog sveta na različite načine i u različitoj meri pogađa fenomen pod nazivom zločin iz mržnje. Cilj rada jeste analiza krivično pravnih odredaba kojima se reguliše institut zločina iz mržnje u zemljama Zapadnog Balkana, kao i analiza prakse postupanja policije i organa krivičnog pravosuđa po pitanju evidentiranja ovih slučajeva, radi ukazivanja na moguće pravce unapređenja delatnosti na polju detektovanja, evidentiranja i procesuiranja zločina iz mržnje.

U prvom delu rada pažnja je posvećena teorijskom određenju pojma zločina iz mržnje, pre svega kriminološkom aspektu, nakon čega je kroz analizu nacionalnih pravnih okvira zemalja Zapadnog Balkana dat prikaz trenutnog stanja u tim zemljama. Osim toga, analizirani su i međunarodni pravni akti koji regulišu ovo pitanje, pre svega u kom domenu su nacionalni propisi usklađeni sa njima. Procesuiranje zločina iz mržnje takođe se razmatra u radu, sa posebnim osvrtom na pozitivne primere iz prakse, ali uz ukazivanje da društvena kontrola u većini zemalja Zapadnog Balkana nije na zavidnom nivou kada su zločini iz mržnje u pitanju.

Rezultati istraživanja pokazuju da se krivična dela počinjena iz mržnje u različitim zemljama razumeju i rešavaju na veoma različite načine. Iako postoje velike razlike u broju službeno evidentiranih krivičnih dela počinjenih iz mržnje, zajednički problem predstavlja nedostatak podataka o ovim zločinima, nedovoljna edukacija službenih lica koja učestvuju u njihovom procesuiranju, a koja u velikoj meri zavisi od nevladinih i međunarodnih organizacija.

Takođe, zanemarivanje motiva mržnje i neadekvatna saradnja između policije, građana i medija, rezultirali su donošenjem malog broja presuda od strane organa pravosuđa kada su ovi zločini u pitanju.

Ključne reči: zločin iz mržnje, predrasude, Zapadni Balkan, procesuiranje

HATE CRIME IN THE THEORY AND PRACTICE OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES

APSTRACT

Hatred as a feeling accompanied by exclusion, hostility resulting from aversion or lack of sympathy for someone or something, occurs in a variety of contexts, from hatred of inanimate objects or animals, to hatred of oneself or other people. It is a sentiment with the greatest destructive potential, often accompanied by many other acute symptoms such as anger, violence, and sometimes mania of persecution and outright hostility. Such behavior easily leads to conflicts between individuals, social groups, entire nations, and even states. People of all races, genders, ages, ethnicities, nationalities, religions, sexual orientations, social classes, political backgrounds can all be the target of feelings of hatred. Almost all countries in the modern world are affected by the phenomenon of hate crime in different ways and to a different extent. The aim of the paper is to analyze the criminal legal provisions governing the institute of hate crime in the Western Balkans, as well as to analyze the practice of police and criminal justice authorities in recording these cases, in order to indicate possible directions for improving the activities in the field of detecting, recording and prosecuting crimes out of hatred. In the first part of the paper, attention is paid to the theoretical definition of the notion of hate crime, primarily the criminological aspect, after which, through an analysis of the national legal frameworks of the Western Balkan countries, an overview of the current situation in these countries is given. In addition, international legal acts regulating this issue have been analyzed, primarily in the domain of which national regulations are harmonized with them. The processing of hate crimes is also discussed in the paper, with particular reference to positive examples of practice, but nothing that social control in most Western Balkan countries is not at an enviable level when it comes to hate crimes.

Research results show that hate crimes in different countries are understood and dealt with in very different ways. Although there are large differences in the number of officially recorded hate crimes, a common problem is the lack of information on these crimes, the lack of education of officials involved in their prosecution, which is largely dependent on NGOs and international

organizations. Also, neglect of hate motives and inadequate cooperation between police, citizens and the media have resulted in a small number of judgments delivered by the judiciary on these crimes.

Keywords: hate crime, prejudice, Western Balkans, prosecution

SADRŽAJ

REZIME	3
APSTRACT.....	5
PRVI DEO	10
1.Uvodna razmatranja	10
1.1. Teorijska razmatranja mržnje.....	12
1.2. Generatori mržnje	15
1.2.1. Rasizam.....	15
1.2.2. Antisemitizam	16
1.2.3. Šovinizam	17
1.2.4. Seksizam	20
1.2.5. Nacizam	21
1.2.6. Homofobija	22
1.3. Indikatori mržnje.....	22
DRUGI DEO.....	27
2. POJAM ZLOČINA IZ MRŽNJE	27
2.1. Uzroci pojave zločina iz mržnje.....	29
2.2. Osnovne karakteristike zločina iz mržnje	30
2.3. Zaštićene karakteristike.....	32
2.4. Izvršioc i žrtve zločina iz mržnje	49
2.4.1. Izvršioc.....	49
2.4.2. Karakteristike žrtve	54
TREĆI DEO	59
3. PRAVNO REGULISANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE.....	59
3.1. Načini inkriminisanja zločina iz mržnje	59

3.2. Institucionalni aspekt	72
3.2.1. Međunarodne institucije	72
3.2.2. Nevladine organizacije.....	80
3.3. Zločin iz mržnje u pravu Evropske unije	80
3.3.1. Okvirna odluka (<i>Framework decision 2008/913/JHA on racism and xenophobia</i>)	82
3.3.2. Izveštaj Evropske komisije o sprovođenju Okvirne odluke	83
3.3.3. Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta za utvrđivanje minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava zločina.....	84
3.3.4. Rezolucija Evropskog parlamenta o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje.....	86
3.3.5. Zaključci Veća o borbi protiv zločina iz mržnje u Evropskoj uniji	87
3.3.6. Povelja Evropske unije o osnovnim pravima	88
3.3.7. Direktiva o pravima žrtava	88
3.3.8. Agencija Evropske unije za osnovna prava	89
3.3.9. Mišljenje Agencije EU za osnovna prava o Okvirnoj odluci	92
ČETVRTI DEO	94
4. ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA	94
4.1. Krivično zakonodavstvo Republike Srbije.....	94
4.1.1. Karakteristike zločina iz mržnje u Republici Srbiji.....	96
4.2. NORMATIVNO-PRAVNI OKVIR ZA REGULISANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI	118
4.2.1. Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine	121
4.2.2. Struktura zločina iz mržnje	138
4.3. ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU CRNE GORE	148
4.4. ZLOČIN IZ MRŽNJE U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU MAKEDONIJE	157
4.5. ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ALBANIJE	168
PETI DEO.....	174

5. OTKRIVANJE, DOKAZIVANJE I PROCESUIRANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE	174
5.1. Organi nadležni za otkrivanje	174
5.1.1. Organi unutrašnjih poslova	174
5.1.2. Javno tužilaštvo.....	176
5.1.3. Sud	178
5.2. NAČINI SAZNAVANJA ZA ZLOČINE IZ MRŽNJE	180
5.3. Dokazivanje zločina iz mržnje.....	187
5.3.1. <i>Dokazne radnje</i>	193
5.4. PROCESUIRANJE KRIVIČNIH DELA SA ELEMENTOM ZLOČINA IZ MRŽNJE.....	213
ŠESTI DEO	226
6. ISTRAŽIVANJE STAVA GRAĐANA O ZLOČINIMA IZ MRŽNJE	226
6.1. Problem istraživanja.....	226
6.2. Predmet istraživanja.....	226
6.3. Cilj istraživanja	227
6.4. Hipotetički okvir istraživanja.....	227
6.5. Metodologija istraživanja.....	228
6.6. Rezultati istraživanja.....	230
6.7. Analiza rezultata sprovedenog istraživanja.....	243
ZAKLJUČAK	247
POPIS TABELA I GRAFIKONA	251
OBJAŠNJENJE SKRAĆENICA	259
LITERATURA	262
PRILOG 1	272

PRVI DEO

1. Uvodna razmatranja

Mržnja kao psihološka kategorija zasniva se na verovanju da osoba koja je objekt mržnje ugrožava neku visoku vrednost subjekta mržnje, da to čini svesno, namerno i bez posebnog povoda, što znači da podrazumeva lični odnos prema određenoj osobi (Milojević, 2014, s. 435). S obzirom da je reč o osećanju koje često prate ljutnja, nasilje a neretko i manija progona i otvoreno neprijateljstvo, do sukoba između pojedinaca, društvenih grupa, nacija, pa i država upravo takvo ponašanje može dovesti. Meta osećanja mržnje može biti bilo koja osoba, zbog boje kože, pola, starosne dobi, etničke pripadnosti, nacionalnosti, religije, seksualne orijentacije, društvene klase, političkog opredeljenja. Fenomen pod nazivom zločin iz mržnje prisutan je na različite načine i u različitoj meri u gotovo svim državama savremenog sveta. To može biti bilo koje krivično delo, ali ono što ga razlikuje od ostalih krivičnih dela je to što je izvršilac motivisan mržnjom prema grupi kojoj žrtva pripada, zbog čega se često nazivaju "zločinima poruke". Ličnost i individualne karakteristike žrtve su od sekundarnog značaja, odnosno postojanje krivičnog dela iz mržnje ne zavisi od postojanja ličnog odnosa učinioaca prema žrtvi.

Ovim krivičnim delima ugrožavaju se i povređuju fizička lica i oštećuju i uništavaju materijalna dobra. Žrtve zločina iz mržnje predstavljaju posebno osetljivu kategoriju zbog teških posledica koje ova krivična dela imaju po njih. Pored uobičajenih psihičkih, fizičkih i emocionalnih posledica koje određena krivična dela imaju po žrtvu, zločini iz mržnje dodatno narušavaju stabilnost žrtve, koja počinje da se samookrivljuje i gubi samopoštovanje. Posebno otežavajuću okolnost predstavlja mogućnost da se javi posttraumatski sindrom, koji dodatno udaljava žrtvu od društva i mogućnosti prevazilaženja situacije u kojoj se našla. Osim direktne žrtve, posledice često trpe i članovi grupe koje lično poznaju žrtvu(članovi porodice, komšije), ali i oni koji je direktno ne poznaju, kao i pripadnici grupe koji ne dele tu zaštićenu karakteristiku, ali su pripadnici neke druge grupe i kao takvi često i sami predstavljaju žrtve zločina iz mržnje. To znači da se društvo u celini može smatrati žrtvom ove vrste krivičnih dela.

Koncept zločina iz mržnje zasnovan je na principima jednakih prava i nediskriminacije, proklamovanih kako u univerzalnim sporazumima i instrumentima, tako i u regionalnim dokumentima. Osnov zakonskih rešenja u nacionalnim zakonodavstvima u oblasti zločina iz

mržnje su međunarodni standardi sadržani u ovim dokumentima. Međutim, za uspostavljanje vladavine prava neophodno je da zakoni budu jasni, nedvosmisleni, da se uspešno mogu primeniti u praksi s obzirom na uslove koji postoje. Iako imaju dugu istoriju, njihova inkriminacija karakteristična je za drugu polovinu dvadesetog veka. Osnovni razlog su poteškoće i problemi prilikom njihovog prepoznavanja, nedovoljna edukacija službenih lica u policiji i pravosuđu, nedostatak sudske prakse u pojedinim zemljama Zapadnog Balkana kada su ova krivična dela u pitanju. S obzirom da je netolerancija prema određenim grupama u društvu motiv ovih zločina, koja može dovesti do podele društva, stvarajući cikluse nasilja i odmazde, energična reakcija je neophodna kako za bezbednost pojedinca tako i zajednice, jer svako od nas može biti žrtva, kao nosilac osobina koje ga čine drugačijim od ostalih. Osuđivanjem počinioca šalje se poruka da društvo neće tolerisati takvo ponašanje, ali i da krivično-pravni sistem štiti žrtve od učinjene nepravde. Iako su krivična dela počinjena iz mržnje prisutna u svim državama, one sa delotvornim mehanizmima prikupljanja podataka obično prikazuju veći broj izvršenih krivičnih dela sa motivom mržnje, nego one države koje nisu izgradile adekvatan sistem evidentiranja. Međutim, izveštaji nevladinih organizacija i drugih posmatrača mogu pokazati da u tim državama postoji problem kojim se ne bave postojeći sistemi.

Naime, s obzirom da je motiv počinioca irelevantan za dokazivanje suštinskih elemenata krivičnog dela, ne posvećuje mu se dovoljno pažnje u istrazi, iako se upravo po motivu razlikuju krivična dela iz mržnje od ostalih krivičnih dela. Taj motiv je isključivo predrasuda, odnosno, negativno mišljenje ili stav prema grupi ljudi zbog njihovih karakteristika koje se najčešće direktno štite krivičnim zakonima. Sprečavanje zločina iz mržnje zahteva borbu protiv stereotipa i predrasuda, podsticanje tolerancije, ne samo od strane državnih institucija već i društva . Po tom pitanju značajan doprinos svakako daje Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju(OSCE) brojnim preporukama.

Međutim, i pored toga većina zemalja Zapadnog Balkana nije ostvarila dovoljan napredak kada je otkrivanje i dokazivanje ovih krivičnih dela u pitanju. S obzirom da zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda garantuju Ustav i Zakon kao najviši pravni akti jedne države, neophodno je razviti adekvatne mehanizme koji će olakšati prepoznavanje zločina iz mržnje, ali i kako bi se pružila zaštita kako postojećim, tako i potencijalnim žrtvama. Jedan od najčešćih problema jeste određivanje motiva koji je bio prisutan kod učinioca prilikom izvršenja krivičnog

dela. Naime, veoma je teško identifikovati, otkriti i dokazati postojanje mržnje, predrasuda, odbojnosti, jer ukoliko mržnja zasnovana na diskriminaciji postoji, učinilac može biti pozvan na odgovornost za krivično delo iz mržnje, u suprotnom, ako ona ne postoji, odgovaraće za osnovno krivično delo. Takođe, problematične su i situacije kada kod učinioca mržnja nije jedini razlog za preduzimanje radnje izvršenja krivičnog dela (tzv. mešoviti motivi koji ne isključuju postojanje zločina iz mržnje), ali i kada organi krivičnog gonjenja nisu u stanju da otkriju i dokažu motiv, iako se realno dogodilo krivično delo iz mržnje. U tom slučaju učinilac neće dobiti zasluženu pooštrenu krivičnu sankciju za počinjeno delo, jer je u svim zemljama Zapadnog Balkana sud prilikom odmeravanja kazne za dela koja su učinjena iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne i etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta, u obavezi da takav zločin tretira kao posebnu, otežavajuću okolnost.

Efikasna prevencija i borba protiv zločina iz mržnje preko je potrebna pre svega u BiH, kao postkonfliktnoj državi, podložnoj za manifestaciju različitih oblika nasilja motivisanih najčešće verskom i nacionalnom mržnjom, što je sasvim razumljivo ako se uzme u obzir činjenica da isti životni prostor dele različite verske i nacionalne zajednice. To predstavlja i bezbednosni problem, jer narušeni međunacionalni odnosi u prošlosti produbljuje svaki takav zločin. Kada su u pitanju ostale zemlje ovog dela Balkana svakako da su ova krivična dela prisutna, ali nisu isključivo motivisana ovim oblicima mržnje. Nedovoljna spremnost i posvećenost procesuiranju zločina iz mržnje od strane nadležnih državnih organa, jedan je od razloga njihovog istraživanja, sa namerom da se ukaže na moguća rešenja, po uzoru na države koje su imale uspeha na tom polju.

1.1. Teorijska razmatranja mržnje

S obzirom da je mržnja pojam koji je vezan za ljudske emocije, njegovo pravno i institucionalno definisanje je problematično. Ukoliko se posmatra kroz prizmu psihoanalize, Sigmund Frojd je definisao mržnju kao „stanje ega koje želi da uništi izvor svoje nesreće. Što znači da su strah, bes ili osećaj povređenosti najčešći uzroci mržnje“. Može se manifestovati na različite načine i biti prouzrokovana racionalnim ili iracionalnim pobudama. Verbalna komunikacija upućena prema objektu mržnje, na direktan ili indirektan način, najčešći je oblik njene manifestacije. Ukoliko je to učinjeno putem sredstava masovne komunikacije dolazi ne samo do onih koji su predmet odnosno žrtva tog čina, već i do onih koji su pristalice sličnih stavova i koje to može motivisati

na slično delovanje, zbog čega znatno dobija na težini. Na izvesne poteškoće u definisanju mržnje za potrebe neke opšte pravne regulacije ukazuje i Žan -Luk Nensi (Jean - Luc Nancy) u svojoj analizi ovog fenomena. On smatra da se definisanjem i uređivanjem ljudskih emocija, pravo, regulativa, institucije, ali i same društvene nauke veoma retko bave. Ljudski odnosi su se i ranije uređivali, na primer brak, seksualni odnosi ili konflikt odnosa, ali regulisanje emocija, kao što su ljubav i prijateljstvo, bilo je teško zamisliti. Iako su postojali termini kao što su uvrede i deformacije ličnosti, nemoguće je bilo odrediti nekome koga će da voli ili sa kim će biti prijatelj, odnosno nemoguće je bilo zabraniti nekome da mrzi, jer se to do nedavno smatralo dubokom privatnom emocijom. U dvadesetom veku došlo do eskalacije nasilja i otvorenog pokazivanja mržnje prema pripadnicima manjina, zbog čega se javljaju prvi napor da se suzbije i spreči takav vid delovanja. Naime, za vreme Drugog svetskog rata pripadnici manjinskih zajednica bili su žrtve teških zločina, a pre svega Jevreji i Romi. S obzirom da su tim zločinima prethodile ozbiljne kampanje širenja mržnje i ohrabrivanja nasilja, javila se potreba da se u međunarodnim odnosima zabrani širenje mržnje na taj način. U pravno-političku sferu mržnja kao pojam prvi put se pominje kroz pojam “rasna mržnja” i termin “podsticanje na rasnu mržnju” (Nancy, 2013, s. 2).

Rasizam se iz tog razloga i javlja kao jedan od najčešćih motiva za širenje pre svega govora mržnje. Reč je o fenomenu koji je relativno novijeg datuma, vezan pre svega za jačanje kapitalizma uz pomoć robovske radne snage i uspon kolonijalne Evrope. Istorijskih tragova o bilo kakvoj rasnoj ideologiji ili razlikovanju ljudi na osnovu boje kože nije bilo u antičkoj Grčkoj, Rimu i Egiptu, iako je robovlasništvo poznato još od antičke istorije. Mnoge velike civilizacije su svoju ideologiju zasnivale na sopstvenoj nadmoći nad svim ostalima, a od naroda koje su pokorili u borbi uzimali su robovsku snagu bez obzira na boju njihove kože. (Lance, 2002, s. 26) Sa razvojem naučne teorije o nastanku čoveka podudara se uspon kolonijalizma. Tada su nastale teorije koje su počele da opravdavaju dominaciju belog evropskog čoveka nad narodima širom planete.

Kroz istoriju je uvek postojala netrpeljivost prema “drugome”, svemu što je drugačije. Sa razvojem teorije evolucije kolonijalisti su našli opravdanje za ugnjetavanje Indijanaca u Severnoj i Južnoj Americi, crnaca u Africi, Aboridžina u Australiji, Indusa i mnogih drugih. Tako su se i “varvarima” u antičkoj Grčkoj smatrali svi oni koji nisu pripadali grčkom etosu. Takvima su se,

pre svega smatrali stranci, o kojima su postojali stereotipi, kao inferiornim, nesposobnim i necivilizovanim pripadnicima drugih plemena. Svakako da je takvo poimanje za posledicu imalo ograničavanje njihovih ljudskih i građanskih prava. Oni koji su smatrani inferiornim, nisu bili slobodni građani. Snažna netrpeljivost prema „strancima“, kao neprijateljima i kao manje vrednima, necivilizovanima, kao „drugačijima“, nastavila se i kasnije kroz istoriju.

Misao da je priroda sama odredila pojavu više i manje vrednih razvila se sa pojavom rasizma u devetnaestom veku. Tehnološka superiornost Evrope dovela je do toga da pripadnici evropskih naroda smatraju da su predstavnici superiorne rase. Teorije o rasnoj supremaciji i „arijevskoj rasi“ takođe nastaju u to vreme. Bez obzira što antisemitizam ne potiče od razvoja prirodnih nauka i teorije evolucije i ima kompleksan kontinuitet kroz istoriju hrišćanske Evrope, došlo je do spoja sa rasizmom. Međutim, jedan od najvećih katalizatora mržnje prema svemu što je drugačije je i dalje rasizam. Rasna diskriminacija, rasna supremacija i želja da se nekom naškodi su upravo manifestacije rasizma. Konvencija Ujedinjenih nacija o sprečavanju svih vidova rasne diskriminacije, ovaj termin definiše kao „svako pravljenje razlike, isključivanje, ograničavanje ili favorizovanje na osnovu rase, boje kože, porekla, nacionalne ili etničke pripadnosti, koje ima za cilj ili narušava ravnopravno priznavanje i uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj ili bilo kojoj drugoj oblasti javnog života“ . Ova definicija ne pravi nikakvu razliku između diskriminacije zasnovane na etnicitetu ili rasi. Tome svakako doprinosi neslaganje među antropolozima o razlici između rase i etničke pripadnosti. Nensi ističe da je „razvoj individualizma i izraženog egoizma“ druga bitna karakteristika pojma mržnje u savremenom značenju. Naime, svi drugi se doživljavaju kao neprijatelji, kao neko ko može da ugrozi narcističku sliku koju jedna individua ima o sebi, ukoliko se to posmatra kroz svest o sopstvenom značenju i vrednosti. U slučaju kada je nagon za samoodržavanjem dominantan, mržnja nastaje pre ljubavi, što je mišljenje Frojda. Želja za uništenjem drugog, stranog, odnosno svega onog što nam je nepoznato, svojstveno je upravo za mržnju. Često se poistovećuje sa osvetom jer nagoni na akciju, s tim što se kod osvete motiv može definisati jasno, a kod mržnje je teško to učiniti. Dešava se da je mržnja plod imaginacije jer potiče od sumnje u nepravdu ili uvredu od suprotne strane, što znači da motiv kod mržnje nagoni na „preventivnu akciju“. Najčešće se prvo manifestuje verbalnim putem, ostavljajući snažan efekat na druge, vređajući ih ili ih podstičući na reakciju. Na taj način iskazuju prezir i netrpeljivost prema drugom i drugačijem, negirajući samo biće i suštinu drugoga (Nancy, 2013, s. 7-9).

Međutim, verbalno iskazivanje mržnje često je praćeno uvredama, koje je same po sebi ne moraju podrazumevati. Na primer, nazvati nekog pogrdnim imenom može se odnositi samo na neku specifičnu ličnu osobinu ili karakteristiku osobe kada ima za cilj da pokaže da je ona manje vredna, ali ako je taj pogrdni naziv vezan za samu suštinu osobe ili grupe (crnčuga npr.) nastoji se ukazati da je njegovo postojanje bezvredno. To znači da ako sukob sa određenom osobom datira od ranije, poruke u svakom slučaju ne moraju predstavljati manifestaciju mržnje. Sa druge strane, mržnja će postojati ukoliko su motivisane predrasudama o pojedincu samo na osnovu neke stvarne ili pretpostavljene grupne pripadnosti. Pokazivanje mržnje verbalnim ili nekim drugim putem ima za cilj da pre svega ukaže određenom licu da se smatra neprihvatljivim ali i da podstiče druge da se pridruže osudi ili progonu žrtve.

To znači da mržnja prouzrokuje agresiju, progon, uništenje, jer podstiče druge na pokazivanje takve emocije i stimuliše na akciju. Međutim, ona pored žrtve, deluje i destruktivno na samo lice kod kojeg je prisutna jer se na taj način jačaju predrasude i stereotipi o određenim grupama koje nemaju potporu u stvarnosti. Osobama koje su drugačije pripisuju se razne negativne osobine, doživljavaju se kao pretnja i opasnost po egzistenciju. Bez obzira na poštovanje jednakosti i ravnopravnosti svih građana, smatraju da oni nemaju pravo da uživaju isti stepen prava. Pokazivanjem mržnje i besa nastoje prikriti vlastitu nesigurnost.

1.2. Generatori mržnje

1.2.1. Rasizam

Ideologija koja podrazumeva da je rasa osnov ljudskog društva, odnosno da je pripadnost pojedinca određenoj rasi osnov za njegov društveni položaj, naziva se rasizam. Reč je o verovanju da su pojedine rase superiorne ili inferiorne jedna drugoj.

Naime, u pitanju je kvazinaučna teorija vrednosne segregacije ljudskih grupa prema kojoj njihova psihološka svojstva odlučujuće određuju i ukupne bioantropološke potencijale, sociokulturni razvoj i istorijsku ulogu. Zasniva se na pogrešnim ili pogrešno interpretiranim genetičkim, sociobiološkim, selekcijskim i drugim pretpostavkama-tendenciozne i ideologizovane-grupne diskriminacije (Gallagher, 1999, s. 25). To znači da se svaka ideologija koja smatra da između rasa koje čine ljudski rod postoje nepremostive, biološki uslovljene

razlike, iz kojih dalje proizilaze različitosti između ljudi u zavisnosti od njihove rasne pripadnosti, smatra rasističkom ideologijom. Zbog verovanja da postoje biološki uslovljena nejednakost između ljudskih rasa, antropolozi XIX veka su razvili teoriju o uspostavljanju odnosa društvene, kulturne i političke dominacije, superiornosti, nejednakosti i eksploatacije. Kao doktrina, politika i ideologija, rasizam se zasniva na neravnopravnosti rasa u društvu. Zastupnici ovih teorija smatraju da se ljudske rase ne razlikuju samo po morfološkim (telesnim) karakteristikama, već i po psihičkim (umnim-moralnim, estetskim i intelektualnim kvalitetima), zbog čega postoje “više”, odnosno “niže” rase. “Više” rase su zbog svojih urođenih bioloških svojstava superiornije i iz tog razloga su bile tvorci ljudske kulture i civilizacije, dok su “niže” rase zbog urođenih biopsihičkih svojstava prinuđene da trajno zaostaju za “višim” rasama (Milašinović, 2007, s. 163).

To znači da je svaki pripadnik “superiorne” grupe u svim elementima svog bioantropološkog i sociokulturnog bića nadmoćno vredniji od bilo kog člana podređene (inferiorne) grupe. Zbog verovanja u apsurdne naučne tvrdnje da su rasna obeležja nepromenjiva, rasisti obespravljene ljudske grupe smatraju manje vrednim, u biološkom, genetičkom i kulturnom smislu.

Iako je rasna diskriminacija prisutna kroz čitavu istoriju, počev od antičkog vremena, posebno je intenzivna u XVI i XVII veku, u vreme nehumane opšte diskriminacije domorodaca novootkrivenih područja i kontinenata. Rasizam se ispoljava u različitim oblicima, najčešće prema Afroamerikancima, odnosno pripadnicima crne rase, prema pripadnicima žute rase, ali i prema pripadnicima romske populacije, odnosno romske rase. Antisemitizam je jedan od najizraženijih oblika rasističke ideologije, koja se javlja u gotovo svim zemljama sveta.

1.2.2. Antisemitizam

Rasistička ideologija koja obuhvata sistem mišljenja, vrednosti i stavova kojima se propagira neprijateljstvo prema jevrejskom narodu naziva se antisemitizam. Ona podrazumeva netrpeljivost, mržnju ili predrasude prema Jevrejima, kao religijskoj grupi ili naciji. Iako ova pojava postoji još od srednjeg veka, vrhunac je dostigla sredinom XX veka kada je u genocidu Hitlerove nacističke Nemačke stradalo oko 6 miliona Jevreja. Reč je o neprijateljstvu prema Jevrejima na religijskoj, nacionalnoj ili rasnoj osnovi. Međutim, u odnosu na rasnu teoriju diskriminacija prema Jevrejima je mnogo starija. Prema mišljenju onih koji propagiraju ovu

vrstu ideologije, nejevrejima pretila opasnost od Jevreja, odnosno nejevrejske grupe će biti progone, viktimizovane i šikanirane od strane Jevreja. Iz tog razloga propagiraju i praktikuju progon Jevreja. Antisemitizam je na žalost i danas prisutan u različitim oblicima, iako je osuđivan u savremenom društvu (Ivanović, Randelović, Totić, 2019, s.16).

1.2.3. Šovinizam

Šovinizam je vrsta mržnje prema pripadnicima drugih etničkih skupina ili nacija, uz obavezno isticanje i favorizovanje svoje klase, nacije, etničke grupe. Ovaj vid šovinizma se u literaturi naziva nacional-šovinizam. Reč je poverovanju u nacionalnu superiornost i slavu. Međutim, u odnosu na prvobitnu upotrebu šovinizam se proširio i na fanatičnu posvećenost i neprikladnu naklonost bilo kojoj grupi ili cilju kojem pojedinac pripada, naročito kada to grupisanje podrazumeva predrasude ili neprijateljstvo prema strancima ili rivalskim grupama i opstaje čak i kada je suočeno sa snažnom opozicijom. Otvoreno potcenjivanje i vređanje drugih nacija i raspirivanje mržnje prema njima, uz nekritičko veličanje svoje nacije do njenog obožavanja osnova je nacional-šovinizma (Savić, Delić, Ilić 1998, s. 75). Najčešće se manifestuje fizičkim napadima na pripadnike drugih nacija, sprečavanjem i potiskivanjem njihovih interesa zarad ostvarivanja interesa sopstvene nacije. Osnovni cilj koji se na taj način želi postići jeste privilegovan položaj za svoju naciju na određenom prostoru. Nacional-šovinisti smatraju da su druge nacije pretnja za normalno funkcionisanje i razvoj sopstvene nacije, i zbog toga teže da na svaki način svoju naciju odvoje od drugih nacija. Svoje stavove najčešće manifestuju u vidu separatizma, iredentizma ili unitarizma. Kao oblik nacional-šovinizma separatizam podrazumeva nastojanje jedne nacionalne grupe da se izdvoji iz određene višenacionalne društvene zajednice u cilju stvaranja samostalne države. Za razliku od klasičnog separatizma Iredentizam je oblik separatizma koji nema za cilj osnivanje samostalne države izdvajanje, već nasuprot pripajanje izdvojenog dela teritorije nekoj drugoj već postojećoj državi. S obzirom da je unitarizam kao vid nacional-šovinističke ideologije usmeren ka veštačkom ujedinjavanju dve ili više nacija u jednu zajedničku (nad) naciju bez obzira na specifičnosti pojedinih nacija i njihovo pravo na samostalno postojanje, potpuno je suprotan separatizmu. To znači da unitarizam teži ka tome da u jednoj državi postoji isključivo jedna nacija. U skladu sa tim, u jednoj višenacionalnoj državi većinske nacije teže za nasilnim asimiliranjem, odnosno prevođenjem pripadnika manjih nacija u redove svoje nacije, odnosno ostvarivanju dominacije nad manjim nacionalnim grupama.

Šovinstičke ideologije se odnose ne samo na međunacionalne, odnosno međuetničke odnose, već i na muško-ženske odnose. Ideologija prema kojoj su muškarci superiorniji od žena predstavlja muški šovinizam, za razliku od ženskog šovinizma koji se zasniva na uverenju da su žene superiornije od muškaraca.

Osim toga, postoji i ideologija koja nekritički veliča sopstvena uverenja, npr. Ideološko-stranački šovinizam koji otvoreno ili prikriveno potcenjuje, vređa i raspiruje mržnju prema sledbenicima drugih političkih ideologija, odnosno pripadnicima drugih političkih partija. Kao oblik unutrašnjeg ekstremizma, ideološko-šovinističke partije predstavljaju one političke opcije, odnosno stranke koje svojom ideologijom, shvatanjima i ponašanjima raspiruje mržnju i netrpeljivost između građana ijedne zemlje na ideološkoj i stranačkoj osnovi. Da bi došli ili da bi se održali na vlasti, lideri određenih političkih partija koji su inače netolerantni i nedemokratski orijentisani, propagiraju i ispoljavaju šovinizam na ideološko-stranačkoj osnovi. Takvo delovanje može biti uzrok raznih pre svega verbalnih, ali i fizičkih obračuna između pripadnika političkih opcija, odnosno ugrožavanje javnog reda i mira u većem obimu, što može rezultirati izazivanjem ogromne materijalne štete ili nanošenjem teških telesnih povreda, pa čak i smrt ljudi.

Da je reč o vrlo opasnom vidu ekstremnog ispoljavanja ukazuje i često povezivanje ideološko-stranačkog šovinizma sa nacionalnim. Osim toga, vrlo značajan uticaj ima i pojava klerikalizma, koji obuhvata aktivnosti klera, odnosno profesionalnog sveštetičkog staleža jedne verske zajednice, usmerene na otvoreno ili prikriveno mešanje u sferu politike. Naime, klerikalizam označava idejno-politička shvatanja i ponašanja, koja polaze od toga da su crkveni interesi osnovni i viši u odnosu na opšte društvene. To znači da dolazi do zloupotrebe religije u političke svrhe (Đorđević, 1985, s. 136). Sa druge strane, šovinizam na verskoj, odnosno religijskoj osnovi obuhvata otvoreno potcenjivanje, vređanje i raspirivanje mržnje prema pripadnicima drugih religija, uz nekritičko veličanje sopstvene vere. Spajanjem pojma klerikalizam i pojma šovinizam na verskoj, odnosno religijskoj osnovi dobija se klerošovinizam. Reč je o pojavi koja podrazumeva mešanje vere u političku sferu, odnosno njena zloupotreba radi ostvarenja političkih ciljeva uz neobjektivno veličanje sopstvene vere, i omalovažavanje, vređanje, napadanje i ugnjetavanje pripadnika drugih verskih zajednica, odnosno religija. Takvo delovanje uglavnom dovodi do raspirivanja mržnje na verskoj, odnosno religijskoj osnovi i pojave

međuverških sukoba, odnosno do narušavanja uspostavljenih međuverških odnosa u jednoj zemlji. S obzirom da se na taj način ugrožava socijalna i unutrašnja bezbednost, samo postojanje i delovanje grupa, pokreta i organizacija koja zastupaju klerošovinistička shvatanja ukazuju na ozbiljnu pretnju uopšte po bezbednost građana jedne zemlje. Osim toga, neretko se dešavaju slučajevi povezivanja klerošovinističkog delovanja sa nacionalšovinizmom. Takva pojava jednog od najokrutnijih oblika unutrašnjeg ekstremizma često za posledicu ima unutrašnje oružane sukobe. Primer su građanski ratovi, međuverški i međunacionalni sukobi na prostoru bivše SFRJ, između Bošnjaka-muslimana, Srba-pravoslavaca i Hrvata - katolika (Ivanović, Soltvedt, 2016, s. 137). Uzroci pojave zločina iz mržnje su i verski fanatizam, odnosno verski fundamentalizam. Radi se o oblicima ekstremističkog i šovinističkog delovanja na verskoj osnovi, o slepom verovanju vernika u sve ono što im njihove verske vođe propovedaju. Usled zaslepljenosti destruktivno verskom ideologijom i šovinizmom, često je verski fanatizam praćen vršenjem teških krivičnih dela (Mijalković, 2009, s. 239).

Faktorima ugrožavanja bezbednosti građana smatraju se i akti totalitarnih i destruktivnih sekti. Radi se verskim zajednicama koje imaju za cilj psihološku destabilizaciju svojih sledbenika, a sve radi njihove potpune potčinjenosti, smanjenja kritičkog duha, prekida sa opšte usvojenim moralnim i društvenim normama. To svakako sa sobom povlači opasnost ugrožavanja individualne, socijalne, zdravstvene i unutrašnje bezbednosti, odnosno dovodi u pitanje normalno funkcionisanje i razvijanje jedne društvene zajednice. U cilju dobijanja vlasti, moći i sticanje sledbenika, koriste se raznim sredstvima pod plaštom religioznih i filozofskih shvatanja (Stajić, 2004, s. 140). U totalitarnim destruktivnim sektama podanici su do te mere poslušni svojim vođama da su spremni učiniti sve što oni žele, odnosno uradiće sve ono što se od njih zahteva (npr. odreći će se porodice, društva, opšte prihvaćenih moralnih i društvenih vrednosti, prihvatiti ropski odnos, dići ruku na sebe, na drugog, vršiti kriminalne radnje i drugo). Takvo stanje omogućava vođama sekti da zloupotrebe svoje podanike radi ostvarenja određenih ciljeva, kao na primer, radi fizičkog napada na neko lice ili članove neke društvene grupe.

Verske ideologije, pokreti i organizacije koje nastoje da se vrate izvorima, odnosno osnovama svoje vere predstavljaju verski fundamentalizam. Iako nije reč o grupama, organizacijama i pokretima koji su uvek destruktivni, zbog elemenata šovinizma u njihovoj ideologiji, odnosno

zbog zloupotrebe radi ostvarivanja nekih političkih ciljeva, predstavljaju ozbiljnu pretnju stanju bezbednosti u određenoj društvenoj zajednici.

1.2.4. Seksizam

Institucionalni i kulturni obrasci koji podrazumevaju ugrožavanje i/ili diskriminaciju osobe na osnovu pola bez razumnog opravdanja predstavljaju seksizam. Osnovu čini diskriminacija suprotnog pola, verovanje da je jedan od polova inferioran, manje sposoban, manje vredan u odnosu na drugi, što znači da se mržnja, odnosno predrasude mogu postojati prema bilo kom polu. Mržnja prema muškarcima označava se kao mizoandrija, a mržnja prema ženama mizoginija. Iako je teško prepoznatljiv, seksizam je duboko ukorenjen u našem jeziku, prisutan je u svim sferama života, a naročito su prisutni stereotipi i predrasude prema ženama i o ženi. Međutim, diskriminacija na osnovu pola ne može se pripisati samo muškarcima ili ženama, u tome aktivno ili pasivno, učestvuju svi. Radi se o društvenom i kulturnom fenomenu diskriminisanja neke rodne grupe na osnovu pripadnosti polu, dok rodna diskriminacija podrazumeva društveno delovanje, isključivanje, iskorišćavanje ili eksploataciju određene rodne grupe zbog pripadnosti toj rodnoj grupi (Mihaljević, 2016, s. 167). Žrtva može biti pojedinačno određena žena, ali i bilo koja. Poruke koje im se upućuju uglavnom im sugerišu da su manje vredne, da im pripadaju podređene uloge u društvu, da je prirodna njihova podređenost, odnosno da je razumljiva sama po sebi. Takvo shvatanje se prenosi sa generacije na generaciju, kroz porodicu, medije, obrazovni proces, naučna istraživanja, kulturu i religiju. Oni koji zastupaju takva shvatanja polaze od toga da se muškarci i žene toliko fizički razlikuju da bi to trebalo biti od presudnog uticaja za sve društvene i ekonomske uloge muškaraca i žena. To znači da polom nisu određene samo njihove reproduktivne funkcije, već pol utiče na njihov celokupan život, sve njihove funkcije u društvu i ekonomiji, njihov odnos prema državi i svim javnim institucijama, a posebno njihov međusobni odnos. Seksistički stavovi polaze od uverenja da su muškarci biološki i intelektualno superiorniji od žena. Takvo shvatanje dovodi do diskriminacije prema ženama koja obuhvata očigledne i opšte prihvaćene društvene, ekonomske i političke običaje i prakse kao i pravne institucije koje ozakonjuju i podržavaju podređeni položaj žena, odnosno ponašanje poznato kao muški šovinizam. Tako bi mizoginijski zločin iz mržnje mogao biti svaki incident protiv žena koji je motivisan stavom muškaraca prema ženama, odnosno akt koji muškarci preduzimaju prema ženama samo zato što su žene (Ivanović, Ranđelović, Totić, 2019, s. 16).

1.2.5. Nacizam

U nemačkoj političkoj partiji NSDAP (*National sozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) i njenom partijskom programu iz 24. februara 1920. nastala je ideologija nacional-socijalizama ili nacizam. Reč je o ideologiji Nacionalsocijalističke nemačke radničke stranke, koju je izložio Adolf Hitler u delu *Moja borba* (*Mein Kampf*). Nakon Prvog svetskog rata u Nemačkoj je nastao Nacionalsocijalizam kao oblik fašizma. U vladajuću državnu političku doktrinu prerastao je Hitlerovim dolaskom na vlast 1933. godine. Vremenom postaje ideološka i politička pokretačka osnovica agresivne, imperijalističke politike, koja je dovela do genocida i Drugog svetskog rata (Ristić, 2016, s. 14). Nacizam polazi od rasnih doktrina prema kojima su arijevcima bili superiorniji u odnosu na druge rase, biološki, intelektualno, kulturološki, moralno. U Nemačkoj je od dolaska NSDAP-a na vlast 1933. do vojnog poraza nemačke vojske 1945. godine, nacizam bio državna ideologija. Nacizam kao ideologija koja se zasniva na verovanju u superiornost svoje nacije, nije nestao zajedno sa porazom Hitlera i nacista. Širom sveta postoje političke grupe pod nazivom neonacističke ili neofašističke grupe koje pokušavaju da ožive taj pokret. Sve one veličaju Hitlera i naciste, umanjuju ili potpuno negiraju Holokaust, borbu protiv multikulturalizma, nacionalizam, netoleranciju prema određenim grupama (Jevrejima, muslimanima, ne-belcima, homoseksualcima). Upravo su zastupanje nacističkih ideja i različitih suprimativističkih ideja o rasnoj superiornosti, glorifikovanje Hitlera, negiranje i umanjivanje zločina Holokausta i drugih nacističkih ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, pozivanje i podsticanje na fizičko istrebljenje, najčešći oblici u kojima se manifestuje mržnja (Alaburić, 2003, s. 7). Simboli mržnje zasnovani na nacističkoj ideologiji su:

- NS - skraćena koja asocira na nacional-socijalizam, odnosno nacizam;
- 18 - A i H su prvo i osmo slovo alfabeta, tako da ispisan broj 18 u ovom kontekstu predstavljaju asocijaciju na ime "Adolf Hitler";
- 88 - H je osmo slovo alfabeta, tako da ispisan broj 88 u ovom kontekstu predstavlja asocijaciju na izraz "Hajl Hitler"
- C18 - "Combat 18", neonacistička organizacija (Ivanović, Randelović, Totić, 2019, s.17).

1.2.6. Homofobija

Prvi koji je upotrebio termin homofobija bio je Weinberg. Njime je označavao strah od bivanja u prisustvu muškaraca i žena homoseksualne orijentacije, ali i iracionalni strah, mržnju i netoleranciju heteroseksualnih osoba prema homoseksualcima. Međutim, nakon izvesnog vremena dolazi do generalizacije ovog pojma, koji se odnosi na bilo koju negativnu reakciju i negativan stav prema osobama homoseksualne orijentacije. Opšte prihvaćen stav je da usled nedostatka informacija i nedovoljnog poznavanja određene pojave nastaju stereotipi i predrasude. Stereotipi i nastaju popunjavanjem delimičnih informacija pogrešnim uverenjima i informacijama, čime se i stvaraju "iskrivljeni stavovi". Homoseksualnost kao tabu tema nastaje na sličan način, jer nepoznavanjem suštine, porekla i potrebe za društvenom prihvaćenošću ove pojave nastaju brojni negativni stereotipi. Posedovanjem informacija o tome šta je u stvari homoseksualnost i osoba koje se deklarišu kao homoseksualci. Homoseksualnost je 1991. godine uklonjena sa liste bolesti od strane Svetske zdravstvene organizacije. To nije bolest koja se može dobiti u toku života, preneti i svakako da se ne može izlečiti, jer predstavlja urođeno pravo na izbor seksualne orijentacije.

1.3. Indikatori mržnje

Indikatori mržnje su objektivne činjenice koje se moraju uzeti u obzir prilikom određivanja da li neki incident predstavlja zločin iz mržnje ili ne, s tim što oni nemaju presudan značaj i ukazuju samo na neophodnost sprovođenja dalje istrage u cilju utvrđivanja motiva. Iz tog razloga u priručnicima Federalnog biroa za istragu (Priručnik za prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje) i Organizacije za bezbednost i sigurnost (Sprečavanje i odgovor na zločine iz mržnje) data je opsežna lista okolnosti koje se moraju uzeti u obzir od strane policije i organa pravosuđa prilikom utvrđivanja postojanja motiva mržnje, odnosno da li je određeno krivično delo izvršeno zbog predrasuda koje učinilac gaji prema žrtvi zbog njenog ličnog svojstva. Te okolnosti zavise od slučaja do slučaja, te što je više okolnosti prisutno u određenom slučaju, veća je verovatnoća da se radi o zločinu iz mržnje. U ovim priručnicima se navode okolnosti koje se moraju uzeti u obzir prilikom utvrđivanja motiva, i to:

1. pripadanje učinioca i žrtve različitim rasama, religijama, seksualnom opredeljenju, rodu ili etničkoj grupi (na primer, učinilac je heteroseksualac, a žrtva homoseksualac);

2. žrtva je bila u nekom odnosu ili samo društvu sa pripadnikom/com osetljive grupe(npr. žrtva je bila u bračnoj ili vanbračnoj zajednici sa osobom koja pripada nekoj zaštićenoj grupi)
3. žrtva je bila angažovana u aktivnostima koje su povezane sa njenom rasom, religijom, invaliditetom, seksualnom orijentacijom, etničkom pripadnosti, rodom ili rodnim identitetom (na primer, bila je učesnik parade ponosa);
4. Žrtva je osoba koja samo podržava određenu društvenu grupu, nije njen član (to su najčešće članovi nevladinih organizacija koji se bave zaštitom prava osoba koje su pripadnici osetljivih grupa. Na primer, žrtva nije LGBT osoba, ali podržava LGBT populaciju)
5. Učinilac je povratnik kada su u pitanju zločini iz mržnje (na primer, određena osoba je već osuđivana za nanošenje lakih telesnih povreda licu romske nacionalnosti.)
6. Učinilac podržava organizacije koje podstiču zločine iz mržnje (na primer, član je organizacije Ku Klux Klan, koja se javno zalaže za supremaciju pripadnika bele rase u Sjedinjenim Američkim Državama)
7. Učinilac je jasno pokazivao mržnju prema žrtvi zbog ličnog svojstva koje ona poseduje, i to usmenim ili pismenim putem, ili pak konkludentnim radnjama (na primer, učinilac je na društvenim mrežama ostavljao pogrдне komentare na račun etničke pripadnosti žrtve)
8. Na mestu izvršenja su ostavljeni crteži, naznake, simboli ili grafiti koji ukazuju na mržnju prema žrtvi zbog njenog ličnog svojstva (na primer, nacrtan kukasti krst na vratima porodične kuće Jevreja)
9. Korišćeni predmeti prilikom izvršenja dela ukazuju na postojanje mržnje prema žrtvi zbog njenog ličnog svojstva (na primer, ostavljen zapaljen verski simbol ispred kuće žrtve koja je pripadnik određene religijske grupe);
10. Pripadnici većinskog naroda izvršili krivično delo prema licu koje je pripadnik manjinske populacije u mestu u kome je manjinska grupa naseljena (na primer, poznati slučaj protiv Mađarske pred Evropskim sudom za ljudska prava u kojem su pripadnici većinskog naroda verbalno napali pripadnike romske populacije u mestu naseljenom Romima, pozivajući na njihovo iseljenje)

11. Žrtva je pripadnik grupe koja je u manjini u sredini u kojoj živi i u kojoj je delo izvršeno ;
12. Žrtva je boravila u kraju gde postoje zabeleženi podaci o izvršenim zločinima mržnje i gde postoje velike tenzije prema grupi kojoj žrtva pripada;
13. Određen broj incidenata desio se u istom kraju i u približno isto vreme, gde su žrtve bile osobe iste rase, religije, seksualne orijentacije, etničke pripadnosti ili rodnog identiteta kao i žrtva konkretnog krivičnog dela;
14. U zajednici u kojoj je izvršen zločin iz mržnje većina je zauzela stav da je ono bilo motivisano mržnjom;
15. Izvršenje dela na datum koji se poklapa sa praznikom ili drugim danom koji je značajan za pripadnike određene grupe (na primer, ubistvo Jevreja na Dan pobeđe nad fašizmom);
16. Postojanje sumnje da je u izvršenju zločina mržnje učestvovala organizacija koja podstiče iste (na primer, određena organizacija preuzme odgovornost za zločin);
17. Postojanje istorijskog animoziteta između grupe kojoj pripada žrtva i one kojoj pripada učinilac (FBI, 2015, s. 5).

Analizom navedenih indikatora može se zaključiti da se mogu podeliti u tri grupe, a sve u cilju lakšeg utvrđivanja postojanja motiva predrasude. Tako je i u pomenutom Priručniku OEBS-a izvršena klasifikacija na one koji su vezani za žrtvu(na primer, ako je žrtva pripadnik određene osetljive grupe, ili je reč o licu koje je samo bilo u društvu pripadnika određene osetljive grupe), za učinioca (na primer, u slučaju da je određeno lice povratnik kada su zločini iz mržnje u pitanju ili je član organizacije koja podstiče zločine mržnje) i opšte indikatore (vezane za okolnosti pod kojima je delo učinjeno, na primer, izvršenje zločina na dan koji je posebno značajan za pripadnike određene grupe, ili je krivično delo izvršeno prema licu koje je pripadnik manjinske grupacije, u mestu na kome je ona naseljena, a od strane pripadnika većinskog naroda) (ODIHR, 2013, s. 21-23).

Iako su mnogo češće situacije da zločine iz mržnje vrše pripadnici većinske grupe prema pripadnicima manjinske grupacije, praksa pokazuje da su moguće i situacije u kojima će se kako učinioci javiti pripadnici manjinske grupe, a kao žrtve pripadnici većinskog naroda, o čemu

posebno treba voditi računa prilikom utvrđivanja postojanja motiva predrasude. Osim toga, nije isključena ni mogućnost da se zločini mržnje vrše i među samim pripadnicima manjinskih grupa (White & Langer, 1999, s. 537). Takođe, neophodno je istaći i to da sama okolnost da su žrtva i učinilac pripadnici različitih društvenih grupa automatski ne znači i postojanje ovog motiva u slučaju izvršenja krivičnog dela.

Ono što predstavlja poseban problem su situacije u kojima kod učinioca krivičnog dela pored motiva predrasude postoji i neki drugi motiv, odnosno kada se javlja postojanje više motiva. Tako na primer, ako jedno lice fizički napadne pripadnika neke društveno zaštićene kategorije i istovremeno opljačka, učinilac je očigledno delovao iz više razloga. U ovom slučaju su prisutna dva motiva, na prvi ukazuje želja da se nanese povreda osobi zbog njene pripadnosti određenoj društvenoj kategoriji i to je motiv predrasude, dok je drugi sticanje određene koristi. Delo bi se trebalo okarakterisati kao zločin iz mržnje ukoliko je prevashodni cilj napada bio nanošenje povrede licu zbog njegovih ličnih karakteristika. To znači da se u ovakvim situacijama uzima u obzir dominantniji motiv (ODIHR, 2013, s. 25).

Međutim, s obzirom da su učinioci svesni činjenice da ukoliko se utvrdi motiv predrasude, preči im izricanje veće kazne, neretko pribegavaju tome da u krivičnom postupku tvrde kako je motiv njihovog napada bio sticanje određene koristi. Kao jedna od najznačajnijih evropskih institucija, Evropski sud za ljudska prava, konstantno ukazuje na potrebu utvrđivanja postojanja motiva predrasude, odnosno da li je određeno krivično delo izvršeno iz rasističkih, ksenofobnih ili drugih motiva zasnovanih na određenim predrasudama. Neretko se dešava da zbog nedovoljne obučenosti za prepoznavanje ili zbog nedostatka volje, organi unutrašnjih poslova i pravosuđa ne procesuiraju određeno krivično delo kao zločin iz mržnje, iako postoji određeni broj dokaza koji ukazuju na postojanje rasističkih ili drugih relevantnih motiva. To dokazuje i veliki broj slučajeva pred Evropskim sudom za ljudska prava.

Pogrešna klasifikacija krivičnog dela i neutvrđivanje postojanja motiva predrasude, dovodi do niza posledica. Najpre, do porasta tamne brojke ovog vida kriminaliteta, ali i do nepriznavanja statusa žrtve. Svakako da posebnu pažnju treba posvetiti i istraživanju posledica koje ne trpi samo neposredna žrtva, već i na pripadnike njene uže zajednice, kao i na članove društva koji ne poznaju lično žrtvu, ali koje dele bitne zajedničke grupne karakteristike, odnosno pripadaju istim društvenim grupama. Osim toga, neophodno je istaći da za postojanje zločina iz mržnje nije

neophodno postojanje stvarne pripadnosti žrtve određenoj društvenoj grupi prema kojoj je mržnja usmerena. To znači da je dovoljno da izvršilac ovog krivičnog dela misli da njegova žrtva pripada određenoj društvenoj grupi, odnosno, dovoljna je pretpostavljena pripadnost (Ignjatović, 2005, s. 5-7).

Zločini iz mržnje se najčešće čine prema relativno određenom krugu društvenih grupa, kao što su rasne, nacionalne, etničke, verske, pripadnici LGBT populacije i druge. U zavisnosti od toga na koji način je ovo pitanje uređeno u nacionalnim zakonodavstvima, istorijskih okolnosti, socijalnog konteksta, zavisi i koje će kategorije lica biti zaštićene (Jokanović, 2018, s. 22). Države članice OEBS-a uglavnom na sličan način inkriminišu zločine iz mržnje, tako što skoro sve pokrivaju rasnu ili etničku pripadnost određenoj grupi kao zaštićenu kategoriju. Seksualnu orijentaciju predviđa samo 11 država članica, a invaliditet 7. (ODIHR, 2013, s. 38).

DRUGI DEO

2. POJAM ZLOČINA IZ MRŽNJE

U Sjedinjenim Američkim Državama sredinom 80-ih godina prvi put se pojavljuje pojam zločina iz mržnje. Naime, Džon Konijers (John Conyers), Barbara Keneli (Barbara Kennelly) i Mario Bijadi (Mario Biaggi), predstavnici u Kongresu Sjedinjenih Američkih Država, podneli su 1985.godine Predstavničkom domu predlog zakona pod nazivom Hate Crime Statistics Act, kojim se predviđa da Ministarstvo pravde vodi evidenciju o krivičnim delima motivisanim rasnim, religijskim i etničkim predrasudama. Od tada se u medijima učestalo koristi termin zločin iz mržnje, a početkom 90-ih i u pravnoj nauci (Jacobs & Potter, 1998, s. 4). Međutim, do problema pri definisanju ovog pojma dolazi zbog činjenice da je kategorija zločina iz mržnje najpre uvedena u krivično pravo i pravosudnu praksu (SAD i Velika Britanija), za razliku od drugih oblika kriminaliteta koji su prvo teorijski definisani u kriminologiji (Ignjatović, 2005, s. 4). Tome svakako doprinosi i nedovoljna istraženost uzroka i osnovnih karakteristika zločina iz mržnje, njihova sličnost sa pojedinim krivičnim delima, ali i se često postavlja i pitanje kojim društvenim grupama i karakteristikama entiteta pojedinaca dati pravnu zaštitu.

Od društvenopolitičkih prilika i sociokulturnih karakteristika određenog društva u velikoj meri zavisi i zakonska definicija zločina iz mržnje, koja se razlikuje od države do države. Ured za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) na jedan opšte prihvatljiv način formuliše ova krivična dela kao: svako krivično delo čiji je objekt napada izabran na osnovu njegove stvarne ili percipirane pripadnosti, povezanosti, podrške ili članstva u grupi koja je zasnovana na njegovom stvarnom ili percipiranom rasnom, nacionalnom ili etničkom poreklu, jeziku, boji kože, religiji, polu, starosnoj dobi, mentalnoj ili fizičkoj onesposobljenosti, seksualnoj orijentaciji ili nekom sličnom statusu (OSCE/ODIHR, 2006, s. 7). To znači da krivično delo iz mržnje najpre zahteva ostvarenje nekog zakonom propisanog krivičnog dela, a sa druge strane postojanje specifičnog motiva koji se ogleda u postojanju predrasuda. Međutim, ukoliko je mržnja posebno zakonsko obeležje krivičnog dela (npr. kod krivičnog dela izazivanje verske, rasne i nacionalne mržnje i netrpeljivosti) neće se raditi o zločinu iz mržnje već o krivičnom delu kao i svakom drugom. U

konkretnom slučaju mržnja predstavlja posledicu koja se nastoji postići, a pri tom učinilac ne mora biti motivisan mržnjom. Žrtva može biti svaki član zajednice koji ima zajedničko obeležje, jer se one ne biraju na osnovu onoga što jesu, već na osnovu onoga što one predstavljaju. Naime, svaka osoba može biti namerno izabrana zbog neke zaštićene karakteristike koja je zajednička za jednu grupu, kao što je njihova rasa, jezik, religija, etnička i nacionalna pripadnost, seksualno opredeljenje, tako da se poruka na taj način prenosi ne samo neposrednoj žrtvi već i grupi kojoj pripada.

Zločin iz mržnje definisan je i od strane Kongresa Sjedinjenih Američkih Država kao krivično delo učinjeno protiv lica ili imovine, u potpunosti ili delimično motivisano predrasudom učinioaca protiv rase, vere, grupe određenog etničkog ili nacionalnog porekla ili grupe određene seksualne orijentacije. To znači da su zločini iz mržnje usmereni protiv određenih lica samo zbog njihove pripadnosti određenoj grupi (Ivanović, Soltvedt, 2016, s. 77). Osim toga, iz ove definicije proizilazi da krivično delo može biti usmereno i na dobra osoba koje pripadaju grupama sa određenim zaštićenim karakteristikama, ali ne samo na dobra tih osoba, već i na kulturna, nacionalna ili verska dobra zajednica kojima te osobe pripadaju. Ono što je važno u tom slučaju jeste da su ta druga pravna dobra objekt radnje krivičnog dela zbog njihove povezanosti sa osobama koje su nosioci određene zaštićene karakteristike zbog koje je učinilac učinio krivično delo.

Prema mišljenju Barbare Peri, lica koja na bilo koji način odstupaju od društveno prihvatljivog ponašanja meta su zločina iz mržnje, koji se koriste u tom slučaju kao mehanizmi za njihovu kontrolu i zastrašivanje. Takođe, smatra da stavovi da su lica ili grupe koje prelaze socijalne, kulturne ili političke granice, legitimna meta za nasilje, mogu prouzrokovati zločine iz mržnje, čije posledice nisu samo psihičke prirode niti materijalna šteta po pojedinca, već i stvaranje osećanja straha, neprijateljstva u zajednici (Perry, 2001, s. 3-10).

Mark Ostin Volters u svom radu definiše zločine iz mržnje kao svako krivično ili antisocijalno delo izvršeno sa ciljem zastrašivanja ili povređivanja žrtve, a koje je potpuno ili delimično motivisano predrasudom zasnovanom na stvarnoj ili pretpostavljenoj pripadnosti nekoj grupi, kojoj ne pripada učinilac. Prema njegovom mišljenju, kod učinioca postoji strah ili uverenje da će žrtva ugroziti identitet, kulturne norme ili socio-ekonomsku sigurnost grupe kojoj učinilac pripada (Walters, 2011, s. 315).

S obzirom da svaka država teži da obezbedi mir, unutrašnju koheziju, stabilnost i poštovanje ljudskih prava i sloboda, normiranje krivičnih dela koja su počinjena iz mržnje je neophodno. To se naročito odnosi na Zapadni Balkan, koji predstavlja spoj multikulturnih, multietničkih, multikonfesionalnih i pluralističkih društava, čiji sveukupni razvoj direktno zavisi od postojanja visokog stepena socijalne stabilnosti i tolerancije. U poslednjoj deceniji države u okruženju su predvidele krivična dela iz mržnje u krivičnim zakonodavstvima, na taj način što je mržnja propisana kao opšta odredba za strožije kažnjavanje, ali i kao kvalifikatorna okolnost kod krivičnih dela kojima se štite život i telo, polne slobode i imovina.

2.1. Uzroci pojave zločina iz mržnje

U cilju što uspešnije borbe protiv zločina iz mržnje, kao pojave koja je prisutna u širokim razmerama u zemljama Zapadnog Balkana, neophodno je ukazati na njihove osnovne uzroke. Biro za pravdu SAD-a (Bureau of Justice Assistance) u svom Priručniku o zločinima mržnje navodi sledeće:

- Loša ekonomska situacija učinioca i društva generalno-u situacijama kada država prolazi kroz vidljivu ekonomsku krizu neretko će se smatrati da su manjine krive za negativne uslove života u kojima celo društvo živi, što može rezultirati povećanjem nasilja prema njima. Tako je na primer u mnogobrojnim zemljama nasilje uglavnom usmereno prema migrantima i etničkim manjinama koje naseljavaju određenu državu (Iganski, 2014, s. 164).

- Postojanje i propagiranje stereotipa prema određenoj grupi u filmovima i na televiziji- određeni uticaj na stvaranje negativne atmosfere u društvu prema pripadnicima određenih društvenih grupa imaju i filmove, političke emisije i emisije zabavnog karaktera koje obiluju isticanjem predrasuda i širenjem mržnje.

- Političke kampanje koje raspiruju mržnju i predrasude - ponašanje političara i vladajuće vlasti itekako ima uticaj na stvaranje negativne atmosfere u društvu, a čega su građani bivše Jugoslavije itekako svesni. U slučajevima kada same vlasti propagiraju politiku koja šalje signal da određena grupa ljudi nije poželjna, utiče se na javno mnjenje i povećava se opasnost od porasta nasilja (Perry, 2001, s. 3). Jedan od skorijih primera političke kampanje koja rasipa mržnju i predrasude jeste kampanja premijera Mađarske, koji trenutno vodi javnu kampanju

protiv migranata u EU, navodeći da isti migriraju zbog ekonomskih razloga, a ne posledica rata u zemlji porekla.

- Lično iskustvo učinilaca sa pripadnicima grupe kojoj žrtva pripada - podrazumeva postojanje neke prethodne neprijatne situacije koju je učinilac doživeo, a koja uključuje pripadnika određene društvene grupe, na primer, bio je žrtva napada od strane osobe određene veroispovesti, pa usled toga sada projektuje svoju mržnju i predrasude prema svim pripadnicima te iste veroispovesti čineći zločin iz mržnje.

- Postojanje tenzija među zemljama susedima, a posebno postkonfliktnih zemalja. To će najčešće biti povod za pojavu zločina iz mržnje prema pripadnicima nacionalnih manjina u određenim zemljama. Tako na primer, u Republici Srbiji, zločini iz mržnje se neretko čine nad osobama albanskog porekla.

- Uticaj porodice - U oblikovanju ličnosti svake osobe ključnu ulogu ima porodica, koja tako može uticati na to kakvu svest o pripadnicima određenih društvenih grupa razviti član porodice.

- Incident- okidač - pod ovim pojmom, Biro za pravdu SAD-a podrazumeva situaciju u kojoj u društvima u kojima već postoji određeni vid netrpeljivosti među građanima, dovoljan je jedan "senzacionalan" incident koji će pokrenuti lavinu ostalih. (Bureau of Justice Assistance, 1997, s. 19-20).

Međutim, postoje i autori koji smatraju da je pored ove podele uzroka dovoljno sve uzroke pojave zločina mržnje podeliti u tri veće grupe:

1. Mišljenje koje je duboko ukorenjeno u određenoj zajednici da su pripadnici određenih manjinskih grupa osobe koje ne zaslužuju jednak tretman.

2. Neobezbeđivanje jednake zaštite svim građanima u društvu.

3. Stvarna ili pretpostavljena loša ekonomska situacija u društvu (Craig, 2002, s. 92-94).

2.2. Osnovne karakteristike zločina iz mržnje

Zločin iz mržnje podrazumeva izvršenje bilo kog krivičnog dela, postojanje mržnje kao motiva, pripadnost žrtve određenoj društvenoj grupi prema kojoj je ta mržnja usmerena, odnosno lično

svojstvo žrtve (Tripković, 2011, s. 39). Međutim, u priručniku Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava OEBS-a, *Zakoni zločina mržnje*, navodi se da se zločini iz mržnje ne moraju činiti iz čiste mržnje, koja predstavlja veoma specifično emotivno stanje, usmerene prema žrtvi, već da može postojati jedan od sledećih razloga:

- učinilac može počiniti zločin iz mržnje zbog ogorčenja, ljubomore ili želje da bude prihvaćen od strane svojih vršnjaka,
- učinilac ne mora da oseća mržnju prema žrtvi, već je oseća prema određenoj društvenoj kategoriji kojoj pripada žrtva,
- učinilac može da oseća mržnju prema svima koji nisu pripadnici grupe kojoj on pripada, pa da iz tog razloga izvrši krivično delo prema određenom licu,
- žrtva može samo da podseti učinioca na neku ideju koji on ne podržava, na primer migraciju (OSCE/ODIHR, 2009, s. 18).

Pripadnici određene društvene grupe prirodno se povezuju kroz osobine koje čine njihov lični identitet. S obzirom da je u pitanju veza uslovljena jednakošću trajnih i ličnih svojstava, napad a pojedinca zločinima mržnje predstavlja napad na grupu koja lično i trajno svojstvo generiše kao kvalitet različitosti (Barjaktarović, 2013, s. 250). Upravo je i osnovni razlog za izvršenje zločina mržnje predrasuda prema osnovnim svojstvima grupe kojoj žrtva pripada, a koja se razlikuje od grupe kojoj učinilac zločina pripada po rasnoj, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, verskim ubeđenjima, seksualnom opredeljenju, telesnim sposobnostima, zdravstvenom stanju, socijalnom poreklu ili nekom drugom, ličnom, trajnom svojstvu. Međutim, za postojanje zločina iz mržnje nije neophodno postojanje stvarne pripadnosti žrtve određenoj društvenoj grupi prema kojoj je mržnja usmerena, već je dovoljno da lice koje čini zločin misli da njegova žrtva pripada određenoj društvenoj grupi, odnosno dovoljna je pretpostavljena pripadnost (Blazak, 2011, s. 246). Osim toga, žrtva ove vrste zločina može biti ne samo lice koje je učinilac izabrao zbog njene stvarne ili pretpostavljene pripadnosti određenoj društvenoj grupi, već se kao žrtve napada mogu naći i ljudi bliski osobama koje pripadaju određenoj grupi. (Slučaj Škorjanec u Hrvatskoj)

Slučaj Škorjanec u Hrvatskoj je primer da lice koje je povezano sa direktnom žrtvom takođe zaslužuje status žrtve zločina iz mržnje. Naime, bračni par različite etničke pripadnosti napadnut

je od strane dvojice napadača, kojom prilikom su isti uputili rasističke komentare suprugu gospođe Škorjanec koji je inače Rom. U postupku pred hrvatskim organima status žrtve je dodeljen samo suprugu, a ne i gospođi Škorjanec koja je istom prilikom takođe bila napadnuta, iako nije Romkinja. Hrvatski organi su u obrazloženju naveli da nije bilo indikacija da je ona napadnuta zbog mržnje koju su učinio verbalno iskazali tokom napada na nju i njenog supruga, s obzirom da ne pripadaju istoj etničkoj zajednici. Zbog propusta Hrvatske da joj prizna status žrtve u krivičnom postupku vođenom za počinjen zločin iz mržnje, i time zaštititi njena prava, gospođa Škorjanec podnosi predstavku Evropskom sudom za ljudska prava, pozivajući se na povredu člana 3 u vezi sa članom 14 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Evropski sud je istakao da u slučaju određenog fizičkog napada, država ima obavezu da ispituje sve moguće rasističke motive, ne samo kada se kao žrtva javlja lice koje poseduje određeno lično svojstvo ili za koje se pretpostavlja da takvo svojstvo poseduje, već i u slučaju kada se kao žrtva javi lice koje je na neki način povezano sa takvom osobom. To znači da je na taj način Evropski sud za ljudska prava proširio dejstvo zločina iz mržnje i na ovu kategoriju. (Škorjanec v Croatia, App. no. 25536/14 (ECtHR, 28 March 2017))

2.3. Zaštićene karakteristike

Iako izvršenje bilo kog krivičnog dela, čiji je učinilac motivisan mržnjom prema određenom licu zbog njegove pripadnosti određenoj društvenoj grupi, može predstavljati zločin iz mržnje, postavlja se pitanje kojim društvenim grupama je neophodno dati pravnu zaštitu. Zaštićene karakteristike su one zbog kojih je žrtva odabrana kao objekta napada, koje čine jedan od osnova njenog identiteta, koje deli sa drugim pripadnicima određene grupe (Filipović, 2019, s. 22). Ovo pitanje je na različite načine rešeno u zemljama Zapadnog Balkana. Međutim, ako analiziramo krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini, u kojoj su na snazi Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine [FBiH], Krivični zakon Republike Srpske [RS] i Krivični zakon Brčko distrikta BiH [BD BiH] možemo uočiti da su zaštićene karakteristike taksativno navedene u KZ FBiH i KZ RS, dok KZ BDBiH sadrži ne samo dužu listu izričito navedenih zaštićenih karakteristika, već i tzv. otvorenu listu. Iako KZ FBiH i KZ RS vezuju iste zaštićene karakteristike za postojanje zločina iz mržnje, i to: rasu, boju kože, versko uverenje, nacionalno ili etničko poreklo, jezik, pol i rodni identitet, te seksualnu orijentaciju (KZ FBiH), odnosno seksualno opredeljenje (KZ RS) i invaliditet (KZ FBiH), odnosno zdravstveni

status (KZ RS) druge (KZ FBiH), odnosno neke (KZ RS) osobe, KZ BDBiH pored istih, kao zaštićene karakteristike izričito navodi i političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, društveni položaj i dob. To znači da će se prilikom odmeravanja kazne učiniocu, izvršenje zločina iz mržnje tretirati kao obavezna otežavajuća okolnost samo ako je ono učinjeno zbog prethodno navedenih karakteristika određene osobe. S obzirom da KZ BDBiH predviđa odgovornost učinioca i u slučaju kada je bio motivisan nekom drugom karakteristikom žrtve, koja nije izričito navedena u odnosnoj zakonskoj odredbi, neophodno je istaći da ta karakteristika ne mora imati manjinski karakter, već je dovoljno da predstavlja osnov različitih identiteta i da se radi o ličnom, trajnom svojstvu (Filipović, 2014, s. 66).

Kada je u pitanju krivično zakonodavstvo Republike Srbije, nakon dugogodišnje inicijative Komiteta pravnika za ljudska prava (YUCOM) i Gej strejt alijanse (GSA) uvedena je odredba kojom se predviđa strožije kažnjavanje u slučaju da je određeni zločin bio motivisan mržnjom. To znači da će zločin iz mržnje postojati ako je učinilac izabrao žrtvu zbog određene pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalnoj ili etničkoj grupi, polu, seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu lica, što ukazuje na činjenicu da izvršilac ne može prihvatiti određenu različitost. U Crnoj Gori su takođe zaštićene karakteristike taksativno nabrojane kao i u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije, s tim što je u cilju usklađivanja nacionalnih propisa s propisima EU od 2012. godine četrnaest nevladinih organizacija uputilo inicijativu Vladi CG, kojom traže da se u okviru odredbe koja reguliše zločine iz mržnje predvide i drugi kriterijumi koji u praksi često predstavljaju motiv za činjenje ovih krivičnih dela. Pre svega to se odnosi na zdravstveno stanje, invaliditet, boju kože, političko ili drugo uverenje, jezik, obrazovanje, imovno stanje. (Vlada Crne Gore, 2013, s. 262)

Lista zaštićenih karakteristika u Krivičnom zakonu Makedonije je znatno duža u odnosu na prethodne, jer tretira kao otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne ukoliko je krivično delo počinjeno protiv osobe ili skupine osoba ili imovine, potpuno ili delimično, zbog njegovog/njenog pola, rase, boje kože, pripadnosti marginalizovanoj skupini, etničkog porekla, jezika, državljanstva, socijalnog porekla, veroispovijesti ili verskih uverenja, drugih uverenja, obrazovanja, političkih uverenja, privatnog ili društvenog statusa, mentalnog ili telesnog oštećenja, odnosno invaliditeta, dobi, roditeljskog i bračnog statusa, imovinskog statusa, zdravstvenog stanja. (Krivični zakonik Makedonije, 37/96, 02/14)

U Albaniji zaštićenim karakteristikama smatraju se: pol, rasa, boja kože, etnička pripadnost, jezik, rodni identitet, seksualna orijentacija, politička, verska ili filozofska uverenja; zdravstveno stanje, genetska predispozicija ili invalidnost (Izmene i dopune Krivičnog zakonika Republike Albanije, 7895/2013).

S obzirom da nijedan zakon u zemljama Zapadnog Balkana ne sadrži definicije upotrebljenih izraza, radi adekvatnije primene zakonskih odredaba o krivičnim delima iz mržnje neophodno je to učiniti. Prilikom određivanja njihovog značenja možemo se oslanjati na eventualne definicije tih pojmova iz drugih domaćih zakona ili iz relevantnih međunarodnih dokumenata i njihovih objašnjenja. S obzirom da su i pre uvođenja instituta krivičnog dela iz mržnje neki od ovih pojmova nalazili u domaćim krivičnim zakonima i stavovi domaće sudske prakse takođe mogu pomoći, naravno pored prakse Evropskog suda za ljudska prava.

Jedna od prvih zaštićenih karakteristika u zemljama u okruženju je rasna pripadnost. Međutim, prilikom definisanja ovog pojma postoje određene dileme. Naime, u svakodnevnom životu rasnim razlikama označavaju se očigledne razlike u spoljašnjem izgledu grupa ljudi različitog porekla (boja kože, telesna građa itd.) (Dimitrijević, Stojanović, 1979). Odnosno, grupa ljudi sa zajedničkim morfološkim osobinama koje su nastale pri evoluciji čoveka kao posledica prilagođavanja životnim uslovima u određenim sredinama, definišu se kako rasa. Ranije su se izdvajale tri osnovne rase: “bela”, “crna”, “žuta”, odnosno, evropeoidi, negroidi i mongoloidi. Kada su u pitanju međunarodni dokumenti, pojam “rasna diskriminacija” definiše se u Konvenciji o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, u 1. članu, stav 1, kao : svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koji se zasnivaju na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom poreklu koji imaju za svrhu ili za rezultat da naruše ili da kompromitiraju priznavanje, uživanje ili vršenje, pod jednakim uslovima, prava čoveka i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju ili u svakoj drugoj oblasti javnog života. To znači da je pojmom „rasna diskriminacija“ obuhvaćeno svako razlikovanje ne samo na osnovu rase, nego i na osnovu boje, predaka, nacionalnog ili etničkog porekla.

Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) odbacuje teorije koje se zasnivaju na postojanju različitih rasa, iako u Preporuci broj 7 u pogledu opšte politike o državnim zakonima za borbu protiv rasizma i rasne diskriminacije, taj termin koristi kako bi se osiguralo da osobe

koje se uopšte i pogrešno doživljavaju kao pripadnici „druge rase“ ne budu isključene iz zaštite, jer sva ljudska bića pripadaju istoj vrsti. U odnosu na Konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, u Preporuci Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije, pojmu rasne diskriminacije daje se još obuhvatnije značenje jer se pod tim pojmom podrazumeva svako različito postupanje na osnovu rase, boje kože, jezika, veroispovesti, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porekla koje nema nikakvo objektivno i razumno opravdanje. Međutim, prilikom definisanja pojma rasna diskriminacija među osnovama diskriminacije pravi se razlika između nacionalnosti i nacionalnog porekla, tako što se “nacionalnost” , kao pravna veza pojedinca i države, kod nas poistovećuje sa pojmom”državljanstvo”. U 2. članu Evropske konvencije o državljanstvu ono se definiše kao pravna veza između neke osobe i neke države i ne označava etničko poreklo osobe.

Prilikom definisanja zločina iz mržnje u krivičnim zakonima zemalja u okruženju nacionalnost ili državljanstvo nisu izričito navedeni kao zaštićene karakteristike. Na osnovu analize međunarodnih dokumenata koji se bave definisanjem značenja pojma rasna diskriminacija, može se zaključiti da je teško izvršiti jasnu distinkciju pojedinih zaštićenih karakteristika i striktno ograničiti njihov sadržaj.

Kada je u pitanju praksa Evropskog suda za ljudska prava, u presudi po predmetu Sejdić i Finci protiv BiH konstatovao je sledeće: „Etničko poreklo i rasa predstavljaju srodne pojmove. Dok pojam rase potiče od ideje o biološkoj klasifikaciji ljudskih bića u podvrste na osnovu morfoloških osobina, kao što su boja kože i crte lica, etnicitet vodi poreklo od ideje o društvenim grupama označenim istom nacionalnošću, religijskim uverenjem, zajedničkim jezikom ili kulturnim i tradicionalnim poreklom i istorijom. Diskriminacija po osnovu etničkog porekla nekog lica predstavlja jedan od oblika rasne diskriminacije...“. (Presuda u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH, zahtevi broj 27996/06 i 34836/06, § 43).

To znači da u presudi Sejdić i Finci protiv BiH, diskriminaciju po osnovu etničkog porekla nekog lica smatra samo jednim od oblika rasne diskriminacije, iako je ono vezano i za religijsko uverenje, kao delom verskog uverenja.

Međutim, Evropski sud za ljudska prava u presudi u predmetu Milanović protiv Srbije ne povezuje sadržajno rasne i verske motive napada na drugu osobu, nego samo zahteva

preduzimanje svih mera, da se otkriju ti motivi, i u jednom i u drugom slučaju. Odnosno „Sud smatra da, isto kao i u slučaju rasno motivisanih napada, prilikom istrage nasilnih događaja državni organi imaju dodatnu dužnost da preduzmu sve opravdane korake da otkriju svaki verski motiv i da utvrde da li je u takvim događajima verska mržnja ili predrasuda možda imala neku ulogu“ (Presuda u predmetu Milanović protiv Srbije, zahtev broj 44614/07, § 96).

Primer zločina iz mržnje zbog rasne pripadnosti je i zločin izvršen u Njujorku 1994. godine. Naime, Colin Ferguson, tada star 35 godina, ubio je šest, a ranio devetnaest ljudi u vagonu lokalne Long Island linije. Ferguson je izvadio pištolj i počeo da puca, kada se voz zaustavio na stanici, bez ikakvog povoda, da bi nakon nekog vremena bio savladan od strane putnika. Reč je o Afroamerikancu, koji je nakon smrti roditelja emigrirao u SAD. Sa izražavanjem rasističkih stavova prema belcima i promovisanjem “crne” revolucije, ali i zalaganjem za radikalne mere odvajanja dve grupe, počinje ubrzo nakon dolaska. Naime, nemogućnost nalaženja zaposlenja i navodni rasizam koji ga je okruživao, naveli su ga da jasno iskazuje svoje stavove, koji su ga u više navrata koštali zaposlenja, uslovili isključenje sa fakulteta, kao i socijalnu izolaciju. Ferguson je postao paranoidna, iskompleksirana osoba koja je za sve svoje probleme isključivo pripadnike bele rase smatrala krivim. Ubistvom šestoro nevinih ljudi, pripadnika rase koju je godinama mrzeo, rešio je svoj unutrašnji konflikt. Na motiv izvršenja ovog zločina ukazuju beleške koje su pronađene kod njega prilikom hapšenja, a u kojima je naveo da delo čini zbog američke državne politike koja favorizuje belce na štetu crnaca. Svakako da su tome doprineli i privatni sukobi koje je tokom godina imao sa mnogobrojnim institucijama i pojedincima. Iako je formalno proglašen uračunljivim i osuđen na 315 godina zatvora, tokom suđenja se više puta postavljalo pitanje Fergusonove psihičke kompetentnosti, njegovi akti govore u prilog postojanja uzroka patološke prirode (Tripković, 2011, s. 44).

Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima Pilav protiv BiH i Sejdić i Finci protiv BiH u kojima se poistovećuju pojmovi konstitutivnih naroda i etničkih grupa, ukazuju na bliskost pojmova nacionalno i etničko poreklo, ali i odluka Ustavnog suda BiH, broj AP-2678/06 od 29. 09. 2006. godine, u kojoj se poistovećuje pripadnost konstitutivnim narodima u BiH sa nacionalnim poreklom.¹ Naime, na narode i nacije se dele sve etničke zajednice koje ne samo

¹ Radi se o odluci donetoj povodom apelacije podnesene od Stranke za Bosnu i Hercegovinu i Ilijaza Pilava protiv rešenja Suda BiH broj IŽ-15/06 od 10. 08. 2006. godine, Odluke Centralne izborne komisije broj 01-02-2-1581/06 od 01. 08. 2006. godine i Odluke broj 01-07-1-913-103-1/06 od 24. 07. 2006. godine, § 18.

da su istorijske kategorije, već se mogu tretirati i kao sinonimi. Pojam nacije se koristi za globalne društvene zajednice u savremenom društvu (Pešić, Bazić, 2010, s. 226-228). U pitanju je zajednica ljudi koja je nastanjena na određenoj teritoriji i povezana istom političkom prošlošću, istom kulturom, a naročito istom religijom, istim jezikom, mentalitetom, ekonomijom i sl., ali i svešću o uzajamnoj pripadnosti i celovitosti u odnosu prema drugim nacijama. U literaturi se pojam manjina definiše na različite načine. Između ostalog, manjinama pripadaju državljani države u kojoj su malobrojni i u kojoj nemaju dominantan položaj u odnosu na ostatak stanovništva te države. To znači da se etničke ili nacionalne manjine mogu odrediti kao grupe ljudi koje su bročano manje od ostalog stanovništva države i koje su time u nedominantnom položaju, a članovi tih skupina se, iako državljani određenih država, po poreklu i određenim obeležjima (jezik, vera, običaji i sl.) razlikuju od ostalog, dominantnog stanovništva i iskazuju volju za očuvanjem svojih osobnosti (kultura, vera, jezik) (Krivokapić, 2010, s. 249). Da za problematiku zločina iz mržnje nije od značaja praviti razliku između pojmova nacionalna i etnička manjina, ukazuje i Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina Republike Srbije u članu 2. stavu 2., koji propisuje da se nacionalnim manjinama smatraju i sve grupe državljana Republike Srbije koje se nazivaju ili određuju kao narodi, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe, nacionalnosti i narodnosti, a koje ispunjavaju uslove iz tog zakona. Nacionalna manjina se definiše u stavu 1. istog člana kao grupa državljana Republike Srbije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Republike Srbije, a pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom Republike Srbije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju (Zakon o zaštiti nacionalnih manjina, 11/2002). Osim toga, neretko se nacionalna i etnička pripadnost (poreklo) poistovećuju sa rasom, bojom kože i poreklom (precima). To potvrđuje i Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, u članu 1. stavu 1., u kojem je propisano da se: „izraz "rasna diskriminacija" odnosi na svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koji se zasniva *na rasi, boji, precima, nacionalnom ili etničkom poreklu...*“, što ukazuje na relativno distinktivni značaj ovih pojmova (Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, 31/67).

U krivičnom zakonodavstvu BiH na poistovećivanje upućuje i pojam nacionalne manjine. Naime, u Zakonu o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, nacionalna manjina se definiše kao deo stanovništva – državljana BiH koji ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porekla, iste ili slične tradicije, običaja, verovanja, jezika, kulture i duhovnosti i bliske ili srodne istorije ili drugih obeležja. Iako su u zakonu nabrojane nacionalne manjine čiji položaj i ravnopravnost štiti BiH (Albanci, Crnogorci, Česi, Italijani, Jevreji, Mađari, Makedonci, Nemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Turci i Ukrajinci), ono nije konačno, jer se takva zaštita garantuje i drugima koji ispunjavaju ranije navedene uslove (Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, 12/03, 76/05, čl.3. stav 2).

Ustav BiH ne sadrži odredbe koje se odnose na određivanje nečije etničke pripadnosti, tako da se pretpostavlja tradicionalno samoopredeljenje, odnosno s obzirom da nema objektivnih kriterijuma za utvrđivanje nečije etničke pripadnosti, ona zavisi i isključivo od vlastitog samoodređenja osobe. Isto rešenje može se primeniti i kada je u pitanju bilo koja nacionalna pripadnost.

S obzirom da za postojanje zločina iz mržnje nije neophodno da se pobuda za izvršenje nalazi samo u jednoj od zakonom zaštićenih karakteristika, poteškoće u vezi određivanja pod koju od zaštićenih karakteristika treba podvesti određenu osobinu neke osobe zbog koje je ona izabrana kao žrtva, ne onemogućava adekvatnu zaštitu od zločina iz mržnje.

Versko uverenje se takođe određuje kao jedna od zaštićenih karakteristika. Naime, najznačajnijim međunarodnim dokumentima, kao što su Univerzalna deklaracija o pravima čoveka (član 18.), Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (član 18) i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 9.) zagarantovana je sloboda veroispovesti. Tako je Komitet za ljudska prava u opštem komentaru člana 18. (Sloboda misli, savesti i veroispovesti) Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima istakao: „Član 18 štiti teistička, neteistička i ateistička ubeđenja, kao i pravo da se ne ispoveda nijedna veroispovest ni ubeđenje. Veroispovest i ubeđenje se mogu široko tumačiti. Naime, navedeni član 18 se u primeni ne ograničava na tradicionalne veroispovesti niti na veroispovesti i ubeđenja s institucionalnim osobinama niti praksu analognu tradicionalnim veroispovestima.“ To znači da će zločin iz mržnje postojati i kada je pobuda za učinjenje krivičnog dela bilo ateističko ili kakvo

drugo versko ubeđenje druge osobe, a ne samo u slučaju kada je motiv izvršenja bila pripadnost druge osobe nekoj veroispovesti.

Osim toga, u članu 9. stav 1. Evropske konvencije za ljudska prava nabrojanisu različiti oblici ispoljavanja vere ili uverenja - molitva, propovedanje, vršenje verskih dužnosti i obredi. To znači da će krivično delo iz mržnje postojati i u slučaju kad da je ono izvršeno prema objektima ili imovini koja služi ispoljavanju vere ili uverenja.

Takođe, i Zakon o crkvama i verskim zajednicama Republike Srbije u članu 1. propisuje da sloboda veroispovesti obuhvata: „slobodu da se ima ili nema, zadrži ili promeni veroispovest ili versko uverenje, odnosno slobodu verovanja, slobodu ispovedanja vere u Boga; slobodu da se pojedinačno ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, ispoljava verovanje ili versko uverenje učestvovanjem u bogoslužjenju i obavljanjem verskih obreda, verskom poukom i nastavom, negovanjem i razvijanjem verske tradicije; slobodu da se razvija i unapređuje verska prosveta i kultura“. U članu 2. isti zakon zabranjuje versku diskriminaciju, ali i propisuje da se verska sloboda ne sme koristiti tako da ugrožava pravo na život, pravo na zdravlje, prava dece, pravo na lični i porodični integritet i pravo na imovinu, niti tako da se izaziva i podstiče verska, nacionalna ili rasna netrpeljivost (član 3. stav 2.). Ako je neko lice zbog svoje verske pripadnosti odnosno ubeđenja izloženo nekom aktu diskriminacije, ili je to bio motiv da bude žrtva određenog krivičnog dela, postojaće diskriminacija ili zločin iz mržnje.

Iako se jezik smatra jednom od odlika za razlikovanje etničkih grupa, u krivičnim odredbama smatra se posebnom zaštićenom karakteristikom. Naime, reč je o genetski određenoj sposobnosti čoveka opštenja putem artikulisanog sistema verbalnih znakova, koja se ostvaruje u govoru i/ili pisanju (Rečnik književnih termina, 1985, s. 300). To znači da se jezik kao sredstvo komunikacije neretko veže za određene nacionalne/etničke grupe, jer predstavlja jedno od obeležja njihovog kulturnog identiteta, te se iz tog razloga po jeziku mogu i prepoznati njihovi pripadnici. Međutim, istim jezikom mogu govoriti pripadnici različitih nacionalnih skupina, kao što je, na primer, slučaj sa engleskim jezikom koji se koristi kako u Engleskoj, tako i u Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji itd. Pored jezika dominantne populacije, u određenim državama postoje i jezici nacionalnih/ etničkih manjina, koje imaju prava da svoj jezik neguju i upotrebljavaju. Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, iz tog

razloga ima poseban značaj kada je upotreba jezika u pitanju, a od nacionalnih propisa najznačajniji je Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma. Tako na primer, ukoliko je protivno propisima kojima se uređuje korišćenje nekog jezika izvršen diskriminatorski postupak, odnosno krivično delo, postoji diskriminacija po osnovu jezika, ili neka krivična dela (povreda prava na upotrebu jezika i pisma). To znači da će zločin iz mržnje postojati i ukoliko je neko lice po osnovu jezika „prepoznalo“ pripadnika neke nacionalne/etničke skupine, pa usled mržnje prema toj skupini učini krivično delo, jer je za njegovo postojanje dovoljno da neko usled jezika pretpostavlja da žrtva pripada nekoj skupini). U ovom slučaju učinilac na osnovu jezika prepoznaje stvarnog ili pretpostavljenog pripadnika određene grupe.

U pojedinim zakonima (na primer, Krivični zakon Brčko distrikta BiH) pismo se takođe navodi kao zaštićena karakteristika. Ono se može definisati kao sistem grafičkih znakova koji se upotrebljavaju za pisanje, te se u tom smislu razlikuje latinično, ćirilčno, arapsko, kinesko ili drugo pismo (Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, 1971, s. 435).

Propisivanje invaliditeta kao zaštićene karakteristike novijeg je datuma, u odnosu na rasne, nacionalne ili verske razloge koji se u krivičnom pravu odavno smatraju pobudama koje zahtevaju strože kažnjavanje učinioca krivičnog dela. Međutim, određene zemlje u svom krivičnom zakonodavstvu navode kao zaštićenu karakteristiku zdravstveni status, koji se smatra širim pojmom od invaliditeta, jer se ne zahteva određeni oblik zdravstvene nesposobnosti druge osobe kao motiv za izvršenje zločina.

U 1. članu stav 2. Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, osobama sa invaliditetom smatraju se lica koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja otežavaju ravnopravno puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu. To znači da zdravstveni status zavisi i od emocionalnog i socijalnog zdravlja, a ne samo od fizičkog i mentalnog, što svakako dokazuje i definisanje zdravlja od strane Svetske zdravstvene organizacije.² Bespomoćnost, izolovanost velikog broja osoba sa invaliditetom, negativni stavovi prema invalidnosti, nedostatak podrške, lobiranja i zaštite, faktori su koji mogu itekako doprineti da takve osobe postaju žrtve zločina iz mržnje. Naime, u siromašnim i zatvorenim društvima kao što je društvo u Albaniji, zločini iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom mogu biti povezani sa

² SZO definiše zdravlje kao stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i onesposobljenosti.

činjenicom da se nasilje prema tim licima često smatra „porodičnom stvari“ i time, prihvatljivim (Disability Rights UK, 2012).

Tako je Razvojni program Ujedinjenih nacija iz 2015. godine, ukazao da za zločine iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom učinioi dobijaju manje kazne u odnosu na one koji učine slično delo protiv osobe bez invaliditeta. Neretko se dešava da nadležni organi pokušavaju da zatvore slučaj na način da izvršeno delo ne prikazuju kao krivično delo. Na primer, kada je 38-godišnji muškarac sa psihičkim invaliditetom pronađen mrtav u zatvorskoj ćeliji, vlasti su pokušale da slučaj zatvore na način da proglase prirodnu smrt. Takođe i incident u kojem je sedam dečaka napalo i seksualno zlostavljalo 13-godišnjeg učenika sa invaliditetom u školi, prikriven je od strane učiteljice koja u školi radi. Upravo su ovo primeri da se krivična dela protiv osoba sa invaliditetom smatraju manje ozbiljnim nego krivična dela protiv drugih članova zajednice. Iz tog razloga invaliditet treba razmatrati zajedno sa barijerama koje društvo stvara za osobe sa invaliditetom, kao i u kontekstu mnogobrojnih predrasuda, stigmatizacije, segregacije i dugotrajne prakse nepravednog postupanja prema ovoj grupi osoba.

Međutim, da zaštitu uživa ne samo osoba sa invaliditetom, već i ona koja je blisko povezana sa njom, kao primarni pružalac nege toj osobi, dokazuje presuda Evropskog suda za ljudska prava po predmetu Coleman protiv firme Attridge Law i Steve Law C-303/06.

Tako Sud navodi da je svrha Direktive 2000/78, u pogledu zaposlenja ili zanimanja, borba protiv svih oblika diskriminacije na osnovu invaliditeta ... princip ravnopravnog tretmana sadržan u tekstu pomenute Direktive u toj oblasti, ne odnosi se na određenu kategoriju osoba, već se odnosi na osnov, propisan odredbama Člana 1, uključujući tu i invaliditet ” (tačka 38). Karakteristika povezanosti eksplicitno je propisana u nekoliko nacionalnih propisa, kao što su npr. propisi u Irskoj, Švedskoj, Austriji (gde se odredbe odnose samo na srodnike koji pružaju negu osobi sa invaliditetom), Bugarskoj, Kipru i Francuskoj (gde se odredbe odnose samo na članove porodice osobe sa invaliditetom) (Popovska, 2016, s. 123). Osim toga, osobe sa invaliditetom se mogu suočavati sa povećanim rizikom da postanu žrtve nasilja, ukoliko imaju i druge zaštićene karakteristike, usled njihovog društveno - ekonomskog položaja, nacionalne pripadnosti, statusa migranta, dobi ili pola. To znači da bi odredbama o obimu lične zaštite na osnovu invaliditeta trebalo biti obuhvaćeno postojanje više karakteristika, s obzirom na postojanje veze između invaliditeta i ostalih ličnih karakteristika.

Još jedan primer krivičnog dela počinjenog iz mržnje na osnovu invaliditeta je slučaj Đorđević protiv Hrvatske, Predmet br. 41526/10, od 24. jula 2012. godine). U ovom predmetu, Sud je smatrao da su nadležni državni organi propustili da zaštite žrtve od štete koju su im počinile treće osobe i na taj način zaustave eskalaciju, čime su prekršili prava koja podnosioci imaju u skladu sa članom 3 (Zabrana neljudskog ili ponižavajućeg postupka), članom 8 (Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života) i članom 13 (Pravo na delotvorni pravni lek). Naime, majka i njen sin koji je osoba sa invaliditetom, podneli su žalbu Sudu zbog zlostavljanja koje je trajalo više od četiri godine od strane jedne grupe dece i mladih koji žive u njihovom susedstvu. Mladić sa fizičkim i intelektualnim poteškoćama bio je izložen verbalnom zlostavljanju i drugih oblicima društveno neprikladnog ponašanja, od nazivanja pogrđnim imenima, pljuvanja, vike, pisanja uvredljivih poruka na pločniku do oštećenja porodične imovine, ali i fizičkom nasilju. Neretko je na rukama imao opekotine od cigareta ili je njegovom glavom udarano o zid, što je dovelo do velike patnje. Sud je u svom obrazloženju naveo da je „zapanjen nepostojanjem bilo kakvog istinskog sudelovanja socijalnih službi i činjenicom da merodavni stručnjaci nisu reagovali, u smislu da daju odgovarajuće preporuke i rade s dotičnom decom... Osim toga, prvom podnosiocu (osobi sa invaliditetom) nije osigurano nikakvo savetovanje kako bi mu se pomoglo. Naime, osim reakcije na konkretne incidente, Sud je našao da nadležne vlasti nisu preduzele nikakvu radnju sa ciljem suzbijanja problema koji je uzrok daljeg nasilja, iako su imali saznanja da je žrtva ciljano izabrana. (paragraf 148). S obzirom na to,” Sud smatra da nadležne državne vlasti nisu poduzele sve razumne mere da spreče zlostavljanje prvog podnosioca, bez obzira na činjenicu da je stalni rizik od takvog zlostavljanja bio stvaran i predvidljiv, time nalazeći da je došlo do gore navedenog kršenja. “

S obzirom da pol, seksualna orijentacija ili rodni identitet druge osobe mogu biti motiv za izvršenje krivičnog dela, smatraju se zaštićenim karakteristikama. Predviđene su u svim krivičnim zakonima zemalja Zapadnog Balkana, s tim što se u pojedinim umesto “seksualna orijentacija” koriste različiti izrazi, i to: u KZ RS upotrebljava se izraz „seksualno opredeljenje“ a u KZ BDBiH „spolna orijentacija“.

Osim toga, uobičajeno je da se pol definiše kao biološka funkcija koja obeležava ljudska bića kao žene i muškarce, odnosno reč je o društvenoj i zakonskoj klasifikaciji bioloških funkcija koje osobe dele na samo dve kategorije, na muški i ženski pol. U procesu reprodukcije muška i

ženska tela se razlikuju i imaju različite uloge, što se ne menja bez obzira o kom vremenu se radi, postoji u svim društvima, bez obzira na uslove života, socijalni status, etničko ili rasno poreklo. To znači da su biološke razlike među polovima uglavnom univerzalne, očigledne i, po pravilu, nepromenljive. (Petrušić & Beker , 20)

Tako je na primer, u Montrealu (Kanada) 1989.godine, 25-godišnji Marc Lepine u École Polytechnique pre samoubistva, ubio 14 žena, a ranio još 13 osoba oba pola. Da je Lepine bio opsednut mržnjom prema ženama, a posebno feministkinjama, dokazuju komentari upućeni žrtvama tokom izvršenja zločina, ali i pismo koje je pre ubistva sastavio, a koje je nakon nekoliko dana dospelo u javnost. Odvajanje žena od muškaraca koji su se u tom trenutku našli u učionici, ukazuje na očiglednu nameru da ubije isključivo žene. Zbog želje da zaštite žene, ili zbog toga što su se jednostavno našle na pogrešnom mestu u pogrešno vreme, žrtve muškog pola su kažnjene zbog toga. Zbog čega je Lepine učinio žene objektom svoje mržnje? Naime, on je u svojoj iskrivljenoj svesti smatrao da su one odgovorne za to što nije primljen na fakultet, što nije mogao da nađe zaposlenje i za nebrojeno mnogo drugih problema sa kojima se suočavao. Tome su doprineli svakako i poremećeni porodični odnosi koji su rezultirali i fizičkim i psihičkim nasiljem, kog je i on, pored svoje majke bio žrtva. Nakon razvoda roditelja, kao dete iz mešovitog braka Alžirca i Kanadanke, počeo je da mrzi deo svog (od oca nasleđenog) identiteta. Zbog mržnje prema ocu, sa sticanjem punoletstva promenio ime, i na taj način izbrisao i poslednju vezu sa roditeljom koga je prezreo. Međutim, iako je bio emotivno vezan za svoju majku, mizoginistički stavovi njegovog oca su na kraju prevladali. Da bi sproveo masakr kakav nije zapamćen u kanadskoj istoriji, štedito je novac za nabavku oružja, mesecima pripremao napad, pažljivo osmišljavajući svaki korak. Nakon detaljne analize njegove ličnosti pokazalo se da je reč o psihički labilnoj osobi (Tripković, 2011, s. 44).

Seksualna orijentacija ili opredeljenje može se definisati kao seksualna privlačnost prema osobama istog ili različitog pola i obuhvata emocionalnu i seksualnu usmerenost prema drugim osobama. Tako se razlikuje heteroseksualna orijentacija koja podrazumeva takvu usmerenost prema osobama drugog pola, homoseksualna orijentacija koja se odnosi na takvu usmerenost prema osobama istog pola i biseksualna orijentacija koja se odnosi na usmerenost prema osobama oba pola. (Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Evropske unije, 2007, s. 88). Izveštaj Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (2015) pokazuje da „civilno

društvo i Komisija za zaštitu od diskriminacije [KZD] navode više slučajeva nasilja protiv LGBT osoba od strane članova njihovih porodica“ (Ndroqi, 2016, s. 91).

Osim toga, Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije je dobila informaciju o napadu koji se desio 25. februara 2013. godine, protiv dve transrodne osobe, koji je izvršen staklenom bocom i drugim oštrim predmetima. Takođe, slučaj napada suzavcem protiv LGBT aktivista koji se desio 17. maja 2013. godine, policija je odbila da tretira kao zločin iz mržnje, zbog toga jer niko od učesnik nije zadobio fizičkih povreda. Izveštaji Komisije za zaštitu od diskriminacije pokazuju da su LGBT osobe koje su zatražile pomoć i zaštitu bile maltretirane od strane policije. Iz tog razloga je sasvim razumljiv osećaj nesigurnosti zbog kojeg LGBT osobe oklevaju da javno otkriju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

Pojam “rod”, za razliku od pojma “pol” koji polazi od bioloških funkcija ljudskih bića, zasnovan je na društvenim razlikama između žena i muškaraca. Tako je u Konvenciji Veća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), definisan pojam “rod” kao društveno oblikovane uloge, ponašanja, aktivnosti i osobine koje određeno društvo smatra prikladnima za žene i muškarce.³ U zavisnosti od društvenih, verskih, političkih, ekonomskih i drugih okolnosti, običaja, tradicije, moralnih shvatanja i drugo, zavisi i kako će društvo očekivati da se žene i muškarci ponašaju i kakve uloge da imaju. U suštini, rodni identitet se može odrediti kao lična percepcija o „pripadnosti ili nepripadnosti vlastitom biološkom polu, a nastaje u interakciji pojedinca sa drugim osobama, odnosno društvenim očekivanjima. Njegovo formiranje zavisi od ličnih želja, stremljenja i sklonosti određene osobe, ali i odgovarajućih društvenih činilaca kao što su ekonomske, političke i kulturološke prilike. Iz tog razloga se razlikuju: *transrodne osobe* – lica „čiji rodni identitet nije u skladu sa tradicionalnim rodnim ulogama i normama, odnosno, čiji se rodni identitet razlikuje od biološke karakteristike pola, ali nema želju da svoj pol promeni“; *transseksualne osobe* – lica koja imaju „želju i nameru da promeni svoj pol, kao i osobe koje su preduzele hormonska i fizička prilagođavanja svog tela rodnom identitetu, izražavajući svoj rodni i/ili polni identitet i osećaj sebe“; *interseksualne osobe* – predstavljaju lica „sa polnim i reproduktivnim organima koji nisu izričito definisani kao ženski ili muški. S obzirom da postoje osobe koje osećaju, preferiraju ili biraju da sebe predstave drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na

³ Konvencija Veća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) doneta je 2011. godine

osnovu pola dodeljenog pri rođenju, bilo kroz način odevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili promenu tela, ukazuje da rodni identitet ne zavisi od biološkog pola osobe (Petrušić, Beker, 2012, s. 20-21).

Osim prethodno navedenih zaštićenih karakteristika, navode se još političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, društveni položaj ili dob. Iako se neretko međunarodni akti bave socijalnim poreklom i društvenim položajem kao osnovama na kojima se vrši diskriminacija, njihovo definisanje je izostalo. Komitet za eliminaciju rasne diskriminacije usvojio je 2002. godine Opštu preporuku XXIX koja se odnosi na član 1. stav 1. Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, a u kojoj se između ostalog navodi da se osnov za diskriminaciju "poreklo" ne odnosi samo na "rasu", već i na druge zabranjene slučajeve diskriminacije. Tako da diskriminacija zasnovana na „poreklu“ podrazumeva diskriminaciju protiv članova zajednice zasnovanu na klasnoj pripadnosti, kao što su kaste i analogni sistemi klasnog nasleđa koji onemogućavaju jednako uživanje ljudskih prava. Komitet za eliminaciju rasne diskriminacije se u ovoj preporuci bavio i identifikacijom karakteristika na osnovu kojih se utvrđuje postojanje kasti i sličnih sistema grupisanja ljudi. Kao te karakteristike navedene su: nemogućnost ili ograničena mogućnost da se promeni nasleđeni status, postojanje socijalnih ograničenja koja onemogućavaju sklapanje brakova sa pripadnicima drugih grupa, privatna i javna segregacija, uključujući edukaciju i stanovanje, dostupnost javnim dobrima, religioznim mestima i javnim izvorima hrane i vode, ograničavanje slobode da se napusti nasleđeni posao i poslovi koji su opasni po zdravlje i život, zaduživanje, nehumanost i nezdravi uslovi života, nedodirljivost određenih slojeva populacije i nepoštovanje ljudskog dostojanstva i jednakosti. Navedene karakteristike upućuju na shvatanje pojma „poreklo“ a, pre svega, socijalno poreklo kao pripadništvo jasno određenim društvenim klasama. U tom smislu, ovakvo shvatanje pojma „poreklo“ otežalo bi kvalificiranje određenog krivičnog dela kao krivičnog dela iz mržnje zbog toga što je bilo motivisano društvenim položajem ili socijalnim poreklom druge osobe. Međutim, navedene karakteristike koje se odnose na klasnu pripadnost kastama i analognim sistemima klasnog nasleđa ipak omogućavaju donošenje zaključka i da se dosta nejasne zaštićene karakteristike „socijalno poreklo“ i „društveni položaj“ odnose na status u društvu, nasleđen ili stečen, koji određenoj osobi kao pripadniku grupe sa takvim statusom, čini formalno ili faktički više ili manje dostupnim određene društvene pozicije ili društvena dobra.

Tako Okvirna odluka Veća EU o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije, određuje „poreklo“ kao izraz koji uglavnom upućivanje na osobe ili grupe osoba koje su potomci osoba koje se mogu identifikovati prema određenim karakteristikama (kao što su rasa ili boja), s tim što nije neophodno da sve te karakteristike još uvek postoje, ali da, uprkos tome, zbog njihovog porekla, takve osobe ili grupe osoba mogu biti podvrgnute mržnji ili nasilju (Okvirna odluka Veća EU, 2008/913).

S obzirom da se opredeljenje može odrediti kao pogled na svet, a politika, kao delatnost upravljanja državom, političko uverenje se definiše kao pogled pojedinca na način kako bi trebalo upravljati državom. Naime, političko opredeljenje je povezano sa slobodom misli (i izražavanja mišljenja), a kako je čovek racionalno biće, slobodno da samostalno misli i da stiče i menja svoja ubeđenja, ne sme se kažnjavati ni uznemiravati zbog sadržaja misli, ma koliko one bile neprihvatljive za društvo i ostale ljude (Dimitrijević, Paunović, Đerić, 1997, s. 308). Osim toga, osnovnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, propisana je sloboda misli, i to: Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka (član 18.), Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima (član 18.) i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (član 9.), ali i nacionalnim propisima. Međutim, svi navedeni dokumenti dopuštaju mogućnost da sloboda izražavanja misli, bude ograničena radi zaštite života i zdravlja ljudi, nekih demokratskih vrednosti, kao što su zagarantovane slobode i prava građana, zatim zbog zaštite javnog reda i mira, odnosno zaštite bezbednosti države, kao i zbog zabrane izazivanja ili podsticanja verske, nacionalne ili rasne mržnje. Međutim, političkim uverenjem se ne može smatrati svako individualno mišljenje, već samo ono koje sadrži određeni nivo uverljivosti, ozbiljnosti, kohezije i važnosti, što potvrđuje i praksa Evropskog suda za ljudska prava.⁴ Ukoliko se uzme u obzir da je zločin iz mržnje specifičan zbog motiva za izvršenje krivičnog dela, njegovo postojanje ne zavisi od pripadnosti žrtve ili sa njom povezane osobe nekoj političkoj stranci ili pokretu, odnosno bilo kakvom udruženju koje propagira određeno uverenje. To znači da će se krivičnim delima iz mržnje smatrati i krivična dela učinjena prema određenim objektima ili drugoj imovini koja se koristi za ispoljavanje te slobode, a koja su učinjena zbog političkog ili drugog uverenja neke osobe.

⁴ Presuda Evropskog suda za ljudska prava od 25. 02. 1982. godine u predmetu Campbell i Cosans protiv Ujedinjenog Kraljevstva, zahtevi broj 7511/76 i 7743/76.

U Uniform Crime Reports – Hate Crime Statistic predstavljeni su podaci za 2017. godinu, prema kojima je u SAD prijavljeno ukupno 7.175 zločina mržnje, od kojih je u 7106 slučajeva u pitanju predrasuda prema jednom od motiva (koji uključuje 8 126 izvršilaca (6 307 poznatih) i 8 493 žrtve), dok u preostalih 69 postoje višestruke predrasude koje uključuje 311 izvršilaca (63 poznata) i 335 žrtava ovih dela. 58,1% od prijavljenih 7 106 zločina motivisano je rasnom, nacionalnom ili etničkom predrasudom, 22% predrasudom po osnovu veroispovesti žrtve, 15,9% na osnovu seksualne orijentacije, 1,7% na osnovu polnog identiteta, 1,6% na osnovu invaliditeta i 0,6% na osnovu predrasude prema polu žrtve. 48, 8% od 4 832 zločina mržnje čije je izvršenje motivisano rasnom, nacionalnom ili etničkom pripadnošću ili poreklom, bilo je motivisano predrasudama prema Afroamerikancima (“crncima”), 17, 5% prema pripadnicima bele rase, 10, 9% prema Latinoamerikancima i Hispanoamerikancima, 5,8% prema licima indijanskog porekla, 4,4% prema licima čije poreklo čini više od jedne rase, 3,1% prema Azijatima, 2,6% prema osnovu veroispovesti izvršeno je protiv Jevreja, 18,7% protiv pripadnika islamske veropispovesti, 4,5% protiv katolika, 2,4% protiv protestanata, 1,4% protiv pravoslavaca i 15% prema pripadnicima drugih manjinskih religija. Od ukupno 1 303 slučaja zločina iz mržnje čije je izvršenje motivisano seksualnom orijentacijom žrtve, 58, 2% izvršeno je iz predrasuda prema homoseksualcima, 12,6% prema lezbijkama, 2,8% prema heteroseksualcima, 2,1% prema biseksualnim i 24, 6% zbog mržnje prema svim manjinskim seksualnim grupama (LGBT). Kada su u pitanju zločini izvršeni zbog predrasuda prema polnom identitetu, od 132 zločina 118 je izvršeno prema transrodnim osobama. Zatim, 92 od 128 dela izvršenih iz predrasuda prema invaliditetu, izvršeno je prema licima sa mentalnim, a 35 sa fizičkim nedostacima. Zbog predrasuda vezanih za pol, od 54 zločina 28 je izvršeno zbog predrasuda prema ženama, a 25 prema muškarcima (Grujić, 2019, s. 338).

Kada je u pitanju tipologija izvršenih dela, od ukupnog broja prijavljenih dela 60,3 % izvršeno je prema licima (osobama), 36,9% prema njihovoj imovini i 2,8% prema društvenoj zajednici(kolektivitetu). Nasilnička krivična dela i vandalizam čine 27,6%, pretnje i zastrašivanje 27,1%, uvrede i vređanje 20,7%, vređanje i nasilničko ponašanje prema žrtvi 11,7% (Uniform Crime Reports – Hate Crime Statistic 2017, 2018).

U Crime Survey (CSEW) objavljeni su podaci o zločinima mržnje u Engleskoj i Velsu, prikupljeni u periodu od 2014. do 2016. godine. Oni pokazuju da je u tom periodu izvršeno 204

000 zločina motivisanih predrasudama, od čega je 104 000 zločina izvršeno zbog predrasuda prema rasi, nacionalnom i etničkom poreklu ili pripadnosti, 31 000 prema veroispovesti, 27 000 prema seksualnoj orijentaciji i 67 000 iz predrasuda prema invaliditetu žrtve. U 2015. godini je prema zvaničnim policijskim podacima izvršeno ukupno 62 518 zločina iz mržnje, što je za 19% više nego u 2014. godini (Walters, Wiedlitzka, Owusu-Bempah 2017, s. 52-55). Da je kod ovog oblika kriminalnog ponašanja tamna brojka kriminaliteta jako velika pokazuje i činjenica da je broj zvanično prijavljenih dela znatno manji u odnosu na podatke prikazane u CSEW. U više od pedeset zemalja prikupljanjem i objavljivanjem podataka o zločinima iz mržnje bavi se Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE – Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR)). Međutim, s obzirom da se u tim zemljama koriste različiti metodološki postupci prikupljanja i predstavljanja podataka o zločinima iz mržnje, sledeće podatke treba posmatrati sa određenom dozom skepse.

Tako su za period od 2013. do 2017. godine o izvršenim zločinima mržnje u Republici Srbiji dostavljeni podaci ne samo od strane zvaničnih organa već i od partnerskih organizacija. U 2013. godini je prema zvaničnim podacima izvršeno 64 zločina motivisanih predrasudama, 2014 - 87 zločina, 2015 - 79 zločina, 2016 - 9 zločina i 2017 - samo 5 zločina mržnje. Međutim, za 11 krivičnih dela prijavljenih policiji u 2017. godini nije evidentirano koji je motiv bio prisutan kod učinioca. Kao krivično delo vandalizam evidentirano je od 8 od tih 11 prijavljenih zločina, a pretnja prema žrtvi ili ugrožavanje sigurnosti žrtve kod 3 dela. Za isti period je prema nezvaničnim izvorima evidentirano 25 zločina mržnje, pri tom je kod 20 krivičnih dela utvrđeno prisustvo predrasuda prema seksualnoj orijentaciji žrtava. U pitanju je 10 nasilničkih dela, 9 pretnji nasiljem i 1 delo usmereno protiv imovine žrtve. Predrasude prema Romima bile su motiv za izvršenje 3 zločina, rasizmom i ksenofobijom je motivisano jedno delo, a antisemitizam je bio motiv za izvršenje jednog dela koje je bilo usmereno na uništavanje imovine pripadnika jevrejske zajednice (<http://hatecrime.osce.org/serbia>).

Nesporna je činjenica da je stvaran broj ovih zločina znatno veći, pre svega zbog određenog stepena netrpeljivosti dominantnih društvenih grupa prema manjinskim i marginalizovanim grupama.

2.4. Izvršioци i žrtve zločina iz mržnje

2.4.1. Izvršioци

U cilju potpunijeg sagledavanja fenomenološkog aspekta zločina iz mržnje neophodno je proučavanje izvršilaca i žrtava ovih krivičnih dela. Naime, prilikom istraživanja ovog vida kriminaliteta jedno od najznačajnijih pitanja koje se postavlja jeste upravo pitanje ko su izvršioци ovih krivičnih dela i kako ih možemo prepoznati? U teoriji ne postoji jedinstven stav u pogledu osnovnih karakteristika ličnosti izvršioца jer je reč o problemu koji postaje aktuelan tek 90-ih godina prošlog veka, te su istraživanja po ovom pitanju ograničena. Nema pravila ko to može biti, niti na koji način to krivično delo može biti izvršeno. U svakom slučaju to ne moraju biti osobe koje su prethodno ispoljavale predrasude ili osobe koje pripadaju desničarskim grupama. Opšte prihvaćena tipologija izvršilaca zločina iz mržnje data je od strane Džek MekDevita i drugih, na osnovu istraživanja 169 slučajeva iz nadležnosti bostonske policije (Mc Devitt , Levin, Bennett 2002, s. 303-317). Oni razlikuju sledeće tipove izvršilaca :

- *Izvršioци zločina iz mržnje iz zabave*- rezultati istraživanja sprovedenog od strane autora pokazuju da su čak 66% počinjenih zločina mržnje posledica dosade, zabave i želje za samopotvrđivanjem i iskazivanjem moći. Krivična dela su uglavnom vršena od strane mladih lica, u grupama, sa ciljem dobijanja podrške prijatelja, starijih delikvenata. Ono što je posebno interesantno jeste da učinioci nisu pokazivali visok stepen mržnje i da su nakon izvršenja krivičnog dela priznali da su osećali satisfakciju, moć i želju da se hvale prijateljima koji su verovali u to da je mržnja iz predrasuda interesantna. Iz ovoga se može zaključiti da su u pitanju mlađe osobe željne uzbuđenja i dokazivanja, koje deluju kao neorganizovane grupe, bez detaljnog planiranja napada na žrtve, sklone vandalizmu.

Na primer, slučaj koji je zabeležen u Beču. Naime, žrtva zločina iz mržnje je G.M. rođen u Kamerunu, koji živi duži niz godina u Austriji baveći se prodajom novina "Augustin". Jedne večeri, tačnije 12.februara 2011. godine dok je obavljao kupovinu na benzinskoj pumpi, napala su ga dva mladića u vidno alkoholisanom stanju. Najpre su ga zadirkivala i pravila šale na njegov račun, da bi u jednom trenutku jedan od njih počeo da tresе pepeo sa cigarete na njegovu glavu. U trenutku kada je G. M. počeo da protestuje, drugi mladić je počeo da ga vređati na

rasnoj osnovi, da bi ga potom oborili na pod, šutirali i slomili mu nogu i nekoliko rebara. G. M. je uspeo da obavesti policiju mobilnim telefonom, koja je po odlasku zatekla napadače u restoranu benzinske pumpe u kojoj se dogodio napad. Napadnuti mladić je dao izjavu i napadači su uhapšeni. Osuđeni su u septembru 2011. godine, na 13 meseci zatvorske kazne, a prilikom odmeravanja kazne sud je uzeo u obzir rasističke motive napada kao otežavajuću okolnost, kao što je i propisano austrijskim krivičnim zakonikom.

Osim toga, i slučaj Šona Rudeforta, osobe sa smetnjama u razvoju, stare 31 godinu primer je zločina mržnje iz zabave. Naime, njega u januaru 2011. godine grupa od 15 mladića, inače njegovih komšija, napala, vezala za uličnu rasvetu i posula zlatnom farbom i lakom za nokte. Zatim su sipali konzerve špageta, parčiće piletine i ostatke doručka po njemu, snimili su događaj mobilnim telefonom i tako vezanog četiri sata ostavili. Međutim, policijski službenik koji je obavešten od strane komšije da neko viče u komšiluku, nije reagovao jer je mislio da se radi o pozivu koji se odnosi na remećenje javnog reda. Žrtvu je oslobodio jedan od napadača posle četiri sata, ali je Šon Rudefort tom prilikom udario glavom u pločnik zbog čega je i odveden u bolnicu. Nakon što je medicinska ustanova u koju je Šon Ruderfort primljen i hospitalizovan obavestila policiju, ona je reagovala i ustanovila da je u pitanju osoba koja ima smetnje u razvoju a ne neko ko u pijanom stanju pravi buku. Iako su počinioci izjavili da je u pitanju bila šala, policija je slučaj okarakterisala kao zločin iz mržnje. Sudija Piter Pakin je na glavnom pretresu naglasio da i ako je sve počelo kao šala brzo se cela stvar razvila u namerno ponižavanje i degradiranje Šona Ruderforda. Zbog činjenice da je pretrpeo napad od strane svojih komšija, poznanika, Šon je stekao utisak da može verovati samo članovima svoje porodice. Sudija je počinioce osudio na 10 do 12 meseci zatvora, uslovno na dve godine, nošenje narukvice u naredna tri meseca i naknadu štete u iznosu od 300 funti. Zbog napravljenog propusta policija je nakon ovog slučaja usvojila nova pravila koja su se uglavnom odnosila na način postupanja u slučaju prijave dela koja imaju elemente zločina iz mržnje prema osobama sa invaliditetom. Osim toga, reagovao je i britanski nacionalni biro za zločin iz mržnje (UK National Point of Contact for hate crime) sa obaveštenjem da su radi sprečavanja zločina iz mržnje u odnosu na osobe sa invaliditetom izrađene smernice na nacionalnom nivou. Zbog verovanja da su mnogi slični slučajevi ostali neotkriveni, vlada Velike Britanije se obavezala da će redovno izveštavati i beležiti dela motivisana mržnjom i predrasudama (Pravosudna akademija, 2013, s. 19).

-Izvršioc i zločina mržnje iz odbrane- u pitanju su izvršioc i koji zločine mržnje vrše da bi zaštitili svoju okolinu od onih koje smatraju nepoznatima i strancima, jer se osećaju ugroženo. Izvršenjem krivičnog dela oni šalju poruku i ostalim članovima određene grupe kojoj žrtva pripada da nisu poželjni u okolini u kojoj učinilac živi. Istraživanje je pokazalo da su se pre konačnog napada, učinilac i žrtva bar površno poznavali, da je učinilac preduzimao radnje zastrašivanja, da su učinio i uglavnom mlađe osobe, koje u čak 25% slučajeva vrše ova krivična dela iz odbrambenih razloga. Može se reći da je reč o takozvanim reaktivnim učinio i, reakciji na prethodni stvarni ili umišljeni incident iz mržnje, odnosno zaštita/odbrana od percipirane pretnje, odsustvo krivice (Community Research Associates, 2001, s.7).

Na primer, dugi niz godina postoje tenzije između većinskog poljskog i manjinskog jevrejskog stanovništva u jednom malom poljskom gradu. U vreme obeležavanja verskog praznika ortodoksnih Jevreja u tom gradu, tenzije su prerasle u otvorene napade nacionalnih desničarskih grupa na Jevreje. Zbog verovanja da su Jevreji povlašćeni stanovnici, da lako dolaze do posla i da se bogate na račun osiromašenih stanovnika tog grada, desničari su počeli da mobilišu lokalno stanovništvo protiv jevrejskih građana lepljenjem plakata na kojima su oni označeni kao otimači poljskog blaga. Sledećeg dana grupa maloletnika iz tog grada je zapalila radnju jednog sugrađanina jevrejskog porekla, njegovom sinu nanela teške telesne povrede.

- Izvršioc i zločina mržnje iz misije - U pitanju su tzv. "misionari", kod kojih je za razliku od prethodnih tipova izvršilaca najizraženiji stepen predrasuda, netrpeljivosti i mržnje prema pripadnicima određenih društvenih grupa. Sprovedeno istraživanje je pokazalo da se kao učinio i uglavnom javljaju mlađa ili starija punoletna lica, kod kojih je prisutan visok nivo fanatičnosti, iskrivljena slika stvarnosti i prisutnost patoloških problema, koja za razliku od ostalih deluju individualno i koji izvršenje zločina iz mržnje smatraju svojom misijom. Za razliku od prethodnog tipa izvršilaca, misionare ne karakteriše postojanje bilo kakve veze između žrtve i učinio i. Jednostrano tumače događaje koji ih okružuju, preuveličavaju teškoće koje nastaju kao posledica suživota različitih društvenih grupa. Poseban povod za izvršenje zločina im nije potreban, a svi pripadnici grupe koja je objekt mržnje su potencijalne mete za eliminaciju. Izvršioc i smatraju da je njihova misija da eliminišu određena lica koja su pripadnici po njima inferiorne grupe. Ono što je posebno interesantno jeste činjenica da je samo 1 od 169 istraženih slučajeva okarakterisano kao zločin mržnje iz misije.

Tako je na primer, 2011.godine, Majkl Keningem u želji da uništi džamiju vozio 25km od kuće do prve džamije i polio benzinom dva parkirana automobila sa namerom da ih zapali. Nakon toga je izvadio pištolj i pucao u prisutne ispred džamije. U toku policijske istrage je utvrđeno da je Keningem sve to učinio zato što je osećao veliku ljutnju zbog događaja 11. septembra 2011. godine kada je izvršen teroristički napad na nekoliko gradova u SAD.

- *Izvršioci zločina mržnje iz osvete* - reč je o tipu izvršilaca koji krivična dela čine iz osvete, jer je prema njima ili članovima njihove zajednice prethodno (umišljajno ili stvarno) izvršeno krivično delo motivisano mržnjom. To znači da nije neophodno da je žrtva prethodni izvršilac navodnog dela, već je dovoljno da je samo pripadnik određene društvene grupe. Uglavnom su u pitanju mlađe osobe, tinejdžeri ili mlađa punoletna lica, koja deluju individualno, sa visokim nivoom predrasuda i mržnje, koja često i ne proveravaju istinitost glasina da je prethodno izvršen napad na grupu kojoj oni pripadaju. Na taj način oni sprovode kolektivnu volju grupe koja je napadom povređena i vraćaju narušenu ravnotežu u društvu.

Tako je na primer, došlo do niza napada na Rome u Rusiji nakon 24.septembra 2011. godine kada je u automobilskoj nesreći izazvanoj krivicom vozača kola u kojima su se nalazili članovi jedne veoma bogate romske porodice iz grada Katunisa, nastradao jedan dečak. Nakon ovog događaja ne samo da je napadnuta kuća pomenute romske porodice već je protest eskalirao u toku sledećih nekoliko dana do te mere da su zapaljene i kuće drugih romskih porodica iz Katunisa. Tom prilikom je jedan romski dečak od sedamnaest godina izgubio svest i na putu do bolnice preminuo. Posebnu pažnju u ovom slučaju privlači činjenica da je izostala reakcija policije povodom očiglednog antiromskog nasilja koje se širilo i na druge romske zajednice. Na visok stepen netrpeljivosti prema Romima ukazuje i podatak da je jedan mladić iz Varne, podržavajući proteste, otvorio posebnu stranicu na Facebook društvenoj mreži pod nazivom "Seča Roma (Cigana)", pri tom postavio fotografiju ruke sa nožem. S obzirom da je bio planiran protest 28.septembra, pozvao je prijatelje preko Facebook stranice da se pridruže protestu i da ponesu oružje. Veliki broj prijatelja je posetio njegovu internet stranicu, i dok su neki potvrdili dolazak drugi su slali rasistički motivisane komentare. Iako je izostala pravovremena reakcija policije, pre početka organizovanog protesta identifikovana je osoba koja je bila organizator. Protiv mladića iz Varne pokrenut je krivični postupak u kojem je on osuđen na 10 meseci zatvora (uslovno na tri godine). Presuda je stupila na snagu u oktobru 2011.godine.

U praksi je nekada vrlo teško napraviti jasnu podjelu i klasifikaciju krivičnih dela počinjenih iz mržnje jer se neretko dešava da su motivi kombinovani. Naime, i u slučaju kada je žrtva izabrana ciljano, kada učinilac dela ne poznaje lično žrtvu, što znači da individualne karakteristike žrtve nisu presudne za izvršioca, kao i da ne postoji direktna veza između njih, dela koja imaju ove elemente zločina iz mržnje ne mogu se tako kvalifikovati, odnosno ne može se primeniti odredba o otežavajućim okolnostima, jer zakon predviđa postojanje motiva izazvanih predrasudama i mržnjom. Izvršenjem ovih dela šalje se poruka društvenoj zajednici prema kojoj izvršilac ima negativna osećanja ili smatra da ga život u zajednici s tom grupom ugrožava, tako da se može reći da je u pitanju krivično delo sa elementom "poruke".

Primer postojanja kombinovanih motiva je slučaj koji se dogodio u Velikoj Britaniji u julu 2006.godine. Naime, Muhamed Parvaiz, taksista, poreklom iz Pakistana, napadnut je u svom taksi vozilu od strane šest tinejdžera bele rase. Tokom fizičkog napada i kamenovanja uzvikivali su rasne uvrede na njegov račun. Incident koji se desio nekoliko nedelja ranije, kada je isti taksista vozio grupu azijskih muškaraca na okršaj između dve rivalske bande, tokom kojeg je povređen jedan od pripadnika grupe koja je napala Parviaza, bio je povod za osvetu. Iako je tužilac naglasio da je to bio slučaj ".. uglavnom motivisan osvetom" u optužnici je teretio učinioce za rasno motivisano teško ubistvo. Dvojica su osuđena za nasilničko ponašanje a četvorica za rasno motivisano teško ubistvo.

Tokom sprovedenog istraživanja od strane pomenutih teoretičara uočena je još jedna tipologija izvršilaca, koja je značajna za utvrđivanje stepena krivice učinilaca zločina iz mržnje u situaciji kada u izvršenju učestvuje više lica. Naime, analizom izvršenih zločina došli su do zaključka da se u slučaju grupnog izvršenja među učiniocima nalaze i lica koja su na neki način bila prinuđena na izvršenje dela jer nisu pronašla valjan razlog da se izvuku iz situacije i pokažu da se ne slažu sa ostalim učesnicima. To znači da u takvim situacijama nemaju svi učesnici isti stav prema izvršenju zločina iz mržnje, što ukazuje na potrebu i za tipologijom koja ukazuje na nivo odgovornosti članova koja je počinila zločin iz mržnje. Tako da razlikujemo:

- *Vodju*- lice koje planira, inicira izvršenje zločina iz mržnje. Motivise ostale članove na izvršenje, a neretko su prvi koji iz zabave izazivaju incident. Kod ovog tipa učinilaca nivo mržnje i predrasuda je na najvišem nivou. Uglavnom su stariji u odnosu na ostale saučesnike u zločinu.

- *Saputnika*- lica koja samovoljno učestvuju u izvršenju ovih krivičnih dela, motivisana od strane vođe kao inicijatora. Kada je u pitanju njihov stepen odgovornosti, uglavnom je na istom nivou kao kod vođe, jer se dobrovoljno priključuju grupi. S obzirom da vođa bez njih ne bi mogao da ostvari plan, smatraju se jezgrom grupe.

- *Nevoljnog učesnika* - lica koja imaju najniži stepen odgovornosti jer ne žele izvršenje zločina iz mržnje, ali ne pronalaze adekvatan način da se odupru istom. Najčešće je reč o mlađim osobama, tinejdžerima, koji zbog nastojanja da ne budu omalovažavani i odbačeni od društva, nevoljno pristaju na izvršenje krivičnog dela, odnosno ne preduzimaju bilo kakvu radnju koja bi dovela do sprečavanja izvršenja krivičnog dela, zbog čega ipak snose odgovornost.

Na osnovu analize rezultata istraživanja može se zaključiti da se kao izvršioc zločina iz mržnje najčešće pojavljuju mlađe osobe, tinejdžeri ili mlađa punoletna lica, koja olako podležu pritiscima, odnosno zarad sticanja popularnosti u društvu lako bivaju izmanipulisana od strane svojih vršnjaka. Kada je u pitanju pol, uglavnom su to muškarci koji sa žrtvom ne stupaju u kontakt pre izvršenja zločina, koje vrše radi zabave ili dokazivanja pred vršnjacima.

2.4.2. Karakteristike žrtve

S obzirom da su zločini iz mržnje krivična dela koja određena lica izvršavaju motivisani predrasudama prema određenoj osobi zbog njene stvarne ili pretpostavljene pripadnosti određenoj grupi, odnosno zbog ličnog svojstva koje poseduje, neophodno je posebnu pažnju posvetiti kako analiziranju ličnosti učinioca tako i žrtve. Koje će grupe lica biti najpodložnije da postanu žrtve zavisi od društva u kome se zločini mržnje vrše. Tako su u Republici Srbiji najugroženiji pripadnici LGBT populacije, u Bosni i Hercegovini pripadnici određenih nacionalnih i etničkih grupa, u Makedoniji se žrtve zločina mržnje najčešće biraju na osnovu političke pripadnosti, dok su u Albaniji osobe sa invaliditetom najčešće mete napada. Ako analiziramo trenutnu situaciju u Evropi, kao žrtve zločina mržnje neretko se javljaju migranti. Stvarna ili pretpostavljena pripadnost određenoj grupi ili povezanost sa istom predstavlja prvu i osnovnu karakteristiku žrtava zločina mržnje. S obzirom da za izvršioce ovog vida kriminaliteta nije bitan identitet i sama ličnost potencijalne žrtve, jer je dovoljno da učinilac bude uveren da

ona pripada grupi prema kojoj gaji predrasude i mržnju, može se reći da je značajna karakteristika i takozvana bezličnost žrtve. To znači da se kao žrtve najčešće javljaju osobe koje su potpuni stranci ili osobe sa kojima je izvršilac bio kraći vremenski period u kontaktu (Perry, s. 29). Na taj način poruka koju učinilac želi da prenese namenjena je čitavoj grupi kojoj žrtva pripada, jer je njegov cilj da unese strah i kontrolu nad onima koji se, po mišljenju većine, ne uklapaju u društvene okvire. U teoriji se ovi zločini zbog toga i nazivaju još i “zločinima poruke” (Chakraborti, Garland 2009, s. 14).

U odnosu na druga krivična dela zločini iz mržnje zahtevaju drugačiji pravni pristup, ne samo zbog specifičnog motiva, već i zbog posledica koje prouzrokuju. Naime, s obzirom da utiču na širi krug ljudi, krivična dela iz mržnje mogu dovesti ne samo do društvenih podela i građanskih nemira, koje obično prate fazu eskalacije, već mogu imati eksplozivan uticaj u situacijama kada su odnosi između etničkih, nacionalnih ili religijskih grupa već osetljivi. S obzirom da žrtva nije u mogućnosti da promeni karakteristiku koja ju je učinila metom napada, uglavnom iskusi veću psihološku povredu i pojačano osećanje ugroženosti, što znači da krivična dela počinjena iz mržnje imaju znatno dublji psihološki uticaj na svoje žrtve, koji može dovesti do teskobe i depresije (Udruženje američkih psihologa, 1998).

Međutim, kako je reč o zločinima poruke, posledice trpi ne samo neposredna žrtva već i zajednica, odnosno ostali članovi grupe koji mogu strahovati od nekog budućeg napada, s tim što efekti mogu biti višestruko uvećani ukoliko se radi o zajednici koja je kroz istoriju bila žrtva diskriminacije. Ukazivanje na posledice krivičnih dela iz mržnje omogućiti će tužiocima da lakše donesu odluke koje se odnose na procesuiranje krivičnog dela, ali će im i u zastupanju optužnice pred nadležnim organima pomoći. Takođe, prilikom izbora vrste i mere krivičnopravne sankcije, odnosno prilikom donošenja konačne odluke, sudovi trebaju uzeti u obzir i okolnosti koje se odnose na jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, jer je za donošenje adekvatne odluke potrebno poznavanje efekata krivičnih dela počinjenih iz mržnje kako na pojedince tako i na širu zajednicu. Osim toga, smanjenju sekundarne viktimizacije žrtava doprinosi upravo poznavanje efekata zločina iz mržnje na strani onih koji rade na njihovom sprečavanju i suzbijanju (Maljević, Vujović, 2013, s. 26).

Pored posledica koje se redovno vezuju za određena krivična dela, kao što su bol, strah, depresija, uznemirenost, i tome slično, zločini iz mržnje izazivaju i potrebu preispitivanja,

povlačenja i podvrgavanja kritici sopstveni identitet i negiraju svoju vrednost (Tripković, 2019, s.43). Zbog karakteristika koje ne mogu promeniti žrtve često postaju svesne da vrlo lako mogu ponovo postati meta zločina iz mržnje. Međutim, svakako da od stava žrtve prema sebi i svom identitetu zavisi i sam proces samopoštovanja. To znači da će kao žrtve biti podložnije preispitivanju svoje vrednosti osobe koje su inače nesigurne u sebe (Pavlović, s. 342).

Zbog činjenice da vrlo lako mogu ponovo postati meta napada, kod žrtava je pored povlačenja u sebe i osporavanja sopstvenog identiteta, izražen i visok stepen osećaja straha i uznemirenosti, naročito zbog toga što smatraju da se ovom vidu kriminaliteta ne posvećuje dovoljno pažnja, u smislu da se u nedovoljnoj meri procesuiraju, ostavljajući žrtve bez bilo kakve zaštite (OSCE, 2009, s. 17-18).

Kod žrtve često postoji strah i zbog mogućnosti doživljavanja sekundarne viktimizacije, zbog čega pokazuju visok nivo besa prema učiniocima i želju za osvetom (Barnes, Ephross, 1994).

U definiciji pojma krivičnog dela iz mržnje pominje se kao nosilac neke zaštićene karakteristike druga osoba, što sa razlogom povlači pitanje da li to znači da objekt radnje izvršenja krivičnog dela iz mržnje može biti samo osoba, jedna ili više njih. Međutim, analizom definicija koje figuriraju u zakonodavstvima zemalja u okruženju proizilazi da krivično delo ne samo da mora biti učinjeno zbog pripadnosti neke osobe grupama sa određenim karakteristikama, već ono samo može biti usmereno i na dobra koja uživaju ta lica (na primer, imovinu tih lica ili na kulturna, nacionalna ili verska dobra zajednica kojima te osobe pripadaju). Zbog povezanosti tih pravnih dobara sa osobama koje su nosioci određene zaštićene karakteristike zbog koje je učinilac učinio krivično delo, ona se i mogu smatrati objektom radnje izvršenja krivičnog dela. Takođe, to mogu i biti osobe koje same nisu nosioci zaštićenih karakteristika, ali su na određeni način povezane sa takvim osobama usled čega se može reći da je i napad na njih i na njihova zaštićena pravna dobra izvršen zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe (Iganski, 2001, s. 629).

Iz tog razloga mogla bi se izvršiti tipologija žrtava zločina iz mržnje na osnovu objekta napada, i to:

1) individualna žrtva - obuhvata napade na telesni integritet lica, najčešće nanošenjem telesnih povreda, napade na seksualni integritet i napade na imovinu.

2) domaćinstvo - žrtve su svi članovi domaćinstva, i to najčešće vandalskih napada na imovinu, paljevina, krađa.

3) Pripadnici zajednice čiji simbol je povređen - učestali napadi na verske objekte i simbole, napadi na prostorije udruženja homoseksualaca i slično (Lalić, 2013, s. 33).

Radi utvrđivanja koje su društvene grupe ugrožene i u kojoj meri neophodno je sprovesti viktimološka istraživanja. Međutim, u zavisnosti od toga šta se pod pojmom zločina iz mržnje uopšte smatra u konkretnom zakonodavstvu, kao i od specifičnosti svakog društva ponaosob zavise i podaci o žrtvama uopšte.

Problem koji u većini zemalja postoji jeste upravo nedostatak podataka o žrtvama. Razlog za takvo stanje je nepoverenje u nadležne organe zbog predrasuda, nezainteresovanosti, nekompetentnosti ili netolerantnosti među njihovim predstavnicima, institucionalne inertnosti., što rezultira neprijavlivanjem ovih krivičnih dela od strane žrtava i postojanjem velike tamne brojke zločina iz mržnje (Perry, 2001, s. 216).

Naime, iako se u nekim zemljama vode evidencije kada su u pitanju zločini mržnje, one ne pokazuju realno stanje kada je u pitanju rasprostranjenost ovih krivičnih dela. Osim neprijavlivanja zbog nepoverenja u nadležne organe, u slučaju da takvo delo bude prijavljeno pogrešna kvalifikacija usled nedovoljne obučenosti organa unutrašnjih poslova i pravosuđa je razlog takvog stanja. Takođe, žrtve su svesne činjenice da ne mogu promeniti svoje lično svojstvo zbog kojeg su predmet predrasuda i mržnje šire javnosti, zbog čega pre svega, gube poverenje u policijske organe, strahujući da će i oni imati isti stav prema njima, što može dovesti do njihove sekundarne viktimizacije. Neretko se dešava da žrtve nastoje sakriti svoje lično svojstvo koje može dovesti do toga da učestalije budu žrtve zločina iz mržnje. To su na primer, situacije kada se kao žrtva javlja pripadnik LGBT populacije, koji ne želi da javnost sazna njegovu seksualnu orijentaciju iz straha da će ponovo biti meta sličnog napada, bilo od strane predstavnika nadležnih organa, bilo od strane zajednice kao takve (Bureau of Justice Assistance, 1997).

Osim toga, žrtve nisu upoznate sa svojim pravima, ne znaju kome treba da se obrate za pomoć. Zbog nepoznavanja pravne procedure koju je potrebno pratiti, često se dešava da se pripadnici određenih osetljivih grupa radije obrate organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava i saraduju sa pripadnicima grupe kojoj i sama žrtva pripada. Osim neznanja kome se obratiti za pomoć, žrtve često ne znaju da imaju prava na zaštitu, kao i šta ona podrazumeva. Naime, određeni protivpravni akt žrtva može smatrati nekažnjivim, što opet dovodi do povećanja tamne brojke kada su zločini iz mržnje u pitanju (ECRI Report on Serbia CRI, 2017).

TREĆI DEO

3. PRAVNO REGULISANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE

Kada govorimo o pravnoj kvalifikaciji krivičnih dela koja imaju karakteristike koncepta zločina iz mržnje, potrebno je dati odgovore na mnoga pitanja, pre svega u vezi sa načinom njihove inkriminacije. Krivična dela čiji je motiv izvršenja mržnja ili predrasude prema drugim društvenim grupama su zločini iz mržnje. Za njihovo postojanje neophodno izvršenje dela koje po uobičajenim odredbama krivičnog zakona predstavlja krivično delo, i da mržnja ili predrasuda bude motiv izvršenja. To znači da ako nije izvršeno krivično delo nema ni zločina iz mržnje. Postojanje mržnje ili predrasude osnovni je kriterijum razlikovanja ovih zločina od drugih krivičnih dela. Njihovom inkriminacijom stvaraju se uslovi za adekvatniju reakciju organa formalne kontrole a istovremeno se podiže svest o ovom fenomenu. Osim toga, šalje se jasan signal da društvo neće tolerisati takvo ponašanje, a kod ugroženih zajednica se stvara poverenje u sistem krivičnog pravosuđa.

3.1. Načini inkriminisanja zločina iz mržnje

Iako inkriminisanje zločina iz mržnje nije u suprotnosti sa principom jednakosti pred zakonom, jer se ne štite jedne grupe više od drugih, postoje teoretičari koji smatraju da se time stvaraju društvene podele. Kada su u pitanju zaštićene karakteristike, zakonske odredbe o zločinima iz mržnje najčešće navode rasnu, nacionalnu, religijsku pripadnost ili seksualnu orijentaciju. Pri tom se ne navode koje su to rase, nacionalne ili religijske grupe ili seksualne orijentacije. To znači da pripadnik bilo koje rase, nacije ili religije odnosno druge grupe, može biti žrtva zločina iz mržnje, bez obzira da li pripada manjinskom ili većinskom narodu. Takođe, posmatrano sa aspekta zaštite osnovnih ljudskih prava postavlja se pitanje ispravnosti inkriminisanja zločina iz mržnje. S obzirom da se učinilac može pozvati na odgovornost za krivično delo koje je kao takvo predviđeno zakonom, sporno je da li ga treba oštrije kazniti ako ima drugačije mišljenje i uverenje. Osim slobode mišljenja i sloboda govora se dovodi u pitanje, jer se jezik mržnje prihvata kao dokazna činjenica da je određeno krivično delo motivisano mržnjom, iako

krivičnopravni propisi o zločinima iz mržnje ne kažnjavaju izražavanje. U situacijama otvorene agresije ljudi koriste uvredljive reči koje nisu uvek u vezi sa stvarnim motivom nasilnog čina, što znači da ne mora nužno postojati veza između upotrebe rasističkog jezika i rasističkog motiva. Sloboda udruživanja se takođe dovodi u pitanje jer ukoliko je učinilac član nekog rasističkog udruženja ta činjenica se koristi kao dokaz da je reč o rasističkoj nameri (Hare, 1997, s. 430).

Postoje tri načina inkriminisanja zločina iz mržnje u krivičnom zakonodavstvu. Prvi način je da se zločin iz mržnje predvidi kao posebno krivično delo i da element tog krivičnog dela bude motiv izvršioca, odnosno mržnja ili predrasuda prema drugim društvenim grupama. Kada su u pitanju zemlje u regionu ovaj način inkriminisanja je redak, ali na primer u SAD, kako na saveznom nivou tako i u okviru saveznih država, zakonodavac se opredelio za ovaj način. Češka Republika i Velika Britanija u krivičnom zakonodavstvu sadrže konkretna krivična dela koja sadrže mržnju ili predrasude kao motiv. Naime, odredbama poglavlja 29. do 32. Krivičnog i prekršajnog zakona Velike Britanije iz 1998. godine (*Crime and Disorder Act 1998*) utvrđena su nova krivična dela kao što su „rasno motivisani“ i „verski motivisani“ napad, šteta pričinjena izvršenjem krivičnog dela, uznemiravanje kao i prestupi remećenja javnog reda. Svakako da ovaj način inkriminisanja ima određene prednosti ali i nedostatke. Pre svega, ovakav vid zakonskog rešenja pokazuje simboličnu osudu krivičnih dela izvršenih iz mržnje, osudi zločina iz mržnje daje se na značaju, tj. posebnim tretiranjem ovakvog vida kriminalnog ispoljavanja se eksplicitno osuđuje predrasuda/mržnja kao zabranjeni motiv, što simbolički povećava vrednost osude. Osim toga, na taj način se obezbeđuje i bolja vidljivost ovakvog vida kriminalnog ispoljavanja, i ujedno olakšava sakupljanje i evidentiranje podataka o tzv. zločinima iz mržnje. Međutim, sa druge strane vrlo je teško dokazati postojanje mržnje ili predrasude kao motiv izvršenja, što je neophodno učiniti radi utvrđivanja krivične odgovornosti. To je i osnovni razlog što tužiocima izbegavaju da delo kvalifikuju kao zločin iz mržnje, već se opredeljuju za neko drugo krivično delo čije je izvršenje lakše dokazati (OSCE-ODIHR, 2009, s. 35).

Uvođenje odredbe o pooštavanju kazne ili odredbe o otežavajućim okolnostima za postojeća krivična dela predstavlja drugi način inkriminacije zločina iz mržnje. Pooštavanje podrazumeva mogućnost da sud izrekne kaznu iznad propisanog posebnog maksimuma za određeno krivično delo, a kod otežavajućih okolnosti učinilac će biti kažnjen u okviru propisanog raspona kazne, između posebnog minimuma i posebnog maksimuma za to krivično delo, s tim da će se mržnja

kao motiv ceniti kao otežavajuća okolnost, pa je verovatno da će kazna biti bliža maksimumu. Odredbe o pooštavanju ili uvođenju otežavajućih okolnosti koje imaju uticaja na odmeravanje kazne mogu biti opšte i posebne. Opšte odredbe se odnose na svako krivično delo koje se može izvršiti iz mržnje. Tako na primer, Zakonom Velike Britanije iz 2000. godine, tačnije odredbama poglavlja 153 koje se odnosi na ovlašćenja krivičnih sudova pri izricanju presuda, navodi se da u slučaju da je krivično delo motivisano verskom pripadnošću, sud će tu činjenicu ceniti kao otežavajuću okolnost (OSCE-ODIHR 2009a, s. 34). Posebne odredbe se odnose samo na neka krivična dela. Tako na primer, Zakon Belgije od 10. maja 2007. godine, odredbama članova 33-42 predviđa kao otežavajuće okolnosti mržnju, prezir ili neprijateljstvo prema osobi na osnovu njene rase, boje kože, nacionalnog ili etičkog porekla, pola, seksualne orijentacije, bračnog statusa, dobi, životne filozofije ili uverenja, zdravstvenog stanja, invaliditeta, jezika, političkog uverenja ili fizičke ili genetske karakteristike ili socijalnog statusa. Ove okolnosti mogu uticati na udvostručenje kazne izrečene za izvršenje sledećih krivičnih dela:

-nedoličan napad i silovanje;

- ubistvo iz nehata i namerno nanošenje telesne povrede;

-nepružanje pomoći osobi u opasnosti;

-ugrožavanje lične slobode i neotuđivosti lične imovine;

-napad iz zasede ili čekanje u zasedi;

-kleveta;

-podmetanje požara i uništenje lične imovine (OSCE-ODIHR, 2009a, s. 35).

Model uvećanja sankcije kao vid inkriminacije instituta zločina iz mržnje primenjuje većina zemalja članica OEBS-a. Tako je na primer u Republici Srbiji ovaj model implementiran članom 54a. Krivičnog zakonik, koji nosi naziv „ Posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje“, i to na sledeći način:

„Ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela“.

Tako se uspostavlja obaveza za sud da činjenicu učinjenja krivičnog dela iz mržnje uzme u obzir kao otežavajuću okolnost pri odmeravanju kazne izvršiocu takvog krivičnog dela. To između ostalog nalažu i implementirani zahtevi ili preporuke sadržane u raznim međunarodnim dokumentima koji se direktno ili indirektno odnose na krivična dela iz mržnje. Okvirna odluka Veća EU, broj 2008/913/PUP od 28. 11. 2008. godine o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima, obavezuje države članice da rasističku i ksenofobičnu motivaciju smatraju otežavajućom okolnošću ili da sudovi takvu motivaciju uzimaju u obzir prilikom određivanja kazni (član 4.). Važno je istaći da se ta odredba ne odnosi samo na pojedina krivična dela (Filipović, 2019, s. 36).

Međutim, 1996.godine, ECRI je u svojoj Preporuci broj 1 u pogledu opšte politike: Borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije, predložio vladama država članica da rasistički i ksenofobični akti budu strogo kažnjavani, tako što će se definisati opšta krivična dela rasističke ili ksenofobne prirode kao specifična krivična dela i tako što će omogućiti da rasistički ili ksenofobni motivi učinioca budu posebno uzeti u obzir. Na taj način će obezbediti efikasnije krivično suprotstavljanje rasizmu, ksenofobiji, antisemitizmu i netoleranciji. Osim toga, 2002.godine, ECRI je u istom cilju, u Preporuci broj 7, stavom 18. preporučio da se zakonom sankcionišu sledeća dela kada su ona namerno izvršena:

- a) javno podsticanje na nasilje, mržnju ili diskriminaciju,
- b) javne uvrede i klevetu ili
- c) pretnje protiv osobe ili grupe osoba na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, veroispovesti, nacionalnosti ili nacionalnog ili etničkog porekla;
- d) javno izražavanje, s rasističkim ciljem, ideologije koja zagovara nadmoć, ili koja potcenjuje ili ocrnjuje grupu osoba na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, veroispovesti, nacionalnosti, ili nacionalnog ili etničkog porijekla;
- e) javno opovrgavanje, umanjivanje važnosti, opravdavanje ili opraštanje, s rasističkim ciljem, zločina genocida, zločina protiv čovečnosti ili ratnih zločina;

f) širenje ili deljenje u javnosti, ili proizvodnja ili spremanje s ciljem širenja ili deljenja u javnosti, s rasističkim ciljem, pisanih, slikovnih ili drugih materijala koji sadrže pojavnosti iz stavova 18 a), b), c) i e).

g) osnivanje ili vođstvo grupe koja promovise rasizam; podrška takvoj grupi i učešće u njenim aktivnostima s namerom pridonosenja krivičnim delima iz stavova 18 a), b), c), d), e) i f);

h) rasna diskriminacija u obavljanju javne službe ili zanimanja;

Dok je stavom 19. pomenute preporuke preporučio da se genocid zakonom sankcioniše, a stavom 21. da se zakonom predvidi rasna motivacija kao otežavajuća okolnost za sva krivična dela koja nisu obuhvaćena stavom 18. i 19.

Brojni su razlozi koji opravdavaju posebno tretiranje krivičnog dela iz mržnje prilikom odmeravanja kazne, odnosno propisivanje kao obavezne otežavajuće okolnosti samo izvršenje krivičnog dela iz mržnje. Naime, oni se pre svega ogledaju u lakšem uvođenju u postojeće krivično zakonodavstvo, jer se ne prave velike promene u smislu bića krivičnih dela, već se samo eksplicitno navode faktori koji mogu dovesti do uvećanja kazne za određeno krivično delo. Takođe, veća je mogućnost primene ovog instituta, jer se može primeniti na skoro svako krivično delo, osim na ona gde je mržnja propisana kao biće krivičnog dela. Ukoliko se ne dokaže motiv mržnje/predrasude, ne ugrožava se donošenje osuđujuće presude za osnovno krivično delo. S obzirom da se ona često nazivaju krivičnim delima s porukom, jer se njihovim izvršenjem šalje poruka određenoj grupi ljudi, čiji svaki pripadnik može biti žrtva tog zločina, sasvim je opravdano tretirati krivična dela iz mržnje na drugačiji način. Zatim, činjenica da su lične karakteristike žrtve zbog kojih je bila meta napada, njeno nepromenljivo obeležje, razlog je više da se ona oseća veoma ranjivom i u pogledu mogućnosti da ponovo bude meta napada vođenih istim motivima. Osim toga, pasivnost žrtve, odnosno neprovociranje napada sa njene strane, govori u prilog tome da je ona izabrana nasumično, što širi krug mogućih žrtava. Takođe, neophodno je uzeti u obzir i posledice sa kojima se suočava žrtva samo zbog znanja da je odabrana za objekt napada zbog svoje najčešće nepromenljive karakteristike koja je i element njenog identiteta. Izvršenje krivičnog dela iz mržnje osim što povećava osećaj ugroženosti u određenoj sredini, često se javlja i kao povod za širenje i intenziviranje nasilja. To znači da treba razmatrati i bezbednosne razloge prilikom drugačijeg tretiranja zločina iz mržnje.

Međutim, postoje stanovišta koja kritikuju uzimanje izvršenja krivičnog dela iz mržnje kao otežavajuće okolnosti, smatrajući da takva odredba ima za posledicu veću zaštitu jednih u odnosu na druge. Takva shvatanja se mogu smatrati neprihvatljivim, iz prostog razloga što se i zakonskom definicijom krivično delo iz mržnje određuje s obzirom na motiv koji postoji kod učinioca prilikom njegovog izvršenja, a koji se vezuje za određene zaštićene karakteristike, a ne za konkretnu sadržinu tih karakteristika (na primer, pripadnost određenoj veroispovesti, određenom polu ili određenoj seksualnoj orijentaciji). Sud je prilikom odmeravanja kazne dužan da utvrdi sve olakšavajuće i otežavajuće okolnosti na strani optuženog, a zatim uz njihovu analitičko-sintetičku ocenu, odmeri kaznu optuženom. U skladu sa opštim odredbama o odmeravanju kazne otežavajućom okolnošću se smatra ona koja pri odmeravanju kazne utiče da ona bude veća, ali u granicama kazne koja je propisana za to krivično delo. To znači da i izrečena kazna za krivično delo učinjeno iz mržnje, pri čijem odmeravanju je taj motiv uzet u obzir kao otežavajuća okolnost, ne može preći posebni maksimum kazne propisane za odnosno krivično delo (Kovačević, 2011, s. 58-59).

S obzirom da je poznata obaveza suda da prilikom odmeravanja kazne uzme u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude veća ili manja, mržnja kao motiv za izvršenje krivičnog dela, će se tim u tom slučaju smatrati otežavajućom okolnošću. To znači da ovo posebno pravilo za odmeravanje kazne za krivična dela učinjena iz mržnje ne isključuje primenu pojedinih delova opštih pravila o odmeravanju kazne, jer se odnosi samo na onaj deo odredbe o opštim pravilima za odmeravanje kazne koji tretira pobude za učinjenje krivičnog dela (Babić, Filipović, Marković, 2005, s. 277).

Međutim, to ne znači da sud neće ceniti ostale otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, ali će se mržnja s obzirom na karakter koji ima, odraziti na kaznu koja će se izreći optuženom, odnosno uticati će da kazna bude veća. U krivičnim zakonima pojedinih zemalja naglašava se obaveza suda da u slučaju postojanja mržnje kao motiva za izvršenje krivičnog dela, odmeri veću kaznu, odnosno da kazna koja će biti izrečena izvršiocu krivičnog dela iz mržnje bude veća od kazne koja bi mu bila izrečena u slučaju da je to isto krivično delo izvršio iz drugih pobuda. (KZ BDBiH)

S obzirom da se prilikom propisivanja kazne za određeno krivično delo uzima u obzir posebna vrednost dobra ili interesa koji su objekt zaštite određene grupe krivičnih dela (na primer, život i

telo, imovina), ta sama vrednost objekta zaštite ne može biti osnov za određivanje mere u kojoj će se izvršiocu izreći teža kazna. Takođe, prilikom ocene značaja mržnje kao pobude za izvršenje krivičnog dela za odmeravanje kazne ne može se na primer, ceniti jačina povrede ili ugrožavanja zaštićenog dobra, ponašanje učinioca nakon izvršenog krivičnog dela, njegov raniji život, uslovi pod kojima je delo učinjeno itd., jer te okolnosti čine sadržinu drugih otežavajućih okolnosti koje sud svakako uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne. Iz tog razloga se postavlja i pitanje kojim kriterijumima sud treba da se rukovodi prilikom donošenja odluke u kojoj meri je potrebno izreći veću kaznu učiniocu zbog motiva izvršenja krivičnog dela. Samo okolnosti koje se odnose na samu pobudu, tj. mržnju kao motiv izvršenja i njene posledice treba uzeti u obzir prilikom ocene u kojoj meri je potrebno izvršiocu zločina iz mržnje odmeriti veću kaznu. Pre svega se misli na posledice koje je žrtva pretrpela samo zbog činjenice da je bila meta napada zbog toga što je pripadnik određene grupe, ali će se sa njima suočiti i grupa sa zaštićenim karakteristikama kao i društvo u celini. Posledice su različite i najčešće zavise od mesta i vremena izvršenja krivičnog dela, istorijskog konteksta, ali i specifičnih prilika i događaja tokom kojih je delo izvršeno (Filipović, 2014, s. 60-80).

Često se postavlja pitanje da li izvršenje krivičnog dela zbog neke predrasude zahteva snažniju kaznenu reakciju od izvršenja krivičnog dela zbog nekih drugih predrasuda. Iako prema mišljenju većine građana sve zaštićene karakteristike koje se pominju u odredbama kojima je definisano krivično delo učinjeno iz mržnje, nemaju istu težinu niti nose istu opasnost vrsta predrasude koja je bila motiv za učinjenje dela ne može predstavljati osnov za određivanje mere u kojoj će se izvršiocu izreći teža kazna. To dokazuje i presuda Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Vejdeland i drugi protiv Švedske* od 09. 02. 2012. godine, zahtev broj 1813/07.

U pitanju je zahtev Fredrika Vejdelanda i još trojice švedskih državljana osuđenih od strane švedskog Vrhovnog suda zbog krivičnog dela iz člana 8. Poglavlje 16. Krivičnog zakonika (izazivanje mržnje prema nacionalnoj ili etničkoj grupi) koje čini onaj ko saopštenjima ili izjavama pretili ili izražava prezir prema nekoj nacionalnoj, etničkoj ili drugoj sličnoj grupi lica, aludirajući na njenu rasu, boju kože, nacionalno ili etničko poreklo, veroispovest ili seksualnu orijentaciju. Evropski sud za ljudska prava je u presudi naglasio da je diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije podjednako ozbiljna kao i diskriminacija zasnovana na „rasi, poreklu ili boji kože“, odnosno da nema razlike između zaštićenih karakteristika u pogledu vrednosti.

Posebno kažnjavanje krivičnih dela izvršenih iz mržnje je opravdano jer je cilj da se spreče krivična dela motivisana predrasudama u odnosu na druge i time osigura jednakost i društvena tolerancija, ali i podjednaka zaštita za sve zaštićene karakteristike.

Prilikom odmeravanja kazne sud uzima u obzir ne samo zakonski okvir kazne propisane za određeno krivično delo, olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, već i svrhu kažnjavanja. To znači da od ocene suda koja je kazna neophodna i dovoljna za ostvarenje svrhe kažnjavanja zavisi u kojoj će meri izvršenje krivičnog dela iz mržnje kao obavezna otežavajuća okolnost uticati na težinu kazne koju će sud izreći optuženom. Naime, prilikom donošenja te odluke sud je dužan uzeti u obzir da izrečena kazna treba da izrazi društvenu osudu izvršenog krivičnog dela, da utiče na izvršioca da ubuduće ne čini krivična dela, odnosno potakne njegovo prevaspitavanje, da utiče na ostale da ne čine krivična dela, ali i da ukaže na pravednost kažnjavanja izvršioca, odnosno da kazna treba da spreči izvršioca da ubuduće čini krivična dela, utiče na njegovo prevaspitavanje i na druge da ne čine krivična dela, da izrazi društvenu osudu za krivično delo, razvija i jača odgovornost i svest kod građana o opasnosti i štetnosti krivičnih dela i opravdanosti kažnjavanja, te neophodnosti poštovanja zakona. Osim toga, ne treba zanemariti činjenicu da je zaštita i satisfakcija žrtve krivičnog dela osnovna svrha izricanja krivičnih sankcija uopšte, pa i kazne kao jedne od njih. Postavlja se pitanje da li zakonsko propisivanje izvršenja krivičnog dela iz mržnje kao obavezne otežavajuće okolnosti, tj. okolnosti koja utiče da kazna bude veća, utiče na mogućnost da sud ublaži kaznu izvršiocu onda kada su ispunjeni zakonski uslovi za ublažavanje ili da izrekne drugu vrstu krivičnopravne sankcije. Odnosna odredba takvu mogućnost predviđa, ali obavezuje sud da u tom slučaju pri odmeravanju kazne koja će optuženom biti utvrđena uzme u obzir kao otežavajuću okolnost učinjenje krivičnog dela.

Međutim, neophodno je naglasiti da krivični zakoni koji izvršenje zločina iz mržnje propisuju kao obaveznu otežavajuću okolnost, istovremeno određuju da to pravilo važi samo za krivična dela za koja zakon ne propisuje kvalifikovani oblik pa, samim tim, i teže kažnjavanje, ukoliko je osnovni oblik krivičnog dela učinjen iz mržnje. Takvo rešenje je sasvim logično ukoliko se uzme u obzir zabrana dvostrukog vrednovanja iste okolnosti, odnosno pri odmeravanju kazne za kvalifikovani oblik određenog krivičnog dela, kod kog je izvršenje krivičnog dela iz mržnje kvalifikatorna okolnost propisana zakonom, ona se ne može izvršiocu tog kvalifikovanog oblika krivičnog dela ceniti kao otežavajuća okolnost.

Zakonska obeležja koja osnovnim oblicima krivičnih dela daju teži oblik i čine ih kvalifikovanim oblicima krivičnih dela nazivaju se kvalifikatornim okolnostima (Babić, Filipović, Marković, 2005, s. 123). S obzirom da nisu u pitanju osnovna već dopunska odnosno dodatna obeležja krivičnih dela koja se dodaju osnovnim oblicima krivičnih dela, može se reći da su kvalifikovana krivična dela nesamostalna. Međutim, treba uzeti u obzir da bez postojanja osnovnih obeležja krivičnog dela ono ne postoji, čak i u slučaju da je izvršeno iz mržnje. S druge strane, ako su preduzimanjem određene radnje ostvarena obeležja nekog krivičnog dela, ali kod izvršioca ne postoji mržnja kao pobuda za izvršenje, postojaće osnovni oblik tog krivičnog dela. Način izvršenja radnje, upotrebljena sredstva, svojstvo izvršioca ili objekta radnje, pobude ili težina posledice mogu biti kvalifikatorne okolnosti. Kvalifikatorna okolnost koja često daje osnovnom obliku nekog krivičnog dela teži oblik, za koji je u odnosu na osnovni oblik krivičnog dela u zakonu predviđena stroža kazna je pobuda. Tako su koristoljublje, nacionalna, rasna ili verska netrpeljivost česte kvalifikatorne okolnosti kada je pobuda u pitanju.

Nedostatak ovog modela je i činjenica da odluka suda o uvećanju kazne na osnovu dokazane predrasude/mržnje može da bude izostavljena iz javnog sudskog spisa, što za posledicu može imati to da se na osnovu izvoda iz kaznene evidencije optuženog ne može videti da li je on ranije izvršio krivično delo motivisano predrasudom/mržnjom. Glavni nedostatak ovog modela, jeste i to što ako bude imalo više olakšavajućih, nego otežavajućih okolnosti na strani učinioca, do nekog značajnog uvećanja kazne ne mora ni doći. To će se kao poseban problem javiti kod učinilaca koji ranije nisu vršili krivična dela, a postoje i druge olakšavajuće okolnosti koje idu u prilog ublažavanju kazne. Osim toga, teže je pratiti i evidentirati slučajeve zločina iz mržnje, ukoliko se primenjuje ovaj model inkriminacije.

Kada je u pitanju krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine zbog njegove složenosti, odnosno postojanja više krivičnih zakona koji se primenjuju, neophodno je ukazati na koji način je ovo pitanje rešeno u toj zemlji. Tako je izvršenje krivičnog dela iz mržnje kao kvalifikatornu okolnost potrebno shvatiti u smislu člana 2. stav 11. KZ FBiH, člana 123. stav 1. tačka 21. KZ RS i člana 2 stav 4 KZ BDBiH, odnosno kada su u pitanju kvalifikovani oblici krivičnih dela iz KZ FBiH i KZ RS, kao izvršenje krivičnog dela zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla (pripadnosti), jezika, invaliditeta (zdravstvenog statusa), pola, seksualne orijentacije (seksualnog opredeljenja) ili rodnog identiteta druge osobe,

a kada su u pitanju kvalifikovani oblici krivičnih dela iz KZ BDBiH i zbog političkog ili drugog uverenja, socijalnog porekla, društvenog položaja, dobi ili drugih osobina druge osobe ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina. Ukoliko ovim zakonima nije izvršenje zločina iz mržnje izričito propisano kao kvalifikatorna okolnost koja samim tim povlači i strožije kažnjavanje u odnosu na osnovni oblik, predviđa se kao obavezna otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne izvršiocu takvog krivičnog dela. I u ovom slučaju se ne može prilikom odmeravanja kazne od strane suda, izvršenje krivičnog dela iz mržnje istovremeno tretirati kao otežavajuća okolnost i kao kvalifikovana okolnost koja dovodi do težeg kažnjavanja. Razlog je zabrana dvostrukog vrednovanja iste okolnosti, odnosno kod postojanja kvalifikovanog oblika sama činjenica da kod izvršioca postoji mržnja kao pobuda za izvršenje krivičnog dela dovodi do propisivanja teže kazne, a onda pri odmeravanju kazne ona se ne može uzeti u obzir kao otežavajuća okolnost jer je već predviđena kao dopunsko obeležje koje svakako dovodi do težeg kažnjavanja.

Osim toga, postoji mogućnost postojanja tzv. "sticaja" kvalifikatornih okolnosti u slučaju da izvršilac uz krivično delo iz mržnje kao kvalifikatornu okolnost ostvari i neku drugu kvalifikatornu okolnost za koju zakon takođe veže težu kaznu u odnosu na kaznu propisanu za osnovni oblik krivičnog dela. Taj sticaj kvalifikatornih okolnosti tretiraće se kao oblik prividnog sticaja krivičnih dela na osnovu alternativiteta, jer se on posebno javlja kad se preduzimanjem jedne radnje izvršenja ostvari više kvalifikovanih oblika jednog te istog krivičnog dela. Na primer, ako je teška krađa izvršena na naročito opasan ili naročito drzak način, a pri tom je radnja izvršenja preduzeta od strane grupe, ili ako je lišena života bremenita žena iz koristoljublja, čime je izvršeno teško ubistvo. U tim slučajevima je isključen sticaj kvalifikovanih oblika i smatra se da postoji samo jedno krivično delo (teška krađa ili teško ubistvo), jer postoji sticaj kvalifikovanih okolnosti. Nije reč o pravom sticaju krivičnih dela, već o sticaju krivičnih zakona, tj. o sticaju krivičnopravnih propisa kojima su određeni kvalifikovani oblici istog osnovnog oblika krivičnog dela. Međutim, s obzirom da su za različite kvalifikovane oblike uglavnom propisane iste kazne nije od posebnog značaja na kom će se obliku temeljiti pravna kvalifikacija takvog dela, ali bi trebala da se zasniva na onom obliku čije su kvalifikatorne okolnosti dominantnije u konkretnom slučaju. Bez obzira na tu činjenicu, u izreci presude treba da se nađu sve te kvalifikatorne okolnosti, jer se njihov sticaj uzima kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne (Tomić, 2008, s. 327).

Primer je slučaj u Mostaru, gde je jedno lice iz nacionalnih i verskih pobuda, s umišljajem lišilo života tri osobe te pokušalo lišiti života još jednu osobu, čime je izvršio kvalifikovani oblik krivičnog dela ubistva, koji je prema tada važećem KZ FBiH iz 1998. godine, postojao u slučaju učinjenja s umišljajem dva ili više ubistava osim onih iz člana 172. tog zakona (Ubistvo na mah) i iz člana 174. (Ubistvo deteta pri porođaju). Presudom Kantonalnog suda u Mostaru broj K 3/03 od 12. 03. 2003. godine optuženi je oglašen krivim za krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 7. u vezi sa stavom 1. tada važećeg KZ FBiH (Službene novine FBiH, broj 43/98) i osuđen na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 godina. Međutim, sud je konstatovao u obrazloženju presude, da je u optužnici optuženom najpre bilo stavljeno na teret krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 7. (izvršenje s umišljajem dva ili više ubistava osim onih iz člana 172. i člana 174.) u vezi sa tačkom 4. (lišenje života iz rasnih, nacionalnih ili verskih pobuda) tada važećeg KZ FBiH, ali da je tužilac tokom glavnog pretresa izmenio pravnu kvalifikaciju krivičnog dela za koje je teretio optuženog, stavivši mu na teret krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 7. istog zakona. Sud je prilikom obrazlaganja presude primenio pravilo koje važi u slučaju kumulacije kvalifikatornih okolnosti da se pravna kvalifikacija određuje prema onom obliku radnje izvršenja koji je bio dominantniji. U ovom slučaju to je podvođenje radnji izvršenja pod inkriminaciju iz tačke 7, s tim što će se ostale uzeti u obzir prilikom odmeravanja kazne. Vrhovni sud FBiH, kao drugostepeni sud, svojom presudom broj Kž 269/03 od 10. 07. 2003. godine potvrdio je prvostepenu presudu, odbivši sve žalbe kao neosnovane. Pored oštećenog i optuženog, kantonalni tužilac je podneo žalbu pozivajući se na povredu krivičnog zakona, ali samo s predlogom da se promeni pravna kvalifikacija dela, odnosno da se krivično delo iz prvostepene presude pravno kvalifikuje kao krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 7. tada važećeg KZ FBiH (umesto, kako je to učinjeno u prvostepenoj presudi, kao krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 7. u vezi sa stavom 4. tada važećeg KZ FBiH).

Osim toga, iako je federalni tužilac predložio da po službenoj dužnosti Vrhovni sud FBiH, preinači prvostepenu presudu i pravno kvalifikuje delo kao krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 4. tada važećeg KZ FBiH, odnosno kao lišenje drugoga života iz rasnih, nacionalnih ili verskih pobuda, Vrhovni sud FBiH je taj predlog odbio obrazloženjem da u navedenom slučaju dominira kvalifikovani oblik ubistva više osoba u odnosu na sve ostale oblike, jer se rukovodio činjenicom da je krivično delo Ubistvo iz člana 171. tada važećeg KZ FBiH osnovno

krivično delo iz grupe krivičnih dela protiv života i tela i da mu je osnovni zaštitni objekt – život čoveka. Na taj način je Vrhovni sud FBiH potvrdio prvostepenu presudu kojom je optuženom izrečena kazna dugotrajnog zatvora. S obzirom da su stranke i branilac imali pravo žalbe, tužilac je ponovo žalbom pobijao presudu zbog povrede krivičnog zakona. Tužilac je predložio da se optuženi oglasi krivim ili za krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 7. ranije važećeg KZ FBiH (za koje je već bio osuđen pobijanom presudom) ili za krivično delo Ubistvo iz člana 171. stav 2. tačka 4. ranije važećeg KZ FBiH. Međutim, na snagu je stupio novi i sada važeći KZ FBiH koji više nije propisivao umišljajno lišenje života više osoba kao kvalifikatornu okolnost. Vrhovni sud FBiH, kao trećestepeni sud, svojom presudom broj Kž 414/03 od 21. je uvažio žalbu tužioca i drugostepenu presudu preinačio u pravnoj oceni dela tako da je radnje optuženog pravno kvalifikovao kao krivično delo Ubistva iz člana 171. stav 2. tačka 4. ranije važećeg KZ FBiH za koje je optuženi osuđen na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 35 godina. U presudi je pravna kvalifikacija obrazložena primenom opšte usvojenog kriterijuma da prioritet ima onaj kvalifikovani oblik ubistva čija su objektivna i subjektivna zakonska obeležja kroz radnje izvršenja izvršioca došle posebno do izražaja. Međutim, smatra se neprihvatljivim stav drugostepenog suda da po prirodi stvari dominira krivično delo kvalifikovanog ubistva više osoba svojom nad svim drugim kvalifikovanim oblicima krivičnog dela ubistva. U konkretnom slučaju kroz radnje izvršenja posebno su došla do izražaja zakonska obeležja kvalifikovanog krivičnog dela ubistva počinjenog iz verskih i nacionalnih pobuda iz člana 171. stav 2. tačka 4. KZ FBiH.

Osim toga, u Doboju je lice optuženo za silovanje oštećene iz mržnje i da je usled izvršenja dela nastupila teška telesna povreda oštećene što je, prema tada važećom KZ RS (Službeni glasnik RS, broj 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12 i 67/13), značilo da su ostvarene dve kvalifikatorne okolnosti uz koje KZ RS veže postojanje kvalifikovanih oblika krivičnog dela Silovanje i to iz člana 193. stav 2. KZ RS (nastupanje teške telesne povrede) i iz člana 193. stav 5. KZ RS (iz mržnje). Okružni sud u Doboju, u presudi broj 13 0 K 002448 13 K od 10. 09. 2013. godine, nakon utvrđenja da je optuženi silovao oštećenu iz mržnje i da je usled izvršenja dela nastupila teška telesna povreda, odnosno radnje optuženog je pravno kvalifikovao kao krivično delo Silovanje iz člana 193. stav 2. KZ RS. Vrhovni sud RS je presudom broj 13 0 K 002448 13 Kž 4 od 10. 12. 2013. godine potvrdio prvostepenu presudu, konstatujući da izvršenje

dela iz mržnje kod krivičnog dela Silovanje iz člana 193. stav 2. tada važećeg KZ RS predstavlja otežavajuću okolnost.

Jedan od mogućih nedostataka kada je ovaj način inkriminisanja zločina iz mržnje u pitanju je činjenica da u pojedinim zemljama, na primer u Nemačkoj, kada sud utvrdi postojanje mržnje ili predrasude kao motiv, razlozi za teže kažnjavanje ne mogu se evidentirati u javnom spisu. To znači da bez jasnog prepoznavanja mržnje kao motiva, zločini iz mržnje gube simbolički značaj (OSCE-ODIHR, 2009a, s. 36).

Treći model inkriminacije je kombinacija prethodna dva pristupa. Velika Britanija i SAD opredelile su se za ovaj način inkriminacije zločina iz mržnje, tako što zakonom propisuju konkretna krivična dela kod kojih se kao motiv javlja mržnja ili predrasude. Osim toga, zakonodavac predviđa uvećanje kazne za ostala krivična dela kod kojih je mržnja prisutna prilikom preduzimanja radnje izvršenja od strane učinioca. Naime, ovaj model podrazumeva propisivanje konkretnih zločina koji se tretiraju zasebno i koji zahtevaju postojanje predrasude/mržnje kao motiva, dok u isto vreme postoje i opšte odredbe o uvećanju kazne za ostala krivična dela. Treći model podrazumeva i postojanje kvalifikatornih oblika (koji propisuju težu sankciju) kod određenog broja (najčešće dela izvršenih sa motivom mržnje) već postojećih krivičnih dela, s jedne strane, kao i opšte odredbe o uvećanju sankcije usled postojanja ovog motiva kod ostalih krivičnih dela, s druge strane. U Hrvatskoj je ovakav model primenjen tako što je u članu 87. stav 21. Kaznenog zakona definisan zločin iz mržnje, na način da se ovaj institut određuje kao krivično delo počinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, veroispovesti, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualnog opredeljenja ili rodnog identiteta druge osobe. Ako ovim Zakonikom nije izričito propisano teže kažnjavanje, takvo postupanje će se tretirati kao otežavajuća okolnost. Osim toga, kod pojedinih krivičnih dela predviđen je kvalifikatorni oblik, ako je delo učinjeno iz mržnje. Na primer, u članu 118. KZ za osnovni oblik krivičnog dela teška telesna povreda propisana je kazna zatvora od šest meseci do pet godina, dok je u stavu 2. propisana kazna tri do osam godina zatvora ukoliko je teška telesna povreda naneta između ostalog iz mržnje.

3.2. Institucionalni aspekt

3.2.1. Međunarodne institucije

Na međunarodnom nivou pitanjima rasizma, ksenofobije, diskriminacije i antisemitizma bave se Komitet Ujedinjenih nacija za eliminaciju rasne diskriminacije (UNCERD), Savet Evrope-Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI), Agencija Evropske unije za osnovna prava (FRA), Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE). Naime, na principima jednakosti i nediskriminacije zasniva se međunarodnopravni okvir zločina iz mržnje, koji su proklamovani ne samo u univerzalnim sporazumima i instrumentima, već i u dokumentima regionalnog karaktera. Na značaj krivičnog regulisanja mržnje ukazuje se u nekoliko bitnih odredbi univerzalnih međunarodnih sporazuma, instrumenata i regionalnih dokumenata, koje samim tim predstavljaju standard koji čini osnov za zakonodavna rešenja instituta zločina iz mržnje na nacionalnom nivou. Iz tog razloga u narednom delu rada biće prikazani najpre univerzalni, a zatim i regionalni standardi sistema zaštite ljudskih prava, koji se tiču zločina mržnje.

3.2.1.1. Ujedinjene nacije

Radi očuvanja svetskog mira i sigurnosti osnovana je 1945. godine Organizacija ujedinjenih nacija. Poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda je jedan od ključnih ciljeva naveden u Povelji Ujedinjenih nacija (United Nations, 1945). Naime, u tački (c) člana 55. *Povelja Ujedinjenih nacija*, kao međunarodni ugovor kojim je osnovana Organizacija ujedinjenih nacija, obavezuje sve članice na „sveopšte poštovanje i zaštitu prava čoveka i osnovnih sloboda za sve bez razlike rase, pola, jezika ili vere“ (Zakon o Povelji Ujedinjenih nacija, 69/45).

Osim toga, u članu 2. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima predviđa se uživanje ljudskih prava bez obzira na rasu, boju kože, jezik, religiju, političko ili drugo opredeljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rođenje ili drugi status (UN, 1948). Zatim, *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (1966) u članu 26. propisuje da su svi pred zakonom jednaki i imaju pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez ikakvog razlikovanja. To znači da zakon garantuje svim licima podjednaku i efikasnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito na osnovu rase,

boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog i bilo kog drugog mišljenja, nacionalnog i društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugog statusa.

Ključni međunarodni instrument Ujedinjenih nacija kada je sprečavanje rasizma i netolerancije je Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (United Nations, 1965). Države koje su potpisale i ratifikovale Konvenciju podnose izveštaje, koje analizira Komitet za eliminaciju rasne diskriminacije radi vršenja nadzora nad implementacijom Konvencije. Eksperti koji su članovi Komiteta daju mišljenje i komentare o tome. Ima ih 18, biraju se na period od četiri godine, a sastaju se dva puta godišnje na redovnim sednicama, ali i na posebnim sastancima ako je to potrebno. Po pravilu, države su u obavezi da na zahtev Komiteta ili svake dve godine podnose izveštaj o legislativnim, administrativnim i sudskim merama koje su preduzete radi implementacije Konvencije. Osim država, izveštaj o sprovođenju Konvencije podnose i nacionalne i međunarodne nevladine organizacije. Svaki izveštaj ispituje Komitet i daje opšte preporuke državi potpisnici u obliku „zaključnih zapažanja“. U tom smislu poseban značaj ima Opšta preporuka br. 15. o organizovanom nasilju zasnovanom na etničkom poreklu (1993) i Opšta preporuka br. 31 o sprečavanju rasne diskriminacije i upravljanju i funkcionisanju krivično-pravnog sistema (2005). Naime, Komitet svojom Opštom preporukom br. 15 (1993) je podsetio na odredbe iz člana 4 Konvencije, koje su obaveznog karaktera i koje preporučuju da države ugovornice izmene ili usvoje odgovarajuće zakonodavstvo kako bi osigurali potpunu saglasnost sa ovim članom. Da bi ukazao na važnost borbe protiv organizovane mržnje, Komitet je naglasio da se član 4 smatra centralnim u borbi protiv rasne diskriminacije, jer je u vreme usvajanja Konvencije postojala bojazan od oživljavanja autoritarnih ideologija. Iz tog razloga Komitet prima dokaze o organizovanom nasilju zasnovanom na etničkom poreklu i političkoj eksploataciji etničkih razlika. Međutim, neke države su bile pri stavu da je u njihovom pravnom poretku neprimereno proglašavati nelegalnom organizaciju pre nego što su njeni članovi promovisali ili podsticali rasnu diskriminaciju. Prema mišljenju Komiteta član 4 propisuje obavezu za države da u što ranijoj fazi prepoznaju takve organizacije i da njihove aktivnosti proglasi nezakonitim i zabranjenim. Osim toga, samo učešće u ovim organizacijama je kažnjivo. Takođe, Komitet u zaključnim razmatranjima ističe da države ugovornice krše odredbe sporazuma tako što ne zabranjuju određene rasističke organizacije, uključujući i rasističke političke stranke.¹⁷⁰ S obzirom da rasistički motivisana dela podrivaju društvenu koheziju i društvo u celini, Opšta preporuka br. 31 ukazuje na

neophodnost da države u svoja krivična zakonodavstva uvrste odredbu prema kojoj će rasni motiv u vršenju krivičnih dela predstavljati otežavajuću okolnost, ali i na važnost procesuiranja takvih krivičnih dela (Mirović, Kiurski, Antonijević, Jokanović, 2018, s. 12).

Komitet ostvaruje saradnju sa drugim telima Organizacije Ujedinjenih nacija koje se bave pitanjem rasizma, netolerancije i diskriminacije i ocenjuje stanje. Od strane Saveta za ljudska prava Ujedinjenih nacija mandat je poveren Specijalnom izvestiocu o savremenim oblicima rasne diskriminacije, ksenofobije i srodnih oblika netolerancije. Zatim, saradnja sa Kancelarijom visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), Organizacijom Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), Međunarodnom organizacijom rada (ILO), Evropskom komisijom protiv rasizma i netolerancije (ECRI) i Organizacijom za Evropsku bezbednost i saradnju (OSCE). Pri tom, posreduje između zainteresovanih strana, država, organizacija i pojedinaca i daje opšte preporuke za primenu Konvencije (OSCE-ODIHR, 2004, s. 42).

Evropski sistem zaštite ljudskih prava čine sledeća tri sistema: sistem Saveta Evrope, sistem OEBS-a i sistem Evropske unije.

3.2.1.2. Savet Evrope

Savet Evrope predstavlja regionalnu međunarodnu organizaciju evropskih zemalja, osnovanu radi ostvarenja osnovnih ličnih i demokratskih prava i sloboda u Evropi. Osnovni dokument Saveta Evrope kojim se zabranjuje diskriminacija je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda usvojena u Rimu (1950). Naime, Evropska konvencija u članu 14 predviđa da se „...uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje ili drugi status“.

S obzirom da je sastavni deo zaštite i unapređenja ljudskih prava, sprečavanje rasizma i netolerancije, time se u okviru Saveta Evrope bavi Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije. (ECRI) Odlukom šefova država ili vlada zemalja članica Saveta Evrope osnovana je u Beču, 1993.godine, s tim što je 2002. godine usvojila novi statut kojim je postala nezavisno

telo za praćenje ljudskih prava, specijalizovano za suprotstavljanje rasizmu i netoleranciji. Opštom preporukom br.7 ECRI pod rasizmom podrazumeva fenomene kao što su ksenofobija, antisemitizam i netolerancija. Uverenja na osnovu kojih se opravdava prezir prema licima ili grupama lica zbog rase, boje kože, jezika, religije, nacionalnosti, etničkog porekla, ili shvatanja o superiornosti lica ili grupe lica smatraju se rasizmom. Upravo nadležnost za suprotstavljanje rasizmu, ksenofobiji, antisemitizmu i netoleranciji, ali i rasnoj diskriminaciji iz perspektive ljudskih prava pripada ECRI (Lalić, 2013, s. 84). U tom cilju, predlaže mere na lokalnom, nacionalnom i evropskom nivou, daje opšte preporuke zemljama članicama, proučava međunarodne pravne instrumente u cilju njihovog unapređenja, radi na poboljšanju odnosa sa civilnim društvom, ali i analizira zakonodavstva i praksu zemalja članica Saveta Evrope po ovom pitanju. Za svaku zemlju posebno ECRI sačinjava izveštaj, tako da to učini za osam od deset zemalja godišnje. Radi unapređenja saradnje sa državama članicama ECRI objavljuje izveštaje ali i u cilju rešavanja problema rasizma i netolerancije. (OSCE-ODIHR, 2004, s. 13). Sa međunarodnim i nevladinim organizacijama koje se bave ovom problematikom ostvaruje veoma aktivnu saradnju. Na kriminalizaciju krivičnih dela motivisanih predrasudama ECRI poziva u svojim preporukama o opštoj politici. Tako Opšta preporuka 2 (1997) o specijalizovanim telima za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije na nacionalnom nivou savetuje članicama da uspostave specijalizovana tela za borbu protiv rasizma i diskriminacije na državnom nivou (ECRI, 1997). Zatim, Preporuka 7 (2002) o nacionalnom zakonodavstvu za borbu protiv rasizma i diskriminacije daje smernice državama članicama koje uopšte nemaju, ili imaju manjkave zakone za borbu protiv rasizma. Smernice obuhvataju definisanje rasizma, direktne i indirektno diskriminacije, ali i predloge promena ustava, građanskog i upravnog prava i krivičnog zakona. Posebna pažnja kada su odredbe krivičnog zakona u pitanju odnosi se na: zabranu javnog pozivanja na mržnju, nasilje i diskriminaciju, te pretnje; javno podržavanje ideologija o superiornosti, odnosno inferiornosti na osnovu rase, jezika, boje kože, religije, nacionalnosti ili etničkog porekla; javno negiranje, omalovažavanje, opravdavanje genocida, zločina protiv čovečnosti, te ratnih zločina; javno distribuiranje svih vrsta rasističkog materijala; rasističke grupe, te rasnu diskriminaciju prilikom obavljanja javne dužnosti ili na poslu. Kada je borbe protiv zločina iz mržnje u pitanju, pored aktivnosti Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netolerancije, od posebnog značaja je i praksa Evropskog suda za ljudska prava (ECRI, 2002).

Reč je o sudskoj instanci sa sedištem u Strazburu, kojoj se mogu obratiti svi građani zemalja članica Saveta Evrope kao potpisnica Evropske Konvencije o ljudskim pravima, koji smatraju da su im povređena prava propisana ovom Konvencijom. Za države potpisnice Konvencije sve odluke Evropskog suda za ljudska prava su obavezujuće. Naime, odlukom suda može se odrediti ne samo pravo na novčanu nadoknadu za štetu koja je naneta od strane utužene države potpisnice Konvencije, već se može zahtevati i čitav niz pojedinačnih mera, koje mogu podrazumevati konkretne činidbe države potpisnice u smislu, npr. ponovnog otvaranja postupka u predmetu u kome su navedene povrede Konvencije počinjene, ali i opštih mera u kojima se na manje ili više izričit način konstatuju sistemski nedostaci u pravnom sistemu tužene države članice i traži njihovo otklanjanje, promenama u zakonodavstvu utužene države ili u sudskoj ili upravnoj praksi. To znači da kada je u pitanju istražno postupanje policije i organa krivičnog pravosuđa u slučajevima nasilja sa elementom mržnje, praksa Evropskog suda za ljudska prava ima poseban značaj. Sud je zaključio da je najčešće dolazilo do kršenja člana 2 (pravo na život) i člana 3 (zabrana mučenja i ostalih oblika zlostavljanja) u vezi sa članom 14 (zabrana diskriminacije) Evropske konvencije o ljudskim pravima (Mirović, Kiurski, Antonijević, Jakanović, 2018, s. 12).

S obzirom da je na taj način Evropski sud za ljudska prava prepoznao specifičnost diskriminatorne prirode nasilja na koje su se podnosioci u tim predmetima žalili, državama je nametnuta obaveza efikasne istrage ne samog svakog nasilnog čina nego i njegovih mogućih diskriminatornih pobuda, već i obavezu da takvo diskriminatorno nasilje u određenim okolnostima čak i spreče. Osim toga, standardi koji je razvio Evropski sud za ljudska prava postepeno su prošireni i na druge pobude iz kojih zločin iz mržnje može da bude počinjen (Bošnjak, Grgić, 2019, s. 333).

3.2.1.3. Agencija Evropske unije za fundamentalna prava

Evropski centar za praćenje rasizma i ksenofobije promenio je naziv 2007. godine u Agenciju Evropske unije za fundamentalna prava, sa sedištem u Beču. U pitanju je nezavisno telo zaduženo za praćenje i promovisanje osnovnih ljudskih prava u zemljama članicama Evropske unije. Fokus njenog interesovanja je sprečavanje rasizma, ksenofobije i drugih srodnih oblika

netolerancije. Pored naučnog komiteta sastavljenog od naučnih radnika koji garantuju naučnu vrednost sprovedenih istraživanja, Agenciju čine i direktor, upravni odbor i izvršni odbor. U nadležnosti Agencije je praćenje stanja fundamentalnih prava u zemljama članicama Evropske unije, s tim što u tom procesu mogu učestvovati države kandidati i one koje su potpisale Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom. U cilju podizanja svesti javnosti o osnovnim ljudskim pravima, Agencija saraduje sa institucijama civilnog društva, sprovodi naučna istraživanja, prikuplja i analizira podatke o fundamentalnim pravima u Evropskoj uniji. Kao savetodavno telo formuliše i objavljuje zaključke i mišljenja namenjena institucijama Evropske unije i zemljama članicama o implementaciji pravnih propisa. Iako nema ovlašćenja da ispituje pojedinačne žalbe o povredi fundamentalnih prava, niti ima zakonske nadležnosti da donosi odluke, podnosi izveštaje na godišnjem nivou o stanju fundamentalnih prava u Evropskoj uniji i rezultatima sprovedenih istraživanja. Agencija ostvaruje saradnju sa drugim nacionalnim i međunarodnim organizacijama, naročito sa Savetom Evrope.

3.2.1.4. Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

Najširi oblik povezivanja država na severnoj hemisferi s ciljem saradnje u bezbednosti predstavlja Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS). U pitanju je organizacija koja je nastala kao rezultat procesa čiji je temelj postavljen potpisivanjem Završnog akta u Helsinkiju 1. avgusta 1975. godine kada je stvorena stalna Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju. Naziv Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju u Evropi nosi od 1. januara 1995. godine. U borbi protiv rasizma, netolerancije i diskriminacije od svog osnivanja do danas OEBS aktivno učestvuje. Naime, zbog sve učestalije pojave netolerancije, netrpeljivosti i zločina iz mržnje u regionu zemalja OEBS-a u aktima ove organizacije se ukazuje na neophodnost preduzimanja određenih mera radi adekvatnog odgovora na postojeće probleme. Iz tog razloga se u nekoliko odluka Saveta ministara nalaze odredbe o sprečavanju zločina iz mržnje. Tako Odluka br. 9/09 Saveta ministara o borbi protiv zločina mržnje, sadrži trinaest odredaba kojima se državama učesnicama ukazuje da:

(1) Prikupljaju, uspostave i objavljuju pouzdane podatke i statistike sa dovoljnim detaljima o zločinima iz mržnje i nasilnim manifestacijama netolerancije, uključujući broj prijavljenih slučajeva organima krivičnog pravosuđa, broj procesuiranih slučajeva i izrečenih sankcija. Ako

je prikupljanje podataka o žrtvama ograničeno zakonom o zaštiti podataka, neophodno je da države prodaću adekvatan način da to učine u skladu sa zakonskim mogućnostima.

(2) Ako je potrebno i prilagode zakonodavstvo borbi protiv zločina iz mržnje, obezbeđujući efikasne kazne koje uzimaju u obzir težinu takvih zločina;

(3) S obzirom da problem nedovoljnog prijavljivanja zločina iz mržnje sprečava države da osmisle efikasne politike, neophodno je da motivišu žrtve da prijavljuju zločine iz mržnje. U tom cilju potrebno je i da istraže eventualni doprinos civilnog društva u borbi protiv zločina iz mržnje;

(4) Za službenike za sprovođenje zakona, tužilaštvo i pravosudne organe koji se bave zločinima iz mržnje sprovode obuke ;

(5) U saradnji sa relevantnim akterima, istraže načine kako žrtvama zločina iz mržnje pružiti pristup savetovanju, pravnoj i konzularnoj pomoć i kao i efikasan pristup pravdi;

(6) Budu brzi i efikasni kada je procesuiranje zločina iz mržnje u pitanju, ali i da osiguraju da relevantne vlasti i političko rukovodstvo javno osude motive osuđenih za zločine iz mržnje;

(7) U borbi protiv nasilnog organizovanog kriminala iz mržnje obezbede saradnju, gde je to prikladno, na nacionalnom i međunarodnom nivou, uključujući relevantna međunarodna tela i između policijskih snaga;

(8) Sa organima za sprovođenje zakona rade na podizanju svesti i obrazovanja, posebno onih koji pomažu žrtvama zločina iz mržnje;

(9) Radi informisanja Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava (*Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR*) imenuju nacionalnu kontakt osobu za zločine iz mržnje;

(10) U cilju osiguranja sveobuhvatnog pristupa u borbi protiv zločina iz mržnje uzme u obzir i korišćenje resursa koje je ODIHR razvio u oblasti obrazovanja, obuke i podizanja svesti;

(11) Međusobnom saradnjom smanje štetu nanetu širenjem raznih sadržaja upotrebom interneta, čiji je osnovni cilj podsticanje na nasilje motivisano pristrasnošću, uključujući zločine iz mržnje,

pri tom vodeći računa da su sve preduzete mere u skladu sa obavezama OEBS-a, posebno u pogledu slobode izražavanja;

(12) Saradnjom ne samo sa zemljama učesnicama, već i sa relevantnim međunarodnim organizacijama i partnerima iz civilnog društva, istraži potencijalnu vezu između upotrebe interneta i nasilja motivisanog pristrasnošću i štete koju uzrokuje, kao i eventualne praktične korake koje treba preduzeti;

(13) Poziva direktora ODIHR-a da države učesnice obaveštava o radu ODIHR-a na pružanju pomoći državama učesnicama u borbi protiv zločina mržnje tokom njegovog redovnog izveštavanja Stalnom savetu (Ivanović, Soltvedt, 2018, s. 130).

Glavna institucija unutar OEBS-a koja se bavi pitanjem bezbednosti, koja obuhvata poštovanje ljudskih prava, vladavinu prava i demokratiju je Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR). Osnovana je 1990. godine Pariškom poveljom i prvobitno nazvana Kancelarija za slobodne izbore, sa sedištem u Varšavi (Poljska). Aktivan je u 57 država učesnica OEBS-a, s ciljem pružanja pomoći vladama da ispune svoje obaveze kao države učesnice OEBS-a u oblastima izbora, ljudskih prava, demokratije, vladavine zakona, tolerancije i nediskriminacije (OSCE-ODIHR, 2004, s. 52). Osim toga, od zemalja učesnica ODIHR prikuplja informacije i statističke podatke o zločinima iz mržnje, nasilnim oblicima rasizma, ksenofobiji, diskriminaciji i antisemitizmu. Informiše se o propisima kojima se reguliše ova oblast, ukazuje na značaj razmene iskustava i najefikasnijih praksi u suprotstavljanju netoleranciji i diskriminaciji. Kada je u pitanju izrada zakonskih propisa u vezi sa krivičnim delima koja su motivisana netolerancijom i mržnjom OEBS pruža pomoć zemljama članicama na njihov zahtev. Pored toga ODIHR od 2006. godine objavljuje godišnje izveštaje o zločinima iz mržnje u državama OEBS-a sa podacima dobijenim od državnih organa i organizacija civilnog društva, a od 2014. godine izveštaj je dostupan na internetu (<https://hatecrime.osce.org/>).

ODIHR prikuplja ne samo podatke kroz periodične izveštaje već i o aktuelnim incidentima. Ostvaruje aktivnu saradnju sa drugim međunarodnim organizacijama, kao što su CERD, ECRI I FRA. Kada je u pitanju nevladin sektor, OEBS ne samo da saraduje sa njima već nastoji da organizuje mrežu nevladinih organizacija koje će nadgledati i pravovremeno reagovati u slučajevima rasizma, ksenofobije, antisemitizma i diskriminacije (OSCE-ODIHR 2004, s. 59).

3.2.2. Nevladine organizacije

S obzirom da nevladin sektor može da ostvari značajan uticaj na državne organe, kreatore politike i javnost da adekvatno reaguju u ovoj oblasti, ima posebnu ulogu u praćenju stanja ljudskih prava u oblasti netolerancije, diskriminacije i zločina mržnje. Nevladine organizacije mogu delovati kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou. U konfliktnim ili postkonfliktnim državama, u kojima je političko okruženje nestabilno, nevladin sektor nerazvijen ili nema slobodu delovanja, međunarodne nevladine organizacije imaju itekako prostora za delovanje. Osim toga, u državama koje se često suočavaju sa problemima kršenja ljudskih prava, u kojima je rad određenih institucija netransparentan, gde je od strane organa vlasti ograničeno delovanje građanskih pokreta, nevladin sektor posebno prati stanje ljudskih prava. Međutim, to ne znači da one nemaju uticaja i prostora za delovanje u razvijenim i stabilnim državama, jer se često ukazuje potreba za uporednim prikazom određenog problema ili je neophodno pružiti zaštitu određenim društvenim grupama koje su kroz istoriju žrtve zločina iz mržnje, na primer Jevreja. Kada su u pitanju zločini iz mržnje, nevladine organizacije pre svega ukazuju na uzorke nasilja iz mržnje, ugrožene grupe, prirodu i obim tih akata, ali posebno nastoje uticati na organe vlasti da usvoje zakonske propise kojima će se dati pravna zaštita ugroženim kategorijama građana. Značajnu ulogu svakako ima i u procesu implementacije zakonskih propisa o zločinima iz mržnje, o čemu posebno govore rezultati pojedinih istraživanja u SAD, koji ukazuju na značajnu ulogu pokreta za građanska prava, kao što su organizacije koje predstavljaju rasne, etničke, religijske, seksualne manjine ili feministička udruženja (Grattet, Jenness, 2001). Iako položaj i uticaj građanskih pokreta zavisi od raspoloživih resursa, političkog ambijenta u kome deluju, ali i od podrške lokalnih zajednica koje im na taj način daju kredibilitet, njihov rad doprinosi povećanju svesti u društvu o ovom problemu, pa samim tim i povećanju broja prijavljenih zločina mržnje.

3.3. Zločin iz mržnje u pravu Evropske unije

Kada je reč o pravu Evropske unije, načela i pravne norme koja zabranjuju zločin iz mržnje sadržana su u svim izvorima prava, počev od osnivačkih ugovora, odnosno primarnog zakonodavstva (Ugovor o Evropskoj uniji, Ugovor o funkcionisanju EU i svi dodatni protokoli i aneksi, Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za

atomsku energiju, Lisabonski ugovor iz 2007. godine), preko međunarodnih sporazuma i Opštih pravnih načela EU, do obavezujućih akata sekundarnog zakonodavstva (uredbe, odluke, direktive). Od samog osnivanja EU pravo Evropske unije je određeno kroz vrednosti proklamovane Mاستrihtskim ugovorom. Cilj Unije je između ostalog i borba protiv diskriminacije zasnovane na polu, rasnom ili etničkom poreklu, veri ili uverenju, invalidnosti, starosti ili seksualnoj orijentaciji, što je predviđeno članom 10 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (UFEU), pri definisanju i sprovođenju politika i aktivnosti.

Vrednosti na kojima se zasniva EU, predviđeni u članu 2 Ugovora o Evropskoj uniji (TEU) su: poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući i prava osoba koje pripadaju manjinama. U društvu u kojem prevladavaju pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i ravnopravnost žena i muškaraca ove vrednosti su zajedničke za države članice. Osnovna prava i uslovi pod kojima se ona uživaju zagantovana su 11 Poveljom Evropske unije.⁵ Ona sadrži osnovna načela i predstavlja nužni minimum pravnog poretka svake evropske države pri regulisanju oblasti obuhvaćenih Poveljom. Na prava koja mogu biti od značaja kada je reč o zločinu iz mržnje odnose se pojedine odredbe iz Povelje. To su sledeća prava: nepovredivost ljudskog dostojanstva (član 1), zabrana mučenja, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (član 2), zaštita podataka o ličnosti (član 8), sloboda misli, savesti i veroispovesti (član 10) i sloboda izražavanja (član 11). Članom 20 i 21 predviđeno je uživanje svih navedenih i ostalih prava i sloboda iz Povelje svim građanima EU pod jednakim uslovima i bez diskriminacije. Stepem zaštite i zabrana zloupotrebe prava predviđaju se članovima 53 i 54.

Zemlje Zapadnog Balkana su preuzele obavezu harmonizacije prava sa pravnom tekovinom EU potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s Evropskom unijom. Reč je o procesu usklađivanja nacionalnih propisa sa ciljevima propisanim u aktima EU (Misita, 2014, s. 89). Pitanje zločina iz mržnje razmatra se u okviru Poglavlja 23- Pravosuđe i osnovna prava. Tačnije, Direktiva, Okvirna odluka i dva politička dokumenta: rezolucija i zaključci su glavni instrumenti harmonizacije (Đurić, Mraljević, Nišavić, 2013).

⁵ *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Published in the Official Journal of the *European Communities*, 18 December 2000 (2000/C 364/01).

Osim toga, i Povelja Evropske unije o osnovnim pravima, koja je proklamovana 2000. godine u Nici (Francuska), a koja je svoje izvorište našla u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ima poseban značaj.

3.3.1. Okvirna odluka (Framework decision 2008/913/JHA on racism and xenophobia)

Usvajanjem Okvirne odluke o rasizmu i ksenofobiji (Framework decision 2008/913/JHA on racism and xenophobia) 2008. godine, Evropska unija je započela svoju normativnu funkciju na planu suprotstavljanja zločinu iz mržnje.

Rasizam i ksenofobija priznati su od strane EU u ovoj odluci putem krivičnog prava, s tim što je predviđeno da države članice mogu predvideti i druge kriterijume razlikovanja određenih društvenih grupa, jer ti kriterijumi u Okvirnoj odluci nisu limitativno nabrojani. Principe slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i sloboda i principa na kojima je EU osnovana i koji su zajednički državama članicama, upravo direktno krše rasizam i ksenofobija. Zbog različitih pravnih sistema zemalja članica EU u samoj Odluci se konstatuje da je potpuna harmonizacija praktično nemoguća. Radi harmonizacije, Evropska unija može preduzimati mere, ali u skladu sa principom supsidijarnosti, jer se usaglašavanje lakše postiže na višem nivou. Dalje, Odlukom se potvrđuje da je ona u skladu s Ugovorom o Evropskoj uniji, kao i to da se odnosi i na članove 10 i 11 EKLJP (sloboda izražavanja i sloboda udruživanja), koji su inkorporisani i u Povelju o osnovnim pravima EU. Četiri oblika povreda koji se tiču rasizma i ksenofobije predviđeni su u članu 1 Okvirne odluke. Prvi je javno podsticanje na nasilje ili mržnju pojedinca koji pripada grupi određene verske, nacionalne, rasne pripadnosti ili porekla. Drugi je širenje ili proizvodnja materijala koji podstiču na nasilje i mržnju iz prvog oblika. Javno praštanje, poricanje ili grubo umanjivanje zločina protiv čovečnosti ili ratnih zločina predviđenih u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, kada se vrše protiv grupe koja je određena rasom, religijskom pripadnošću, nacionalnošću ili etničkim poreklom, a akt je izvršen nasiljem ili izazivanjem mržnje je treći oblik povrede. Jedina razlika kod četvrtog oblika jeste što su zločini na koje se radnja odnosi propisani u drugom aktu, odnosno, članom 6 Povelje Međunarodnog vojnog tribunala, koja je pridodata Londonskom sporazumu. Stvar je izbora da li će države članice kažnjavati navedeno delo kao zločin onda kada uznemirava javni red ili kada je

uvredljivog ili pretećeg karaktera. Za podstrekivanje, pomaganje i podržavanje izvršenja dela predviđena je kažnjivost u članu 2 Odluke dok član 3 Odluke, predviđa da kazna mora biti odvratajuća, efikasna i proporcionalna. Maksimalna kazna je kazna zatvora od jedne do tri godine. Obaveza sudova da prilikom odmeravanja kazne tretira postojanje rasističke ili ksenofobične kao otežavajuću okolnost ili alternativno, predviđena je u članu 4 Odluke. Članom 5 predviđeno je da osim fizičkih lica krivično mogu odgovarati i pravna lica, dok su članom 6 predviđene specifičnosti koje se odnose na odgovornost pravnih lica i posebne sankcije za njih. Da Odluka i pravila koja propisuje ne diraju u osnovna ljudska prava i slobode, ustavna načela i opšte pravne principe, a pogotovo u slobodu izražavanja i udruživanja predviđeno je članom 7. Osim toga, Odlukom je predviđeno i da države članice mogu proširi svoju nadležnost u slučaju kada neko lice fizički izvrši delo na njenoj teritoriji ili alternativno kada je delo izvršeno preko platforme ili sistema koji se nalazi u toj državi, bez obzira gde se lice koje je izvršilo delo preko platforme nalazi.(član 9) Ostalim članovima se određuje teritorijalna primena Odluke, predviđa se implementacija i povlačenje prethodne Zajedničke akcije 96/443/JHA donošenjem ove Odluke.

3.3.2. Izveštaj Evropske komisije o sprovođenju Okvirne odluke

O sprovođenju Okvirne odluke Evropska komisija je objavila izveštaj početkom 2014.godine, u kojem se između ostalog ističe da države članice moraju osigurati odgovarajuće otkrivanje i kažnjavanje rasističke i ksenofobične motivacije, zbog diskriminacijske prirode takvih motiva i njihovog učinka na pojedince, skupine i društvo u celini, (Evropska komisija [EK], 2014, s. 6). Izveštaj pokazuje da je rasističke i ksenofobične motive propisalo kao otežavajuću okolnost za sva krivična dela 15 država članica EU. (Češka, Danska, Grčka, Španija, Hrvatska, Italija, Kipar, Latvija, Litva, Malta, Austrija, Rumunija, Finska, Švedska i Slovačka) Rasističku i ksenofobičnu motivaciju otežavajućom okolnošću samo za pojedina krivična dela smatra drugih osam država članica EU.(Belgija, Bugarska, Nemačka, Francuska, Mađarska, Poljska, Portugal i Ujedinjeno Kraljevstvo.) Najčešće su u pitanju krivična dela protiv lica ili imovine, na primer ubistvo, teške telesne povrede te druga krivična dela protiv osoba ili imovine.)

U svojim krivičnim zakonima samo su Belgija, Nemačka i Ujedinjeno Kraljevstvo propisale mogućnost uzimanja ovakve motivacije kao otežavajuće okolnosti. Portugal, Poljska i Slovenija

svojim opštim krivičnopravnim odredbama propisuju da se u obzir uzima motivacija počinitelja krivičnog dela. Estonija je u svom izveštaju o sprovođenju Okvirne odluke navela druge motive kao otežavajuću okolnost, dok Irska i Luksemburg navode da rasističku ili ksenofobičnu motivaciju sudovi mogu uzeti u obzir. Mađarska nije dostavila odgovarajuću sudsku praksu već samo evidentirane zločine iz mržnje. Kada je u pitanju Holandija postoje službene smernice koje kažu da je potrebno uzeti u obzir rasističke motive.

U svim državama članicama se istraga i krivični postupak pokreću po službenoj dužnosti, odnosno tužilac je dužan pokrenuti postupak u slučaju da postoji određeni stepen sumnje da je učinjeno krivično delo. U cilju jačanja sprovođenja Okvirne odluke Komisija u Izveštaju preporučuje određene korake. Postojanje posebnih ureda i jedinica za borbu protiv zločina iz mržnje, dodatne edukacije i osposobljavanje policije, tužilaca i sudija u procesuiranju zločina iz mržnje, Komisija ističe kao pozitivne strane. Osim toga, koordinacija i saradnja između državnih organa koji se bave zločinima iz mržnje pozitivno utiče na krajnji cilj koji se želi postići, a to je neprihvatanje i osuda diskriminatorskih stavova kod učinioca bilo kog krivičnog dela. Takođe, Komisija navodi da je od posebne važnosti kada je zaštita žrtava u pitanju brzo sprovođenje Direktive o žrtava, naročito ako se uzme u obzir činjenica da se zločini iz mržnje ne prijavljuju policiji (EK, 2014, s. 9). Od nadležnih organa, političkih stranaka i civilnog društva se traži da javno osude rasizam i ksenofobiju, jer se na taj način doprinosi priznavanju ozbiljnosti pojave i aktivnoj borbi protiv rasističkog i ksenofobičnog govora i ponašanja. Iz tog razloga se radi ocene nivoa procesuiranja, međusobnog upoređivanja postignutih rezultata, ali i adekvatne osude, državama preporučuje sistemsko prikupljanje i evidentiranje zločina iz mržnje.

3.3.3. Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta za utvrđivanje minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava zločina

U borbi protiv zločina iz mržnje na nivou Evropske unije drugi značajan dokument je Direktiva o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela te o zameni Okvirne odluke Saveta ministara 2001/22/PUP (Directive 2012/29/EU on establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA) iz oktobra 2012. godine. U pitanju je delo Evropskog

parlamenta i Saveta ministara koje sadrži minimalne standarde prava, podrške i zaštite žrtava i koje se odnosi na sve žrtve krivičnih dela. Države članice su imale ne samo obavezu da je primenjuju, već i da je inkorporiraju u svoja nacionalna zakonodavstva, zaključno sa sredinom novembra 2015. godine. Žrtvama krivičnih i drugih sličnih dela garantuje se najpre pravo na besplatnu pravnu pomoć, ali i potvrđuje značaj već tradicionalno usvojenog prava na pravično suđenje. S obzirom da Evropski sud pravde vrši kontrolu primene pravnih akata Evropske unije, ima i ulogu zaštitnika i tumača normi komunitarnog prava, a zatim i tumača ostalih relevantnih akata i propisa. Ukoliko postoji sumnja u pogledu ispunjenosti preuzetih obaveza iz Direktive, Evropska komisija ima pravo i dužnost da inicira postupke za utvrđivanje eventualnih prekršaja protiv jedne ili više država članica, što je predviđeno Ugovorom o funkcionisanju Evropske unije. U članu 9, Direktiva pruža zaštitu od govora mržnje posebno ranjivim kategorijama i definiše pojam zločina iz mržnje na sledeći način: „... krivično delo predstavlja nedopušten čin protiv društva, kao i povredu pojedinačnih prava žrtava i zato žrtve krivičnih dela moraju biti identifikovane i tretirane sa poštovanjem, na osećajan i profesionalan način bez diskriminacije bilo koje vrste zasnovane na bilo kojoj osnovi poput rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porekla, genetskih obeležja, jezika, religije ili uverenja, političkog ili nekog drugog uverenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja, invalidnosti, starosnoj dobi, polu, polnom izražavanju, polnom identitetu, seksualnoj opredeljenosti, boravišnom statusu ili zdravlju“.

Osim toga, Direktiva u članu 62. propisuje obavezu za države članice da pružaju podršku organizacijama civilnog društva, da blisko sarađuju i da u rad sa žrtvama krivičnih dela uključuju priznate i aktivne nevladine organizacije (NVO). U cilju pružanja kvalitetne pomoći, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela, neophodno je izraditi adekvatnu politiku, raditi na podizanju svesti, obrazovanju, osposobljavanju i edukaciji.

Na oblast zločina iz mržnje odnose se i dva politička dokumenta, i to: Rezolucija o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje Evropskog parlamenta i Zaključci o borbi protiv zločina iz mržnje u Evropskoj uniji doneti od strane Savet ministara Evropske unije.

3.3.4. Rezolucija Evropskog parlamenta o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje

Zbog porasta nasilja i zločina motivisanih rasizmom, ksenofobijom, antisemitizmom, verskom netrpeljivošću, seksualnom orijentacijom, rodnim identitetom, pripadnosti manjinskoj grupi ili na osnovu drugih osnova, ali i zbog činjenice da je svaka četvrta osoba iz manjinskih grupa iskusila rasno motivisane zločine, Evropski parlament je 14. maja 2013. godine usvojio Rezoluciju o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje. Jedan od motiva za donošenje Rezolucije je i činjenica da do 90% svih incidenata ili pretnji usmerenih ka imigrantima ili pripadnicima etničkih manjina, ostanu neprijavljeni policiji. U cilju jačanje borbe protiv zločina iz mržnje i diskriminatornih stavova i ponašanja Evropska komisija, Veće i države članice se pozivaju na primenu rezolucije, na sveobuhvatnu strategiju za borbu protiv zločina iz mržnje, predrasuda, nasilja i diskriminacije. Njen cilj je da žrtva upozna svoja prava, da ukaže na neophodnost podsticanja i ohrabrivanja prijavljivanja zločina iz mržnje kako bi se osigurala adekvatna zaštita za žrtve, ali i da se u borbu protiv zločina iz mržnje, diskriminatornih stavova i ponašanja uključe Evropska komisija, Evropski savet i države članice. Iz tog razloga je posebno naglašena važnost obrazovanja i obuke pravosudnih organa u pogledu sprovođenja zakona, vođenja kampanje za podizanje svesti o zločinima iz mržnje ne samo među žrtvama, već i među državnim organima. Osim toga, države su pozvane da sveobuhvatno i pouzdano prikupljaju podatke o zločinima iz mržnje i da vode evidenciju o broju incidenata koje prijave građani i onih koje vlasti zabeleže *ex officio*, zatim broja osuđujućih presuda, izrečenih kazni, te koji su to motivi doveli do zločina iz mržnje. Takođe, od država članica se traži da istraže prirodu i obim neprijavljenih zločina, iskustva žrtava u komunikaciji sa policijom, ali i razloge za neprijavljivanje zločina. Na osnovu navedenih preporuka može se zaključiti da je osnovni cilj koji se želi postići uspostavljanje mehanizama koji će u EU učiniti zločine iz mržnje vidljivijim, pre svega njihovim evidentiranjem i efikasnim istraživanjem, procesuiranjem i kažnjavanjem izvršioca, nuđenjem žrtvama odgovarajuće pomoć, zaštite, a radi njihovog podsticanja na prijavljivanje zločina i obezbeđenje naknade štete (Iščerić, Hebib, 2016, s. 20).

3.3.5. Zaključci Veća o borbi protiv zločina iz mržnje u Evropskoj uniji

Tokom svakog sastanka Veća usvajaju se zaključci kojima se utvrđuju posebna pitanja od važnosti za Uniju, predstavljaju određene mere koje treba poduzeti, ciljevi koje treba ostvariti. Tako su zaključci Veća Evropske unije o borbi protiv zločina iz mržnje u EU od 5. i 6. decembra 2013. godine, ukazali da je potrebno efektivno i sistematski prikupljati pouzdane i uporedive podatke o zločinima iz mržnje. Posebno se naglašava značaj prikupljanja podataka o broju takvih zločina prijavljenih vlastima i onih koje vlasti evidentiraju, broj osuđujućih presuda, koji je diskriminirajući motiv zločina bio prisutan, ali i kazne koje su izrečene izvršiocima zločina iz mržnje. Radi podsticanja na prijavljivanje ovakvih zločina, lakšeg uspostavljanja kontakta sa žrtvama neophodno je da se predstavnici državnih organa dodatno edukuju, kako bi se povećala njihova svest o potrebama žrtava i da bi se prema njima odnosili s poštovanjem i na profesionalan način. Osim toga, zaključci pozivaju države članice da se prilikom sprovođenja istrage uzima u obzir motiv za izvršenje zločina, da osiguraju brzu i efikasnu istragu i procesuiranje zločina iz mržnje. U tom cilju je i u svojoj praksi Evropski sud za ljudska prava zauzeo stav da prilikom istraživanja bilo kog oblika nasilja, predstavnici državnih organa imaju obavezu da istraže prisustvo rasističkog motiv, ali i da li je u tim događajima mogla imati ulogu etnička mržnja ili predrasude, u suprotnom to bi moglo destruktivno uticati na osnovna prava (Slučaj Šečić protiv Hrvatske, 40116/02). Ukoliko ne postupi po preporuci država može biti proglašena krivom zbog kršenja člana 14. (zabrana diskriminacije) Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija). Da bi pripadnici manjinskih grupa imali poverenje u državne organe da će biti u mogućnosti da ih zaštite od rasističkog nasilja, Evropska konvencija predviđa obavezu za države da u svakom slučaju pristupe istraživanju rasističkih motiva. (član 2. i član 3. Evropske konvencije) U cilju lakšeg prijavljivanja zločina iz mržnje države bi trebale preduzeti odgovarajuće korake, pre svega uticati na izgradnju poverenja između žrtve i policijskih službenika, ali i drugih predstavnika državnih organa. Svakako ne treba zanemariti rad nevladinih organizacija koji je neophodan u oblasti zločina iz mržnje (Iščerić, Hebib, 2016, s.21).

Pomoć, zaštita i podrška su neophodne žrtvama ove vrste zločina, a radi postizanja što boljih rezultata neophodna je dodatna edukacija i specijalizacija onih praktičara koji u prvoj liniji dolaze u kontakt sa žrtvama. Zločini iz mržnje se moraju evidentirati, odnosno potrebno je u što

većoj meri prikupljati i objavljivati sveobuhvatne i uporedive podatke o njima, pre svega o broju takvih incidenata koje prijave građani i evidentiraju vlasti; broj osuđujućih presuda i motiv iza tih zločina i kazne izrečene izvršiocima (Veće Evropske unije, 2013).

3.3.6. Povelja Evropske unije o osnovnim pravima

S obzirom da Povelja o osnovnim pravima Evropske unije garantuje širok dijapazon prava građanima i licima koja imaju prebivalište na teritoriji njenih država članica, predstavlja njen najvažniji dokument kada je zaštita osnovnih ljudskih prava u pitanju. Povelja je promovisana 2000. godine na Samitu u Nici (Francuska), a potpisana 2007. godine zajedno sa Lisabonskim ugovorom. Naime, zbog političke krize koja je na kraju uspešno okončana na inicijativu Nemačke, došlo je do višegodišnjeg odlaganja potpisivanja Povelje., koja s obzirom da je usvojena od strane vodećih evropskih institucija, Evropski parlament (*European Parliament*), Evropski savet (*European Council*) i Evropska komisija (*European Commission*), ima veliki politički značaj. Evropska unija je na taj način pokazala ne samo da prati moderne tokove razvoja svakog društva, već i da nastoji usavršiti legalne mehanizme zaštite demokratskih vrednosti koje je čine simbolom slobode i jednakosti među ljudima. Da postoji jasna namera da se ljudska prava štite i konačno zaštite u skladu sa aktuelnim potrebama pokazuje činjenica da je Povelja inkorporirana u Lisabonski ugovor i da ima status obaveznosti u odnosu na njene institucije i države članice. U odnosu na ranije usvojene akte (Osnivački ugovori), Povelja pruža zaštitu širem spektru ljudskih prava, jer obuhvata ne samo tradicionalna (ekonomska, socijalna, politička, građanska prava), već i ona koja su produkt modernog vremena.

3.3.7. Direktiva o pravima žrtava

Zločini iz mržnje se tretiraju i pojedinim odredbama Direktive o pravima žrtava. Naime, u Direktivi se posebno naglašava mogućnost da žrtve budu izložene sekundarnoj odnosno ponovljenoj viktimizaciji, ali i zastrašivanju i odmazdi od strane izvršioca krivičnog dela. Da bi se pružile adekvatne zaštitne mere neophodno je proceniti kojim žrtvama je pomoć potrebna.

Direktiva u članu 22. navodi da u tom cilju treba uzeti u obzir: lične karakteristike žrtve, vrstu ili prirodu krivičnog dela i okolnosti pod kojima je izvršeno krivično delo, ali i sa kojim osobnim karakteristikama mogu biti povezani diskriminatorni motivi. To znači da je neophodno utvrditi :

- da li je potrebno žrtvu posebno zaštititi zbog njene lične karakteristike, vrste ili prirode zločina i veze između izvršioca i žrtve, odnosno žrtve i okolnosti pod kojima je zločin izvršen, ukoliko je potrebno,

- ukoliko je neophodno da se reaguje zaštitnim merama, koje se u konkretnom slučaju mogu primeniti (EK, 2013, s. 44).

Direktivom se garantuje zaštita svim žrtvama bez obzira na osobne karakteristike koje se štite u ovom slučaju, s tim što će države članice Unije same odabrati način na koji će vršiti procenu rizika, uzimajući u obzir činjenicu da su izbeglice i imigranti česte žrtve ovakvih zločina. Zbog njihove lične ranjivosti, posebnih okolnosti ili prirode zločina, Direktiva u članu 8., paragraf 3. predviđa obavezu za države da uspostave specijalističke službe za pružanje podrške žrtvama, kojim bi pristup bio besplatan i ne bi zavisio od toga da li je žrtva prijavila zločin ili ne. (EK 2013: 25). Radi postizanja što boljih rezultata neophodna je saradnja državnih organa i organizacija civilnog društva koje rade sa žrtvama, ali je potrebno podići svest građana o ovoj problematici, pre svega preko obrazovnih institucija, medija itd.

Takođe, posebna pažnja se posvećuje sistematskom prikupljanju statističkih podataka, pre svega broju i vrsti prijavljenih krivičnih dela, karakteristikama žrtava, kao što su: godine starosti, pol i ostalo. Takve podatke Države članice EU dobijaju ne samo od policije, suda, zdravstvenih i socijalnih organa, već i nevladinih organizacija, a pomoć u obradi podataka pruža im Eurostat (EK, 2013, s. 50)

3.3.8. Agencija Evropske unije za osnovna prava

Agencija EU za osnovna prava (*European Union Agency for Fundamental Rights – FRA*) najaktivnija je institucija EU u borbi protiv zločina iz mržnje. Ona preporučuje državama članicama prikupljanje i objavljivanje statističkih podataka o zločinima iz mržnje predvide kao obavezu, s obzirom da su poražavajući podaci istraživanja koji pokazuju da samo osam država prikuplja podatke o zločinima počinjenim zbog seksualne orijentacije, a četiri prikupljaju

podatke o zločinima motiviranim činjenicom da su žrtve Romi (FRA, 2011). Pre svega, preporučuje se prikupljanje podataka o: broju incidenata koji su bili prijavljeni, broju incidenata koje je zabeležila vlast, broju osuđujućih presuda, motivu zločina iz mržnje i izrečenim kaznama. Međutim, radi boljeg razumevanja zločina iz mržnje prikupljene podatke je neophodno posmatrati ne samo u odnosu na žrtvu već i u odnosu na izvršioca zločina iz mržnje, pre svega uzimajući u obzir njihov pol, dob i druge varijable. Pri tom je potrebno detaljno analizirati prirodu i opseg neprijavljenih zločina, iskustva žrtava zločina iz mržnje u komunikaciji sa nadležnim državnim organima, razloge za neprijavljivanje zločina, stepen poznavanja prava od strane žrtve. Propisivanje oštrijih kazni za zločine iz mržnje se svakako preporučuje. Krajnji cilj prikupljanja podataka o zločinima iz mržnje je:

- da zločini iz mržnje bili vidljiviji u EU,
- da žrtve zločina iz mržnje imaju pravo na naknadu štete od izvršioca,
- da se obezbedi adekvatna reakcija država članica EU-a na zločine iz mržnje kao na zloupotrebu osnovnih prava (FRA, 2012).

Nakon konferencije organizovane od strane Agencije na temu: „*Borba protiv zločina iz mržnje u EU*“, održane u decembru 2013. godine, usvojeni su zaključci kojima se preporučuju državama članicama Unije sledeće:

- da policijski službenici u toku sprovođenja istrage uvek istraže predrasudu koja je bila motiv za krivično delo kada god postoje indikatori za postojanje takvog motiva;
- da se uspostave specijalizovane jedinice koje bi se bavile zločinima iz mržnje;
- da se određeni policijski službenici specijalizuju za saradnju sa manjinama;
- da se organizuje posebna obuka za policajce radi efikasnijeg prepoznavanja i razumevanja zločina iz mržnje,
- da se intenzivira rad policije u lokalnim zajednicama kako bi se izgradilo poverenje među žrtvama i njihovim porodicama, s jedne strane, i policije, s druge strane (FRA, 2012).

Državama se predlaže uspostavljanje sistema koji će omogućiti žrtvama i svedocima zločina iz mržnje da prijave zločine na bilo koji način, online, posredstvom nevladine organizacije ili mobilne aplikacije. Zaključcima se ukazuje i na neophodnost da žrtva bude upoznata sa svojim pravima, ali i da im se pruži adekvatna podrška od strane stručnih lica. To znači da je potrebno osigurati i zaštitu žrtve od sekundarne viktimizacije, tako što će se na primer, onemogućiti susret sa izvršiocem krivičnog dela u sudnici (Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta, 2012).

Osim toga, učesnicima Konferencije je predloženo uspostavljanje posebne specijalizovane jedinice za zločine iz mržnje i u tužilaštvu, zatim donošenje nacionalnih akcionih planova za borbu protiv zločina iz mržnje i uspostavljanje monitoring zločina iz mržnje. Na značaj prikupljanja podataka ukazali su i učesnici Konferencije, posebno objavljivanja podataka o broju prijavljenih zločina policiji i broj onih prosleđenih tužilaštvu. Kada je reč o javnom tužiocu, njemu se predlaže objavljivanje podatka o broju optužnica i broju optuženih lica, a sud bi trebalo da objavljuje podatke o broju osuđujućih i oslobađajućih presuda i broju osuđenih i oslobođenih lica, odnosno podatke o slučajevima zločina iz mržnje.

Posebno se naglašava obaveza javnog objavljivanja presuda, sa naglaskom na predrasudu koja je bila motiv za izvršenje zločina, ali i koja je kazna izrečena. S obzirom da je od Agencije traženo da olakša razmenu dobrih praksi i pruži pomoć državi članici EU u razvijanju efikasnih metoda u prijavljivanju i prikupljanju podataka o zločinima iz mržnje, uspostavljena je Radna grupa, u novembru 2014.godine u Rimu.

Iz navedenog se može zaključiti da pravo Evropske unije u pogledu zločina iz mržnje predviđa kao obavezu da rasistički i ksenofobični motiv za izvršenje krivičnog dela mora biti propisan krivičnim zakonodavstvom za otežavajuću okolnost radnje krivičnog dela čime bi to krivično delo dobilo svoj kvalifikovani oblik ili da sudovi ovakve motive uzimaju u obzir prilikom odmeravanja kazne. Zatim, da istraga bude brza, efikasna, da se pokreće po službenoj dužnosti za počinjena krivična dela iz mržnje. Uvek kada postoji indikator zločina iz mržnje policija bi trebala istražiti taj motiv. Osim toga, preporučuje se državama da uspostave posebne, osposobljene i obrazovane urede i jedinice u policiji i tužilaštvu za borbu protiv zločina iz mržnje. Licima koja dolaze u kontakt sa žrtvom krivičnog dela potrebno je ukazati da neophodnost dodatne edukacije a posebno u odnosu na sledeće: kako prepoznati krivično delo iz mržnje, kako odgovoriti i pomoći pojedinačnoj žrtvi krivičnog dela i pružiti joj podršku. O

zločinima iz mržnje države moraju sistematski prikupljati podatke koji bi trebali biti objavljeni i dostupni javnosti. Posebno se ukazuje na značaj sledećih podataka : o broju zločina iz mržnje, broju, dobi i polu žrtve, ali i broju prijavljenih incidenata, broju incidenata koje su evidentirale vlasti, broj osuđujućih presuda, broj oslobađajućih presuda, izrečene sankcije i motivi za zločin. Prikupljanje podataka o broju prosleđenih prijava tužilaštvu, broju podignutih optužnica i optuženih lica te broju oslobođenih i osuđenih lica, takođe je od značaja. Radi razumevanja zločina iz mržnje neophodno je prikupljati i analizirati podatke u odnosu ne samo na izvršioca krivičnog dela iz mržnje već i na žrtvu. Pol, dob i druge okolnosti vezane za izvršioca, ali i opseg neprijavljenih zločina, iskustva žrtve u komunikaciji sa državnim organima, razlozi za neprijavljanje, te svest žrtve o njenim pravima treba da budu u fokusu analize prikupljenih podataka, pri čemu se preporučuje državama da sarađuju sa Eurostatom. Na žrtvu zločina iz mržnje odnosi se jedan deo propisa EU. Najznačajniji akt je Direktiva o pravima žrtava, koju moraju da implementiraju države, s tim što se uživanje prava iz Direktive ne sme uslovljavati nacionalnošću ili državljanstvom žrtve. Radi pružanja adekvatne zaštite žrtvama neophodno je da države izvrše procenu ponovljene viktimizacije žrtve zločina iz mržnje, odnosno potrebno je analizirati ličnost žrtve, vrstu ili prirodu krivičnog dela, okolnosti pod kojima je izvršeno krivično delo. U cilju povećanja svesti žrtava o njihovim pravima i pravnoj pomoći potrebno je da države reaguju, u smislu uspostavljanja posebne specijalističke službe za pružanje podrške žrtvama zločina iz mržnje. Posebno se potencira na značaj ohrabrivanja prijavljivanja krivičnog dela iz mržnje. Naime, neophodno je omogućiti žrtvama da na bilo koji način prijave zločin iz mržnje, uključujući online putem ili posredstvom mobilne aplikacije. Osim toga, potrebno je da države osiguraju žrtvama pravo da traže preispitivanje odluke o prekidu istrage i pravo na žalbu ukoliko žrtva tvrdi da sud nije uzeo u obzir motiv za izvršenje krivičnog dela, ali bi trebalo omogućiti da žrtva traži naknadu štete od izvršioca zločina iz mržnje. Na kraju, u borbi protiv zločina iz mržnje državama se preporučuje da donesu i sprovedu nacionalne akcione planove i politike.

3.3.9. Mišljenje Agencije EU za osnovna prava o Okvirnoj odluci

Razmatrajući Okvirnu odluku protiv rasizma i ksenofobije – sa posebnim osvrtom na prava žrtava zločina, Agencija EU za osnovna prava državama članicama Unije preporučuje da policija, sud i tužilaštvo moraju prepoznati diskriminirajući motiv za izvršenje zločina i da motiv

mora biti uzet u obzir prilikom određivanja kazne počiniocu zločina iz mržnje. U slučaju prekida istrage i presude u kojoj sud nije uzeo u obzir diskriminirajući motiv za izvršenje zločina iz mržnje, žrtva treba da ima pravo na preispitivanje takve odluke, odnosno pravo na žalbu. Osim toga, olakšavanje prijavljivanja zločina iz mržnje, davanje podrške žrtvama i svedocima da prijavljuju zločine iz mržnje, posebno se ističe u preporuci Agencije.

To znači da potencijalne žrtve treba upoznati sa njihovim pravima i ukazati na to kome se mogu obratiti za pomoć. U tom cilju je neophodno da se aktivira nevladin sektor u sprovođenju javne kampanje, da se lica koja će doći u kontakt sa žrtvama zločina iz mržnje dodatno edukuju kako bi mogla na vreme prepoznati takav zločin, da se upoznaju sa pravima žrtava, i nastoje pružiti najadekvatniju pomoć i podršku. Posebno se preporučuje državama da formiraju posebne jedinice pri policiji koje će se baviti zločinima iz mržnje, ali i da pruže zaštitu žrtvama od sekundarne, odnosno ponovljene viktimizacije i zastrašivanja, u slučaju da nadležni organi ne reaguju. Takođe, predlaže se evidentiranje zločina iz mržnje u svim državama članicama EU, odnosno prikupljanje podataka o prijavljenim i procesuiranim zločinima iz mržnje, broju osuđenih lica (FRA, 2013, s. 25). U tome pomoć treba da im pruži Eurostat, kao statistički ured Evropskih zajednica čiji je zadatak prikupljanje, obrada i objavljivanje uporednih statističkih podataka na nivou EU. Anketiranje žrtava zločina iz mržnje je potrebno praktikovati, naročito među posebno ranjivim grupama, kao što su etničke manjine i migranti. Donošenje nacionalnih akcionih planova za borbu protiv zločina iz mržnje je takođe preporuka Agencije.

Direktiva obavezuje u pogledu rezultata koji se njome žele postići, implementacija je obavezna, ali su način i sredstva implementacije izbor države. U cilju približavanja zakona država članica EU koristi se okvirna odluka, koja je obavezujuća samo u pogledu krajnjeg rezultata koji se želi postići, s tim što su države slobodne pri izboru forma i načina ostvarivanja tog rezultata. Prvi Izveštaj o sprovođenju Okvirne odluke Veća 2008/913/PUP o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima objavila je Evropska komisija 2014.godine.

ČETVRTI DEO

4. ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA

4.1. Krivično zakonodavstvo Republike Srbije

U razvoju srpskog krivičnog zakonodavstva nova epoha je počela sa donošenjem Krivičnog zakonika 2006.godine. Srbija je time dobila moderan i savremen krivični zakonik koji je nastao kao rezultat sveobuhvatnog kritičkog preispitivanja i analize važećeg normativnog sistema sa aspekta načela zakonitosti. Nakon toga je usledila zakonodavna reforma koja je obuhvatila donošenje nekoliko zakona, koji su podrazumevali i implementaciju određenog broja novih rešenja i u Opštem i u Posebnom delu Zakonika. Međutim, Opšti deo Zakonika je pretrpeo manji broj izmena jer su se tokom proteklih godina određena rešenja pokazala kao efikasna u praksi. Na osnovu stavova savremene teorije krivičnog prava i po uzoru na određena kompatibilna rešenja iz pojedinih evropskih zakona implementirana su i mnogobrojna nova rešenja. Zakonodavac je pre svega uneo određene novine u oblasti krivičnih sankcija, odnosno odmeravanja kazni (Stojanović, 2015, s. 1-24).

S druge strane, kada je reč o Posebnom delu krivičnog prava dosadašnja reforma je u najvećem delu sprovedena u sferi posebnih normi kroz česte i mnogobrojne izmene i dopune zakonskih opisa pojedinih krivičnih dela, predviđanja težih kazni, propisivanje novih krivičnih dela i sasvim sporadičnu dekriminalizaciju (Delić, 2015, s. 88-104). Kada je u pitanju mržnja, ona je od 2012. godine prvi put u jednoj opštoj normi neposredno pojmovno identifikovana i dobila je odgovarajući krivičnopravni značaj, jer je do tada figurirala jedino posredno, za razliku od posebnog dela krivičnog prava. To je učinjeno tako što je zakonodavac odredbom novog člana 54a KZ ograničio ovlašćenja suda u oblasti redovnog odmeravanja kazne. Naime, iz genusnog pojma subjektivne okolnosti "pobude iz kojih je krivično delo učinjeno" izdvojena je jedna niska pobuda - mržnja zasnovana na diskriminaciji, koja će imati značaj obavezne otežavajuće okolnosti, suprotno opštem pravilu o fakultativnom značaju olakšavajućih i otežavajućih okolnosti. (član 54, stav 1. KZ) Na taj način je zakonodavac želeo da obezbedi pojačanu krivičnopravnu zaštitu određenim društvenim grupama. Osim toga, nastojao je da doprinese kreiranju strože kaznene politike sudova u slučajevima kada je krivično delo izvršeno prema pripadniku neke od zaštićenih grupa, iako se ranije uticaj na kaznenu politiku sudova uglavnom ograničavao na posebni deo zakonika i u tom smislu ili podizao posebne minimume/ili posebne

maksimume propisanih kazni ili predviđao kvalifikovane oblike pojedinih krivičnih dela. Mnoga sporna pitanja otvaraju se zbog činjenice da je propisana norma oblikovana pod uticajem odgovarajućih kriminoloških shvatanja.

Kada je u pitanju posebni deo mržnja se neposredno javlja kao integralni deo određenog objektivnog obeležja bića tri krivična dela (član 317, stav 1. KZ, član 344a stav 1. KZ i član 387, stav. 3. i 4. KZ), a kao subjektivno obeležje posredno u dva krivična dela (član 114, tačka 5. KZ i član 137, stav 2. KZ). Međutim, s obzirom da je mržnja povezana sa pojmom diskriminatorskog stava potrebno je analizirati i krivična dela u kojima ona predstavlja subjektivno obeležje bića tog dela, a to su : (član 128. KZ, član 174. KZ, član 371 KZ i ČLAN 387, stav 1. KZ). To znači da se u opštem delu krivičnog prava mržnja javlja na dva načina:

- u kontekstu generalne klauzule “pobude iz kojih je krivično delo učinjeno”(član 54, stav 1. KZ)
- u vidu mržnje zasnovane na diskriminaciji (član 54a KZ).

Prilikom odmeravanja kazne mržnja se tretira kao fakultativna otežavajuća okolnost i kao obavezna otežavajuća okolnost, čime ostvaruje krivičnopravno dejstvo u skladu sa opštim pravilima. Naime, prilikom odmeravanja kazne u okviru raspona propisanog zakonom, uzimaju se u obzir pobude iz kojih je krivično delo učinjeno, svrha kažnjavanja i olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. (član 54, stav 1. KZ) Najvažnije okolnosti koje sud mora uzeti u obzir prilikom odmeravanja kazne su olakšavajuće i otežavajuće okolnosti. S obzirom da zakonodavac nije unapred odredio njihov značaj, potrebno je da posebno oceni svaku od njih, a zatim njihov međusobni odnos i uticaj na samo odmeravanje kazne. Dve su posledice takvog načina regulisanja, i to:

- prilikom odmeravanja kazne sud je dužan da osim navedenih uzme u obzir i sve druge okolnosti koje u konkretnom slučaju postoje, a koje se ne mogu podvesti ni pod jednu navedenu u zakonu,
- zavisno od konkretnog slučaja jedna ista okolnost može biti olakšavajuća ili otežavajuća (Delić, 2015, s. 130).

S obzirom da okolnosti mogu biti subjektivne i objektivne, pobude iz kojih je krivično delo izvršeno spada u grupu subjektivnih okolnosti. Osim toga, po svojoj prirodi mogu biti pozitivne i

negativne, jer su pobude podložne etičkom vrednovanju, odnosno njihova ocena zavisi od usvojenih društvenih shvatanja i moralnog imperativa. To znači da kao i druge relevantne okolnosti mogu se tretirati kao olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti, jer se ne može odrediti unapred, jednom i zauvek za sva društva, šta je dobro a šta zlo. U ovom slučaju je nesporna činjenica da ukoliko je neko krivično delo učinjeno iz mržnje, bilo kakve, ona će prilikom odmeravanja kazne predstavljati negativnu pobudu i imati značaj otežavajuće okolnosti. Na taj način se opravdava odmeravanje kazne koje se kreće u pravcu maksimuma kazne propisane za određeno krivično delo (Lukić, 1995, s. 302). U skladu sa tim može se zaključiti da pobude iz kojih je učinjeno krivično delo ima dvostruku funkciju: primarnu, konkretnu i neposrednu - kao kriterijum za redovno odmeravanje kazne i sekundarnu, posrednu i apstraktnu - kao determinanta jačine prekora koji se može uputiti učiniocu krivičnog dela, što znači da samo postojanje mržnje kao negativne pobude istovremeno povlači i veći stepen socijalno-etičkog prekora. Osim toga, prilikom stepenovanja krivice pobude kao i druge subjektivne okolnosti uzimaju se u obzir, ali u jednom širem kontekstu i na taj način posredno doprinose formiranju konačnog suda o stepenu krivice i jačini prekora koji se može uputiti učiniocu. Iz tog razloga se one i neposredno i samostalno vrednuju i uzimaju u obzir prilikom odmeravanja kazne (Stojanović, 2012, s. 243).

4.1.1. Karakteristike zločina iz mržnje u Republici Srbiji

Do gubljenja na značaju nekih moralnih i tradicionalnih vrednosti koje je dovelo do sve veće mržnje među ljudima došlo je sa pojavom tehnoloških dostignuća. Ta mržnja ujedno predstavlja i osnovni motiv za vršenje određenih krivičnih dela, koji ne samo da su masovno zastupljeni na našim prostorima, već i širom Evrope. Za nastalu društvenu krizu zaslužno je i ratno nasleđe sa kojim se suočavaju sve zemlje Zapadnog Balkana, a naročito Republika Srbija. Zbog nedostatka jedinstvene definicije koja bi odvojila zločin iz mržnje od ostalih krivičnih dela s jedne strane, i sa druge strane strah i nepoverenje žrtve u nadležne organe zbog čega izostaje prijavljivanje krivičnih dela, prisutna je tamna brojka ovih zločina. Usaglašavajući se sa zahtevima Evropske unije Republika Srbija je napravila značajan korak u zaštiti ljudskih prava 2012.godine, tako što je krivično zakonodavstvo prepoznalo zločin iz mržnje. Iako oni datiraju iz daleke prošlosti, na značaju su dobili sa procesom razvoja tolerancije i zaštite ljudskih prava, zbog čega se i odvajaju od ostalih krivičnih dela. U svim ranijim krivičnim zakonodavstvima Republike Srbije na mržnju se gledalo kao na nisku pobudu iz koje se delo čini, zbog čega je prilikom odmeravanja kazne

učiniocu bila okarakterisana kao otežavajuća okolnost. Niskim pobudama se smatraju svi oni motivi koji jednog čoveka kao biće čine nedostojnom jedinkom društva i ne poklapaju se sa moralnim vrednostima i normama na kojima društvo počiva. Reč je o mržnji, zavisti, pohlepi i zlobi, a kada su u pitanju dela počinjena iz mržnje akcentat je upravo na motivu izvršenja koji je ključni elemenat na osnovu kojeg se zločin iz mržnje izdvaja u odnosu na sva druga dela.

Iako se zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda garantuje Ustavom i Zakonom kao najvišim pravnim aktima jedne države, kako bi zločin iz mržnje bio prepoznat i kako bi se pružila adekvatna zaštita svim postojećim, ali i potencijalnim žrtvama, neophodno je razviti i ustanoviti posebne mehanizme. Zakoni u jednoj zemlji treba da budu izgrađeni na takav način da njihove pravne norme budu što jasnije i jednostavnije za primenu u praksi da bi se izbegle mnoge praznine koje se pojavljuju tokom njihove implementacije. Samo pod tim uslovom se može govoriti o uspostavljanju vladavine prava. Iako u Republici Srbiji zločin iz mržnje predstavlja posebnu, otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja kazne učiniocu, za dela koja su učinjena iz mržnje na osnovu rase, veroispovesti, nacionalne i etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije i rodnog identiteta., uostalom kao i u većini zemalja Jugoistočne Evrope zločin iz mržnje, oni se nalaze u zakonskom vakumu tako da postoji i veliki broj nedoumica koje treba rešiti radi adekvatnije primene ovog instituta.

Naime, posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje predviđena je izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2012. godine. Tako je članom 54a ovog Zakona propisano da: „ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi, veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, tu okolnost sud će ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako ona nije propisana kao obeležje krivičnog dela“. Svakako da je izdvajanjem odredbe u poseban član zakonodavac nastojao da, s jedne strane naglasi njenu specifičnost s obzirom na to da se radi o jedinoj obaveznoj otežavajućoj okolnosti, a s druge strane naglasak na većoj sigurnosti lica i grupa koje imaju neku od zaštićenih karakteristika. Osim toga, neophodno je naglasiti da značaj obavezne otežavajuće okolnosti nema mržnja kao takva, odnosno bilo kakva mržnja, već samo određena vrsta mržnje-mržnja zasnovana na diskriminaciji. Ona kao takva predstavlja jednu vrstu niske/negativne pobude, a uzimajući u obzir da se u krivičnom pravu pojmovi pobude i motivi koriste kao sinonimi, sa razlogom se može zaključiti da je u članu 54a KZ reč o krivičnim delima kojima

koja su motivisana mržnjom zasnovanom na diskriminaciji, odnosno zločinima iz mržnje. U teoriji, pored mišljenja da pobude iz kojih je krivično delo izvršeno predstavljaju motiv izvršenja dela i objašnjavaju razloge zbog kojih je izvršilac delo počinio, postoji i mišljenje da se na taj način neopravdano sužava pojam motiva. Prema tom shvatanju, pobude predstavljaju samo jedan od inicijalnih elemenata koji uslovljavaju aktuelizaciju potreba usled čega dolazi do procesa formiranja motiva. Međutim, to ne znači da će samo postojanje pobude dovesti do formiranja motiva, jer u toku motivacionog procesa ona može biti odbačena i pre nego što motiv bude formiran (Simonović, 1991, s. 727).

Da bi se pomenuta odredba mogla primeniti neophodno je da bude izvršeno krivično delo motivisano mržnjom koja je posledica diskriminatornog stava prema određenim društvenim grupama. Iz ovoga proizilazi da su ovde bitna elementa: mržnja kao vrsta emocije i diskriminatorni stav - kao vrsta predrasuda. Ljudsko ponašanje određuje veliki broj motiva, koji se mogu podeliti na biološke, socijalne i personalne. Isto dejstvo kao motivi mogu imati i navike, stavovi i druge osobine ličnosti. Emocije kao reakcije subjekta na stimulanse koji su ocenjeni kao važni u datom trenutku, motorno, motivaciono i mentalno pripremaju subjekta za ponašanje, odnosno mobilisu energiju čoveka, pomažu ostvarenje postojećih motiva.

To znači da za nastanak emocija treba da postoji stimulusna situacija, da ona bude opažena i mentalno reprezentovana. Ona može biti i samo predstavljena u procesu sećanja ili imaginacije i da kao takva reaguje osećanjem, što znači da realno ne mora da postoji. S obzirom da svako može izabrati kako će reagovati u datoj situaciji, za neprihvatljivo ponašanje ne može biti opravdanje postojanje nekog osećanja. Međutim, emocionalne reakcije mogu biti i nesvesne, u zavisnosti od toga da li su osveščene ili su rezultat potiskivanja. Osećanja mogu biti prijatna i neprijatna. Prijatna osećanja, kao što su ljubav, sreća, radost, javljaju se kada stimulusna situacija stimuliše na neku vrednost onog koji oseća, dok strah, ljutnja, tuga kao negativna osećanja, nastaju u situacijama kada postoji subjektivna procena da data situacija ugrožava neku vrednost onog koji oseća. Smatra se da intenzitet emocija zavisi od značaja stimulusne situacije, i da se neprijatna osećanja doživljavaju skoro duplo intenzivnije od prijatnih (Milivojević, 2014, s. 20).

S obzirom da određena osećanja imaju poseban značaj u motivaciji i ponašanju, neophodno je ukazati da se ona razlikuju i po trajanju. Tako su pojmovi osećanja i emocije koriste za kratkotrajna osećanja, a raspoloženja i sentimentali su osećanja srednjeg i dugog trajanja. Osećanje

koje dugo traje je raspoloženje i ono može da predstavlja osnovni emocionalni status jedne osobe u nekom vremenskom periodu, za razliku od sentimenta koje ne postoji stalno već samo onda kada se na nešto ili nekog misli, odnosno kada se sa tim suoči. Upravo sentiment i zbog svoje trajnosti i intenziteta imaju poseban značaj u motivaciji i ponašanju, a kao primer negativnog sentimenta navodi se mržnja (Ćirić, 2013, s. 81).

Po svojoj trajnosti mržnja je sentiment koji postoji prema nekoj osobi zbog verovanja da je zla i da ugrožava određenu vrednost onog koji mržnju oseća. Da bi se neko procenio zlim treba da ispuni tri uslova: da neku njegovu vrednost bitno ugrožava, da to čini bez odgovarajućeg povoda ili opravdanja i da to čini svesno i namerno. To znači da mržnja u suštini predstavlja reakciju na stvarnu ili umišljenu prethodnu mržnju onog ko se mrzi. Objektu mržnje se pripisuju antivrednosti i on se u odnosu na sistem vrednosti onog koji mrzi postavlja kao njegova inverzija i negacija. S obzirom da je mržnja manifestacija vrednosnog sistema onog ko mrzi, ne čudi što izvršilac zločina iz mržnje ne oseća krivicu i kajanje zbog svog postupka, već naprotiv može osećati ponos i zadovoljstvo. Objekt mržnje se nastoji na određen način povrediti, odnosno uništiti, jer je svim ponašanjima kojima se objektivizira osećanje mržnje zajednička destrukcija. Destruktivnost proistekle iz mržnje odlikuje brutalnost odnosno svirepost. Osim što uzrok mržnje može biti ugrožavanje ili nanošenje štete onom ko će mržnju kasnije ispoljiti, tako su mogući i slučajevi da se neko mrzi samo zato što pripada određenoj društvenoj grupi kao i lice koje je onom ko mrzi ili nekom njemu bliskom licu naneo određeno zlo. To znači da se mržnja generalizuje i usmerava prema pripadnicima određenih društvenih grupa organizovanih po najrazličitijim kriterijumima: polu, rasi, etničkoj pripadnosti i dr. (Milivojević, 2014, s. 430-450).

Stavovi kao trajna osobina koja ima svoju neurofiziološku osnovu i dispoziciju da se aktivira kada pojedinac dođe u kontakt sa određenim situacijama i objektima, formira se tokom života na osnovu iskustva i direktno utiče na formiranje mišljenja o nečemu i način reagovanja.

Izvori stavova su :

- a) prihvaćene socijalne i grupne norme - usvajaju se od roditelja, učitelja, drugih članova društva;
- b) lično iskustvo i znanje o pojavama prema kojima postoji odgovarajući stav - s obzirom da su po pravilu iskustvo i znanje ograničeni, u formiranju stavova važnu ulogu imaju određeni

autoriteti, što upućuje na zaključak da se stavovi stvaraju na osnovu kontakta sa onima koji o datoj pojavi imaju stav i iznose ga i

c) motivi i trajne osobine ličnosti.

Kao deo ličnosti stavovi mogu biti pozitivni i negativni, praćeni sa više ili manje intenzivnim emocijama. Trajnog su karaktera i itekako utiču ne samo na opažanje i mišljenje već i na akciju. Veoma su otporni prema promeni iz razloga što postoji selektivna percepcija i sećanje, što se izbegavaju situacije koje bi mogle uticati na menjanje stavova ali i zbog socijalnog pritiska da oni ostanu nepromenjeni. Posebnu vrstu intenzivnih i neosnovanih stavova koji se teško menjaju predstavljaju predrasude. Reč je o logički neosnovanim i negativnim stavovima prema pripadnicima pojedinih rasa, nacija i religija, koje karakteriše činjenica da se formiraju tokom života pod uticajem okoline i da uključuju intenzivnu emocionalnu reakciju prema osobama prema kojima predrasuda postoji. Uglavnom su usmerene na nipodaštavanje, nepriznavanje vrednosti, potcenjivanje i osudu neke grupe ili njenog pripadnika. Predrasude koje su formirane se uporno održavaju i snažno utiču na mišljenje i delovanje iz razloga što se na taj način lice oslobađa nagomilanog nezadovoljstva i negativnih agresivnih tendencija. Zbog nemogućnosti da zadovolji različite motive dolazi do akumuliranja negativnih osećanja koje sve više jačaju i traže način da se izraze. Takvog stanja najlakše se može osloboditi ako tu nagomilanu agresiju usmeri prema onima kojima je to lako i bezopasno, a ne prema stvarnom uzroku koji je doveo do toga. Negativnim etničkim i rasnim predrasudama posvećuje se posebna pažnja u socijalnoj psihologiji. Iako negativne emocije prate sve negativne grupne predrasude, one se međusobno razlikuju upravo po intenzitetu njihove emocionalne komponente. Dublje su ukorenjene i teže se otklanjaju one predrasude koje su povezane sa tradicionalnim načinom života i tradicionalnim shvatanjima, dok se najteže otklanjaju one predrasude koje su praćene veoma intenzivnim negativnim emocijama, kao što je mržnja, koje svoj koren imaju u ličnim osobinama pojedinaca, u njihovoj ličnoj nesigurnosti i u nagomilanoj agresivnosti. Razlog za to je činjenica da su takve predrasude deo njihove strukture ličnosti. Ljutnja, prezir i gađenje su takođe negativne emocije koje mogu pratiti predrasude.

Ljutnja se određuje kao osećanje koje postoji kada se procenjuje da se neko bez razloga ponaša tako da ugrožava neku vrednost onog koji se ljuti. Manifestuje se sa željom da druga osoba promeni svoje ponašanje. Bes ili srdžba predstavljaju veoma intenzivno osećanje ljutnje, koje

kada se javlja kao raspoloženje naziva se ogorčenost. Iz ljutnje proističe agresivno ponašanje, koje se može manifestovati neverbalnim (mrštenje, stezanje vilice, stezanje pesnice, promena intenziteta glasa) i verbalnim putem (verbalizacija zahteva da se promeni ponašanje) ali i fizičkim nasiljem. Međutim, ono što je karakteristično kada su agresivnost i ljutnja u pitanju, jeste činjenica da ljutnja prestaje a samim tim i potreba za agresivnim ponašanjem ukoliko se postigne tražena promena ponašanja. Prezir je takođe negativna emocija koja može pratiti predrasude. Reč je o osećanju koje postoji prema nekom za koga se procenjuje da je nedovoljno vredno ljudsko biće. Iz prezira proističu ignorisanje, odbacivanje ili ponižavanje koje može biti ostvareno verbalno (mimični izraz gađenja, ruganje, podsmevanje) ili fizički (šamaranje, pljuvanje), ali samo izuzetno i agresivno ponašanje. Prezir je snažno vezan sa osećanjem gađenja, jer ono što je gađenje u relaciji prema svetu predmeta i životinja, to je prezir u odnosu prema drugim ljudima. U odnosu na one ljude na koje postoji gađenje uglavnom se oseća prezir (Milivojević, 2014, s. 370-470). S obzirom da prezir i mržnja zasnovane na pogrešnim premisama, odnosno iskrivljenim pretpostavkama o sebi i drugima, prezir može itekako preći u mržnju. Ono što ih povezuje je činjenica da su u pitanju neadekvatne (iracionalne) emocije, i da je u oba slučaja predstava o drugom dehumanizovana. Međutim, mržnja se razlikuje u odnosu na druge negativne emocije po tome što ona rezultira destrukcijom, dok kod ljutnje i prezira postoji potencijalna agresivnost. U stručnoj literaturi agresija se označava kao defanzivna, reaktivna agresija, odnosno kao biološki adaptivna, u službi života. Za razliku od agresije, destrukcija je čovekovo svojstvo i ne predstavlja odbranu od ugroženosti. Biološki je štetna i uglavnom se manifestuje u primeni fizičke sile. Po svojoj prirodi agresivnost je sastavni deo ljudske afektivnosti koji ima dvojako značenje. S jedne strane, negativno- prema kojem je spoljni izraz neprijateljstva, mržnje ili besa usmerenih protiv spoljnog sveta ili protiv sebe, a sa druge strane pozitivno- prema kojem je ona u osnovi pozitivne akcije, preduzimljivosti i približavanja drugome, kao neka vrste društvene borbenosti (Kostić, 2002, s. 132-134).

Nakon sprovedene analize negativnih emocija, sledi zaključak da se zakonodavac upravo time rukovodio kada je u članu 54a KZ predvideo da značaj obavezne otežavajuće okolnosti ima samo mržnja zasnovana na diskriminaciji, a ne neka druga negativna emocija. Uzimajući u obzir prethodna objašnjenja, mržnja je neposredan motiv krivičnog dela i iz tog razloga u uzročno-posledičnom smislu "neposrednija" krivičnom delu u odnosu na diskriminatorski stav-predrasude koje postoje. Međutim, u kriminološkoj i viktinološkoj literaturi se ne pravi razlika u

pogledu motiva, odnosno, za postojanje zločina iz mržnje nije neophodno da mržnja ima značaj motiva, već to može biti i neka druga negativna pobuda ili diskriminatorski stav. Tako Ignjatović smatra da zločin iz mržnje postoji ako se delo vrši iz mržnje, odbojnosti ili negativne nastrojenosti izvršioca prema grupi ili kolektivitetu kojima žrtva, po njegovom mišljenju pripada (Ignjatović, 2015, s. 109).

U svakom konkretnom slučaju postojanje, poreklo i motivacioni značaj mržnje moraju biti nedvosmisleno utvrđeni, između ostalog što za postojanje neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti u opštem delu krivičnog prava mržnja može imati značaj. (član 12, st.1. i 2. KZ) Naime, jedan od bioloških osnova neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti su i privremene duševne poremećenosti, pod kojima se podrazumevaju teži poremećaji kraćeg privremenog ili povremenog trajanja koji zavise od delovanja određenog egzogenog ili endogenog faktora, ali to mogu biti i stanja izazvana afektima (Delić, 2007, s. 157-159). U pitanju su osećanja koja naglo nastaju, koja su intenzivna, kratkotrajna ali praćena odgovarajućim izražajnim promenama. S obzirom na kvalitet afektivnog doživljaja i karakteristika afektivne reakcije, afekti mogu biti fiziološki i patološki. Ova podela je bitna iz razloga što na primer, fiziološki afekti, kao oblik normalnog emocionalnog uzbuđenja nemaju uticaja na druge psihičke funkcije, posebno na svest i voljnomotivacione procese, pa samim tim ne može dovesti do nemogućnosti realizacije ili bitnog smanjenja sposobnosti rasuđivanja ili odlučivanja. Međutim, ukoliko se gnev kao afekat mržnje javlja u vidu fiziološkog afekta, odgovarajući krivičnopravni značaj kao fakultativni osnov za oslobađanje od kazne ima i u slučaju prekoračenja granica nužne odbrane usled jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom. Naime, pojam “jaka razdraženost” predstavlja generalnu klauzulu koja podrazumeva odgovarajuće afektivno stanje (član 19 stav 3. KZ).

S druge strane, prema mišljenju Ćirića, gnev koji je ispoljen u vidu patološkog afekta može imati značaj uzroka privremene duševne poremećenosti kao biološkog osnova neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti. To znači da patološki afekat može uticati na svest i voljnomotivacione procese, ali uglavnom udružen sa duševnom bolešću ili zaostalim duševnim razvojem, kao biološkim osnovima neuračunljivosti i bitno smanjene uračunljivosti (Ćirić, 2011, s. 106-107).

Uzimajući u obzir navedeno, iako stav zakonodavca predstavlja pozitivan pomak, mogu se uočiti i određeni nedostaci. Prvi među njima je uska lista zaštićenih ličnih svojstava. Naime,

iako Zakon o zabrani diskriminacije predstavlja osnov regulative koja se odnosi na krivična dela počinjena iz mržnje, njime se u članu 2 stav 1 pruža zaštita i onim licima koja se razlikuju po boji kože, precima, državljanstvu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, imovnom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama. To znači da je lista zaštićenih karakteristika obuhvaćenih Zakonom o zabrani diskriminacije znatno šira od one koja bi u praksi trebalo da opredeli za postojanje zločina iz mržnje i strože kažnjavanje po ovom osnovu, što se ne može smatrati opravdanim. Prilikom odlučivanja o postojanju posebne otežavajuće okolnosti za relevantnost instituta *error in persona* vezuje se drugi nedostatak. Naime, u slučaju kada je kod izvršioca postojala zabluda o ličnosti žrtve, odnosno kada je krivično delo nastalo kao rezultat pretpostavljenog svojstva žrtve, ili zbog dovođenja u vezu sa grupom prema kojoj kod učinioca postoji predrasuda, ili u slučaju kada se sama žrtva ne izjašnjava potvrdno o svojstvu koje je uslovilo viktimizaciju, sasvim opravdano se postavlja pitanje primene ove otežavajuće okolnosti. Tako se na primer, može desiti da je žrtva romskog porekla, ali je prilikom razjašnjavanja krivičnog dela, odnosno elemenata koji bi uticali na primenu strože kazne izjavila da se ne deklariše kao pripadnik ove nacionalne manjine. Naime, neretko se dešava da se Romi koji su delimično ili potpuno integrisani u društvo izjašnjavaju kao pripadnici etničkih grupa sa kojima žive na istom prostoru (Radovanović, Knežević, 2014). Osim toga, član 2, stav 1 Zakona o zabrani diskriminacije predviđa ne samo stvarna već i pretpostavljena svojstva, jer žrtve mogu biti i lica koja ne pripadaju grupi prema kojoj učinilac gaji predrasude, ali se dovode u vezu sa konkretnom grupom samo zbog toga što se angažuju na zaštiti prava njenih pripadnika ili je učinilac pretpostavio da pripadaju nekoj grupi koju karakteriše različitost. Ta činjenica se ne uzima u obzir prilikom kreiranja odredbe Krivičnog zakona, iako bi uvrštavanje pretpostavljene pripadnosti žrtve određenoj grupi, odnosno šira lista zaštićenih svojstava doprinela ostvarenju svrhe propisivanja zločina mržnje kao obigatorne otežavajuće okolnosti.

Zločini iz mržnje datiraju odavno, ali na značaju dobijaju sa razvojem tehnologije i jačanjem mehanizama kojima se štite ljudska prava, zbog čega se u krivičnim zakonima izdvajaju od ostalih krivičnih dela. Mehanizmi za borbu protiv ovih zločina postojali su i pre njihovog uvođenja, ali se pozitivni efekti mogu očekivati samo ukoliko postoji kontinuirana saradnja između državnih organa koji učestvuju u njihovom otkrivanju i rasvetljavanju. Naime, u praksi

se neretko dešava da iako postoje elementi zločina iz mržnje, ona ne bude prepoznata kao otežavajuća okolnost.

Na primer, napad na romsko naselje „Beograd mala“ u Nišu od strane dvojice punoletnih i nekoliko maloletnih lica izvršen je 2006. godine. Napadači su u ranim jutarnjim časovima kamenovali romske kuće što je za posledicu imalo porazbijane sve prozore i oštećenje kuća. Prilikom kamenovanja kuća napadači su uzvikivali psovke kao i povike: „Cigani, mrtvi ste!“. Postupak za krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti pokrenut je pred Okružnim sudom u Nišu. 2008. godine okončan je postupak donošenjem osuđujuće presude u odnosu na punoletne napadače kojom je izrečena kazna zatvora u trajanju od po četiri meseca. Zatim, slučaj osvetničkog zločina iz mržnje koji je izvršen u selu Jabuka 2010. godine. U pitanju je ubistvo maloletnog dečaka srpskog porekla koje je izvršio takođe maloletnik romske nacionalnosti. Taj događaj je bio povod za torturu romske zajednice, trodnevno fizičko nasilje rezultiralo je kamenovanjem njihovih kuća, dok je jedna čak i zapaljena. Pored toga, meštani Jabuke, pripadnici srpske nacionalnosti, ne samo da su se okupljali i marširali ulicama u kojima žive Romi i uzvikivali „Ubij, zakolji, da Cigan ne postoji!“, već su i kamenovali Metodističku crkvu zbog pretpostavke da predstavlja mesto okupljanja lokalnih Roma. Takva okupljanja su zabranjena tek posle tri dana, jer povod okupljanja nije bilo odavanje pošte ubijenom dečaku već poziv na linč sugrađana romske nacionalnosti. Nakon toga je usledilo podnošenje krivične prijave protiv šestorice mladića za krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (KZ RS, 85/2005, 108/2014, čl. 317). Iako je tokom krivičnog postupka utvrđeno da su optuženi učestvovali u kamenovanju romskih kuća, paljenju jedne od njih, uništavanju lične imovine pripadnika romske nacionalne manjine, fizičkim napadima i vređanju na nacionalnoj osnovi, što kod pomenutog krivičnog dela predstavlja kvalifikatornu okolnost, zbog čega je zaprećena kazna od 1 do 8 godina zatvora, okrivljenima je izrečena kazna od pet meseci uslovne osude (Rakić, Bogdanović, 2016, s. 52-53).

Bez obzira što navedena krivična dela imaju elemente na osnovu kojih bi se mogli podvesti pod zločine iz mržnje, njihova pravna kvalifikacija je adekvatna, jer u vreme njihovog izvršenja Krivičnim zakonom Republike Srbije nije bila predviđena ova otežavajuća okolnost. S obzirom na to da je svaki zločin mržnje u to vreme kvalifikovan kao krivično delo izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, ovakva kvalifikacija je neophodna jer ukazuje na opasnost

s kojom se Romi suočavaju. Iako bi krivična sankcija, odnosno izbor u zakonom propisanom rasponu trebalo da naglasi ozbiljnost dela, činjenica da je u oba slučaja učinocima izrečena kazna ispod zakonskog minimum, bez navođenja koje su olakšavajuće okolnosti opredelile za takvo kažnjavanje, ne odražava takav stav.

Međutim, u praksi je bilo slučajeva u kojima za razliku od prethodno prikazanih krivičnih dela kod kojih je bila sporna visina izrečenih krivičnih sankcija, izbor navedenih otežavajućih okolnosti bio diskutabilan, a ne visina krivične sankcije koja je izrečena izvršiocu. Jedan od takvih slučajeva je i fizički napad koji se dogodio u Novom Sadu juna 2012. godine. Naime, dvojica braće su bila napadnuta zbog pretpostavljene seksualne orijentacije tokom vožnje autobusom javnog gradskog prevoza. Prvo su napad izvršili pesnicama a potom i nožem što je za posledicu imalo nastanak teških telesnih povreda kod jednog oštećenog. Optuženi je oglašen krivim za izvršenje krivičnog dela nasilničko ponašanje i ubistvo u pokušaju, izrečena mu je kazna zatvora od sedam godina – šest godina za ubistvo u pokušaju i jedna godina za nasilničko ponašanje. Činjenicu da je fizički napad izvršen u punom autobusu i da oštećeni svojim radnjama nisu izazvali izvršenje ovih dela, sud je prilikom odmeravanja kazne cenio kao otežavajuću okolnost. Bez obzira što se u ovom slučaju nedvosmisleno radi o zločinu iz mržnje, činjenica da je izvršen pre izmena i dopuna Krivičnog zakona ukazuje da je izvršena pravilna kvalifikacija dela. Međutim, s obzirom da se sud prilikom odmeravanja kazne rukovodi opštim pravilima o odmeravanju kazne, odnosno prilikom određivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti, ceni i pobude iz kojih je delo učinjeno, nije postojala zakonska prepreka za vrednovanje mržnje kao otežavajuće okolnosti. Na taj način bi poslala poruku da se dela motivisana predrasudom neće tolerisati jer takva odluka suda ne bi bitno uticala na visinu kazne.

Kada je u pitanju posebni deo krivičnog prava mržnja se javlja u zakonskim opisima nekoliko krivičnih dela. Bez obzira što se član 54a ne može primeniti na ta krivična dela, ukazaćemo na njihove osnovne karakteristike. Naime, mržnja posredno ostvaruje značaj dopunskog, odnosno osnovnog obeležja bića u vidu “pobude”, odnosno preko generalne klauzule “niske pobude” ili “pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije” u dva krivična dela (član 114, tačka 5. KZ i član 137, stav 2. KZ) Naime, da bi postojalo teško ubistvo iz niskih pobuda (član 114,, tačka 5.KZ), odnosno da bi se mržnja mogla smatrati niskom pobudom koja ima značaj dopunske, kvalifikatorne okolnosti, neophodno je da ubistvo bude učinjeno iz mržnje koja se

nalazi na skali negativnog moralnog vrednovanja. To znači da je potrebno da se data mržnja gradira i na odgovarajući način valorizuje, i tako dođe do zaključka da je reč o mržnji koja sa socijalnoetičkog stanovišta zaslužuje naročitu osudu, a ne samo da se utvrdi da je ubistvo izvršeno iz mržnje. Međutim, “kvalitet” i “kvantitet” mržnje se uglavnom procenjuju u sklopu svih okolnosti konkretnog ubistva, a ne na osnovu unapred definisanih kriterijuma. Po pravilu pravna kvalifikacija tog krivičnog dela zavisi od stava sudske prakse. Kada je u pitanju krivično delo mučenje, u članu 137, stav 2.KZ se navodi da ovo krivično delo postoji ukoliko je radnja mučenja preduzeta zato što u odnosu na pasivni subjekt postoji neki oblik diskriminacije. To znači da zakonski opis ovog krivičnog dela sadrži dva alternativno predviđena subjektivna obeležja. Namera definisana postizanjem odgovarajućeg cilja je prvo, dok su pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije drugo subjektivno obeležje. Diskriminatorski stav u ovom slučaju ima značaj pobude, s tim što se subjektivno obeležje bića ne iscrpljuje u diskriminatorskom stavu koji ima značaj pobude. Naime, potrebno je da iz takvog stava proizilazi odgovarajuća pobuda, jer je u zakonskom tekstu propisano da se radnja izvršenja preduzima “iz druge pobude zasnovane na diskriminatorskom stavu.” Tako na primer, mržnja ili neka druga negativna emocija može biti pobuda koja proističe iz diskriminatorskog stava i motiviše radnju izvršenja (Stojanović, 2012, s. 399-460).

Osim toga, postoje tri krivična dela u kojima se mržnja izričito pominje, ali ne predstavlja subjektivno obeležje već se u zakonskom tekstu javlja kao sastavni deo određenog objektivnog obeležja bića krivičnog dela. (član 317, stav 1.KZ; član 344a stav 1. KZ i član 387, stav 3. i 4. KZ) Tako je na primer, kod krivičnog dela izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje ili netrpeljivosti radnja izvršenja alternativno propisana i može se ostvariti kao izazivanje ili kao raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među nrodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji. (član 317, stav 1.KZ) To znači da će ovo krivično delo postojati u slučaju kada se izaziva ili raspiruje osećanje nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti. Mržnja kao negativno osećanje prema nekome često dovodi do konfliktnih situacija i vršenja krivičnih dela što je i Ratio legis date inkriminacije. U pogledu toga kada se može govoriti o svršenom krivičnom delu postoje dva shvatanja. Prema jednom, za postojanje dovršenog krivičnog dela nije neophodno da je radnja izazivanja prouzrokovala/dovela do mržnje ili netrpeljivosti, odnosno da je radnja raspirivanja povećala intenzitet postojeće mržnje. Prema drugom shvatanju, posledica krivičnog dela je stvaranje, odnosno produbljivanje mržnje.

U članu 344a, stav 1. KZ, nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu se definiše kao krivično delo koje može biti izvršeno preduzimanjem više radnji, jer je radnja izvršenja alternativno određena. Tako se ovo krivično delo može izvršiti i tako što neko svojim ponašanjem ili parolama izaziva nacionalnu, rasnu, versku ili drugu mržnju ili netrpeljivost zasnovanu na nekom diskriminatorском stavu, usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa. Analizom i tumačenjem zakonske odredbe može se zaključiti da je za postojanje ovog dela potrebno izazivanje, ne i raspirivanje nacionalne, rasne, verske ili druge mržnje ili netrpeljivosti. To znači da krivično delo postoji samo ukoliko nacionalna, rasna, verska i druga mržnja ne postoji, već se izaziva odgovarajućim ponašanjem i parolama.

Radnje kojima se to može učiniti su različite po svojoj prirodi, ali moraju biti podobne da izazovu nacionalnu, rasnu, versku ili drugu mržnju ili netrpeljivost, zasnovanu na nekom diskriminatorском osnovu, što zavisi od karaktera delatnosti koja se preduzima i od načina i uslova pod kojima je u konkretnom slučaju preduzeta. Ukoliko se na taj način izazove nasilje odnosno fizički obračun sa učesnicima sportske priredbe ili javnog skupa, krivično delo se smatra svršenim (Delić, 2011, s. 248-251).

Krivični zakonik Republike Srbije u članu 387. predviđa krivično delo rasna i druga diskriminacija. U stavu 3. radnja izvršenja je alternativno određena, a jedna od propisanih je propagiranje rasne mržnje, tzv. rasistička propaganda. Takođe, u stavu 4. jedan od načina izvršenja krivičnog dela je širenje ili činjenje na drugi način dostupnim tekstova ili slika koje sadrže ideje ili teorije koje zagovaraju ili podstrekavaju mržnju (diskriminaciju ili nasilje) protiv bilo kog lica ili grupe, zasnovanih na rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu.

Osim toga, mržnja se posredno javlja kao obeležje bića i kod krivičnog dela ubistvo na mah, predviđeno u članu 115.KZ. Naime, za njegovo postojanje se zahteva, između ostalog, i to da je do lišenja života došlo u stanju jake razdraženosti koje pretpostavlja fiziološki afekat mržnje - gnev većeg intenziteta. Mržnja kao motiv u širem smislu postoji i kod krivičnog dela zločin protiv čovečnosti (član 371. KZ). S obzirom da je radnja izvršenja ovog krivičnog dela alternativno određena, jedan od načina njenog ostvarenja je i proganjanje ili proterivanje na političkoj, verskoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, polnoj ili nekoj drugoj osnovi. Može

se reći da je u ovom slučaju reč o cilju, odnosno diskriminatorskoj nameri da se drugome naškodi samo zato što je pripadnik određene zajednice ili grupe, što ukazuje na poseban karakter i težinu ovog dela. Međutim, analizom osnovnih karakteristika zločina protiv čovečnosti može se zaključiti da ovo krivično delo ne sadrži nameru nego motiv kao subjektivno obeležje, ali da nije u pitanju motiv mržnje već da diskriminatorski stav ima značaj motiva. Iako je diskriminatorski stav u smislu predrasuda, uglavnom praćen intenzivnim negativnim emocijama, kada je u pitanju ovo krivično delo emocije nemaju motivacionu ulogu, odnosno, mržnja kao negativna emocija nema takvu ulogu, već diskriminatorski stav neposredno (Babić, Marković, 2008, s. 184).

Kod tri krivična dela se diskriminatorski stav javlja kao obeležje bića. Tako se kod krivičnog dela povreda ravnopravnosti, predviđenog u članu 128. KZ, radnja izvršenja preduzima zbog nekog ličnog svojstva određenog lica. Zatim, kod krivičnog dela povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti, predviđenog u članu 174. KZ, takođe zbog nekog ličnog svojstva žrtve. Za razliku od ova dva krivična dela, u zakonskoj formulaciji krivičnog dela rasna i druga diskriminacija ne koristi se termin “zbog” već “na osnovu”, što ukazuje na razlog, motiv, argument za nešto. U ovom slučaju, delo se vrši na osnovu razlike u rasi, boji kože, verskoj pripadnosti, nacionalnosti, etničkom poreklu ili nekom drugom ličnom svojstvu. Očigledno da ova krivična dela neposredno ne sadrže pojam motiva (predrasude), ali se treba uzeti u obzir činjenica da je ovde reč o subjektivnom obeležju bića koje se ostvaruje kao motivaciono dejstvo odgovarajućeg diskriminatorskog stava.

Međutim, s obzirom na pravilo o zabrani dvostrukog vrednovanja, u slučajevima kada mržnja predstavlja posredno ili neposredno konstitutivno obeležje bića krivičnog dela, prilikom odmeravanja kazne ona nema značaj. (član 54, stav 3. KZ)

Ukoliko mržnja predstavlja subjektivno obeležje u vidu niske/negativne pobude, ona intenzivira voljnu komponentu umišljaja i implicira direktan umišljaj, što znači na utiče na stepenovanje krivice, a ne samo na pravnu kvalifikaciju. Osim umišljaja i nehata, subjektivnim obeležjima bića smatraju se i dve potpuno odvojene samostalne subjektivne kategorije koje se utvrđuju samo ukoliko su predviđene u konkretnom biću, a to su namera i pobuda. Kod nekih krivičnih dela, na primer, kod genocida, predviđenog u članu 3370. KZ, odnos između namere i motiva može biti itekako kompleksniji nego što to izgleda. Naime, kao subjektivno obeležje namera može biti usko povezana sa motivom mržnje ili nekim drugim niskim motivima koji ne ulaze u sastav bića.

Za postojanje dela ne utiče da li genocidna namera postoji radi ostvarenja i nekih drugih ciljeva ili se zasniva na nekim motivima kao što su mržnja ili osveta. U slučaju da je namera usko povezana sa drugim subjektivnim elementima, njeno postojanje je teško utvrditi (Škulić, 2006, s. 1997-2034).

Kada su u pitanju zločini iz mržnje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda ne sadrži nijedan član koji se direktno odnosi na njih. Međutim, oni su prepoznati kroz zaštitu od mučenja i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja (član 3 Konvencije), načelnu zabranu diskriminacije (član 14 Konvencije), ali i u vezi sa drugim pravima garantovanim Konvencijom, kao što su pravo na lični i porodični život (član 8 Konvencije) ili pravo na slobodu okupljanja (član 11). Osim toga, prilikom odlučivanja da li je država potpisnica efikasno istražila zločin iz mržnje, Evropski sud za ljudska prava u svim presudama razmatra i povredu člana 14 Konvencije.

Slučaj Milanović protiv Srbije, predstavka 44614/07, presuda od 14. decembra 2010. godine – primer je neefikasnog sprovođenja istrage.

Naime, aktivni pripadnik manjinske verske zajednice Hare Krišna u Srbiji, Života Milanović, trpeo je pretnje i fizičke napade u više navrata u periodu od 2001. do 2007. godine. Iako je ove zločine redovno prijavljivao policiji, ukazujući da sumnja na pripadnike ekstremnih desničarskih organizacija, napadači su ostali neotkriveni, a policija je, osim nekoliko pripadnika grupe „skinheads” uglavnom saslušavala oštećenog. Pri tom se fokusirala na njegovo versko opredeljenje, „čudan izgled” i mogućnost da je možda sam sebi naneo povrede nožem. Napadi su se uglavnom dešavali neposredno nakon velikog pravoslavnog praznika Vidovdana, što je i primećeno od strane policije. Učinjeno je niz propusta u toku istrage, jer podnosilac predstavke nije bio obaveštavan o njenom toku, niti mu je pružena prilika da lično vidi i identifikuje eventualne napadače među izvesnim brojem svedoka. Smatrajući da državni organi nisu preduzeli sve odgovarajuće mere kako bi sproveli adekvatnu istragu i sprečili ponavljanje napada na podnosioca predstavke, koji su se, s obzirom na okolnosti slučaja, mogli i očekivati, Evropski sud za ljudska prava je utvrdio povredu članova 3 i 14 Konvencije.

U presudi sud ističe da, prilikom istrage nasilnih događaja državni organi imaju dodatnu dužnost da preduzmu sve opravdane korake da otkriju svaki verski motiv i da utvrde da li je u takvim

dogadajima verska mržnja ili predrasuda možda imala neku ulogu, isto kao i u slučaju rasno motivisanih napada. Međutim, u praksi dokazivanje takve motivacije može biti teško. U tom cilju ispitivanje eventualne verske motivacije nekog nasilnog akta je stoga obaveza tužene države. Organi moraju učiniti ono što je razumno u okolnostima slučaja. Osim toga, zamerka suda je i činjenica da iako su državni organi tužene države bili svesni da su predmetni napadi najverovatnije bili motivisani verskom mržnjom, dozvolili su da istraga traje mnogo godina bez preduzimanja odgovarajućih radnji radi identifikacije ili kažnjavanja počinitelaca. Propuštanje da se sprovedu sve raspoložive istražne radnje, dužina trajanja istrage i odbijanje da se ispita motiv mržnje kao posebna okolnost od značaja za izvršenje krivičnog dela, su problemi koji postoje u procesuiranju zločina iz mržnje, a koji su prepoznati od strane Evropskog suda za ljudska prava (YUCOM).

U procesu pristupnih pregovora sa Evropskom unijom Srbija je, na sednici Vlade, usvojila Akcioni plan za Poglavlje 23 - pravosuđe i osnovna prava, u aprilu 2016. godine. Njime se obavezala ne samo na niz suštinskih promena u zakonodavstvu, već i u implementaciji zakona. Reforma pravosuđa, borba protiv korupcije i osnovna prava, su promene kojima se teži. Akcioni plan sadrži niz preporuka u vezi sa govorom mržnje i zločinom iz mržnje, rezultatima sprovođenja preporuka i indikatorima uticaja:

- Jačanje profesionalnog postupanja novinara, imajući u vidu najbolje prakse EU, kroz sprovođenje obuka u oblasti ljudskih prava, medijske etike, govora mržnje;
- Sprovođenje efikasne istrage i sankcionisanje međunacionalnih incidenata, naročito onih koji stiču obeležja krivičnog dela izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti;
- Osigurati da se krivičnopravni sistem adekvatno bavi zločinima iz mržnje, intenzivirati rad na podizanju svesti svih relevantnih aktera u sistemu krivičnog pravosuđa o važnosti krivičnog gonjenja dela motivisanih mržnjom;
- Osigurati adekvatno gonjenje učinioca zločina iz mržnje. Nadgledati efekte sprovođenja Strategije (2013-2018) za borbu protiv nasilnog i nepristojnog ponašanja na sportskim priredbama i preduzeti korektivne mere gde je neophodno;

-Organizovati zajedničke obuke za sudije, javne tužioce i policijske službenike u cilju unapređenja znanja i veština neophodnih za efikasno gonjenje zločina iz mržnje;

-Jačanje svesti u pogledu eliminacije zločina iz mržnje kroz: izradu i distribuciju edukativnog materijala, organizovanje godišnjih tribina, sprovođenje aktivne medijske kampanje;

Na osnovu izveštaja državnih institucija Evropska komisija je, u izveštaju iz novembra 2017. godine, ocenila da se preporuke uglavnom uspešno sprovode ili su već sprovedene. Međutim, preporuka je delimično sprovedena u pogledu profesionalnog postupanja novinara, budući da je izveštaj dostavilo samo Regulatorno telo za elektronske medije a ne i drugi nosioci obaveza, naročito kada su u pitanju podaci koji se odnose na sprovedene obuke. Zbog nepoverenja građana u institucije sistema i straha od dodatne viktimizacije, nisu evidentirani svi slučajevi zločina iz mržnje i govora mržnje jer nisu ni prijavljeni od strane oštećenih, izveštaj Evropske komisije napisan je isključivo na osnovu raspoloživih podataka.

U saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji, kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Srbije formirala je Radnu grupu sa predstavnicima organizacija civilnog društva koja održava periodične sastanke na kojima su organizacije civilnog društva u prilici da iznesu svoja iskustva predstavnicima Javnog tužilaštva i sudijama. Kao potencijalni odgovor na dileme koje se tiču postojeće zakonodavne regulative je izrada Smernica, odnosno Priručnika za krivično gonjenje zločina iz mržnje, što predstavlja važan pomak u saradnji organizacija civilnog društva i predstavnika pravosuđa. U sistemu praćenja zločina iz mržnje vidljivi su i prvi koraci u pravcu sprovođenja mera iz Akcionog plana za Poglavlje 23. Naime, Državno veće tužilaštva donelo je, u decembru 2015. godine, obavezujuće uputstvo koje svim tužilaštvima nalaže vođenje upisnika za ove predmete. Mnogobrojne obaveze koje je preuzela u Poglavlju 23, u delu koji se odnosi na borbu protiv zločina iz mržnje država je dužna da sprovede. U cilju unapređenja stanja u ovoj oblasti civilno društvo može dodatno podstaći sudstvo i tužilaštvo, aktivnim praćenjem i zastupanjem žrtava. Radi zaštite onih koji su na meti ovih napada mediji bi trebalo da pojačaju kampanju.

Najpoznatiji zločin iz mržnje u Srbiji dogodio se 18. oktobra 1997. godine, kada je trinaestogodišnji dečak romske nacionalnosti Dušan Jovanović na smrt pretučen u strogom centru Beograda, u Beogradskoj ulici kod broja 33, nedaleko od kuće u kojoj je živeo sa

porodicom. Naime, dečaka je na putu do prodavnice, pedesetak metara od njegovog stana u centru Beograda, presrela grupa nešto malo starijih mladića obrijanih glava. Tukli su ga okovanim cokulama do smrti i otkinutim parčetom oluka odvaljenim sa obližnje kuće. Naočigled prolaznika polomljen mu je vrat. Niko se nije umešao. Dvojicu sedamnaestogodišnjaka, I.F. i M.C. iz Batajnice na koje se sumnja da su ubili dečaka romske nacionalnosti uhapsili su sutradan inspektori beogradske policije. Boja Dušanove kože bila je signal zaludnim nazoviskinhedsima, očajnim fašistima da ga linčuju. Samo zbog toga što je Rom. Prema rečima sestre Dušana Jovanovića mladići koji sebe nazivaju skinhedsima često su se okupljali u njihovoj ulici. Na ulazu zgrade su napisali “smrt Ciganima” i nacrtali kukasti krst, što je očigledno bila opomena. Osim brata, majka i otac su takođe bili meta napada. Majku su iz čista mira išamarali dok su išle u kupovinu, a oca su uglavnom presretali i maltretirali u ranim jutarnjim časovima dok se vraćao sa posla. Istakla je da je policija bila upoznata sa tim što se dešava, ali da je izostala njihova bilo kakva reakcija.

Šokirani svirepim ubistvom Beograđani su dan pre sahrane položili cveće i palili sveće na mestu gde je dečak poginuo. Svakodnevno je ovaj događaj bio medijski praćen, ali broj protestanata za dvomilionski grad bio beznačajan. Oko hiljadu ljudi, najviše Roma izašlo je na ulice. Iako je od strane političkih stranaka događaj zloupotrebljen dogodila se novina. Naime, Romi su prvi put pružili organizovaniji politizovan otpor. Artikulisani izašli su na ulice i prvi put glasno izrekli šta misle i osećaju. Na dan sahrane deca romske nacionalnosti nisu išla u školu.

U Srbiji su se skinhedsi pojavili još desetak godina pre ovog događaja ali nisu privlačili pažnju šire javnosti. U pitanju se osobe koje poštuju stroge konvencije stila u ponašanju i odevanju, čija je velika inspiracija nacizam. Njihovu svakodnevnu uniformu čine spitfajer (pilotske) jakne, martinke (teške radničke čizme), maskirne pantalone ili farmerke, minduše, tetovaže po telu, a okupljaju se po parkovima, ispred dragstora na ulici. Kratko ošišani svojim izgledom namerno ulivaju strah. Gaje animozitet prema Ciganima, Jevrejima, izbeglicama, strancima, narodnjacima, kriminalcima, pozerima, a kao borci za čistu, belu rasu kod nas su koncentrisali pažnju uglavnom na Cigane. Dvojici napadača, učesnicima u ovom zločinu, izrečena je maksimalna zatvorska kazna za starije maloletnike od deset godina, od kojih su izdržali po šest. Dvojica nasilnika nisu procesuirana (<http://www.nin.co.rs/arhiva/2443/2.html>).

Nakon ovog događaja izvršeni su brojni zločini mržnje, neki su imali smrtnu posledicu, a neki teško povređivanje žrtava, uništavanje njihove imovine, s tim što se retko registruju strah i poniženje. Zajednički imenitelj bila im je pripadnost manjinskoj grupi, napadani su Romi, Albanci, pripadnice i pripadnici LGBT populacije, paljena im je imovina, uništavane bogomolje, bili su izloženi pretnjama. Posebnu pažnju izazvao je slučaj književnog kritičara i studenta filozofije Dejana Nebrigića, koji je imao dvostruki “delikt”, bio je mirovni i gej aktivista. Pod nerazjašnjenim okolnostima ubijen je 1999. godine, a sudski proces je obeležilo neskrivanje animoziteta prema mirovnim aktivistima od strane istražnog sudije, koji ih nazivao “stranim plaćenicima”. Zatim je došlo do ubistva još jednog pripadnika romske nacionalnosti. U pitanju je sedamnaestogodišnji Rom Branko Nikolić kome su u januaru 2007. godine, u Boljevcima kod Beograda, maloletni pripadnici lokalne bande uzeli mobilni telefon, zatim ga zverski mučili i bacili u kanal Vok. S obzirom da je zločin izvršen u multinacionalnoj sredini izazvao je niz sukoba koji su bili na granici masovnog krvoprolića i iseljavanja romske populacije. Širom Srbije Romi su često bili na meti napada, a pored njih i pripadnici LGBT zajednice. Još od pokušaja organizovanja prvog prajda 2001. godine došlo je do teškog povređivanja potencijalnih učesnika neodržanog skupa, ali je do istih napada došlo i prilikom kasnijih pokušaja da se organizuje parada ponosa. Osim toga, uništavanje pekara čiji su vlasnici Albanci, nakon utakmice Srbija - Albanija, zatim napad na nemačkog državljanina u vreme međunarodne konferencije o pravima LGBT osobama u Beogradu, trebalo bi da se kvalifikuju kao zločini iz mržnje.

Iako se očekivalo brže kvalifikovanje zločina iz mržnje od uvođenja novog instituta u KZ Srbije, odnosno da se pripadanje žrtve drugoj etničkoj grupi, činjenica da je u pitanju osoba sa invaliditetom, drugačijeg pola, ili seksualne orijentacije, tretira kao otežavajuća okolnost, nije se daleko odmaklo sa primenom člana 54a Krivičnog zakonika. Zbog bojazni da neće moći dokazati postojanje zločina iz mržnje, sudije i tužioci ne koriste pomenuti član, već posežu za onim koje lako mogu da dokažu. Tako se prema mišljenju brojnih teoretičara koji se bave ovom problematikom, dela koja se kvalifikuju kao dela izazivanja rasne i nacionalne mržnje, vrlo verovatno polovina može kvalifikovati kao zločin iz mržnje, ali to nije učinjeno. Osim toga, isti slučaj je i sa krivičnim delom nasilničko ponašanje, izazivanje opšte opasnosti, kome su bili izloženi pripadnici romske populacije i LGBT zajednice. Međutim, ta dela nisu prepoznata od strane tužioca i sudija kao zločin iz mržnje. S obzirom da bi celo društvo u Srbiji imalo koristi od

smanjenja i zaustavljanja nasilja, predstavnici organizacija koje se bave zaštitom prava posebno ranjivih grupa ali i YUCOM bili su inicijatori uvođenja zločina iz mržnje u Krivični zakonik. Od izmena Krivičnog zakonika očekivalo se ukidanje prakse da krivična dela izvršena iz mržnje ostanu u zakonskom “vakumu”, odnosno da stvarna pobuda izvršilaca, posebno pobude mržnje, budu oslikane u svim fazama postupka, od policijske istrage pa do konačnog donošenja presude i odmeravanja kazni od strane nadležnih sudova, a ne samo vrsta učinjenog dela. Delimično se u tome uspeo, jer je delo iz mržnje prepoznato kao posebna otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne, odnosno sud mora da ceni kao otežavajuću okolnost ako je krivično delo izvršeno iz mržnje zbog pripadnosti žrtve određenoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njene/njegove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta., bez obzira da li je delo usmereno na život i telo ili imovinu. Podizanje svesti advokata, tužilaca, policije, sudija je neophodno radi pravog pristupa ovom problemu, jer nesumnjivo da su zločini iz mržnje deo teškog nasleđa ratne prošlosti Srbije, neki od uzroka sigurno su i razorene porodice, poremećeni sistem vrednosti i nemoć obrazovnih ustanova, nekažnjivost, blagonaklonost države, pa i tragična doza razumevanja naše dece, vaspitno zapuštenih mladih osoba čije stavove dele i nosioci pravosudnih funkcija, te mu je potrebno posvetiti posebnu pažnju.

S obzirom da je prošlo više od pet godina od donošenja zakona do izricanja prve presude za zločin iz mržnje, praksa ukazuje da su postojale određene nejasnoće važećeg zakonskog rešenja, koje je otežavalo adekvatnu primenu člana 54a Krivičnog zakonika. Iz Komiteta pravnika za ljudska prava objašnjavaju da je očigledno da je postojao otpor u primeni, odnosno da nije bilo jasno na kome je obaveza da se na ovaj član pozove - da li na policiji, tužilaštvu ili sudu. U Srbiji je prva krivična presuda u kojoj je motiv mržnje uzet u obzir prilikom odmeravanja kazne, odnosi se na slučaj oca koji je vršio nasilje prema sinu i supruzi zbog predrasuda prema gej populaciji (LGBT) kojoj pripada i njegov sin. Naime, Z. Š. je nakon saznanja za istopolnu seksualnu orijentaciju svog sina, njega napao i pretio mu da će ga “sravniti sa zemljom”, nakon čega je usledilo više fizičkih napada (uključujući i lake telesne povrede hladnim oružjem) i niz verbalnih pretnji koju su se u kontinuitetu dešavale. Sudski proces je počeo 2014.godine, a Kristina Todorović, pravica Komiteta pravnika za ljudska prava je radila na slučaju. Tužilaštvo je dokazalo da je navedeno krivično delo optuženi izvršio iz mržnje prema svom sinu zbog njegove seksualne orijentacije, odnosno da je nasilje koje je preduzeo prema sinu i supruzi učinjeno iz predrasuda i mržnje prema grupi kojoj njegov sin pripada. Tokom istrage i pred

sudom utvrđeni su diskriminatorni motivi zbog čega je tužilaštvo u završnoj reči predložio strože kažnjavanje optuženog. Naime, odbrana okrivljenog uticala je da se utvrdi da je nasilje u porodici motivisano mržnjom, jer se okrivljeni branio stavom - da ne bi postupao kako jeste da sin nije pripadnik LGBT populacije. Upravo ta činjenica je pomogla da se utvrdi motiv, odnosno da je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog seksualne orijentacije sina. Osim toga, tužilaštvo je tokom krivičnog postupka zauzelo stav da je takvo ponašanje optuženog društveno neprihvatljivo i da ima posledice ne samo u odnosu na žrtvu, već i na grupu kojoj žrtva pripada. Na taj način je iskazalo stav da je kod normiranja zločina iz mržnje i primene člana 54a Krivičnog zakonika izražena i preventivna uloga, a ne samo strože kažnjavanje, čime je poslata jasna poruka da tužilaštvo ne gleda blagonaklono da bilo ko ugrožava žrtvu zbog njene pripadnosti određenoj društvenoj grupi prema kojoj ima predrasude i oseća mržnju. Prvi osnovni sud u Beogradu doneo je pravosnažnu presudu kojom je okrivljeni Z. Š. proglašen krivim za “ugrožavanje spokojstva i telesnog integriteta članova svoje porodice”. Otac nasilnik je osuđen na uslovnu kaznu zatvora od godinu dana sa rokom provere od tri godine, na osnovu optužnog predloga Prvog osnovnog tužilaštva u Beogradu, koje je uspelo da dokaže pred sudom da je krivično delo izvršeno iz mržnje i predrasuda prema LGBT osobama. Istom presudom izrečena mu je i zabrana prilaska žrtvama, sinu i supruzi. Međutim, ovaj slučaj je privukao posebnu pažnju javnosti iz razloga što je istraga trajala nerazumno dugo. Iz Komiteta pravnik za ljudska prava smatraju da je tome doprinela i selidba tužilaštva i sudova u nove zgrade, zatim, da je postupak trajao dugo i zbog odsustva okrivljenog, oca tridesetšestogodišnjeg mladića. Osim toga, okrivljeni je zloupotrebljavao procesna ovlašćenja nakon okončane istrage, tako što se nije pojavljivao pred sudom uz različita opravdanja, često i zdravstvene prirode, a da pri tom nije dostavljao uredne lekarske nalaze kojima bi pravdao nedolazak. Zbog blage kaznene politike suda, ali i zbog činjenice da se Prvo osnovno javno tužilaštvo u Beogradu, istovremeno sa okrivljenim, odreklo prava na žalbu, usled čega je u presudi izostavljeno obrazloženje, negodovala su određene organizacije, smatrajući da je od posebne važnosti da javnost zna da je ovaj mehanizam deo zakona, da se na taj način sprečava zločin iz mržnje i šalje poruka ranjivim grupama da država može da pruži adekvatnu zaštitu. Svakako da ne treba zanemariti značaj ove presude, pre svega za tridesetogodišnjeg mladića, s obzirom da je bio žrtva nasilja dugo vremena pre nego što se obratio za pomoć pravnom timu Komiteta pravnik za ljudska prava. (YUCOM)

Druga presuda povodom zločina iz mržnje vezana je za slučaj koji se dogodio 2. novembra 2019.godine, u centru Beograda ispred picerije u blizini centralnog gradskog trga, gde je došlo do incidenta u kojem je verbalno i fizički napadnut Ilija Vučević. Naime, na njega su nasrnula dva mladića zbog njegove pretpostavljene homoseksualne orijentacije. Povod za napad je bila ljubičasta torba u kojoj nosi stvari svog kućnog ljubimca, a koja je napadačima izgledala kao znak da je reč o homoseksualcu, zbog čega su krenuli da uvredama i fizičkim obračunom sa njim. Da je žrtva napada heteroseksualne orijentacije pokušala je da dokaže njegova supruga pokazujući burmu kao dokaz da su venčani. Brzo su reagovali i policija i hitna pomoć. Učinioci krivičnih dela su pronađeni i privedeni nadležnom tužilaštvu, koje je takođe pravovremeno reagovalo. U vezi sa krivičnim delima motivisanim mržnjom a učinjenim ovom prilikom, nadležno tužilaštvo je postiglo sporazum o priznanju krivičnog dela sa učiniocima krivičnih dela teška telesna povreda (član 121 Krivičnog zakonika) i nasilničko ponašanje (član 344 Krivičnog zakonika). Nadležni sud je potvrdio sporazum, te je prvom napadaču (za izvršena krivična dela u sticaju-nasilničko ponašanje i nanošenje teške telesne povrede) izrečena uslovna osuda kojom je utvrđena kazna zatvora u trajanju od jedne godine sa proverom u roku od tri godine. Zbog izvršenja krivičnog dela nasilničkog ponašanja, drugi napadač je osuđen na uslovnu osudu kojom je utvrđena kazna zatvora u trajanju od osam meseci sa rokom provere od dve godine. S obzirom da je prva pravosnažna sudska presuda doneta krajem 2018.godine, kojom je utvrđeno da je krivično delo iz člana 194, stav 1 KZ - nasilje u porodici, učinjeno sa motivom mržnje prema pripadniku LGBT populacije, jasna je namera države Srbije da će savesno primenjivati institut odmeravanja kazne za dela učinjena sa motivom mržnje. Tom presudom učinilac je osuđen na jedinstvenu kaznu zatvora od jedne godine, uslovno na tri godine i određena mu je mera bezbednosti zabrane približavanja i komunikacije sa žrtvama u trajanju od godinu dana. Brzina procesuiranja zločina iz mržnje nije problem, već odmeravanje kazne. Naime, ukoliko uzmemo u obzir propisanu kaznu iz člana 194, stav 1 KZ- raspon kazne od tri meseca do tri godine, i propisanu kaznu zatvora za krivično delo teške telesne povrede (član 121 KZ), gde je u stavu 1(osnovni oblik krivičnog dela) propisana je kazna zatvora u rasponu od šest meseci do pet godina, kao i kaznu propisanu za krivično delo nasilničko ponašanje (član 344, stav 1 KZ)- kazna zatvora u trajanju do tri godine, sa razlogom se može postaviti pitanje adekvatnosti kažnjavanja učinilaca ovih krivičnih dela. U poređenju sa prvim slučajem- prvom presudom za zločin motivisan mržnjom, nejasno je kako se onda u ovom slučaju može izreći toliko blaža

sankcija. Imajući u vidu okolnosti slučaja, da bi se napadačima ukazalo da je napadom koji su izvršili napadnuto društvo u širem smislu, u poslednjem slučaju je izbegnuto određivanje, na primer, kazne rada u javnom interesu (član 52KZ). S obzirom da posledice izvršenih krivičnih dela pogađaju ne samo neposrednu žrtvu, već i LGBT populaciju, pa i društvo u celini, sa razlogom se može postaviti pitanje kakva se poruka šalje potencijalnim učiniocima ovih krivičnih dela u Srbiji, ako su izvršiocu u ovom slučaju kažnjeni uslovnim osudama. Da žrtva može biti svako dokazuje i činjenica da je motiv napada ne samo stvarna već i pretpostavljena pripadnost nekoj grupi prema kojoj postoji netrpeljivost na strani učinioca.

Nadležni organi su imali dovoljno vremena da počnu na adekvatan način da procesuiraju zločine iz mržnje jer je još krajem 2012. godine usvojen Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, kojim je između ostalog uveden zločin iz mržnje u krivično zakonodavstvo Srbije (član 54a KZ). Imajući u vidu da je sud prilikom odmeravanja kazne u obavezi da ceni kao otežavajuću okolnost činjenicu da je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, kazna bi trebalo da bude strožija nego što bi inače bila. To znači da nadležni organi treba učinioce zločina iz mržnje adekvatno i da kažnjavaju, odnosno da ne zanemare ovlašćenja koja su im data. Povodom ovog događaja oglasile su se organizacije civilnog društva, poverenica za zaštitu ravnopravnosti i deo medija koji su reagovali tako što su osudili napad učinjen sa motivom mržnje zbog pretpostavljene pripadnosti manjinskoj grupi. Među organizacijama koje su osudile ovakav čin su: Da se zna, YUCOM i druge organizacije civilnog društva. One su tražile da se preduzmu blagovremene preventivne mere kako se nešto slično ne bi ponovilo, a ukoliko se i dese, da učinioci budu što pre otkriveni i adekvatno kažnjeni. Ono na šta treba skrenuti pažnju jeste izostanak reakcije predstavnika vlasti, odnosno izostanak javne osude takvih zločina. (<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1730213>)

4.2. NORMATIVNO-PRAVNI OKVIR ZA REGULISANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina, kao višenacionalna, višekonfesionalna država, u kojoj žive tri dominantne nacionalne grupe: Bošnjaci, Srbi i Hrvati i ostali, predstavlja pogodno tlo za zločine iz mržnje. Iako među ovim narodima postoje kulturne razlike, pre svega religijske i konfesionalne, ali i brojne sličnosti, od zajedničkog jugoslovenskog porekla, jezika, običaja i teritorije na kojoj žive, njihova istorija praćena je međugrupnim nasiljem. Ukoliko posmatramo istoriju Bosne i Hercegovine možemo primetiti da su u određenim periodima zbog neravnopravne raspodele moći, prava i privilegija, pojedine nacionalne grupe smatrale su postojeći sistem nelegitimnim. Nasilje koje se kroz istoriju desilo ostavilo je posledice u vidu mržnje među sukobljenim stranama. U zavisnosti od obima stradanja, vremenske distance i blizine naroda koji su bili u sukobu zavisi i količina mržnje, jer što je veća sličnost među narodima u bilo kom pogledu, neprijateljstvo je dublje i nasilnije, a veće potiskivanje neprijateljskih osećanja intenzivira sukob među njima. Pogodno tlo za stvaranje ideologije mržnje predstavljaju izvršeni ratni zločini koji su duboko urezani u kolektivno pamćenje naroda (Milosavljević, 2004, s. 392).

Naime, iako su još u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji svi narodi i narodnosti prema ustavnom uređenju ravnopravni, u periodu pred njen raspad netrpeljivost među njima dostigla je vrhunac. Narodi u Bosni i Hercegovini su imali različita gledišta u vezi sa svojim nacionalnim položajem u SFRJ, kao i načinom rešavanja postojeće političke krize (Blažanović, 2003, s. 10). Usled procesa dezintegracije SFRJ nestaje teritorijalni identitet, zbog čega su u naciji mnogi našli svoj identitet. Sa nestankom osnovnog konsenzusa između različitih nacionalnih grupa, na značaju je dobila unutargrupna solidarnost, primarno bazirana na nacionalnom i religijskom identitetu. Povod za izbijanje ratnih sukoba nije samo kolektivno pamćenje međuetničkog nasilja kroz istoriju, već i različita tumačenja legitimnosti zajedničke države i protivrečni politički stavovi vodećih nacionalnih političkih stranaka. Do destabilizacije društvenih prilika i eskalacije nasilja doveli su tragični događaji u kojima su žrtve bile pripadnici sva tri naroda u Bosni i Hercegovini. Masovni oružani sukobi u kojima su zaraćene strane izvršile teška krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, uključujući i zločin genocida na području Srebrenice u julu 1995. godine, obeležili su period od 1992-1995. godine.

Potpisivanjem Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini 1995. godine okončan je rat i dogovoreno da se Bosna i Hercegovina sastoji iz Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Sva raseljena i izbegla lica, na osnovu aneksa 7 mirovnog sporazuma, imaju pravo ne samo da se slobodno vrate svojim kućama i da povrate imovinu koje su lišeni u toku ratnih sukoba i dobiju naknadu za onu koja je uništena, već je predviđeno da im se omogući bezbedan povratak, bez rizika od uznemiravanja, zastrašivanja, proganjanja ili diskriminacije, posebno zbog njihovog etničkog porekla, verskih uverenja ili političkog mišljenja. Naime, bezbednosni problemi povratka su takođe prisutni, pored ekonomskih i socijalnih, jer da je prisutno neprijateljsko okruženje u pojedinim sredinama pokazuju učestale tendencije napada na simbole manjinskih grupa u mnogo većoj meri nego napadi na pojedince (United States Department of State, 2010).

Ratni zločini, uništena naselja, verski objekti, siromaštvo, kriminal i duge sociopatološke pojave nisu jedine posledice rata. Naime, mržnja između sukobljenih strana je dramatična posledica, koja se aktuelizuje uvek kada se pojedinac susretne sa okolnostima koje ga podsećaju na rat i ratna dešavanja. U miru se akumulirana mržnja ispoljava ne samo prema pripadnicima druge grupe, već i na verskim objektima, nacionalnim simbolima drugih etničkih grupa i verskih zajednica (Milosavljević, 2004, s. 390). Iako je od završetka rata prošlo više od dvadeset godina, bosanskohercegovačko društvo je i dalje duboko podeljeno. Sukobljene strane i dalje različito tumače prirodu sukoba, zbog čega dolazi do nacionalne polarizacije, isključivosti i međusobnog okrivljavanja. Često se postavlja pitanje da li je rat u Bosni i Hercegovini bio građanski rat ili agresija, što je stvar ideološkog tumačenja, jer svaka strana u sukobu interpretira posledice rata u različitom obimu i nekritički prikazuje činjenice o stradanju druge strane. Takav pristup samo još više produbljuje jaz i doprinosi stvaranju tri ili više parcijalnih istina. Kada je u pitanju rad državnih institucija, pre svega pravosudnih, zamera im se neobjektivnost i jednostranost u radu, jer nemaju isti pristup kada je u pitanju nacionalna pripadnost. Nacionalnu i versku netrpeljivost potpiruju i mediji u Bosni i Hercegovini, koji su podeljeni analogno političkim podelama. Prilikom izveštavanja o dešavanjima u drugom entitetu uglavnom se to čini u negativnom kontekstu, a da li će se to smatrati govorom mržnje zavisi od percepcije pripadnika određene nacionalne i verske grupe, koji određenu poruku mogu tumačiti kao uvredljivu (Tramošljanin, 2010, s. 177). Poruke mržnje šalju se ne samo putem medija i društvenih mreža, već i ispisivanjem netolerantnih, uvredljivih grafita u urbanim sredinama, povratničkim naseljima,

verskim, kulturnim i obrazovnim institucijama. Osim toga, sportske manifestacije predstavljaju pogodno mesto za demonstraciju nacionalne mržnje i netrpeljivosti. Naime, navijačke grupe na stadionima ispoljavaju nacionalnu mržnju praćenu nasiljem i na taj način simuliraju ratne sukobe. Neretko se istorijska zbivanja ideološki tumače, naročito ona koja se odnose na poslednji rat. Prisutna su otvorena pristrasna tumačenja, vlastiti narod se predstavlja kako žrtva, a druga strana kao krivac. To ukazuje da je nedostatak nezavisnih istraživanja koja bi se kritički bavila prošlošću jedan od i dalje aktuelnih problema, jer uzrok nacionalnih i verskih tenzija, netrpeljivosti i nasilja, upravo su duboke nacionalne i verske protivrečnosti, ne samo u istoriji već i u savremenoj Bosni i Hercegovini. Društvene podele stvaraju društveni problemi, a među njima posebno istorija nasilja, traume iz prethodnog rata, težak ekonomski i socijalni položaj stanovništva u velikom delu države, politički antagonizmi, politizacija medija, oportunistički političkih elita i empatija za životne probleme običnog čoveka, etnocentizam i velike nacionalne distance.

Bosna i Hercegovina je pored Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine (Službeni list RBiH, br. 15/92), potpisala niz međunarodnih konvencija Ujedinjenih nacija koje se odnose na sprečavanje rasne i drugih oblika mržnje, netolerancije i diskriminacije. Među njima posebno su značajne: Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine, Međunarodna konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina aparthejda, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine, i Konvencija o pravu deteta iz 1989. godine (Službeni list RBiH, br. 25/93) Kada su u pitanju međunarodne konvencije Saveta Evrope, Bosna i Hercegovina je potpisala i ratifikovala sledeće: Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine, Protokol broj 12 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1987. godine. 2001. godine Bosna i Hercegovina je ratifikovala Evropsku konvenciju o kibernetičkom kriminalu i Dodatni protokol uz nju, a 2003. godine u vezi sa kažnjavanjem dela rasističke i ksenofobične prirode učinjenih putem kompjuterskih sistema. (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 62/2006). U borbi protiv zločina iz mržnje poseban značaj ima Odluka Ministarskog saveta Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) broj 9/09 iz 2009. godine, kojom je Bosna i Hercegovina pozvana, da sprovede mere za

borbu protiv zločina iz mržnje, pre svega da u oblasti krivičnog zakonodavstva, usvajanjem određenih zakonskih propisa, zatim da prikuplja podatke, preduzima preventivne mere, pruža pomoć žrtvama, sprovede edukaciju, i ostvari adekvatnu saradnju na međunarodnom nivou (Organization for Security and Co-operation in Europe, OSCE, 2009).

Kada su u pitanju nacionalni pravni propisi, Ustav Bosne i Hercegovine u 2. članu predviđa da će Bosna i Hercegovina, uključujući oba entiteta, obezbediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U skladu sa Ustavom, Evropska konvencija o ljudskim pravima ima prednost u odnosu na sve ostale zakone. U članu 2. stav 4. Ustava BiH predviđena je zaštita od diskriminacije po bilo kom osnovu, odnosno po osnovu, pola, rase, boje kože, jezika, vere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja ili neke druge karakteristike. Zaštita ljudskih prava predviđena je i u ustavima entiteta Bosne i Hercegovine. Tako na primer, u članu 2. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine predviđena je zabrana svakog oblika diskriminacije, odnosno diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, religiji, jeziku političkim ili drugim uverenjima, nacionalnom i socijalnom poreklu (Službene novine FBiH, 1/94, 22/02). Kada je u pitanju Ustav Republike Srpske, on u članu 10. predviđa ravnopravnost građana Republike u pravima, slobodama i dužnostima, ali i jednakost pred zakonom i uživanje iste pravne zaštite bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, veroispovest, socijalno poreklo, političko i drugo uverenje, rođenje, obrazovanje, imovinsko stanje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 21/92, 30/02).

4.2.1. Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine

S obzirom na ustavnopravno uređenje Bosne i Hercegovine, njen krivičnopravni sistem čini: Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Republike Srpske i Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Zločini iz mržnje kao prvobitni kriminološki pojam uvedeni su u krivično zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini 2010. godine, najpre u Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, i u Krivični zakon Republike Srpske, te na taj način krivično delo izvršeno iz mržnje postaje krivičnopravni pojam. Naime, najpre je definisana mržnja kao pobuda za izvršenje krivičnog dela, koja se tretira kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne, ukoliko zakon za pojedina krivična dela nije propisao kvalifikovani oblik pa

samim tim i teže kažnjavanje kada je osnovni oblik krivičnog dela učinjen iz mržnje. U oba zakona zločini iz mržnje regulisani su na potpuno isti način (Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, broj 21/10). Međutim, 2013. godine izvršene su izmene Krivičnog zakona Republike Srpske, kojim su zločini iz mržnje definisani na potpuno identičan način kao u zakonu koji se sada primenjuje.

Naime, u članu 147. stav 25. propisano je da će zločin iz mržnje postojati ako je krivično delo u potpunosti ili delimično izvršeno zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, verskog uverenja, boje kože, pola ili seksualne orijentacije, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta neke osobe. Da sud ima obavezu prilikom odmeravanja kazne izvršenje krivičnog dela iz mržnje ceniti kao otežavajuću okolnost, osim ako mržnja nije kvalifikatorna okolnost tog dela, predviđeno je u članu 37. stav 3. KZ RS. Naime, i Krivični zakon Republike Srpske predviđa mržnju kao element bića pojedinih krivičnih dela, pa su na osnovu toga predviđene kazne za izvršioce krivičnih dela i to: teškog ubistva (član 149.), teške telesne povrede (član 156.), teške krađe (član 232.), razbojništva (član 233.), razbojničke krađe (član 234.), oštećenja tuđe stvari (član 249.) i izazivanja opšte opasnosti (član 402.), ako su ona počinjena iz mržnje (Kazneni zakon Republike Srpske, Službeni glasnik RS, br. 49/03, 67/13).

Kada je u pitanju Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, mržnja je u članu 2. stav 37., definisana kao pobuda za izvršenje krivičnog dela, propisanog ovim zakonom, koja je u celini ili delimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porekla, jezika ili pisma, verskih uverenja, rase, boje kože, pola, polne orijentacije, političkog ili drugog uverenja, socijalnog porekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu sa licima koja imaju neku od navedenih različitih osobina. Osim toga, odredbom člana 49. stava 2. predviđeno je da će u slučajevima kada je krivično delo izvršeno iz mržnje kako je propisano u članu 2. stav 37. ovog Zakona, sud to ceniti kao otežavajuću okolnost i odmeriti veću kaznu, osim ako Zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog dela (Službeni glasnik BDBiH, 10/03, 33/13).

Naime, i KZ BDBiH propisuje mržnju kao element bića određenih krivičnih dela, za koja su predviđene i posebne kazne za učinioce tih dela, kao što su: ubistvo (članak 163.), teška telesna povreda (članak 169.), silovanje (članak 200.), teška krađa (članak 281.), razbojnička krađa

(članak 282.), razbojništvo (članak 283.), oštećenje tuđe stvari (članak 287.) i teška krivična dela protiv sigurnosti ljudi i imovine (članak 322.), ako su ista motivisana mržnjom.

Uporedo sa izmenama i dopunama KZ RS i KZ BD BiH predložene su i izmene i dopune Krivičnog zakona FBiH 2010. godine, ali one nisu usvojene. Dve inicijative za izmene i dopune KZ FBiH pokrenute su 2013. i 2014. godine, sa ciljem da se definiše pojam zločina iz mržnje, i predvidi strožije kažnjavanje njihovih učinilaca. Međutim, iako je predloge, u oba navrata, usvojio Predstavnički dom Parlamenta FBiH, Dom naroda Parlamenta FBiH je 2013. godine odbacio Predlog izmena i dopuna KZ FBiH, a 2014. godine, sednica Doma naroda za razmatranje novog Predloga za izmene i dopune KZ FBiH nije ni sazvana (Vasić, 2015, s. 9).

Konačno, preko potrebne izmene i dopune KZ FBiH usvojene su 2016. godine. Tako je donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine zločin iz mržnje definisan kao svako krivično delo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Službene novine FBiH, br. 36/03, 46/16.). Član 32, stav 9. KZ FBiH propisuje obavezu da sud prilikom odmeravanja kazne učiniocu, ceni izvršenje zločina iz mržnje kao otežavajuću okolnost, ako ovim Zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog dela učinjenog iz mržnje. To znači da je na isti način definisan zločin iz mržnje kao i u KZ Republike Srpske, s tim što je zakonodavac u FBiH izostavio novelu člana 49., za razliku od rešenja zastupljenih u RS i BDBiH. Reč je o opštim pravilima o odmeravanju kazne, koji su predviđeni u članu 2. KZ FBiH – Značaj izraza u ovom zakonu. Naime, zakonodavac je propisao obavezu za sud da učiniocu krivičnog dela odmeri kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to krivično delo, imajući u vidu svrhu kažnjavanja i uzimajući u obzir sve okolnosti koje utiču da kazna bude manja ili veća, a naročito: stepen krivice, pobude iz kojih je delo učinjeno, jačinu ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, raniji život učinioca, njegove lične prilike i njegovo ponašanje nakon izvršenog krivičnog dela, ali i druge karakteristike njegove ličnosti. U Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine krivična dela motivisana mržnjom definisana su na način da se tretiraju kao otežavajuća okolnost, ako tim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog dela izvršenog iz mržnje ((Službene novine Federacije BiH, broj 46/16).

Poslednjim izmenama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine izvršene su izmene kvalifikovanih oblika pojedinih krivičnih dela, tako što je mržnja predviđena kao element bića tih dela, a to su: ubistvo (član 166. KZ FBiH), teška telesna povreda (172. KZ FBiH), silovanje (član 203. KZ FBiH) i oštećenje tuđe stvari (član 293 KZ FBiH). Propisivanjem zločina iz mržnje u KZ FBiH izvršena je delomična harmonizacija sa odredbom člana 2. Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, koji diskriminaciju definiše kao svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posledicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života (Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, br. 59/05).

Očigledno da je lista zaštićenih karakteristika duža u Zakonu o zabrani diskriminacije nego u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, koji ne sadrži brojne osnove koji mogu biti motiv za izvršenje krivičnog dela iz mržnje, poput veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, ali je izostavljena i sintagma „ili drugih osobina, ili zbog dovođenja u vezu s osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina. Radi zaštite onih osoba koje bi zbog nekih vrednosti koje dele sa određenom društvenom grupacijom mogle postati žrtve krivičnih dela počinjenih iz mržnje, potrebno je proširiti listu zaštićenih karakteristika ne samo u KZ FBiH, već i u KZ RS.

Iako je reč o posebnom krivičnompravnom institutu koji je uz izvesne razlike definisan u sva tri krivična zakona, ne može se reći da je reč o samostalnom krivičnompravnom institutu, jer zločin iz mržnje pretpostavlja ostvarenja osnovnih elemenata nekog krivičnog dela propisanog u zakonu, bez obzira zbog koje pobude je izvršeno. To znači da neće biti reč o zločinu iz mržnje bez obzira što je određeno ponašanje bilo motivisano mržnjom, ukoliko ono ne sadrži obeležja nekog zakonom propisanog krivičnog dela. Osim toga, ukoliko je mržnja posebno zakonsko obeležje određenog krivičnog dela koje je propisano zakonom, neće se raditi o zločinu iz mržnje, već o krivičnom delu kao i svakom drugom delu kod koga je mržnja posebno zakonsko obeležje.(na

primer, krivično delo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti iz posebnog dela KZ FBiH ili KZ BDBiH). To znači da kada govorimo o zločinima iz mržnje, mržnja kao motiv izvršenja nije zakonsko obeležje tih zločina, odnosno ona se nalazi izvan zakonskog bića krivičnog dela, ali za postojanje zločina iz mržnje potrebno je da budu najpre ostvarena zakonska obeležja nekog zakonom propisanog krivičnog dela. Zaštićene karakteristike zbog kojih se krivična dela i vrše, taksativno su nabrojane u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine i Krivičnom zakonu Republike Srpske, što nije slučaj sa Krivičnim zakonom Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Takvo zakonsko rešenje predviđeno je radi krivičnopravne zaštite jednakosti i ravnopravnosti svih građana bez obzira na njihove individualne, odnosno grupne karakteristike, ali i osiguranja tolerancije u društvu i prava na različitost. To znači da se prema odredbama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine i Krivičnog zakona Republike Srpske ne može tretirati kao obavezna otežavajuća okolnost zločin iz mržnje ukoliko je ona bila usmerena na neku karakteristiku osobe koja nije taksativno navedena u zakonu. Međutim, prilikom odmeravanja kazne takve pobude vrednovaće se u skladu sa opštim zakonskim pravilima o odmeravanju kazne. S obzirom da svako lice ima pravo na identitet i jednakost, posebnim zakonskim odredbama o zločinima iz mržnje ne štiti se određena sadržina zaštićenih karakteristika, ali to ne znači da se krivično delo može izvršiti i prema osobama čiji se identitet zasniva na nekim drugim karakteristikama koje nisu u zakonu izričito navedene kao zaštićene karakteristike. Naime, zločini iz mržnje podrazumevaju izvršenje krivičnog dela zbog određene pripadnosti druge osobe, što znači da nije neophodno da krivično delo bude izvršeno zbog neprijateljstva, odbojnosti ili mržnje zasnovane na zaštićenoj karakteristici (OSCE/ODIHR, 2009, s. 42-43). Analizom zakonskih definicija zločina iz mržnje u entitetskim zakonima, može se zaključiti da učinilac bira žrtvu zbog njene zakonom zaštićene karakteristike, što znači da za postojanje zločina iz mržnje nije potrebno da postoji stvarna mržnja ili neprijateljstvo. To znači da se zločinom iz mržnje može smatrati i izvršenje krivičnog dela zasnovanog na predrasudama učinioca prema osobama koje su nosioci određene zaštićene karakteristike, ali nije neophodno da postoji i neprijateljski stav prema takvim osobama.

Veće Evropske unije u Okvirnoj odluci to i potvrđuje, jer govori o rasističkoj i ksenofobičnoj motivaciji, a ne o krivičnim delima učinjenim iz mržnje (Službeni list Evropske unije, br. L 328/55). Motiv se kao subjektivna kategorija može dokazivati i utvrđivati na osnovu načina izvršenja krivičnog dela, okolnosti pod kojima je krivično delo izvršeno, ali i na osnovu

objektivnih okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca i žrtve. Tako je na primer, Okružni sud u Bijeljini preinačio presudu Osnovnog suda u Zvorniku u pogledu odluke o kazni za krivično delo Teška telesna povreda iz člana 156. stav 2. u vezi sa stavom 1. tada važećeg Krivičnog zakona Republike Srpske. Naime, da je optuženi iz mržnje drugoga teško telesno povredio, za šta je i oglašen krivim, utvrđeno je na osnovu niza pokazatelja: vreme i mesto događaja (dolazak optuženog u ranim jutarnjim satima u ulici u kojoj tada nijedan objekat nije radio, bez ikakvog valjanog povoda, već samo radi provociranja ljudi koji su prolazili ulicom krećući se ka džamiji na Bajram namaz), različita verska i nacionalna pripadnost optuženog i oštećenog, događaj se desio na dan Bajrama i u blizini džamije, oštećeni nije dao nikakav povod ni za verbalno provociranje ni za fizički napad koji je usledio od strane optuženog. Optuženi je, kada je neko rekao „Selam alejkum“, odgovorio „Nema ovde selama“, a jedan svedok je izjavio da su iste osobe i njega maltretirale i tražile od njega da kaže „Pomoz bog“. Izjavu oštećenog i svedoka koji su smatrali da je optuženi udario oštećenog zato što je musliman, sud je takođe uzeo u obzir (Filipović, 2019, s. 19).

Međutim, činjenica da pripadnost neke osobe određenoj grupi koja deli određenu zaštićenu karakteristiku, nije bio jedini motiv učinioca prilikom izvršenja krivičnog dela, ne isključuje mogućnost da se ta radnja kvalifikuje kao krivično delo iz mržnje. Na to ukazuju i odredbe Krivičnog zakona Republike Srpske i Krivičnog zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, a kojima je propisano da će zločin iz mržnje postojati kada je krivično delo učinjeno u potpunosti ili delimično zbog pripadnosti druge osobe grupama čiji pripadnici dele određenu zaštićenu karakteristiku. Iako se odredbama Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine ne definiše zločin iz mržnje na isti način, odnosno, izričito se ne određuje da krivično delo može biti izvršeno u potpunosti ili delimično zbog pripadanja određenog lica grupi koja uživa zakonom zaštićenu karakteristiku, ali ni ne zahteva da je ono učinjeno isključivo zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. To znači da i Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine podrazumeva mogućnost da mržnja ne bude jedini motiv za izvršenje krivičnog dela iz mržnje, što uostalom u svojim odlukama potvrđuje i Evropski sud za ljudska

prava, ističući da izvršioци ovih zločina mogu imati mešovite motivi, odnosno da pored pristrasnog stava prema grupi kojoj žrtva pripada na njih deluju i trenutne okolnosti.⁶

Iz definicija zločina iz mržnje u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine i Krivičnom zakonu Republike Srpske, proizilazi da će on postojati i u slučaju kada je usmeren ne samo neposredno na pripadnike grupe sa određenim zaštićenim karakteristikama, već i na dobra tih osoba (na primer, na imovinu takvih osoba ili na kulturna, nacionalna ili verska dobra zajednica kojima te osobe pripadaju). Da bi se ta druga pravna dobra mogla smatrati objektom radnje izvršenja krivičnog dela neophodno je da budu povezana sa osobama koje su nosioci određene zaštićene karakteristike zbog koje je učinilac i učinio krivično delo. To znači da i osobe koje ne pripadaju grupi koja uživa određenu zakonom zaštićenu karakteristiku može biti žrtva zločina iz mržnje, ukoliko su povezane sa takvim osobama, tako da je i napad na njih i na njihova zaštićena pravna dobra izvršen zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe. S obzirom da su u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine i Krivičnom zakonu Republike Srpske zaštićene karakteristike taksativno nabrojane, neophodno je da krivično delo bude učinjeno zbog neke od njih, da bi se ono tretiralo kao obavezna otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne njegovom učiniocu. Oba zakonska propisa vezuju zločin iz mržnje uz iste zaštićene karakteristike, i to: rasu, boju kože, versko uverenje, nacionalno ili etničko poreklo, jezik, pol i rodni identitet, ali i seksualnu orijentaciju (KZ FBiH), odnosno seksualno opredeljenje (KZ RS) i invaliditet (KZ FBiH), odnosno zdravstveni status (KZ RS) druge (KZ FBiH), odnosno neke (KZ RS) osobe.

U Krivičnom zakonu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine predviđena je otvorena lista zaštićenih karakteristika, što znači da će za zločin iz mržnje odgovarati i izvršilac krivičnog dela koji je bio motivisan karakteristikom žrtve koja nije izričito navedena u zakonskoj odredbi, ali koja predstavlja trajno, lično svojstvo, i osnov različitih identiteta (Filipović, 2014, s. 66).

Međutim, iako je lista zaštićenih karakteristika otvorena, u Krivičnom zakonu Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine predviđena je duža lista izričito navedenih zaštićenih karakteristika. Naime, pored onih koje sadrže druga dva zakonska propisa, kao zaštićene karakteristike izričito navodi i

⁶ Evropski sud za ljudska prava se u presudi u predmetu Škorjanec protiv Hrvatske od 28. 03. 2017. godine, pozvao na svoju presudu u predmetu Balázs protiv Mađarske, zahtev broj 15529/12.

političko ili drugo uverenje, socijalno poreklo, društveni položaj i dob. Iako Krivični zakon Brčko Distrikta BiH izričito određuje da će zločin iz mržnje postojati i u slučaju kad je krivično delo učinjeno zbog toga što je izvršilac pretpostavljao da je žrtva pripadnik grupe koja je nosilac zaštićene karakteristike iako ona stvarno nema tu karakteristiku, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i Krivični zakon Republike Srpske, to ne predviđaju. Međutim, da krivično delo iz mržnje postoji i u slučaju kada je krivično delo izvršeno zbog stvarne ili pretpostavljene osobine ili karakteristike, bilo je predviđeno odredbom iz Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske iz 2010. godine, kojom je u taj zakon uveden pojam zločina iz mržnje. Zakonom o izmenama i dopunama KZ RS iz 2013. godine brisan je taj deo odredbe, tako da je ne sadrži ni odnosna odredba u novom KZ RS. Na taj način zakonodavac je onemogućio primenu instituta zločina iz mržnje i tretiranja tog motiva kao obavezne otežavajuće okolnosti u slučajevima kada žrtva nije pripadala grupi čiji pripadnici su nosioci zaštićene karakteristike za koju se pretpostavljalo da je žrtva uživa. Međutim, Zakon o zabrani diskriminacije u članu 2. stav 1. propisuje da će se diskriminacijom smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog porekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, polnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posledicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima života (Zakon o zabrani diskriminacije, 66/16).

Iz tog razloga se postavlja pitanje, da li će u skladu sa zakonskim odredbama KZ FBiH i KZ RS postojati zločin iz mržnje u slučaju kada je krivično delo izvršeno prema osobama ili imovini za koje je izvršilac pretpostavljao da su povezane sa nosiocima određene zaštićene karakteristike, iako one to nisu stvarno bile. Bez obzira da li će sudska praksa proširiti krivičnopravnu prinudu i na slučajeve koji nisu izričito propisani zakonom, izvršenje krivičnog dela zbog pretpostavljene pripadnosti žrtve određenoj grupi čiji pripadnici dele određenu zaštićenu karakteristiku, može se ceniti kao otežavajuća okolnost na osnovu opštih odredaba o odmeravanju kazne. Naime, u skladu sa opštom odredbom o odmeravanju kazne, sud će motive učinioća ceniti prilikom

odmeravanja kazne kao jednu od okolnosti. Osim toga, Evropska Konvencija u članu 3. u vezi sa članom 14. predviđa obavezu nadležnih državnih organa da detaljno istraže svaku moguću vezu između nasilnih akata i rasističkih motiva, i to ne samo kada se akti nasilja preduzimaju na osnovu stvarne ili pretpostavljene karakteristike žrtve, već i u slučaju kada se akti nasilja preduzimaju prema određenim osobama samo zbog njihove stvarne ili pretpostavljene povezanosti sa žrtvom koja stvarno ili navodno ima određeni status ili zaštićenu karakteristiku. Takav stav zauzima i Evropski sud za ljudska prava, koji predviđa i mogućnost da državni organi izvrše tu obavezu tako što će nakon što istraže nasilne akte, primeniti opšte odredbe o odmeravanju kazne izvršiocu krivičnog dela uzimajući u obzir motive koji su bili prisutni na njegovoj strani prilikom izvršenja dela.

U sva tri krivična zakona koja se primenjuju na teritoriji Bosne i Hercegovine predviđena je obaveza za sud da činjenicu izvršenja zločina iz mržnje tretira kao otežavajuću okolnost pri odmeravanju kazne izvršiocu takvog krivičnog dela. Kada je reč o Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, ta obaveza je predviđena ne samo u odredbi kojom se definiše sam pojam zločina iz mržnje, već i u članu koji nosi naziv „Značaj izraza u ovom zakonu“ (član 2.stav 11. KZ FBiH), s tim što je neophodna primena odredbe člana 49. stav 1. KZ FBiH koja definiše pojam “otežavajuća okolnost”. U delu Krivičnog zakona Republike Srpske i u Krivičnog zakona Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine koji se odnosi na „Opšta pravila o odmeravanju kazne“, predviđena je obaveza tretiranja zločina iz mržnje kao otežavajuće okolnosti prilikom odmeravanja kazne izvršiocu tog dela. (član 52. stav 3. KZ RS i član 49 stav 2 KZ BDBiH)

Međutim, Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine propisuje ne samo da sud izvršenje zločina iz mržnje tretira kao otežavajuću okolnost, već i obavezuje sud da u tom slučaju odmeri veću kaznu izvršiocu, što ne predviđaju ostala dva zakona. Sama činjenica da je kod učinioca bila prisutna mržnja prilikom izvršenja krivičnog dela, stvara obavezu za sud da tu okolnost ceni kao otežavajuću, odnosno da je uzme u obzir prilikom odmeravanja kazne učiniocu. To znači da će sud izreći učiniocu zločina iz mržnje veću kaznu od kazne koja bi mu bila izrečena za to krivično delo da je ono izvršeno bez te pobude. Osim toga, potpisivanjem brojnih međunarodnih dokumenata država Bosna i Hercegovina se obavezala da u svoje nacionalno pravo implementira zahteve i preporuke koje se direktno ili indirektno odnose na zločine iz mržnje. Tako je u članu 4. Okvirne odluke Veća EU o suzbijanju određenih oblika i

načina izražavanja rasizma i ksenofobije kaznenopravnim sredstvima, predviđena obaveza za države članice da rasističku i ksenofobičnu motivaciju smatraju otežavajućom okolnošću ili da sudovi takvu motivaciju uzimaju u obzir prilikom određivanja kazni (Okvirna odluka Veća EU, 913/2008).

U slučaju da postoje dokazi da je izvršeno krivično delo, tužilac ima obavezu da preduzme krivično gonjenje, što je uostalom i predviđeno svim domaćim zakonima o krivičnom postupku. Naime, načelo legaliteta koje predviđa takvu obavezu, ukazuje da ti dokazi moraju ukazivati na postojanje osnova sumnje da je izvršeno krivično delo, što će tužilac na osnovu načela o slobodnoj oceni dokaza oceniti u svakom konkretnom slučaju. Međutim, Krivični zakonik Republike Srpske za određeni broj krivičnih dela propisuje da se gonjenje preduzima po predlogu oštećenog, za razliku od drugih krivičnih zakona Bosne i Hercegovine koji predviđaju obavezu tužioca da krivično goni izvršioca krivičnog dela bez obzira da li postoji takav zahtev ili predlog oštećenog. To znači da će tužilac preduzeti krivično gonjenje i u slučaju kada se oštećeni izričito izjasni da nije zainteresovan za krivično gonjenje izvršioca. Radi otkrivanja i pronalaženja izvršioca tužilac će preduzeti određene mere i radnje, pokrenuti istragu u vezi sa izvršenim krivičnim delom. Ukoliko tokom istrage budu prikupljeni dokazi koji ukazuju da postoji osnovana sumnja da je određeno lice izvršilo određeno krivično delo, tužilac će podići optužnicu protiv tog lica za to krivično delo i optužbu zastupati na glavnom pretresu. Osim toga, kada postoje zakonski razlozi, tužilac ima pravo ne samo da izjavi žalbu protiv prvostepene već i protiv drugostepene presude. Međutim, ukoliko na osnovu postojećih dokaza tužilac smatra da nije reč o krivičnom delu, oštećeni ne može preuzeti gonjenje izvršioca krivičnog dela, jer domaći zakoni o krivičnom postupku ne predviđa institut oštećenog kao supsidijarnog tužioca. Zakoni o krivičnom postupku BiH predviđaju obavezu tužioca da u takvim situacijama donese naredbu o obustavi istrage i o takvoj odluci obavesti oštećenog, koji ima pravo da podnese pritužbu u roku od osam dana od dana prijema obaveštenja, s tim što takvo pravo neće imati u slučaju kada tužilac povuče optužnicu ili odustane od gonjenja.⁷

⁷ Član 224. stav 1. tačka c) ZKP BiH, član 239. stav 1. tačka c) ZKP FBiH, član 232. stav 1. ZKP RS i član 224 stav 1 ZKP BDBiH; Član 216. stav 4. i 224. stav 2. ZKP BiH, član 231. stav 4. i član 239. stav 2. ZKP FBiH, član 224. stav 4. i član 232. stav 2. ZKP RS, član 216. stav 4. i član 224 stav 2 ZKP BDBiH.

Iako načelo legaliteta nalaže tužiocu da preduzme krivično gonjenje za krivično delo za koje postoje dokazi da je izvršeno, ne obavezuje izričito tužioca da u okviru izvršenja te obaveze istražuje činjenice i okolnosti koje ne čine elemente krivičnog dela, pa ni one koje se tiču pobude za učinjenje krivičnog dela, kada one nisu element zakonskog bića krivičnog dela. To znači da načelo legaliteta krivičnog gonjenja ne zahteva od tužioca da istražuje da li je krivično delo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe, ukoliko ta pobuda nije element određenog krivičnog dela. Međutim, ukoliko uzmemo u obzir da su načela krivičnog postupka međusobno povezana i da se načelo legaliteta ne može tumačiti izolovano i nezavisno od na primer, obaveze tužioca da sa jednakom pažnjom ispituje i utvrđuje kako činjenice koje terete osumnjičenog, odnosno optuženog tako i one koje mu idu u korist. To su činjenice koje su „pravno relevantne za konkretni krivični predmet, odnosno činjenice koje su vezane za zakonska obeležja krivičnog dela, saizvršilaštvo i saučesništvo, krivičnu odgovornost izvršioca, izricanje odgovarajuće krivičnopravne sankcije, te druge zakonske odredbe koje se primenjuju u krivičnom postupku (Filipović, 2019, s. 141).

To znači da kada je reč o krivičnim delima učinjenim iz mržnje kod kojih ta okolnost nije zakonom propisana kao kvalifikatorna okolnost, tužilac je u obavezi da istraži, kada postoje dokazi koji na to ukazuju, i da li je krivično delo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe, jer izvršenje krivičnog dela iz tih razloga predstavlja obaveznu otežavajuću okolnost. Međutim, u slučaju da postoje dokazi da je izvršeno krivično delo za koje krivični zakon propisuje kvalifikovani oblik ako je ono učinjeno iz mržnje, a postoje dokazi da je krivično delo izvršeno iz navedenih razloga, tužilac je na osnovu načela legaliteta krivičnog gonjenja, dužan istragu usmeriti i na te okolnosti i, u slučaju postojanja osnovane sumnje da je delo izvršeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe, krivično goniti za taj kvalifikovani oblik krivičnog dela. Osim toga, Evropska konvencija o ljudskim pravima takođe propisuje obavezu država članica da istražuju i kažnjavaju rasno motivirano nasilje. Naime, Evropska konvencija o ljudskim pravima u članu 2. garantuje pravo na život svakom, u članu 3. određuje da se niko ne sme podvrgnuti mučenju ni

nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kazni, dok u članu 14 predviđa zabranu diskriminacije.

Da postoji takva obaveza država članica potvrđuje i odluka Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Nachova i drugi protiv Bugarske. U pitanju je slučaj ubistva dva bugarska državljanina romskog porekla koje 19. jula 1996. godine izvršio pripadnik vojne policije prilikom njihovog hapšenja. Presudom koja je doneta 06. jula 2005. godine od strane Evropskog suda potvrđena je povreda 2. člana Evropske konvencije, ne samo zbog ubistva bugarskih državljanina romske nacionalnosti od strane bugarske vojne policije, već i zbog nedelotvorne istrage u tom predmetu, čime je učinjena i povreda 13. člana Evropske konvencije o ljudskim pravima. To znači da je postojao diskriminatorski stav prema osobama romskog porekla, što znači da je povređen i 14. član Evropske konvencije. S obzirom da Konvencija predviđa ne samo obavezu zaštite prava na život po osnovu 2. člana, već i obavezu država da garantuju svakom u svojoj nadležnosti prava i slobode određene u Konvenciji, Evropski sud je zaključio da samim tim postoji obaveza da se zvanično i delotvorno istraži svaka upotreba sile koja je rezultirala smrtnom posledicom nekog lica. U presudi je Evropski sud odredio merila za delotvornu istragu u takvim slučajevima. Prvi među njima je zahtev da osobe koje su nadležne za sprovođenje istrage moraju biti nezavisne i nepristrasne u svom radu, zatim da istragom treba utvrditi da li je u datim okolnostima upotreba sile bila opravdana, ali i izvršiti identifikaciju odgovornih lica. U konkretnom slučaju sud je zaključio da u istrazi nisu preduzete očigledno potrebne istražne radnje, da su tužioci i istražitelji ignorisali činjenice koje su bile veoma relevantne, i da se iz tog razloga dovodi u pitanje njihova objektivnost i nepristrasnost. Na taj način tužena država prekršila je svoje obaveze iz člana 2. stav 1. Evropske konvencije o sprovođenju delotvorne istrage o okolnostima lišavanja života. Podnosioci predstavke su tvrdili da na događaje koji su doveli do smrti bugarskih državljanina poseban uticaj su imale predrasude i neprijateljsko ponašanje prema licima romskog porekla i da nadležni organi nisu istražili mogućnost rasističkih motiva njihovog ubistva. Da bi ojačali viziju svakog demokratskog društva da se na razlike ne gleda kao na opasnost, već kao na izvor bogatstva, nadležni organi treba svaki takav slučaj detaljno da istraže, odnosno neophodno je da upotrebe sva sredstva koja im stoje na raspolaganju u borbi protiv rasizma i rasno motivisanog nasilja, koje predstavlja posebnu povredu ljudskog dostojanstva i ostavlja veoma ozbiljne posledice. Iz tog razloga je Evropski sud za ljudska prava istražio da li je u pucnjavi „rasizam bio kauzalni faktor koji je doveo do smrti bugarskih državljanina, odnosno da li je došlo

do povrede člana 14 Konvencije, a u vezi sa članom 2. Na kraju je ipak došao do zaključka da rasistički stavovi nisu imali poseban uticaj na ubistvo dva bugarska državljanina romskog porekla, odnosno da član 14. Evropske konvencije u vezi sa substantivnim aspektom člana 2. nije povređen. Međutim, Evropski sud je ukazao da nadležni organi nisu preduzeli sve potrebne mere da se istraži da li je u predmetnim događajima bilo diskriminacije, odnosno da nisu ispunili svoje obaveze čime su povredili član 14 Konvencije u vezi sa proceduralnim aspektom člana 2. (Filipović, 2019, s. 144).

Iako će u praksi biti teško dokazati postojanje rasističkih motiva, neophodno je da nadležni organi u toku istrage mogućih rasističkih elemenata kod nasilnih akata ulože maksimalne napore, što znači da ne postoji apsolutna obaveza na takvo postupanje. Naime, da bi se utvrdila istina i donela potpuno obrazložena, nepristrasna i objektivna odluka, bez izostavljanja sumnjivih činjenica koje mogu da ukazuju na rasistički motivisano nasilje, od nadležnih organa se očekuje da urade sve što se u datoj situaciji može razumno očekivati kako bi prikupili i obezbedili dokaze, te upotrebili sve što se u praksi može uraditi. Takvo postupanje predviđeno je članom 2. Evropske konvencije o ljudskim pravima, ali je ona implicitno sadržana i u obavezama po osnovu člana 14. a u vezi s članom 2. U ovom slučaju Evropski sud je zaključio da nadležni organi nisu proverili izjavu jednog od svedoka o rasističkim uvredama koje je izgovorio pripadnik policije prilikom konkretne operacije, da od pripadnika policije koji je u ovom slučaju upotrebio prekomernu silu nije zatraženo da objasni zašto je smatrao nužnim da koristi takvu silu. Osim toga, njegovo dotadašnje vladanje u službi nije provereno, kako bi se utvrdilo da li je i ranije bio umešan u slične incidente i da li je ispoljavao neprijateljske stavove prema Romima. Na taj način su nadležni organi zanemarili relevantne činjenice, zatvorili istragu i zaštitili tog pripadnika policije od krivičnog gonjenja, čime su povredili člana 14. Evropske konvencije u vezi sa proceduralnim aspektom člana 2.

Stav Evropskog suda za ljudska prava da nadležni organi u toku istrage mogućih rasističkih elemenata kod nasilnih akata treba da ulože maksimalne napore sledi i Ustavni sud BiH koji je u Odluci broj AP-4319/16 od 19. 12. 2018. godine, donesenoj povodom apelacije podnesene zbog propusta javnih vlasti da preduzmu neophodne, razumne i odgovarajuće pravne i praktične mere zaštite radi sprečavanja nasilja i provođenja efektivne istrage, otkrivanja i sankcionisanja onih koji su se govorom mržnje, kao i fizičkim nasiljem obračunali s apelantima na

Međunarodnom festivalu queer filma „Merlinka“, u Sarajevu, 01. 02. 2014. godine (§ 1), utvrdio, između ostalog, kršenje prava apelanata iz člana II/3.b) Ustava BiH i člana 3. Evropske konvencije o ljudskim pravima u vezi sa članom II/4. Ustava BiH i članom 14. EKLJP (§ 113.). Naime, i ako su postojale osnove sumnje da su M. R. i A. Z. učestvovali u napadu na apelanta tužilaštvo je s ciljem njihovog procesuiranja preduzimalo procesne radnje sa znatnim kašnjenjem. Do takvog zaključka dolazi na osnovu uvida u spise predmeta, gde je stanje govorilo u prilog tome da u odnosu na počinioce nije učinjen značajan napredak u periodu dužem od dve godine od onog koji je bio rezultat istražnih radnji policijskih organa. S obzirom da je u međuvremenu preminuo M. R. došlo je do obustavljanja krivičnog postupka prema njemu, a tek nakon proteka više od tri godine podignuta je optužnica prema A. Z. s tim što prema stanju u spisima proizilazi da taj postupak nije okončan. Zbog nepokretanja sveobuhvatne istrage o svim okolnostima incidenta, utvrđeni su propusti u radu tužilaštva i nadležnih policijskih organa, koji su suzili krug istrage i otvorili predmet koji se odnosi samo na fizičke povrede nanesene samo dvojici individualnih apelanata D. i A., a očigledno propustili da istraže druga krivična dela na koja su se odnosile krivične prijave. Osim toga, istragom nisu obuhvaćena ni lica koja su upravljala internet stranicama na kojima su objavljivani uvredljivi sadržaji na račun LGBT populacije pre održavanja i u vezi sa održavanjem Festivala. S obzirom da je za obezbeđenje Festivala bilo zaduženo više policijskih službenika sa razlogom se postavlja pitanje zašto nisu procesuirani i druga službena lica a ne samo M. B. i A. Š., koji su u drugostepenom postupku oslobođeni odgovornosti i izrečene sankcije. Ustavni sud posebno ukazuje na činjenicu da ni u naredbi o sprovođenju istrage, a ni u optužnici protiv A. Z. nisu navedeni očigledno diskriminirajući motivi za izvršenje krivičnog dela, da tužilaštvo nije proveravalo tvrdnje i dokaze koje je dostavio apelant SOC u prilogu krivičnih prijava, niti da su ostali apelanti dobili status žrtava., što ukazuje da sprovedena istraga nije bila delotvorna. Izraženo neprijateljstvo prema LGBT populaciji i vrlo jasan homofobičan govor mržnje koji su izgovarali napadači tokom napada, ukazuju da je bilo preko potrebno sprovesti sveobuhvatnu istragu o diskriminaciji koja je očigledno je stajala iza napada. Bez takvog pristupa nadležnih organa pokazala bi se potpuna ravnodušnost prema zločinima iz mržnje, jer bi se tretirali jednako kao i svako drugo krivično delo sa takvim elementima.

Evropski sud za ljudska prava je svojim odlukama ukazao na obavezu nadležnih organa da istraže rasističke motive uvek kada postoji sumnja da su oni prisutni. Međutim, ta obaveza se ne

odnosi samo na motive zasnovane na tzv. rasnoj pripadnosti neke osobe, nego i one koji se zasnivaju na njegovoj boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, ali i kada su određene radnje preduzete zbog drugih zaštićenih karakteristika neke osobe, a koje su obuhvaćene osnovima diskriminacije koje Evropska konvencija o ljudskim pravima predviđa u članu 14. To znači da tužilac ima obavezu da istraži i krivično goni krivična dela učinjena iz mržnje i u slučajevima kada ta pobuda nije kvalifikatorna okolnost, pa, stoga ni zakonski elemenat kvalifikovanog oblika nekog krivičnog dela. S obzirom da se optužnicom određuje i predmet glavnog pretresa i predmet presude, jer se ona može odnositi samo na osobu koja je optužena i samo na delo koje je predmet optužbe sadržane u optužnici koja je potvrđena, odnosno koja je izmenjena na glavnom pretresu, bez nje nema ni suđenja ni presude. Naime, načelo akuzatornosti obavezuje tužioca da inicira pokretanje krivičnog postupka, ali i da u toku istrage utvrdi da postoji dovoljno dokaza iz kojih proizilazi osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično delo. Osim toga, da bi osumnjičeni, odnosno optuženi mogao na adekvatan način mogao da pripremi svoju odbranu, on mora biti upoznat sa delom koje mu se stavlja na teret, što znači da ima pravo da u najkraćem roku bude obavešten, na jeziku koji razume, o prirodi i razlozima optužbe koja se podiže protiv nje. Zakonskim odredbama određuje se sadržina optužnice, odnosno njena činjenična i pravna osnova kojima se identifikuje i delo i krivično delo za koje se tereti osumnjičeni odnosno optuženi. Činjeničnu osnovu optužnice čini opis dela iz kojeg proizilaze zakonska obeležja krivičnog dela, vreme i mesto izvršenja krivičnog dela, predmet na kome i sredstvo kojim je izvršeno krivično delo, kao i ostale okolnosti potrebne da se krivično delo što preciznije odredi., dok pravnu osnovu čini zakonski naziv krivičnog dela sa navođenjem odredbe krivičnog zakona. One činjenice i okolnosti iz stvarnog života iz kojih se sastojalo određeno ponašanje osumnjičene odnosno optužene osobe za koje se ona tereti optužnicom čine opis dela iz kojeg proizilaze zakonska obeležja krivičnog dela. Naime, zakonska obeležja krivičnog dela za koja se osumnjičeni odnosno optuženi tereti moraju biti sadržana u tim činjenicama i okolnostima. U slučaju kvalifikovanih oblika krivičnih dela kod kojih je zakonom određena kvalifikatorna okolnost – izvršenje osnovnog oblika krivičnog dela iz mržnje, činjenični opis dela u optužnici mora sadržavati činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi ta kvalifikatorna okolnost jer je ona zakonsko obeležje kvalifikovanog oblika krivičnog dela za koji se određena osoba optužuje. Na primer, u optužnici Tužilaštva BDBiH, broj T180 KT 0004328 12 od 07.08. 2012. godine, u činjeničnom opisu krivičnog dela Teška telesna povreda iz člana

169 stav 4 u vezi sa stavom 1 KZ BDBiH, precizno su bile navedene činjenice i okolnosti iz kojih je, prema mišljenju Tužilaštva, proizilazila kvalifikatorna okolnost “iz mržnje”. U konkretnom slučaju, u optužnici su pored navođenja da je ponašanje osumnjičenog bilo očigledno motivisano predrasudama i razlikama vezanim za nacionalno poreklo i jezik, navedene i činjenice i okolnosti koje na to ukazuju. Naime, na prisutan diskriminatorski stav ukazuje: zabranjivanje konobarici da oštećenom napravi tursku kahvu koju je on naručio, uz napomenu da je to hrvatska kafana, a ne turska i isterivanje oštećenog iz kafane, uz upućivanje oštećenog da ide u Tursku ako želi tursku kahvu, ali i psovanje oštećenom predsednika Alije i balijske majke. Međutim, s obzirom da nije dokazano da je optuženi izvršio osnovno krivično delo doneta je pravosnažna oslobađajuća presuda. Kada su u pitanju zločini iz mržnje, kod kojih ta pobuda nije zakonom propisana kvalifikatorna okolnost, ne postoji zakonska obaveza da se u činjeničnom opisu dela u optužnici navedu činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi takva pobuda osumnjičenog odnosno optuženog, jer iz tog opisa treba da proizilaze zakonska obeležja krivičnog dela. Naime, kod takvih krivičnih dela izvršenih iz mržnje, mržnja kao pobuda je izvan zakonskog bića krivičnog dela za koje se osumnjičeni tereti. Međutim, da bi se krivično delo što preciznije odredilo u optužnici se navode i okolnosti iz kojih proizilazi postojanje takvog motiva. S obzirom da se u KZ FBiH, KZ RS i KZ BDBiH zločini iz mržnje, odnosno dela izvršena zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe predviđaju kao obavezna otežavajuća okolnost, neophodno je da bude uneta u činjenični opis dela u optužnici. To znači da u slučaju kada taj motiv nije zakonom propisan kao kvalifikatorna okolnost koja osnovnom obliku krivičnog dela daje teži vid za koji je zakonom propisana teža kazna, činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi da je ponašanje za koje se osumnjičeni tereti bilo motivisano rasnom pripadnošću, bojom kože, verskim uverenjem, nacionalnim ili etničkim poreklom, jezikom, invaliditetom, polom, seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom druge osobe, imaju karakter „ostalih okolnosti potrebnih da se krivično delo što preciznije odredi“. Tako su na primer u optužnici Kantonalnog tužilaštva Travnik podignutoj protiv osumnjičenog zbog krivičnog dela Nasilničko ponašanje iz člana 362. stav 2. u vezi sa stavom 1. KZ FBiH i u vezi sa članom 2. tačka 11. istog zakona, u činjeničnom opisu su pored onih činjenica iz kojih proizilaze zakonska obeležja tog krivičnog dela, navedene i činjenice i okolnosti iz kojih je, prema mišljenju tužioca proizilazilo da je navedeno krivično delo izvršeno iz mržnje. Naime, nakon što

je primetio oštećenu odevenu u skladu sa islamskim propisima, osumnjičeni joj se obratio rečima “Šta ćete vi ovde, vama nije mesto ovde, hajmo odavde”, da bi joj se nakon njenog pozdrava sa drugim oštećenim rečima :”Allahimanet dajdža”, drsko uneo u lice i rekao: “Šta mislite ko ste vi, da tako govorite ovde” (Filipović, s. 157, 2019).

Optužnicom se ne određuje samo predmet optužbe već i predmet suđenja, tako da se prikupljaju dokazi u odnosu na tu okolnost, a sudija odnosno predsednik veća se obavezuje na svestrano pretresanje predmeta, odnosno pretresanje te činjenice. Osim toga, u presudi se sudija izjašnjava o navodima tužioca da je krivično delo za koje se tereti optuženi učinjeno iz mržnje.

U odredbama Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koje se odnose na sadržaj optužnice pravna osnova se svodi na obavezu tužioca da u optužnici navede „zakonski naziv krivičnog dela sa navođenjem odredbe krivičnog zakona“. Naime, u presudi kojom se optuženi oglašava krivim potrebno je, navesti pored zakonskog naziva krivičnog dela i koje su odredbe Krivičnog zakona primenjene, a u slučaju zločina iz mržnje kod kojih ona nije kvalifikatorna okolnost, navode se i odredbe zakona kojima se definiše krivično delo učinjeno iz mržnje i ta okolnost propisuje kao obavezna otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne. Tako je na primer, u pravnoj osnovi optužnice Kantonalnog tužilaštva Travnik broj T06 0 KT 0021067 17 od 20. 09. 2017. godine, delo osumnjičenog bilo pravno kvalifikovano kao krivično delo Nasilničko ponašanje iz člana 362. stav 2. u vezi sa stavom 1. KZ FBiH i u vezi sa članom 2. tačka 11. istog zakona budući da su u članu 2. KZ FBiH data značenja izraza upotrebljenih u tom zakonu, pa i značenje izraza „krivično delo iz mržnje“ i istovremeno određeno da će se takvo postupanje uzeti kao otežavajuća okolnost, ako tim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog dela učinjenog iz mržnje.

To znači da kada su u pitanju zločini iz mržnje, koje kojih mržnja ne predstavlja kvalifikatornu okolnost, pravna osnovica optužnice bi trebalo da sadrži, pored zakonskog naziva krivičnog dela i zakonske odredbe krivičnog zakona u kojoj je to krivično delo propisano uz naznačenje odredaba krivičnog zakona koje se odnose na pojam zločina iz mržnje. U slučaju krivičnog dela kod kog je mržnja kvalifikatorna okolnost, pravna osnovica optužnice sadrži pored zakonskog naziva krivičnog dela i odredbu krivičnog zakona koja se odnosi na konkretan oblik krivičnog dela. Tako je na primer, u već pomenutoj optužnici Tužilaštva BDBiH, broj T18KT 000432812 od 07.08. 2012. godine, delo koje se osumnjičenom stavljalo na teret pravno kvalifikovalo kao

krivično delo Teška telesna povreda, iz člana 169 stav 4 u vezi sa stavom 1 KZ BDBiH. U članu 169 stav 4 KZ BDBiH propisan je, naime, kvalifikovani oblik osnovnog oblika krivičnog dela iz člana 169 stav 1 KZ BDBiH kod kojeg je kvalifikatorna okolnost izvršenje osnovnog oblika krivičnog dela iz mržnje.

4.2.2. Struktura zločina iz mržnje

Nedostatak adekvatne zakonske regulative pre 2010. godine predstavlja jedan od osnovnih razloga što mnogi slučajevi nisu bili procesuirani i kvalifikovani kao zločini iz mržnje. Na primer, 2008. godine, grupa od 70 prosvednika okupila se tokom otvaranja izložbe na Queer festu, ispred Akademije likovnih umetnosti u Sarajevu, i na nasilan način prekinula događaj izvikujući uvrede i bacajući kamenje na posetioce. Iako su policijski službenici bili prisutni u većem broju, povrede je zadobilo 8 osoba. Među 8 privedenih osoba bio je i jedan 18-godišnjak, kojeg su svedoci videli kako napada dva novinara, zbog čega je optužen za nasilničko ponašanje, u skladu sa članom 362. stav 1. KZ FBiH, u vezi sa sprečavanjem službenog lica u vršenju službene radnje (član 358. KZ FBiH). Optuženi je osuđen na jednu godinu zatvora, uslovno dve godine, na osnovu sklopljenog sporazuma o priznanju krivice. Za nasilničko ponašanje optužen je i oglašen krivim drugi 19-godišnjak, kom je izrečena uslovna osuda s utvrđenom kaznom zatvora od 5 meseci, sa rokom proveravanja od 2 godine. Predrasuda kao motiv nije uvrštena ni u jednom od ovih slučajeva u optužnicama (Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini [OSCE BiH], 2012, s. 37).

Kao drugi primer neadekvatnog procesuiranja zločina iz mržnje, može poslužiti slučaj napada u kafiću u kome se okupljaju LGBT osobe. Naime, napad je izvršen na radnika kafića, od strane grupe mladića s navučenim kapuljačama, radi težeg prepoznavanja. Napadači su žrtvu najpre ispitivali o njegovoj seksualnoj orijentaciji, a zatim telesno povredili zbog čega je bio zbrinut u medicinskoj ustanovi. Iako je slučaj prijavljen policiji, istraga je bila neuspešna jer nije dala očekivane rezultate (Vasić, 2013, s. 15).

Treći slučaj vezan je za napad na petnaestogodišnjeg dečaka hrvatske nacionalnosti 2009. godine, kojeg je pretukla grupa maloletnika, Bošnjaka, dok se na svom biciklu vraćao sa igrališta u jednom selu u FBiH. Žrtva napada je najpre izjavila da su fizičkom napadu prethodile verbalne uvrede, odnosno psovke na etničkoj osnovi. Izvršiocima su se teretili za nanošenje teške

telesne povrede, bez spominjanja predrasude kao motiva. Osim toga, tužilac je izneo činjenični opis krivičnog dela koji se odnosi isključivo na način na koji je povreda nanesena, odnosno da se dogodila nakon verbalnog sukoba i koškanja s oštećenom stranom. (OSCE BiH, 2012, s. 28). Međutim, Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine u članu 45. propisuje da je osnovno pravo i osnovna dužnost tužioca otkrivanje i gonjenje učinilaca krivičnih dela. To znači da je tužilac dužan i da ima pravo da preduzme određene potrebne mere odmah po saznanju da postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo, a sve u cilju njegovog otkrivanja i sprovođenja istrage, pronalaženja osumnjičenog, rukovođenja i nadzora nad istragom, kao i radi upravljanja aktivnostima ovlaštenih službenih lica vezanih za pronalaženje osumnjičenog i prikupljanje izjava i dokaza (Zakon o krivičnom postupku FBiH, 12/10).

Osim toga, iako se presuda može odnositi samo na predmet optužbe sadržane u potvrđenoj, odnosno na glavnom pretresu izmenjenoj optužnici, ZKP FBiH u članu 295. propisuje da sud nije vezan za predlog tužioca u pogledu pravne ocene dela, i da može predrasudu uzeti u obzir kao motiv u datom predmetu, što može rezultirati povećanjem kazne.

Poteškoće u prikupljanju preciznih podataka o zločinima iz mržnje predstavljaju opšti metodološki problem naveden u brojnim izveštajima iz istraživanja zločina iz mržnje (Nolan i Akiyama, 1999; Cronin, McDevitt, Farrell, Nolan, 2007). Naime, slabi organizacioni kapaciteti nadležnih institucija, nedostatak iskustva u prepoznavanju motiva mržnje ili predrasude, često dvosmislena priroda zakonskih određenja, nepostojanje jedinstvene metodologije statističkog praćenja podataka krivičnih dela motivisanih mržnjom, problemi su koji otežavaju dokumentovanje zločina mržnje. Zatim, neadekvatan pristup ovoj problematici od strane policije, tužilaštava i sudova, koji u svom radu ne pokazuju dovoljno razumevanja i volje za sprovođenje istraga o postojanju motiva mržnje u izvršenju krivičnog dela. Policija u preliminarnoj istrazi ne uzima u obzir indikatore koji ukazuju da je krivično delo motivisano nacionalnom, etničkom ili verskom mržnjom, i na taj način je zanemaruje kao motiv. Neretko se ta krivična dela kvalifikuju kao oštećenje imovine, telesne povrede, izazivanje opšte opasnosti ili kao druga krivična dela i prekršaji. Rezultati istraživanja sprovedenih u prvim godinama nakon završetka rata (1992.–1995.), ukazuju da je učestalo nasilje iz nacionalnih i verskih motiva u Bosni i Hercegovini. Naime, zločini su prvenstveno bili usmereni na povratnike – pripadnike

konstitutivnih naroda (Bošnjaci, Srbi, Hrvati), i u manjoj meri na pripadnike manjinskih etničkih grupa i manjinskih verskih zajednica (Lalić, 2013, Lalić 2014).

Tokom perioda intenzivnijeg povratka izbeglih i raseljenih lica, zatim uoči i za vreme verskih praznika, ceremonija i komemoracija, za vreme sportskih događaja i u vreme kada su prisutni ljudi iz dijaspore, zločini iz mržnje postaju učestaliji. Ubistva, eksplozije, paljevine, oštećenja verskih objekata i nadgrobnih spomenika, su najčešća krivična dela koja su se izvršavala prema raseljenim i izbeglim licima, u prvim godinama nakon završetka rata. Prouzrokvanje materijalne štete na verskim objektima (džamijama i crkvama), skrnavljenje nadgrobnih spomenika, zatim tuče, verbalne uvrede i ispisivanje uvredljivih grafita, karakteristični su za novije vreme, s tim što se to i dalje dešava za vreme verskih praznika, komemoracija, tokom održavanja i nakon fudbalskih utakmica, kao i za vreme određenih događaja od značaja za politički život zajednice, poput izbora ili porasta političkih napetosti s nacionalističkim konotacijama. Ne postoji nikakva razlika u pogledu toga ko su izvršioc i žrtve zločina iz mržnje, jer oni dolaze iz sva tri konstitutivna naroda (Bošnjaci, Srbi i Hrvati), a dešavaju se na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine. Međutim, na meti napada su i lica i imovina manjinskih etničkih grupa poput Roma, Jevreja, Albanaca, kao i napadi na imovinu manjinskih verskih zajednica poput Jehovinih svedoka i Adventističke crkve, kao i fizički napad na pripadnike seksualnih manjina (Lalić, 2013, 2014).

S obzirom da se u posleratnoj Bosni i Hercegovini najčešće izvršavaju sledeća krivična dela:

- ubistva,
- izazivanje opšte opasnosti: eksplozije, upotrebe vatrenog oružja, paljevine,
- nasilničko ponašanje: nasilje u sportu i povodom sporta, nasilje za vreme verskih praznika, tuče,
- oštećenje imovine: oštećenje verskih objekata, oštećenje nadgrobnih spomenika, oštećenje privatne imovine,
- uvrede i pretnje,
- silovanja, kao i

- slučajevi pomešanih motiva i pogrešne percepcije, neophodno je ukazati na njihove osnovne karakteristike.

Međutim, ukoliko uzmemo u obzir da postoji neujednačena praksa pravosudnih organa, ograničen pristup podacima, teško je utvrditi koliko je od ukupnog broja izvršenih ubistava u Bosni i Hercegovini u određenom vremenskom periodu, u celini ili delimično, motivisano nacionalnom ili verskom mržnjom. Iako se ubistva u odnosu na druga krivična dela vrlo retko izvršavaju, lišenje života pripadnika druge nacionalne grupe uvek dovodi do uznemiravanja javnosti i međunacionalnih tenzija. Takve slučajeve ostali pripadnici zajednice čiji je član lišen života isključivo vide kao ubistvo izvršeno iz nacionalne ili verske mržnje. Na osnovu rezultata sprovedenih istraživanja može se zaključiti da su se ubistva najčešće dešavala tokom prvih nekoliko godina nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, dok je trajao masovniji povratak stanovništva u predratna mesta prebivališta. Naime, za ubistva koja su u tom vremenskom periodu evidentirana osnovano se može pretpostaviti da su izvršena iz nacionalne ili verske mržnje. Tako su na primer, česta bila ubistva pripadnika srpskog naroda u Drvaru, u kome je pretežno živelo većinsko srpsko stanovništvo), ali koji su u jesen 1995. godine zauzele hrvatske oružane snage. Većina srpskog stanovništva napustila je grad nakon toga, a oni koji su ostali bili su ubijeni. Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma situacija se nije mnogo promenila, jer su se slična ubistva dešavala širom Bosne i Hercegovine, što je ukazivalo na pružanje velikog otpora povratku raseljenih i izbeglih lica, pripadnika sva tri naroda. Neretko se dešavalo da zbog stvaranja psihoze straha nakon izvršenih ubistava u određenoj zajednici, njeni članovi napuštaju to područje i odlazile na bezbednija mesta, najčešće tamo gde su pripadnici njihove nacije u većini. Zločin iz mržnje koji je privukao veliku pažnju u Bosni i Hercegovini je ubistvo tri člana porodice Anđelčić na Badnje večer 24. decembra 2002. godine, u selu Kostajnica kod Konjica. Zločin je izvršen iz nacionalne i verske mržnje, a počinitelj, bošnjačke nacionalnosti, osuđen je na kaznu zatvora od 35 godina zbog ubistva iz verskih i nacionalnih pobuda (Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, 2004). Nakon izvesnog vremena ubistva su se retko dešavala, ali su uvek dovodila do velikih nacionalnih tenzija. Tako je na primer, 2014. godine, za vreme pravoslavnog Uskrsa, pažnja javnosti skrenuta na ubistvo bošnjačkog povratnika u Kozluku, istočna Bosna, od strane Srbina. Naime, nakon svađe oko ratnih dešavanja i odbijanja žrtve da uzme uskršnje jaje od počinioca, izvršeno je ubistvo (Popović, 2014).

Kada je u pitanju krivično delo izazivanje opšte opasnosti, u vreme masovnijeg povratka stanovništva, često su se postavljale i bacale eksplozivne naprave na imovinu povratnika (Izveštaji Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini [HCHR–BiH] (2002.) Na žalost, neke od njih su prouzrokovale smrtne posledice. Pored imovine povratnika, meta napada su bili i verski objekti, ali znatno ređe. S obzirom da je u pitanju vrlo ekstreman vid zastrašivanja svaka eksplozija ili pucanj uneo je nemir među pripadnike manjinskih zajednica. Velika količina naoružanja i ratne opreme u rukama civilnog stanovništva nakon završetka rata zloupotrebljena je radi pružanja otpora povratku stanovništva u njihova predratna mesta prebivališta. Da su eksplozije postale uobičajena pojava u to vreme može se zaključiti na osnovu ličnog iskustva meštana, koji su se kao pripadnici različitih nacionalnih grupa, neretko vredali na nacionalnoj osnovi, ali da nije bilo nekakvih ozbiljnijih međunacionalnih problema. Do stvaranja osećaja nesigurnosti kod povratnika i njihovog zastrašivanja dolazi napadima na njihove verske objekte. Najteži incidenti tog tipa desili su se u Ključu kod Gacka, gde je srušena obnovljena džamija, zatim je eksplozivna naprava u dva navrata podmetnuta i u obnovljenoj džamiji u zaseoku Mujkanovići u Kozaruši kod Prijedora, ali je i na zgradu Medžlisa, gde stanuje imam i njegova supruga, uoči jednog od najvećih muslimanskih praznika, ramazanskog Bajrama, podmetnuta eksplozivna naprava. Eksplozija je nanela materijalnu štetu na objektu (HCHR–BiH, 2002).

Međutim, to ne znači da u blizini pravoslavnih verskih objekata nisu registrovani slični incidenti. Kulturno-istorijski spomenici takođe su bili na meti napada s ciljem da se unište sećanja na događaje koji su duboko urezani u kolektivno pamćenje lokalnog stanovništva. Naime, za pripadnike određene zajednice spomenik je simbol otpora, ponosa i sećanja na žrtve, zbog čega ima duboko društveno i psihološko značenje za njih. Iz tog razloga, povredu kolektivnog pamćenja, povredu onog što je bitno i vredno za tu zajednicu prouzrokuje svaka povreda tih značenja. Džamije, crkve, privatna imovina nisu isključive mete napada, jer su se dešavale eksplozije i na objektima od značaja za društveni i politički život zajednice, odnosno ostataka zajednice koja pokušava da stvori uslove za novi život. Korišćenje eksplozivnih naprava s ciljem da se zastraši stanovništvo na određenom prostoru sada se ređe koriste a u odnosu na prve godine nakon završetka rata.

U cilju zastrašivanja povratnika u posleratno vreme često se upotrebljavalo vatreno oružje, na taj način što se noću organizovao lov s automatskim oružjem u blizini povratničkih naselja. Naime,

prema rečima jednog od meštana Bratunca, nakon što je prvi napravio kuću na teritoriji te mesne zajednice, imao je problem da prenoći u svojoj kući, jer su pucali iznad kuće, pod izgovorom da idu u lov na srndaća, noću, sa automatskim oružjem!? Međutim, prema njegovim rečima, nije hteo da odustane, iako je bio siguran da se to ne bi dešavalo da je napustio svoje ognjište (Lalić, 2016, s. 190).

Osim toga, prema izveštajima OEBS-a do upotrebe vatrenog oružja dolazilo je i u blizini verskih objekata, koji iako se nisu dešavali često, uznemirili bi javnost. Na meti napada bili su pojedini verski pravoslavni objekti na području Sarajeva. U Banja Luci je pažnju javnosti posebno privukao incident u kome je upotrebljeno vatreno oružje u blizini džamije u naselju Vrbanja. Naime, kod lokalnog bošnjačkog stanovništva taj događaj je izazvao revolt i pokazao u kojoj meri takvi incidenti predstavljaju potencijalnu opasnost za mir, stabilnost i suživot u nacionalno i verski heterogenim područjima. S obzirom da su se ti incidenti ponavljali, a da organi unutrašnjih poslova nisu adekvatno reagovali, iako su postojale indicije ko je mogao biti učinilac (zapisane tablice automobila iz kojeg je pucano na džamiju), došlo je do nereda na ulicama, koji su samo pokazali da je nacionalna netrpeljivost i dalje prisutna. (OSCE–BiH, 2009)

Za period povratka stanovništva vezuju se i paljevine imovine, koje su u početku bile česte, da bi se vremenom njihov broj znatno smanjio. Naime, da bi se sprečio povratak raseljenih lica, njihove kuće su paljene, što je bilo uobičajeno u vreme masovnijeg povratka stanovništva, dok su takvi slučajevi retki u poslednje vreme. Do velikih tenzija koje su bile pokretači incidenata i nasilja, dolazilo je u situacijama kada se imovina koja je napuštena tokom ratnih dešavanja trebala vratiti vlasnicima. Privremeni korisnici jednostavno su odbijali da se vrate u predratno mesto prebivališta iz bezbednosnih razloga iako im imovina nije bila uništena. Osim toga, neretko se dešavalo da neposredno pre, za vreme i nakon javnih skupova, verskih praznika i ceremonija, dođe do nasilja na javnim mestima, u kojima su akteri pripadnici različitih nacionalnih grupa. Međutim, svakako ne treba zanemariti ni slučajeve u kojima je dolazilo do incidenata i uništavanja imovine zbog nerešenih imovinsko-pravnih odnosa, koji su neretko bili i uzrok provokacija, jer su okolnosti i način izvršenja često ukazivali da nacionalnu mržnju i netrpeljivost, što je pokazatelj prisustva mešovitenih motiva. Na sportskim utakmicama ili drugim javnim skupovima povremeno dolazi do nasilničkog ponašanja u vidu fizičkih obračuna i izazivanju nereda većeg obima na nacionalnoj ili verskoj osnovi. Nasilničko ponašanje

motivisano nacionalnom, etničkom ili verskom mržnjom zabeleženo je i van objekata i prostora gde se okuplja veći broj građana. S obzirom da su u pitanju izolovani slučajevi najčešće se ne dovode u vezu sa pojedinim događajima koji mogu biti tzv. okidači za izbijanje nasilja. Međutim, prema pripadnicima manjinskih etničkih i verskih zajednica (najčešće prema Romima i pripadnicima određenih verskih pokreta), zabeleženi su nasilni akti koji su u pojedinim slučajevima rezultirali smrtnim posledicama. U sredinama sa mešovitom nacionalnom strukturom slučajevi vršnjačkog nasilja među maloletnicima nisu bili retki.

Nasilje motivisano nacionalnom mržnjom najčešće se ispoljavalo na sportskim manifestacijama, na kojima su se pripadnici različitih nacionalnih grupa fizički sukobljavali, uglavnom nakon konzumiranja alkohola, koji je u većini slučajeva imao presudnu ulogu. To se dešavalo ne samo na teritoriji Bosne i Hercegovine, već i van njenih granica, kada ne nastupaju niti njeni timovi niti reprezentacija Bosne i Hercegovine, ali je reč o timovima ili nacionalnim reprezentacijama sa kojima se nacionalne grupe iz Bosne i Hercegovine kulturno identifikuju. Tako se na primer, utakmica sa Evropskog prvenstva u fudbalu između Hrvatske i Turske, koja se održala u Beču, Austrija, 20. do 6. 2008. godine, pokazala kao pretnja za međunacionalne odnose., jer je došlo do nereda i sukoba u Bosni i Hercegovini u sredinama gde žive Bošnjaci i Hrvati. Prema svedočenju jednog meštana Bugojna, za podgrejavanje međusobne netrpeljivosti dovoljna je neka nebitna stvar, na primer , utakmica između Hrvatske i Turske. Naime, kada je Hrvatska igrala protiv Turske, pola Bugojna je u turskim dresovima i zastavama, a pola u hrvatskim, a tuče su tada neminovne (Lalić, 2016, s. 192).

U odnosu na ostale incidente, nasilje većeg obima za vreme verskih ceremonija retko se dešavalo, i uglavnom je bilo prisutno u prvim godinama nakon rata. Događaj koji je privukao veliku pažnju javnosti bio je pokušaj postavljanja kamena temeljca Ferhat-pašine džamije u Banja Luci 7. maja 2001. godine. Naime, veliki broj demonstranata okupio se tom prilikom, prisutni vernici su kamenovani, došlo je do nereda. Iako su ceremoniji prisustvovali i predstavnici diplomatskog kora i međunarodnih organizacija, ne samo da je pričinjena velika materijalna šteta na vozilima kojima su se dovezeni vernici i gosti, već je teško povređeno nekoliko Bošnjaka, a od posledica ranjavanja jedno lice je kasnije podleglo povredama. Kao ekstremni primer verske netolerancije ovaj slučaj dobio je veliku pažnju javnosti. U nacionalno mešovitim sredinama nisu bile retke ni tuče čiji su povod najčešće bile uvrede na nacionalnoj

osnovi, s tim što su se neke od njih dešavale i bez toga. Među maloletnicima takođe su bili česti fizički obračuni, koje čak dogovore na nekoj lokaciji preko Fejsbuka ili drugih društvenih mreža. U vreme masovnijeg povratka izbeglog i raseljenog stanovništva, neretko se dešava da se nacionalna i verska mržnja ispoljavaju ispisivanjem grafita, ne samo po stambenim objektima već i po verskim, što se uglavnom dešavalo za vreme verskih praznika ili u vreme održavanja sportskih manifestacija. To se uglavnom dešavalo u urbanim sredinama, na školama i drugim javnim ustanovama i mestima. Zajednice kojima su upućene simboličke poruke mržnje u vidu grafita, tumače kao uvredljive, zastrašujuće i u pojedinim slučajevima kao direktnu i stvarnu pretnju. Tako je na primer, u Banja Luci, gde je tokom rata srušena većina islamskih objekata, nasilje prema povratnicima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti bilo izraženo sve dok ti verski objekti nisu obnovljeni, nakon čega su oni bili meta napada. Međutim, s obzirom da se takvi slučajevi uglavnom kvalifikuju kao oštećenje tuđe stvari ili se samo registruju kao bezbednosni događaji, nema precizne evidencije o napadima na verske objekte, što onemogućava uvid u stvarne razmere ispoljavanja ovakvog vida verske netrpeljivosti. Naime, kada na verskom objektu neko razbije prozor ili ga ošteti, policija podnosi prijavu za oštećenje tuđe stvari. Prilikom evidentiranja tih dela motiv mržnje se ne navodi, a delo se svrstava u imovinske delikte, što ukazuje na nemogućnost utvrđivanja koliko je stvarno izvršenih zločina iz mržnje u praksi. Ono što posebno dovodi do velike uznemirenosti pripadnika zajednice jeste uništavanje i oštećivanje nadgrobnih spomenika, što oni to uglavnom doživljavaju kao manifestaciju ekstremizma i mržnje, iako kod učinioca može biti prisutan motiv koristoljublja. Naime, tim činom izaziva se jaka emocionalna reakcija, tako da se uvek latentno pretpostavlja da je motiv mržnja, pa i u slučajevima gde je očigledno da je reč o koristoljublju. Takvi događaji često su povod za manipulaciju činjenicama, pre svega od strane medija, koji ih javnosti prikazuju kao napad na jedan od konstitutivnih naroda i zagovaraju tezu o njegovoj ugroženosti (Lalić, 2016, s. 195).

Jedan od najređih pojava oblika zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini je krivično delo silovanja motivisano nacionalnom ili verskom mržnjom. Na osnovu izveštaja Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, jedan od takav slučaj desio se u Brčkom u julu 2008. godine. Naime, ženi srpske nacionalnosti je uz pretnju vatrenim oružjem oteta torbica, a zatim je silovana od strane muškarca bošnjačke nacionalnosti u prisustvu žene koja je davala podršku izvršiocu dok je vređao žrtvu na nacionalnoj osnovi. Drugi slučaj silovanja motivisanog nacionalnom

netrpeljivošću desio se u Modriči, 11.1.2013. godine. Nakon provalne krađe izvršilac srpske nacionalnosti silovao je 70-godišnju staricu, u mestu Pećnik, opština Vukosavlje. Žrtva je bila ženska osoba hrvatske nacionalnosti, a motiv ovog krivičnog dela je nacionalna netrpeljivost prema žrtvi. Izvršioca je na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od sedam godina i šest meseci osudio Okružni sud u Doboju. (OSCE–BiH, 2009a)

Zbog kompleksnih društvenih odnosa u Bosni Hercegovini i specifičnosti života u višenacionalnim zajednicama pre rata, neretko se dešava da se svaki incident posmatra površinski, i da se njihovim uzrokom smatra nacionalna ili verska netrpeljivost odnosno mržnja. Međutim, u njihovoj pozadini mogu biti prisutni i drugi motivi, naročito tamo gde nisu rešeni imovinsko-pravni odnosi, a strane u sporu su različite nacionalnosti. Naime, i u slučajevima kada je evidentno da su krivična dela ili incidenti izvršeni prema pripadnicima manjinskih zajednica ili njihovoj imovini motivisani drugim motivima, a ne nacionalnom ili verskom mržnjom, mogu se uočiti pogrešne percepcije i izražen subjektivni osećaj ugroženosti manjinskih grupa. S obzirom da je subjektivni osećaj ugroženosti zbog njihove nacionalne i verske pripadnosti izuzetno jak, takve događaje često smatraju pritiscima da se isele. Česta pojava bile su komšijske svađe, uvrede, pretnje i razbijanje prozorskih stakala na kućama, a neretko se dešavalo da se tokom ratnih sukoba zauzme zemlja svojih dojučerašnjih komšija, kuće, izgrade stambeni objekti, a da se nakon povratka stvarnih vlasnika suoče sa problemima imovinsko-pravne prirode. U tom slučaju, uzrok su nerešeni imovinski odnosi, a ne nacionalna ili verska netrpeljivost i mržnja. Osim toga, dešavalo se da stanovništvo kompletnih sela, naselja i mesta kolektivno bude preseljavano u druga područja tokom ratnih dešavanja i nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Tako se srpsko stanovništvo kolektivno preseljavalo iz krajeva koji su po mirovnom sporazumu pripali Federaciji Bosne i Hercegovine u delove Republike Srpske, i to uglavnom u napuštenu bošnjačku imovinu, u kojima su čak sagradili svoje verske objekte. To je dovodilo do sporova oko vlasništva zemlje, jer su po povratku izbegla i raseljena lica, nakon završetka rata, postavljala imovinske zahteve sa ciljem da povrate svoju imovinu, što je dovelo do problema, tenzija i incidenata. Tako je na primer, u Konjević Polju izgrađena pravoslavna crkva na privatnom posedu Bošnjakinje Fate Orlović, zbog čega su u više navrata zabeleženi verski incidenti. Primeri pomešanih motiva su i pojedini slučajevi paljenja imovine koja se nalazi na atraktivnoj lokaciji za građenje stambenih i poslovnih objekata, a zemljište je u vlasništvu manjina. Pripadnici određene zajednice koji su na taj način oštećeni veruju da je

razlog nacionalna i verska mržnja i da su napadači sigurno pripadnici druge nacionalnosti ili veroispovesti. Da su međunacionalni i verski odnosi osetljivo pitanje u Bosni i Hercegovini ukazuju intenzivne emocionalne reakcije koje se na taj način izazivaju, što uostalom i otežava mogućnost objektivnog sagledavanja činjenica koje isključuju elemente nacionalne ili verske mržnje. To na kraju dovodi do remećenja međunacionalnih i verskih odnosa, a situaciju dodatno pogoršava izveštavanje javnosti o određenim događajima bez utvrđivanja činjeničnog stanja. Naime, percepcija nacionalne ili verske ugroženosti stvara se neobjektivnim informisanjem od strane pristrasnih medija, koje pored širenja glasina itekako doprinosi uznemiravanju manjinskih zajednica. Na osnovu toga se može zaključiti da u odnosu na posledice ostalih krivičnih dela, zločini iz mržnje ne samo da na žrtvu veoma psihički negativno utiču, već i unose strah u zajednicu, stvaraju društvene podele i vode eskalaciji nasilja (OSCE – ODIHR, 2009).

Ukoliko uzmemo u obzir specifičnosti Bosne i Hercegovine, sasvim je za očekivati društvene posledice, u vidu produbljanja postojećih grupnih podela, a što neminovno vodi narušavanju međunacionalnih odnosa. Osim toga, proces kontinuiranih demografskih promena karakterističan je za Bosnu i Hercegovinu, jer postepeno dolazi do iseljavanja pripadnika manjinskih naroda s određenih područja, što vodi većoj nacionalnoj homogenizaciji. U tako bezbednosno nestabilnom okruženju, zločini iz mržnje predstavljaju pretnju miru i stabilnosti, jer uvek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja, nakon kojeg žrtve dugo vremena osećaju nepoverenje i određenu dozu straha. Naime, samo zbog toga što pripadaju određenoj nacionalnoj ili verskoj grupi, te napade oni vide kao direktnu i ozbiljnu pretnju njihovoj ličnoj bezbednosti. Međutim, zbog ranijih negativnih iskustava tokom rata, dešavalo se da se žrtve naviknu na viktimizaciju, da prihvate devijantno ponašanje kao normalno, i da se zbog učestalosti tih dešavanja i nepostojanja odgovornosti, stvori utisak da je reč o nečem uobičajenom što se u postojećim okolnostima ne može promeniti, već samo prihvatiti. U takvim situacijama je dolazilo do stvaranja veće socijalne distance između različitih nacionalnih i verskih grupa, odnosno do veće grupne kohezije zajednice čiji je član napadnut i do povećanja nepoverenja prema drugoj nacionalnoj i verskoj grupi. Zbog neadekvatnog informisanja, širenja glasina i medijskog predimenzioniranja pojedinih događaja, oni koji su od mesta događaja prostorno udaljeni osećaju veći strah u odnosu na one koji tu stalno žive, jer se pretpostavlja da se pripadnici manjinskih naroda koji tu stalno žive privikavaju na takve situacije. Zbog kontinuiranog zastrašivanja došlo je do iseljavanja manjinskog stanovništva iz pojedinih sredina, a preostali deo stanovništva se zbog

svakog akta nasilja koji je motivisan nacionalnom ili verskom mržnjom preispitivao da li da i dalje nastavi živeti u takvoj sredini. Međutim, rezultati istraživanja sprovedenog na teritoriji Bosne i Hercegovine ukazuju da postoji i specifičan latentan konflikt između pripadnika iste nacionalne ili verske grupe, a ne samo međugrupna netrpeljivost. Naime, međunacionalne odnose ne posmatraju na isti način pripadnici određene grupe koji stalno žive na određenom području i oni koji tu dolaze povremeno, zbog čega među njima može doći do sukoba. Na primer, takva je situacija sa stanovništvom bošnjačke nacionalnosti, odnosno onih koji su se vratili svojim kućama i onih koji su ostali u dijaspori, i koji dolaze u zavičaj najčešće tokom letnjih godišnjih odmora. Iako je u interesu svima da mirno žive sa svojim komšijama, oni svojim dolaskom i ponašanjem, različitim stavovima, remete odnose, nastaju tenzije, svađe i uvrede, a oni koji ostaju prinuđeni su da daju objašnjenja kako bi nastavili koliko je to moguće normalan suživot sa ljudima druge nacije i vere. Koliko su složeni odnosi ljudi različitih kultura koje žive na istoj teritoriji, koji su njihovi interesi, potrebe i vrednosti na osnovu kojih grade pozitivno mišljenje i stavove jedni o drugima, ne razumeju oni koji ne žive u lokalnoj zajednici (Lalić, 2016, s. 202).

4.3. ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU CRNE GORE

Nakon Drugog svetskog rata međunarodna zajednica pokazuje poseban interes za sprečavanje svih oblika diskriminacije. U tom cilju donete su brojne konvencije i drugi međunarodni dokumenti kojima se obavezuju države da pravno urede problematiku sprečavanja diskriminacije. Ujedinjene nacije i Savet Evrope, čija je članica Crna Gora, pokazuju posebne aktivnosti u tom smislu, s tim što problematici zaštite ljudskih prava značajnu pažnju posvećuje i Evropska unija. Na poštovanje principa zabrane diskriminacije za sve građane, u okviru svoje nadležnosti, Crna Gora se obavezala ratifikovanjem najvažnijih međunarodnih ugovora iz oblasti ljudskih prava, kao što su: Pakt o građanskim i političkim pravima, Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Konvencija o pravima deteta, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i

dr. Osim toga, usvojen je Ustav Crne Gore, Zakon o zabrani diskriminacije, kao i mnogi drugi zakoni, koji sadrže antidiskriminacione odredbe, o kojima će u daljem tekstu biti reči.

Ustav Crne Gore u članu 6. garantuje i štiti prava i slobode, a zabrana izazivanja ili podsticanja mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu, predviđena je u članu 7. Neposrednu ili posrednu diskriminaciju po bilo kom osnovu zabranjuje Ustav Crne Gore odredbom člana 8. Osim toga, istim članom je propisano da se neće smatrati diskriminacijom propisi i uvođenje posebnih mera radi postizanja ukupne ravnopravnosti i zaštite lica, koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju, a koje se mogu primenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete. Ukoliko međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila drugačije uređuju odnose u Crnoj Gori u odnosu na unutrašnje zakonodavstvo, odredbom člana 9 Ustav Crne Gore daje im se primat nad domaćim zakonodavstvom i omogućava neposredna primena.

Uživanje ljudskih prava i sloboda garantuje se odredbama koje čine više od polovine ustavnog teksta. Tako se svim građanima se garantuje jednakost pred zakonom, odredbom člana 17 stav 2 Ustava Crne Gore, bez obzira na kakvu posebnost ili lično svojstvo. Međutim, postoji mogućnost privremenog ograničenja prava i slobode, što je predviđeno članom 25 Ustava Crne Gore, ali se istovremeno zabranjuje se i njihovo diskriminatorno ograničavanje na osnovu ličnih svojstava lica ili grupa. Osim toga, istim članom se propisuje nemogućnost ograničenja ustavne zabrane izazivanja i podsticanja mržnje i netrpeljivosti, kao i zabrana diskriminatornog postupanja. Radi obezbeđivanja efikasne primene ustavnih garancija jednakosti određuju se granice uživanja pojedinih zagwarantovanih prava i sloboda. Naime, da bi se sprečilo podstrekavanje na akte nasilja ili vršenje krivičnih dela, tj. propagiranje rasne, nacionalne i verske mržnje i diskriminacije, Ustav CG u članu 50 predviđa mogućnost zabrane distribucija informacije, ukoliko je to neophodno.

Kada je u pitanju Zakon o zabrani diskriminacije, ("Službeni list CG", broj 46/10), na jedan sistematičan način je uređena oblast zabrane, zaštite od diskriminacije kao i promocije jednakosti u Crnoj Gori. Upravo je ovim zakonom razrađena ne samo zabrana diskriminacije, već i konkretizovana zaštita i uređeni mehanizmi zaštite od diskriminacije i promocije jednakosti. Osim neposredne i posredne diskriminacije, Zakon o zabrani diskriminacije predviđa i posebne oblike diskriminacije, koje ne definišu drugi zakoni koji se takođe odnose na zabranu diskriminacije (na primer, Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Zakon o manjinskim pravima i

slobodama, Zakon o medijima, Zakon o elektronskim medijima i dr.). Sva fizička i pravna lica na koja se primenjuju propisi Crne Gore imaju pravo na zaštitu od diskriminacije, ako su diskriminisana po osnovu: rase, boje kože, nacionalne pripadnosti, društvenog ili etničkog porekla, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jezika, vere ili uverenja, političkog ili drugog mišljenja, pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije, zdravstvenog stanja, invaliditeta, starosne dobi, imovnog stanja, bračnog ili porodičnog stanja, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima. Ukoliko u nekom slučaju dođe do diskriminacije po bilo kom osnovu, lica koja prijavljuju diskriminaciju ne smeju snositi nikakve štetne posledice zbog prijavljivanja diskriminacije, ali ni zbog davanja iskaza pred nadležnim organom, ili nuđenja dokaza u postupku u kojem se ispituje slučaj diskriminacije. U cilju stvaranja uslova za ostvarivanje nacionalne, rodne i ukupne ravnopravnosti i zaštite lica koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju, državni organi, organi državne uprave, organi jedinica lokalne samouprave, javna preduzeća i druga pravna lica koja vrše javna ovlašćenja, kao i druga pravna i fizička lica, mogu uvoditi propise i posebne mere. One će se primenjivati srazmerno potrebama i mogućnostima i trajati dok se ne ostvare određeni ciljevi.

Međutim, krivična dela čiji je motiv mržnja zbog pripadnosti: polu, rasi, boje kože, nacionalnom, ili socijalnom poreklu, religijskom ili drugom uverenju rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, političkom ili drugom uverenju, starosnoj dobi, zdravstvenom stanju, invaliditetu, pripadnosti grupi, ili drugom ličnom svojstvu, predstavljaju posebnu društvenu opasnost. Iz tog razloga, u svim slučajevima tzv. zločina iz mržnje, zaštita od diskriminacije zahteva efikasnu krivično-pravnu reakciju. S obzirom da zločin, čija je pobuda mržnja, kao kvalifikatorna okolnost, Krivični zakonik vezuje za krivično delo povrede ravnopravnosti iz člana 159. KZ, i da ta kvalifikacija nema opšti karakter, Vlada Crne Gore pristupila je izmenama i dopunama ovog zakona sa ciljem da se krivična odgovornost proširi na način što će se kao otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne ceniti okolnost ukoliko je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Na taj način osiguraće se efikasna, brza i nepristrasna istraga, a žrtve i svedoci zločina koji su motivisani mržnjom prema LGBT osobama ohrabriće se da prijave takve slučajeve i pružice im se neophodna pomoć i podrška. Neophodna je potpuna implementacija zakonskih rešenja na svim nivoima, posebna obuka i edukacija u cilju pravovremenog prepoznavanja incidenata i zločina iz mržnje. Osim

toga, dopunjen je član 443 Krivičnog zakonika koji se odnosi na rasnu mržnju ili rasnu diskriminaciju, tako što je zabranjeno propagiranje rasne mržnje ili netrpeljivosti odnosno podsticanje na rasnu i drugu diskriminaciju po osnovu pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva a sve u cilju obezbeđenja strožijeg kažnjavanja izvršilaca krivičnih dela motivisanih rasizmom ili drugom diskriminatornom pobudom.

Takođe, predložene su i izmene Krivičnog zakonika u opštem i posebnom delu, radi unapređenja krivičnopravne zaštite i jačanja sistema represije zbog mogućeg izvršenja krivičnih dela po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta žrtve. Naime, praćenje međunarodnih standarda u ovoj oblasti, pre svega Preporuke Saveta Evrope (2010) 5 o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta i Preporuke Saveta Evrope 97 (20) o govoru mržnje, kao i praćenja prakse Evropskog suda za ljudska prava, ustanovila se potreba za tim izmenama. Pri tom je posebno je razmatrana i presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Vejdeland i drugi protiv Švedske kojim je sud utvrdio da govor mržnje prema homoseksualnim osobama nije zaštićen pravom na slobodu izražavanja. 16 nevladinih organizacija pokrenula je inicijativu za izmenu i dopunu Krivičnog zakonika sa aspekta krivičnopravne zaštite i strožije kažnjavanje za zločine iz mržnje, koja je dostavljena Ministarstvu pravde, a što je radna grupa koja je radila na predmetnim izmenama takođe razmatrala. Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika 2010. i 2011. godine crnogorsko materijalno krivično zakonodavstvo u najvećoj meri je usaglašeno sa evropskim i međunarodnim standardima. Međutim, to nije bilo dovoljno, jer je bilo neophodno dalje osavremenjivanje opšteg i posebnog dela Krivičnog zakonika na osnovu dobre prakse drugih evropskih krivičnopravnih sistema, usklađivanje sa drugim propisima, otklanjanje pojedinih zakonskih neusklađenosti i dalje unapređenje određenih postojećih rešenja, usaglašavanje sa pravnom tekovinom Evropske unije, konvencijama Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija, pravnim standardima Evropskog suda za ljudska prava i drugim međunarodnim dokumentima. Iz tog razloga je Vlada Crne Gore na sednici od 18. aprila 2013. godine usvojila predlog zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, koje je Skupština Crne Gore usvojila na sednici od 30. jula 2013. godine.

Upravo tim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika uveden je institut zločina iz mržnje, koji će postojati ako je krivično delo učinjeno iz mržnje zbog pripadnosti rasi, veroispovesti,

nacionalne ili etničke pripadnosti, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica. Ukoliko ta okolnost nije propisana kao obeležje osnovnog ili težeg oblika krivičnog dela, sud će je prilikom odmeravanja kazne učiniocu ceniti kao obaveznu otežavajuću okolnost (Krivični zakonik Crne Gore, 58/2015).

Naime, cilj nove odredbe jeste da se obezbedi strožije kažnjavanje, a time i pojačana krivičnopravna zaštita u odnosu na pojedine posebno ranjive društvene grupe, čiji su članovi žrtve različitih krivičnih dela koja se vrše iz mržnje zbog te pripadnosti, što uostalom propisuju i odredbe Konvencije o eliminisanju svih oblika nasilja nad ženama – CEDAW i što je preporuka ODIHR-a. Uzimajući u obzir činjenicu da je sud u obavezi prilikom odmeravanja kazne učiniocu ceniti i pobude iz kojih je delo učinjeno, pa prema tome i mržnju, opšta pravila koja to propisuju ne govore posebno o mržnji kao otežavajućoj okolnosti (i to po navedenim osnovima), niti je propisana kao obavezna otežavajuća okolnost, nova odredba to izričito propisuje. Kada je u pitanju posebni deo Krivičnog zakonika, propisan je određen broj krivičnih dela koja su po svojoj prirodi krivična dela učinjena iz mržnje (Rasna i druga diskriminacija, Povreda ravnopravnosti pri zapošljavanju, Ugrožavanje sigurnosti (čl.168 st. 2 KZ-a), izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje).

Osim toga, usvojene su predložene izmene i dopune određenih krivičnih dela, i to: dopuna krivičnog dela povrede ravnopravnosti proširivanjem na još dva osnova za diskriminaciju i to: po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta (član 159), a u okviru grupe krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina. Iako su se ova dva osnova ranije mogla podvesti pod formulaciju „drugo lično svojstvo“, Vlada se radi izbegavanja različitih tumačenja „drugog ličnog svojstva“ odlučila za preciznije definisanje norme.

U cilju jačanja krivičnopravne zaštite osnovnih prava i sloboda predložena je i dopuna krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti (član 168). Naime, predložena je, i usvojena nova kvalifikatorna okolnost „ako je delo učinjeno iz mržnje“ pored postojeće tri kvalifikatorne okolnosti, a to su da je delo učinjeno prema više lica ili da je izvršenjem ovog krivičnog dela izazvana uznemirenost građana ili teške posledice. Mržnja usmerena prema bilo kom osnovu, propisana je kao obeležje težeg oblika krivičnog dela od strane zakonodavca, a sve u cilju obezbeđenja krivičnopravne zaštite lične sigurnosti građana. Osim toga, uzimajući u obzir Evropsku konvenciju o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na fudbalskim utakmicama,

usvojeno je novo, predloženo krivično delo, i to, nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi ili javnom skupu (član 399a), koje je svrstano u okviru grupe krivičnih dela protiv javnog reda i mira. Iako je niz mera za sprečavanje ove vrste nasilja predviđeno Zakonom o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama iz 2007. godine, imajući u vidu društvene štetnosti kao i prisutnosti ove pojave i pored postojanja tih zakonskih mera, bilo je neophodno obezbediti krivičnopravnu zaštitu, tako da se predvidelo ovo novo krivično delo. Imajući u vidu kompleksnost pojava oblika ispoljavanja ove vrste nasilja i njegovih štetnih posledica, ono se može izvršiti preduzimanjem većeg broja radnji izvršenja.

Treća izmena i dopuna posebnog dela Krivičnog zakonika odnosi se na izmenu i dopunu krivičnog dela rasna i druga diskriminacija (član 443), u okviru grupe krivičnih dela protiv protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Naime, izmenjena je odredba člana 443, preciziran oblik iz stava 3, tako što je nedvosmisleno sankcionisano širenje ideje o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagiranja mržnje ili netrpeljivosti po osnovu rase, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili drugog ličnog svojstva, ili podsticanje na rasnu ili drugu diskriminaciju. Osim toga, u okviru istog krivičnog dela uveden je i teži oblik (stav 4), koji će postojati u slučaju da se delo vrši zloupotrebom položaja ili ako je usled tih dela došlo do nereda ili nasilja.

Međutim, u opštem delu učinjena je najznačajnija dopuna u pogledu sankcionisanja krivičnih dela motivisanih mržnjom, uvođenjem nove odredbe u KZ 2013. godine (uveden je novi član 42a - Izmene i dopune Sl. list 40/2013-59) kojom se izričito propisuje posebna okolnost za odmeravanje kazne za krivično delo učinjeno iz mržnje, odnosno za bilo koje krivično delo propisano KZ-om sada je posebno propisana i definisana mogućnost kvalifikovanja kao krivičnog dela učinjenog iz mržnje. Osim toga, izmenama i dopunama iz 2017. godine, proširena je lista zaštićenih karakteristika, tako što je propisana još jedna nova otežavajuća okolnost, a to je invaliditet. Takođe, propisano je da ako je krivično delo učinjeno prema licu koje pripada posebno ranjivoj kategoriji lica (deca, lica sa invaliditetom, trudna žena, starija lica, izbeglice) sud će tu okolnost uzeti kao otežavajuću. Ovim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, Crna Gora je dobila jedan savremeni i evropski Krivični zakonik koji predstavlja dobru osnovu koncepta zaštite ljudskih prava i sloboda.

Ono što posebno predstavlja problem jeste nedostatak koherentnih podataka o rasističkom i homo/transfobnom nasilju. Naime, nadležni državni organi su obavestili ECRI da je u periodu od 2011 do 2016. godine, od 86 incidenata koji su prijavljeni policiji, a vezani su za zločine iz mržnje, samo 12 bilo vezano za nasilje protiv osoba ili imovine i tu je došlo do krivičnog gonjenja, prije svega po članu 168 (ugrožavanje sigurnosti) i 399 (nasilničko ponašanje) Krivičnog zakonika. Osim toga, ECRI je konstatovao da između podataka koje daju državni organi i podataka nevladinih organizacija postoji nepodudarnost. Naime, samo u periodu od januara 2013. do marta 2014. godine policiji je prijavljeno 218 incidenata govora mržnje i diskriminacije, prema podacima LGBT Foruma Progress (Zeković, 2014, s. 7-8). S obzirom da od usvajanja Zakona o sudovima u martu 2015. godine, kojim je između ostalog jurisdikcija za krivična dela rasne i druge diskriminacije iz člana 443 Krivičnog zakonika prenesena na viši sud, pred kojim je nadležan viši državni tužilac, ECRI nije dobio statističke podatke o broju predmeta, preporučio je da: vlasti uvedu sistem za prikupljanje raščlanjenih podataka da bi se obezbedio koherentan i integrisan pregled predmeta, evidentiranje specifičnog motiva rasističkih i homo/transfobičnih zločina iz mržnje (govor mržnje i nasilje) koji su prijavljeni policiji, kao i da se obezbedi da se prate aktivnosti sistema pravosuđa i da ti podaci budu dostupni javnosti (ECRI, 2017).

Osim toga, Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netrpeljivosti, sa zadovoljstvom je konstatovala da su i dalje retki incidenti rasističkog nasilja na etničkim i verskim osnovama. Primer incidenta sa mogućim rasističkim motivom dogodio se na fudbalskoj utakmici između Ruske Federacije i Crne Gore, u Podgorici, u martu 2015. godine. Naime, navijači Crne Gore pogodili su ruskog golmana bakljom čime mu je nanescena teška telesna povreda, a utakmica je na kraju otkazana jer su navijači ugrozili bezbednost igrača bacanjem predmeta na teren. Prema rečima predstavnika navijača Srbima koji žive u Crnoj Gori draže je da navijaju za ruski tim. Upravo je njihovo ponašanje i bilo uzrok nasilja. Do incidenata je dolazilo i tokom drugih međunarodnih fudbalskih utakmica, naročito u kvalifikacijama za evropski kup 2012. i za svetski kup 2014. godine.

Međutim, zabrinjavajuća je činjenica da su na meti rasističkog nasilja uglavnom Romi. Tako su na primer, četrnaestogodišnjeg Roma brutalno na ulici napala dva muškarca u Podgorici, u maju 2016. godine. S obzirom da je taj događaj snimljen i postavljen na društvene mreže, policija je

uhapsila počiniocice i tužilac je podigao optužnicu zbog zlostavljanja. U ECRI-om izveštaju se konstatuje i da homo/transfobno nasilje i dalje ostaje ozbiljan problem u Crnoj Gori, što je i mišljenje aktivista za LGBT prava i ljudska prava. Mržnja i neprijateljski stav prema LGBT osobama je za očekivati, ukoliko se uzme u obzir činjenica da se homoseksualnost i dalje dominantno doživljava kao nemoralna i neprirodna pojava. LGBT osobe su meta napada upravo zbog dominacija stereotipa i predrasuda protiv njih. To dokazuju rezultati istraživanja javnog menja koje je sprovedeno 2015. godine, prema kojima je 28% LGBT osoba ispitanih u tom istraživanju navelo da su zbog svoje seksualne orijentacije i rodnog identiteta bili izloženi fizičkom nasilju. LGBT osobe su bile izložene i nasilničkim napadima od strane demonstranata na prvoj Paradi ponosa, organizovanoj u Budvi, u julu mesecu 2013. godine. Epilog tog događaja je da su 32 osobe uhapšene nakon sukoba između demonstranata i policije, a povređeno je i nekoliko ljudi. Zbog konstantnih pretnji smrću, tadašnji direktor organizacije LGBT Forum Progress, jedan od vodećih LGBT aktivista u Crnoj Gori, pobjegao je iz zemlje i dobio azil u Kanadi. Na Paradi ponosa u Podgorici u oktobru 2013. godine bila je slična situacija, uhapšeno je 60 osoba. Skupu je prisustvovalo više od 500 demonstranata, uglavnom fudbalskih navijača huligana, koji su bacali kamenice i boce na učesnike parade kojih je bilo tek nekoliko desetina. Zbog njihove sve veće vidljivosti tokom 2014. i 2015. godine učestali su pojedinačni napadi, na šta ukazuju različiti izvori. Nekoliko incidenata koji su doveli do imovinske štete, kao i nekoliko incidenata fizičkih napada i zlostavljanja, prijavljeni su nadležnim organima. Osim toga, centar za okupljanje pripadnika LGBT zajednice u Podgorici napadnut je tokom 2014.godine ukupno 20 puta - bacane su kamenice, razbijani prozori i upotrebljen je suzavac. Iako su nadležni organi preduzeli određene mere u cilju rasvetljavanja rasističkih i homo/transfobnih slučajeva nasilja, ne mogu da se smatraju zadovoljavajućima.

Bez obzira što su 2013.godine izvršene izmene i dopune Krivičnog zakonika, Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netrpeljivosti izražava zabrinutost po pitanju odgovarajuće primene određenih odredbi. Naime, neretko se dešava da se nasilje motivisano mržnjom ne klasifikuje dosledno i da pristrasnost kao motivacija uglavnom nije precizirana. Kao primer navode se nasilni sukobi na paradama u Budvi i Podgorici, koji su i pored postojanja dokaza da je reč o težim oblicima kriminalnog ponašanja, uključujući i zločine iz mržnje, tretirani kao prekršaji po Zakonu o javnom redu i miru. U tim slučajevima uglavnom su se izricale novčane kazne od 100 do 700 eura, a prema podacima koje su dostavile nevladine organizacije, samo jedna krivična

optužnica je podignuta za tešku telesnu povredu tokom parade ponosa u Podgorici. Iako se rasističke i homo/transfobne pobude mogu tretirati kao otežavajuća okolnost u odnosu na svako krivično delo, s ciljem izricanja strožije kazne, nadležni organi su samo jednom primenili član 42a KZ Crne Gore, u 2015. godini. Takva praksa nadležnih organa ostavlja negativan utisak na javnost i stvara kulturu nekažnjivosti u isto vreme. S obzirom na očigledan nedostatak znanja i iskustva kod pravosudnih organa da razumeju i preoznaju dinamiku zločina iz mržnje, Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu obezbeđuje obuke, ali postoji jasna potreba za intenziviranjem takvih programa kako bi se sprečilo da se krivična dela kvalifikuju kao lakša dela. Iz tog razloga ECRI preporučuje da vlasti vrše obuku sudija i tužilaca o primeni člana 42a Krivičnog zakonika o rasističkoj i homo/transfobnoj motivaciji kao otežavajućoj okolnosti, kako bi sproveli delotvorne istrage i krivično gonili sve učinioce zločina iz mržnje. U tom cilju, ECRI upućuje na sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava koji obavezuje države da preduzmu sve razumne korake da utvrde da li su nasilni incidenti bili motivisani različitim predrasudama. Osim toga, preporučuje da se u slučajevima nasilnih incidenta pitanje rasne i/ili homo/transfobne motivacije učini sastavnim delom istraga. To se može učiniti kroz pružanje jasnih uputstava policiji, kao i nastojanjem da bude deo sudskih postupaka od samog početka. U tom cilju je u maju, 2018. godine, Centar za obuku u sudstvu i Državnom tužilaštvu, u saradnji sa Misijom OEBS-a u Crnoj Gori, organizovao seminar na temu "Zločin iz mržnje- obuka za predstavnike pravosuđa". Razlog održavanja seminara bio je da učesnicima obezbedi ekspertizu koja je vezana za koncept zločina iz mržnje, što je uključivalo, između ostalog, definiciju ovog instituta, njegove posebnosti, upoznavanje sa međunarodnim pravnim normama i praksom Evropskog suda za ljudska prava i Komiteta Ujedinjenih nacija, kao i domaćim zakonodavstvom, praksom i tumačenjem u ovom pogledu. (<https://cosdt.me>)

Iako su slučaj napada na romskog dečaka Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Ombudsman javno osudili i snažno podstakli vlasti da obezbede da se izvrši delotvorna istraga i da se počinioci krivično gone na odgovarajući način, postupak je okončan izricanjem kazni počiniocima od šest, odnosno sedam meseci zatvora, ali član 42a nije primenjen. U svom izveštaju ECRI konstatuje da je uspostavljanje konstruktivnog dijaloga između vlasti i LGBT zajednice nakon što je 2013. godine usvojena "Strategija za poboljšanje kvaliteta života LGBT osoba (2013-2018) (LGBT Strategija)", dalo pozitivne rezultate. Naime, formiranje lokalnih kontakt tačaka -policajaca za LGBT osobe - u svim policijskim stanicama obezbedilo je da se

prijavljaju slučajevi protiv LGBT zajednice. Osim toga, i obuka koja se obezbeđuje policajcima o pitanjima vezanim za jednako postupanje i zabranu diskriminacije, a u saradnji sa LGBT nevladinim organizacijama, smatra se veoma pozitivnim koracima u rešavanju problema nedovoljnog prijavljivanja zločina iz mržnje prema određenim društvenim grupama.

4.4. ZLOČIN IZ MRŽNJE U KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU MAKEDONIJE

Za zločine iz mržnje makedonsko društvo predstavlja vrlo plodno tlo. Naime, zločini iz mržnje u jednoj multikulturnoj državi, koja je snažno podeljena i polarizovana po svim osnovima, u kojoj žive građani iz različitih etničkih zajednica, gde je politička pripadnost osnov za podsticanje govora i drugih radnji iz mržnje, gde pripadnici LGBT zajednica još nisu dobrodošli u makedonsko društvo, itakako su prisutni. Iako oficijalno ne postoji odgovarajući sistem za identifikovanje, klasifikovanje i praćenje tih dela, o njihovom prisustvu govore podaci iz godišnjih izveštaja o kriminalu iz mržnje Helsinškog komiteta za ljudska prava u Republici Makedoniji. O tome govore i podaci do kojih se došlo u okviru projekta „Jačanje nacionalnih kapaciteta za hvatanje u koštac sa kriminalom iz mržnje i govorom mržnje“, koji je finansijski podržan od Misije OEBS-a u Skoplju, ali i informacije sa određenih događaja koji se objavljuju u štampanim i elektronskim medijima, a koji su motivisani predrasudama prema žrtvi. Međutim, podaci objavljeni u Godišnjem izvještaju Helsinškog komiteta za 2015. godinu predstavljaju samo pokazatelj postojanja pojave, ali ne i njenog obima, zbog nepostojanja odgovarajućeg nacionalnog sistema za registraciju i za procesuiranje ovih dela, kao i zbog velike tamne brojke. Putem medija, kako štampanih, tako i elektronskih, često se može doći do saznanja da su održani protesti određenih građanskih udruženja koja ispred osnovnog javnog tužilaštva Skoplje izražavaju nezadovoljstvo procesuiranim slučajevima protiv počinitelaca nasilja protiv pripadnika LGBT zajednice, ili o protestima organizovanim povodom međunarodnog dana tolerancije, kada veliki broj građanskih organizacija, deo medija i građana poziva na toleranciju i sprečavanje govora i nasilja zbog mržnje, iz razloga što se povećava broj krivičnih dela iz mržnje, prema svima onima koji su po svojim karakteristikama različiti od većine stanovništva u Makedoniji. Osim toga, nezadovoljstvo često iskazuju učenici i njihove porodice zbog sve učestalijih

incidenata i fizičkih obračuna između učenika različite etničke pripadnosti u tetovskoj gimnaziji. Ovo ukazuje da je nasilje iz mržnje prisutno u makedonskom društvu, i da ne postoji odgovarajuća reakcija nadležnih organa, pre svega, izostaje osuda tog nasilja. Na taj način se javnosti šalje poruka da je nasilje prema pripadnicima LGBT - zajednice nekažnjivo, da se ono toleriše od strane institucija i ne priznaje se njihov status žrtve i, da se rešenje za narušeni suživot i netrpeljivost između mladih iz različitih etničkih zajednica traži u razdvajanju, umesto u pomirenju (Stefanovska, 2016, s. 243-244).

Međutim, Republika Makedonija u Ustavu, u članu 9. sadrži opštu klauzulu o jednakosti koja predviđa da su građani jednaki u pravima i slobodama nezavisno od pola, rase, boje kože, nacionalnog i socijalnog porekla, političkog i verskog uverenja, imovinskog i društvenog položaja. Kada su u pitanju zločini iz mržnje, jednakost znači da svi imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom, na šta ukazuje i Evropski sud za ljudska prava u svojim odlukama. S obzirom da samom ratifikacijom međunarodnih sporazuma oni postaju deo nacionalnog pravnog sistema, zaštita se daje svakom pravu koje je garantovano Ustavom ili ratifikovanim međunarodnim sporazumom, te iz tog razloga član 9. ne postavlja zatvorenu listu zaštićenih kaarakteristika.

Krivični zakonik Republike Makedonije trenutno ne poznaje krivična dela motivisana mržnjom ili pristrasnošću, odnosno ona nisu izdvojena kao kvalifikovani oblici osnovnih dela sa propisanim strožim krivičnim sankcijama, ili sa samim motivom izdvojenim kao otežavajućom ili pooštavajućom okolnosti prilikom odmeravanja sankcije. Zločin iz mržnje u makedonskom krivičnom zakonodavstvu počeo je da se implementira novelom Krivičnog zakonika iz 2009. godine, propisivanjem opšte odredbe za odmeravanje kazne u članu 39. stav (5) kojom se sudovi obavezuju da pri odmeravanju sankcija uzmu u obzir određene motive pristrasnosti i diskriminacije zbog pripadnosti žrtve nekoj društvenoj grupi. Naime, član 39. stav 5. nedvosmisleno predviđa da će sud prilikom odmeravanja kazne posebno imati u vidu da li je krivično delo počinjeno protiv lica ili grupe lica ili imovine, neposredno ili posredno, zbog njihove pripadnosti određenom polu, rasi, boji kože, rodu, pripadnosti marginalizovanoj grupi, etničkoj pripadnosti, jeziku, državljanstvu, socijalnom poreklu, religiji ili verskom uverenju, drugim vrstama uverenja, zbog obrazovanja, političke pripadnosti, ličnog ili društvenog statusa, mentalnog ili telesnog invaliditeta, uzrasta, porodičnog ili bračnog stanja, imovinskog statusa,

zdravstvenog stanja, ili ma koje druge osnove predviđene zakonom ili ratifikovanim međunarodnim sporazumom. Iako ovaj član sadrži 19 osnova koje su taksativno nabrojane, ne ograničava se samo na njih, već ostavlja tzv. „otvorenu listu“ osnova koji mogu da se nađu u drugom domaćem zakonu ili ratifikovanom međunarodnom sporazumu. Kao primer može poslužiti seksualna orijentacija koja, i pored pokušaja da se tretira kao marginalizovana grupa, nije ubrojana u red zakonskih osnova, saglasno Vodiču za osnove diskriminacije, (Kotevska, 2013) ipak predstavlja zaštićenu karakteristiku na osnovu koje je Komisija za zaštitu od diskriminacije, kao domaće telo za jednakost, već postupala (Georgievski, 2016, s. 161).

Termin mržnja u Krivičnom zakoniku Republike Makedonije, direktno se upotrebljava kod krivičnog dela Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti (član 319.) i krivičnog dela Odobravanje ili pravdanje genocida, zločina protiv čovečnosti ili ratnih zločina (član 407-a), a indirektno se javlja kod krivičnog dela Ugrožavanje sigurnosti (član 144. stav (4)) ukazujući na pripadnost žrtve određenoj nacionalnoj, etničkoj ili rasnoj grupi ili verskom opredeljenju. Za učinioce ovih krivičnih dela propisane su teže krivične sankcije, jer su mržnja i predrasuda kao motiv otežavajuće okolnosti koje sud uzima u obzir prilikom odmeravanja kazne učiniocima (Babanoski, Trajanovska, 2016, s. 140).

To znači da se u posebnom delu Krivičnog zakonika, može izdvojiti nekoliko krivičnih dela koja i u samoj biti traže motiv iz pobuda mržnje, niskih pobuda i sl., ili za posledicu imaju širenje verske, rasne ili druge vrste netrpeljivosti. Tako na primer, krivično delo „Ubistvo“ iz člana 123, u stavu (2) tačka 4 predviđa kaznu od najmanje 10 godina zatvora ukoliko neko liši drugog života iz koristoljublja, zbog izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog dela, iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda. Osim toga, povredu ravnopravnosti građana i zabranu oduzimanja ili ograničenja prava utvrđenih Ustavom i ratifikovanim međunarodnim sporazumima, na osnovu razlika u polu, rasi, boji kože, nacionalnom i socijalnom poreklu, političkom i verskom uverenju, imovinskom i društvenom položaju, jeziku ili drugom ličnom svojstvu ili okolnosti, tretira član 137. Kažnjavanje ugrožavanja sigurnosti i pretnje putem informatičkog sistema protiv nekog lica zbog njegove pripadnosti određenoj nacionalnoj, etničkoj ili rasnoj grupi ili zbog verskog opredeljenja, predviđeno je u članu 144. u stavu (4). Karakteristično delo iz posebnog dela Krivičnog zakonika je „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti“ iz člana 319. koji predviđa zatvorsku kaznu od jedne do

pet godina za svakoga ko uz upotrebu prisile, maltretiranja, ugrožavanja sigurnosti, izlaganja nacionalnih, etničkih, verskih simbola ruglu, oštećivanjem tuđih predmeta, skrnavljenjem spomenika, grobova, ili na drugi način izazove ili raspiruje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, razdor ili netrpeljivost. Kada su u pitanju krivična dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, „Genocid“ u članu 403. i članu 407 u drugom stavu koji zabranjuje negiranje, minimiziranje ili odobravanje i pravdanje krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava, a naročito se kao teži oblik dela smatra ako je ono počinjeno sa namerom da podstakne mržnju, diskriminaciju ili nasilje spram nekog lica ili grupe lica zbog njihove nacionalne, etničke ili rasne pripadnosti ili zbog verskog opredeljenja, ona nisu obuhvaćena kategorijom zločina iz mržnje. Međutim, iako su ratni zločini često motivisani predrasudama, s obzirom na to da predstavljaju povredu međunarodnog prava tiču se celokupne međunarodne zajednice, što je i razlog da se sude pred međunarodnim ili specijalnim tribunalima, ne smatraju se zločinima iz mržnje.

Osim toga, razlog je i to što kod ovih krivičnih dela, tačnije na primer kod genocida, pored dokazivanja predrasuda koje vode do zločina iz mržnje, potrebno je dokazati i nameru da se delomično ili potpuno uništi grupa koja je predmet napada. U članom 417. propisuje se „Rasna i druga diskriminacija“ koja zabranjuje povrede osnovnih ljudskih prava i sloboda priznatih od međunarodne zajednice na osnovu razlika u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom poreklu, a stavom (3) istog člana se zabranjuje i širenje ideja o superiornosti jedne rase nad drugom ili propagiranje rasne mržnje ili podsticanje rasne diskriminacije.

Republika Makedonija je u cilju sprovođenja koncepta zaštite ljudskih prava i sloboda, dobila preporuke od međunarodnih organizacija iz ove oblasti za usvajanjem efikasnih mera za sprečavanje, prepoznavanje i sankcionisanje krivičnih dela motivisanih mržnjom (Savet za ljudska prava, 2014, s. 18). To znači sprovođenje aktivnije borbe protiv nekažnjivosti nasilja protiv marginalizovanih lica motivisano njihovom etničkom, verskom ili seksualnom orijentacijom, posebno putem podizanja svesti javnosti i policijskih i sudskih vlasti“. U vezi određenih odredbi Krivičnog zakonika u vezi krivičnih dela motivisanih mržnjom predložene su izmene i dopune, između ostalog i uvođenje novog stava (23) u članu 122, kojim će se „krivično delo iz mržnje“ definisati kao „krivično delo protiv fizičkog ili pravnog lica i sa njime povezanom imovinom, koje je počinjeno u potpunosti ili delomično zbog realne ili pretpostavljene karakteristike lica, koja se odnosi na rasu, boju kože, nacionalnu ili etničku

pripadnost, religiju ili versko uverenje, fizički ili psihički invaliditet, pol ili rodni identitet, seksualnu orijentaciju, političko uverenje, uzrast ili pripadnost marginalizovanoj grupi“. Na taj način bi se učvrstio i tačno odredio aktuelni koncept krivičnih dela motivisanih predrasudama, koja su već predviđena u članu 39. stav (5) Krivičnog zakonika. Osim toga, koncept takozvanih „mešovitih motiva“, odnosno radnji koje su samo delomično bile izvršene sa motivima predrasude, prepoznaju se novim stavom (23) člana 122. Sve dok je motiv predrasude bio jedna od pobuda u pozadini takve radnje, one će se smatrati kao zločini iz mržnje. Takođe, krivično delo će biti kvalifikovano kao zločin motivisan predrasudom i u slučaju da je počinitelj pogrešno pretpostavio da žrtva pripada određenoj zaštićenoj grupi, s obzirom da je eksplicitno uključena formulacija „stvarna ili pretpostavljena“ karakteristika. (OSCE/ODIHR, 2009, s. 50-56)

U poslednjih nekoliko godina u Republici Makedoniji se najčešće izvršavaju sledeće vrste zločina iz mržnje, odnosno krivičnih dela motivisanih predrasudama: napadi, posedovanje i upotreba nelegalnog oružja, imovinska šteta, vandalizam, pretnja i nasilje. S obzirom da službene državne statistike o ovim delima ne postoje, nevladine organizacije ukazuju na incidente koji se mogu povezati sa nekim krivičnim delom propisanim u Krivičnom zakoniku. Ti incidenti najčešće uključuju: telesnu povredu, nasilje, imovinsku štetu, ugrožavanje sigurnosti, učešće u tuči, izazivanje mržnje, razdora i netrpeljivosti na nacionalnoj, rasnoj, verskoj ili drugoj diskriminatorskoj osnovi, ugrožavanje opasnim oruđem prilikom tuče ili svađe, napad na službeno lice pri vršenju poslova bezbednosti i skrnavljenje groba. Helsinški komitet za ljudska prava Republike Makedonije neretko je prilikom ispitivanja i registrovanja incidenata utvrdio da ispunjavaju kriterijume dva ili više navedenih krivična dela. Iz razloga što se veliki broj incidenata desio u autobusima, u blizini autobuskih stanica, u školskim dvorištima i u blizini škola (za vreme ili po završetku školske nastave) i spram lokalnih ogranaka političkih partija, može se zaključiti da se ona najčešće dešavaju na javnim mestima. Izvršiocima su najčešće makedonske i albanske nacionalnosti, koji zločine iz mržnje vrše zbog osвете ili kazne za prethodni incident. Zbog etničkog sastava stanovništva, manjeg broja prijavljenih, ali i zbog niskog stepena svesti kod javnosti o zločinima iz mržnje i predrasuda, veoma mali broj incidenata je registrovan u istočnom delu države. Mladi, ali takođe i pripadnici LGBT zajednice su najugroženija kategorija društva, iz razloga što su seksualna orijentacija i rodni identitet neprepoznat osnov za vršenje krivičnih dela iz mržnje (Stojanovski, Iseni i Bogoevski, 2015).

Kada je reč o oštećenom licu u predmetima zločina iz mržnje, ZKP Makedonije se posebno ne bavi njime. Naime, u okviru čl. 110, st. 2. dato je pravo oštećenom za postavljanje imovinskopravnog zahteva, a u okviru istog člana, stav 3, i mogućnost da u nekim predmetima ima pravo na naknadu štete od osiguravajućeg društva, kod kojeg optuženi/osuđeni ima polisu osiguranja. Iako sud nema obavezu da odlučuje o imovinskopravnom zahtevu ako bi se time odugovlačio postupak, može ga rešiti potpuno ili delimično presudom kojom se optuženi oglašava krivim. Međutim, ukoliko u toku postupka dođe do situacije da ne postoji dovoljna osnova za potpuno ili delimično presuđivanje imovinskopravnog zahteva, za ostatak tog zahteva može doneti dopunsku presudu. U predmetnom postupku nije potreban iskaz ili prijava žrtve za pokretanje istrage, jer se ona u skladu s odredbama ZKP-a pokreće po službenoj dužnosti. U slučaju da dođe do prekida istrage ili nepodizanja optužnice, oštećeni nema pravo na preispitivanje tih odluka, ali u skladu s čl. 57 može preuzeti krivično gonjenje ostajanjem pri trenutnoj ili podizanjem nove optužnice. Prema standardima EU u slučaju nerazmatranja motiva za izvršenje krivičnog dela, oštećeni nema pravo na žalbu (Išerić, Hebib, 2016, s. 36).

Međutim, bez obzira što Izveštaj OSCE-a o zločinima iz mržnje iz 2014. godine pokazuje da je evidentirano nekoliko desetina zločina iz mržnje, ODIHR ukazuje da Makedonija ne samo da ne prikuplja podatke i ne vodi statistiku, već nedostaju i podaci u pogledu direktne implementacije Direktive o pravima žrtava zločina iz mržnje. To znači da legislativa Makedonije u svom najvećem delu nije usklađena s propisima EU. Da primena instituta zločina iz mržnje nije adekvatna ukazuje i nedovoljna posvećenost nadležnih organa, jer nije sprovedena bilo koja vrsta edukacije policije, sudija i tužilaca o zločinima iz mržnje, niti su formirani specijalizovani uredi za borbu protiv ove vrste zločina. Osim toga, Izveštaj Helsinškog komiteta za ljudska prava pokazuje da se u Makedoniji prikrivaju i ne procesuiraju zločini iz mržnje, i da ona nema nikakve akcione planove vezane za suzbijanje (Helsinški odbor u Makedoniji, 2013).

Iako u državi ne postoji zvaničan sistem evidentiranja krivičnih dela počinjenih iz mržnje koji vode državne institucije, Helsinški komitet za ljudska prava je uz podršku Misije OSCE-a u Skoplju, u državi pokrenuo web stranicu u februaru 2013. godine, gde građani mogu prijaviti krivično delo ili incident počinjen iz mržnje. Ukupno 286 takvih incidenata je prijavljeno i zabeleženo do avgusta 2016. godine. Većina incidenata zabeležena u proteklim godinama zasnovana je na etničkom poreklu, seksualnoj orijentaciji i političkoj pripadnosti žrtve, dok je

najveći broj ovakvih napada tokom 2015. godine bio usmeren na izbeglice i migrante. Tačnije, čak 183 incidenta bila su povezana s etničkim poreklom ili nacionalnošću, 33 se odnose na političku orijentaciju ili političko uverenje, 30 izbeglički ili migrantski status, 23 na izazivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje, neslaganja ili netrpeljivosti, 20 na verske orijentacije ili verska uverenja, 18 zbog seksualne opredeljenosti ili rodnog identiteta, itd. (Arifi, 2016, s. 2010). Samo jedan slučaj krivičnog dela počinjenog iz mržnje na osnovu invaliditeta je evidentiran, što znači da prolaze nezapaženo. Jedan takav slučaj zabeležen je od strane Helsinškog komiteta. Naime, krajem 2015. godine blizu sela Orizari, taksista je nakon što je primio putnika s invaliditetom pozvao svoja dva prijatelja i zajedno s njima prisilio žrtvu da im plaća pića i puši marihuanu s njima, a potom su ga pretukli i opljačkali uzevši od njega 6500 makedonskih denara (105 eura). S obzirom da je taksist primetio da je žrtva bila osoba s invaliditetom, te pozvao dva druga počinitelja da mu se pridruže, za ovaj incident motiv je invaliditet žrtve, a pokazatelj predrasude je priroda nasilja (Popska, 2016, s. 134).

U Krivičnom zakonu ova krivična dela su definisana kao nasilje (član 386.), telesna povreda (član 130.) i pljačka (član 237.). Posledice koje prouzrokuje ova vrsta incidenata u odnosu na žrtvu i zajednicu uopšte, dovode u pitanje sigurnost osoba s invaliditetom koje žive na tom području. Da bi se žrtve zločina iz mržnje motivisale na prijavljivanje nadležnim organima, neophodno je sprovesti istraživanje o viktimizaciji, utvrditi razloge zbog kojih pojedinci oklevaju da prijave, između ostalog, krivična dela motivisana predrasudom o invaliditetu, ali i osigurati podatke o njihovom iskustvu s agencijama za provođenje zakona. Prema izveštaju Helsinškog komiteta za ljudska prava Republike Makedonije, broj izvršenih krivičnih dela počinjenih iz mržnje u vezi sa predrasudom o političkoj pripadnosti ili političkom ubeđenju je veoma visok, što je jedinstven slučaj za ovu državu i nije u tom procentu pronađeno u drugim državama regiona. Međutim, s obzirom na migrantsku krizu, postoji sve više predrasuda protiv izbeglica i migranata zbog velikog broja raseljenih osoba koje koriste balkansku rutu.

U cilju jačanja kapaciteta domaćih sudija i javnih tužilaca u vezi krivičnih dela počinjenih iz mržnje, ali i podizanja svesti o ovoj vrsti kriminaliteta, u poslednjih nekoliko godina Akademija za sudije i javne tužioce „Pavel Šatev“, zajedno sa Misijom Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju u Skoplju [OEBS], sprovodi niz projekata. Od kad su izglasane izmene Krivičnog zakonika Republike Makedonije u februaru 2014. godine, odnosno od kad je izmenjen član 39.

stavu 5, pri čemu je u delu otežavajućih okolnosti pri odmeravanju kazne, predviđeno da sud vodi računa da li je određeno krivično delo počinjeno zbog neke zaštićene karakteristike žrtve / oštećenog, zbog mržnje ili je motivisano nekom predrasudom počinioca krivičnog dela, preduzete su i druge aktivnosti sa isti ciljem. Naime, u delu obuke za policijske službenike, ali i u delu uvođenja efikasnih alatki za registraciju prijave krivičnih dela počinjenih iz mržnje ili predrasuda, Misija OEBS-a u Skoplju je radila i sa Ministarstvom unutrašnjih poslova. Iako je u skladu sa građanskim Zakonom za sprečavanje i zaštitu od diskriminacije, ovim izmenama proširena lista zaštićenih karakteristika i uveden tzv. koncept otvorene liste, primetan je nedostatak implementacije ovakvih zakonskih odredbi. Osim toga, još uvek nedostaju efikasni mehanizmi za registraciju krivičnih dela iz mržnje, naročito u postupcima pred Ministarstvom unutrašnjih poslova i Javnim tužilaštvima. U odnosu na mere koje se preduzimaju radi sprečavanja i suzbijanja krivičnih dela koja se ne mogu smatrati zločinima iz mržnje, zaštita i borba protiv ovakve vrste zločina postaje sve teža i marginalizovana, naročito ako uzmemo u obzir i složene procesne pretpostavke i uslove, koje nisu prisutne samo u ranoj fazi prijavljivanja, evidentiranja i registrovanja slučajeva, već se isti pojavljuju i u istražnom postupku, podizanju optužnice protiv počinioca, sudskog postupka, pa sve do faze određivanja i izricanja odgovarajućih sankcija (Georgijevski, 2016, s. 157).

Radi pripreme sudija i javnih tužilaca, kao i obezbeđivanja odgovarajućeg nastavnog kadra i potencijalnog tima instruktora za krivična dela motivisana predrasudama, Akademija je zajedno sa Misijom OEBS-a u Skoplju preduzela niz aktivnosti već od kraja 2012. godine. Naime, da bi se podigla svest kod predstavnika nadležnih organa u pogledu zločina iz mržnje, saglasno sa relevantnim međunarodnim dokumentima i standardima, koje je Republika Makedonija prihvatila kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, u toku 2013. i 2014. godine, organizovano je nekoliko događaja koji su bili deo godišnjeg programa obuke Akademije. Najpre je od strane mešovitog tima eksperata sa Akademije i iz Misije OEBS-a, sastavljenog od domaćih i međunarodnih predavača, sa ekstenzivnim poznavanjem ove problematike, sprovedena obuka instruktora. Zatim su u 2013. i u 2014. godini organizovane po četiri kaskadne dvodnevne obuke za svako apelaciono područje sa više od 80 učesnika na godišnjem nivou, s tim što je pažnja bila usmerena i na primenu domaćeg zakonodavstva, odnosno na izmene člana 39. stav 5 Krivičnog zakonika, koje su stupile na snagu početkom 2014. godine.

Obuka je i u narednom periodu bila uglavnom namenjena krivičnim sudijama i javnim tužiocima, ali i stručnim saradnicima iz sudova i javnih tužilaštava, koji rade na ovoj vrsti predmeta, sa ciljem da se upoznaju sa najnovijim preporukama i dokumentima OEBS/ODIHR-a. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Makedonije, u saradnji sa OEBS/ODIHR-om, 2015. godine je otpočelo da realizuje TACHLE program obuka o zločinima iz mržnje za policijske službenike. Osnovni cilj obuka bio je da se na viši nivo podigne svest policijskih službenika o odgovarajućem evidentiranju krivičnih dela počinjenih iz mržnje, kao i da prepoznaju indikatore potencijalnog zločina iz mržnje. Rezultat rada na tom polju je stavljanje u funkciju aplikacije Crveno dugme (e. Red button) pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, 2015. godine, sa ciljem da podstakne građane da prijave zločin iz mržnje ili nasilje, uz mogućnost da prijavu dostavi žrtva ili drugo lice u ime žrtve. Aplikacija podrazumeva dostavljanje podataka o žrtvi, podataka o licu u koje žrtva ima poverenja, opis onoga što se desilo, ukoliko se događaj desio na Internetu onda i podaci o Internet stranici, kao i sve druge korisne podatke. Iako prijave na internetu ne sadrže suštinske podatke i informacije, nadležni organi ipak vrše proveru sadržaja prijave. S obzirom da je broj prijavljenih zločina nedovoljan, neophodno je promociju podići na viši stepen, ali i ukazati građanima na korisnu stranu aplikacije, a samim tim i viši stepen proaktivnosti od strane policije. Međutim, o prijavljenim zločinima iz mržnje Ministarstvo unutrašnjih poslova ne vodi posebnu evidenciju, već oni evidentiraju u postojeću evidenciju počinjenih krivičnih dela koja se procesuiraju po službenoj dužnosti ili po podnesenoj privatnoj tužbi. Tužilaštvo je dobilo sasvim novu ulogu u krivičnom postupku stupanjem na snagu novog Zakona o krivičnom postupku. Naime, da bi javni tužiocima imali lakši pristup relevantnim informacijama, bili povezani sa AKMIS sistemom sudova, neophodno je kreiranje novih softverskih alatki koje će to omogućiti. AKMIS sistem se već nekoliko godina uspešno koristi za elektronsko upravljanje predmetima. Naime, reč je o sistemu koji omogućava da se evidentiraju, selektiraju i pretražuju sudske odluke i po osnovu i po vidu počinjenog krivičnog dela (u krivičnim sudovima), kao i da se označe sve presude koje se odnose na zločine iz mržnje, tj. gde je krivični sud utvrdio da je krivično delo počinjeno zbog mržnje, predrasuda ili zaštićene karakteristike žrtve. Međutim, nije potpuno jasno da li sistem može da evidentira po kojoj je zaštićenoj karakteristici počinjeno delo, ili samo registruje da je primenjen član 39. stav (5) Krivičnog zakonika. Novi Zakon o krivičnom postupku propisuje obavezu dokazivanja motiva još od prijema prijave u Ministarstvu unutrašnjih poslova, zatim da se nastavi u javnom tužilaštvu, dok će evidencija u sudovima biti

ogledalo evidencije u javnim tužilaštvima. Kada je u pitanju praćenje i evidentiranje zločina iz mržnje, novo softversko rešenje sadrži i tzv. „Radio button”, koji omogućava javnim tužiocima da označe krivična dela, odnosno optužnice i optužne predloge koji su podneti protiv počinilaca koji su delo izvršili iz predrasuda ili zbog neke zaštićene karakteristike žrtve (Georgijevski, 2016, s. 164-165). Međutim, na osnovu rezultata praćenja sudskih postupaka u predmetima zločina iz mržnje, izveštaji Helsinškog komiteta jasno pokazuju da, ova krivična dela nisu pravilno istražena i da mnogi učinioci ili nisu otkriveni ili nisu proglašeni krivima ili im se izriču male kazne. Tako na primer, u incidentu koji se desio u Radishaniju, Skoplje, gde je čitava etnički albanska porodica stalno bila izložena nasilju i prisiljena da se odseli u inostranstvo, samo jedna osoba proglašena je krivom, dok ostale osobe uprkos video zapisima sa sigurnosnih kamera nisu identifikovane. (Helsinški komitet za ljudska prava u Makedoniji, 2014).

Da Republika Makedonija treba aktivnije da se uključi u borbu protiv nekažnjivosti nasilja počinjenog nad marginaliziranim osobama, motivisanog njihovim etničkim poreklom, verom ili seksualnom orijentacijom, pre svega intenzivnijim širenjem svesti javnosti o ovom problemu, te putem policijskih i pravosudnih intervencija, preporuka je i Radne grupe za univerzalne periodične revizije Ujedinjenih nacija. (Generalna skupština UN-a, Veće za ljudska prava, 2014 : 18). S obzirom, da je i Evropska unija u svom Izveštaju za 2014. godinu ukazala da je i pored svih preduzetih aktivnosti, nedovoljno procesuiranih zločina iz mržnje, Misija OSCE-a u Skoplju je 2015. godine, u saradnji s makedonskom Akademijom nauke i umetnosti [MASA], radila na formiranju Državne radne grupe za krivična dela počinjena iz mržnje. Grupa se sastojala od predstavnika sledećih institucija: Pravni fakultet, Ministarstvo pravde, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Tužilaštvo, Pravosuđe, Državna kontakt osoba za zločine iz mržnje pri Ministarstvu spoljnih poslova, Akademija za sudije i javne tužioce, Helsinški komitet, akademska zajednica, Državna komisija za borbu protiv diskriminacije, MASA i makedonsko Društvo za krivično pravo i kriminologiju (Kambovski, 2015). Njen osnovni zadatak je bio priprema izmena i dopuna Krivičnog zakona Makedonije s ciljem bolje definicije krivičnog dela počinjenog iz mržnje u raznim članovima pomenutog zakona. Naime, bilo je neophodno osigurati odvojenu definiciju u članu 122., stav 23. koja će definisati zločin iz mržnje kao krivično delo nad osobom ili pravnim subjektom ili relevantnom imovinom, počinjeno u potpunosti ili delomično zbog stvarnih ili pretpostavljenih obeležja osobe u vezi s njenom rasom, bojom kože, nacionalnom ili etničkom pripadnošću, verom ili verskim uverenjem, psihičkim ili fizičkim invaliditetom, seksualnim ili

rodnim identitetom, seksualnom orijentacijom, političkim opredeljenjem, dobnom starošću ili pripadnošću marginalizovanoj kategoriji“ (Kambovski, 2016).

Osim toga, u skladu sa nacrtom izmena i dopuna predložena je i dopuna liste krivičnih dela u kojima će element predrasude i dalje predstavljati otežavajuću okolnost. To bi bila sledeća krivična dela koja će sadržavati dodatnu otežavajuću okolnost kada su ona počinjena iz mržnje: ubistvo (član 123), telesnu povredu (član 130), tešku telesnu povredu (član 131), prisilu (član 139), protivpravno lišavanje slobode (član 140), mučenje i drugo surovo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje i kažnjavanje (član 142), ugrožavanje bezbednosti (član 144), sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 155), silovanje (član 186), obljubu nemoćnog lica (član 187), seksualni napad na maloletnika koji nije napunio 14 godina (član 188), neukazivanje medicinske pomoći (član 208), oštećenje tuđeg predmeta (član 243), zloupotrebu službenog položaja i ovlašćenja (član 353), nasilje (član 386) i skrnavljenje groba (član 400). Sa tim predlogom bio je saglasan i OSCE-ODIHR, ali je smatrao da je neophodno u zakonu predvideti obavezu za sudije da unose u zapisnik razloge za primenjivanje ili neprimenjivanje odredbe člana 39. stav 5 važećeg Krivičnog zakona u slučajevima koji uključuju potencijalne motive pristrasnosti od strane počinioca. (OSCE-ODIHR, 2016, s. 10) S obzirom da Makedonija predstavlja izuzetno politizovano društvo, i da krivična dela počinjena iz mržnje u vezi sa političkom pripadnošću ili političkim ubeđenjem predstavljaju drugu po brojnosti kategoriju krivičnih dela počinjenih iz mržnje u Republici Makedoniji, preporuku da se odstrani političko ubeđenje kao zaštićena karakteristika iz Nacrta izmena i dopuna bilo je neophodno posebno razmotriti. Naime, iako je taj osnov ponekad predviđen kao zaštićena karakteristika u domaćem zakonodavstvu, to ne predstavlja nepromenljivu ili fundamentalnu karakteristiku i često može vremenom da se promeni. Međutim, iako je u pitanju nejasan termin, podložan za različita tumačenja i što ga je potencijalno veoma teško dokazati u praksi, neophodno je uzeti u obzir specifičnu situaciju u kojoj se nalazi država, i poslati poruku da nikakva krivična dela počinjena iz mržnje neće više biti tolerisana i da će se njima baviti na pravilan način (OSCE-ODIHR, 2016, s. 13).

U poređenju sa prethodnim izmenama i dopunama kojima je bilo predviđeno pet krivičnih dela sa elementom predrasude, novim izmenama i dopunama uključuje se još dodatnih krivičnih dela sa istim elementom, što ukazuje na napore države da se ovim zločinima stane na kraj. Međutim,

da bi se mogli očekivati pozitivni rezultati na tom polju neophodno je da se izradi konkretna strategija za implementaciju izmena i dopuna, kojom će biti uspostavljeni odgovarajući mehanizmi za identifikaciju i monitoring krivičnih dela počinjenih iz mržnje, tako što će ona biti prepoznata u bazama podataka i sudskim odlukama. Osim toga, neophodno je posebnu pažnju posvetiti žrtvi zločina iz mržnje, zbog čega OSCE-ODIHR preporučuje da se izvrši klasifikacija podataka o žrtvama krivičnih dela, u zavisnosti od toga da li je meta napada izabrana zbog etničke pripadnosti, pola, religije itd., i da se takvi podaci dopune sa istraživanjima krivične viktimizacije. To je neophodno ne samo radi utvrđivanja razloga kojima se žrtva rukovodila prilikom donošenja odluke da li da prijavi krivično delo počinjeno iz predrasude, već i zbog otkrivanja njihovog iskustva sa agencijama za sprovođenje zakona. Naime, da li će istraga zločina iz mržnje biti uspešna u velikoj meri zavisi od stepena poverenja društva u agencije za sprovođenje zakona i krivičnopravni sistem. Ukoliko postoje indicije da su institucije pristrasne ili korumpirane, manja je verovatnoća da će pojedinci, naročito pripadnici marginalizovanih grupa, prijaviti takva krivična dela. Kada je Makedonija u pitanju, primećuje se da taj nedostatak poverenja predstavlja fundamentalni problem u suočavanju sa zločinima iz mržnje. Razlog takve situacije je politička kriza sa kojom se suočila u kratkom vremenskom periodu nakon svoje nezavisnosti, što izaziva ozbiljnu zabrinutost u vezi sa kompetentnošću, nezavisnošću i legitimitetom državnih institucija, naročito tužilaštva i sudstva (OSCE-ODIHR, 2016, s. 16).

4.5. ZLOČIN IZ MRŽNJE U ZAKONODAVSTVU ALBANIJE

Do poslednjih izmena i dopuna Krivični zakon Albanije nije sadržavao odredbe koje obrađuju zločine iz mržnje ili rasističke i druge motive izvršilaca, a koje bi sudovi trebali uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost prilikom određivanja kazne. Naime, albanske vlasti su tvrdile kako su odredbe koje bi regulirale zločine iz mržnje problematične za albanski pravni sistem, što se i navodi u izveštaju Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI, 2016, s. 20-25).

Iako su međuetnički odnosi u Albaniji dobri, jer postoji tolerancija i razumevanje za manjinske zajednice, kada je u pitanju zaštita manjina, zakonske odredbe nedovoljno tretiraju tu oblast. Manjinske zajednice Egipćana i Roma u Albaniji, često navode da su žrtve diskriminacije po

različitim osnovama (Country Information and Guidance, s. 4). U krivičnom zakonodavstvu Albanije zločini iz mržnje nisu eksplicitno propisani već se mržnja kao motiv uzima u obzir kao otežavajuća okolnost kod određenih kategorija krivičnih dela. Naime, poslednjim izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Albanije iz 2013. godine, u okviru člana 50, stav 1, predviđa se da se kao otežavajuća okolnost može ceniti kada je „motiv za izvršenje krivičnog dela bio rod, rasa, boja kože, etnička pripadnost, jezik, rodni identitet, seksualna orijentacija, političko, versko ili filozofsko uverenje, zdravstveno stanje, genetska predispozicija ili invaliditet” (Krivični zakon Republike Albanije, 144/2013). Osim toga, član 265. propisuje zločin iz mržnje protiv polne orijentacije i rodnog identiteta u rangu s prekršajima protiv pola, rase, etničke pripadnosti, verskih uverenja i tako dalje. S obzirom da je glavni cilj da se deklarativno osudi, ne samo kriminogeno ponašanje nego i rasizam, homofobija, verska netrpeljivost, netrpeljivost na osnovu seksualne orijentacije, itd., tumačenje ovog člana se više odnosi na deklarativno osuđivanje nego na kažnjavanje ili preventivno delovanje. Iako su se na taj način nastojale osnažiti društvene vrednosti tolerancije i poštovanja prava i sloboda marginalizovanih i ugroženih pojedinca i grupa, u Albaniji je 2011. godine zabeležen prvi slučaj ozbiljnog oblika zločina iz mržnje, a to je podmetanje požara u romskom naselju u kojima je živelo oko 40 porodica u centru Tirane. Usled dejstva Molotovljevih koktela došlo je do ozbiljnih telesnih povrede ljudi, među kojima je bilo i dece. Taj događaj doveo je do njihovog masovnog iseljenje u privremeni smeštaj koji nije bio odgovarajući za zimske uslove. Ono što je posebno skrenulo pažnju javnosti je činjenica da nadležni organi nisu poduzeli odgovarajuće mere da zaštite žrtve ovog napada. Upravo neadekvatna policijska reakcija ukazuje na potrebu dodatne edukacije policijskih službenika o poštivanju ljudskih prava i sprovesti Pravilnik o disciplinskoj odgovornosti i pravilima državne policije. Osim napada na pripadnike romske populacije, izveštaj Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije (2015) (e. The European Commission against Racism and Intolerance) [ECRI] pokazuje da su civilno društvo i Komisija za zaštitu od diskriminacije [KZD] naveli više slučajeva nasilja protiv LGBT osoba od strane članova njihovih porodica. Naime, o napadu koji se desio 25. februara 2013. godine, protiv dve transrodne osobe, koji je izvršen staklenom bocom i drugim oštrim predmetima, obavešten je ECRI. Osim toga, napad suzavcem protiv LGBT aktivista koji se desio 17. maja 2013. godine, policija je odbila da tretira kao zločin iz mržnje, iz razloga što niko od učesnika nije zadobio fizičke povrede (Ndroqi, 2016, s. 90).

Međutim, prema izveštaju Komisije za zaštitu od diskriminacije, LGBT osobe koje su zatražile zaštitu ili pomoć bile su maltretirane od strane pripadnika organa unutrašnjih poslova. Osećaj nesigurnosti koji se iz tog razloga javlja kod pripadnika LGBT populacije dovodi do toga da u Albaniji te osobe oklevaju da javno otkriju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet. To znači da zločini iz mržnje dodatno pojačavaju efekte marginalizacije, isključenosti i izolovanosti ugroženih grupa, što može dovesti do toga da se kod ove vrste zločina pojave višestruki motivi (višestruke predrasude). Naime, neko može biti meta napada ne samo zbog jedne, već dve ili više karakteristika, npr. kada je neko predmet napada zbog percipiranog invaliditeta i verskog ubeđenja. U Albaniji, koja još uvek predstavlja primer konzervativnog društva, zločini iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom mogu biti povezani sa činjenicom da se nasilje protiv njih smatra prihvatljivim jer se uglavnom dešava u krugu porodice (Disability Rights UK, 2012).

Osim toga, postoji i terminološka razlika između nasilja prema osobama sa invaliditetom i druge vrste nasilja. Tako na primer, prilikom opisa napada na osobe sa invaliditetom često se koristi termin poput „averzivna terapija“; ili za mučenje eufemizam može biti „zanemarivanje“. Ukoliko neko ko ima psihički invaliditet bude žrtva krađe, za takvo delo se kaže da je u pitanju je „zloupotreba starateljstva“ a ne krađa. Za one koji vrše krivična dela prema licima sa psihičkim invaliditetom koristi se termin „zlostavljači“, dok su izvršioци krivičnih dela protiv društva kriminalci. Nanošenje telesnih povreda, odnosno izvršenje bilo kog krivičnog dela protiv tela, kao i mučenje, smatraju se oblicima zlostavljanja. Kao zlostavljači se uglavnom javljaju osobe koje se brinu o licima sa invaliditetom, uključuju članove porodice, osobe koje se profesionalno bave brigom i negom, ali i emotivni partneri (Albanski centar za rehabilitaciju od posledica traume i torture [ARCT6], 2015).

Pažnju šire javnosti privukao je slučaj iz 2014. godine. Naime, dve starije ženske osobe (Elsa Vava i Gjinovefa Vava) pronađene su mrtve u svom domu. Policijska istraga je rezultirala otkrivanjem identiteta izvršilaca i njihovim lišenjem slobode. Iako je krivični postupak protiv njih okončan osudom za izvršeno ubistvo, nije bio uključen motiv iz mržnje na osnovu njihovog invaliditeta. S obzirom na trenutnu finansijsku situaciju u bolnicama, nedostatak osoblja i lekova, ARCT procenjuje da će osobe sa invaliditetom koje u njima borave imati 10 puta veće šanse da će biti podvrgnute nasilju u zdravstvenim ustanovama nego osobe koje nemaju invaliditet. Neretko se dešava da su osobe koje su duži niz godina hospitalizovane bile žrtve različitih

oblika nasilja, uključuju seksualno nasilje, nezakonito vezivanje i izolaciju, zlostavljanje dece, telesno povređivanje, povrede zakonskih prava, omalovažavanje, uskraćivanje medicinske pomoći, sedacija, nezakonito pritvaranje i zanemarivanje, a bilo je i slučajeva prekomerne upotrebe lekova i neuobičajeno visoke stope smrtnosti. (Evropski komitet za prevenciju torture i nehumanog i degradirajućeg tretmana ili kažnjavanja [CPT8], 2012) Na meti napada u domovima, bolnicama i drugim institucijama koje su namenjene za grupni smeštaj, često su deca i mlade osobe, kako zbog bespomoćnosti tako i izolovanosti (Westcott 1994, s. 191).

U većini slučajeva, s obzirom na okruženje u kome se nasilje odobrava i smatra normalnim, izostaju prijave. Naime, žrtve se uče da ne pružaju otpor, koriste se lekovi, zatvaraju se lica, primenjuje fizička sila, fizički se sputavaju i primenjuje averzivna terapija. O slučajevima zlostavljanja i nasilja nad decom, kao i o slučajevima silovanja dece koja su smeštena u institucije za decu sa psihičkim smetnjama, mediji u Albaniji konstantno izveštavaju. Tako je emisija istraživačkog novinarstva „Stop“ prikazana na televiziji u junu 2016. godine, otkrila ekstremno nasilje uposlenika vrtića nad trogodišnjim dečakom sa autizmom. Međutim, učiniocima su se stavila na teret krivična dela „zloupotreba vlasti“ i „zlostavljanje“. Osuđeni su na nekoliko meseci zatvora, ali nije razmatrano pitanje motiva iz mržnje. Drugi, sličan slučaj, desio se u instituciji za smeštaj dece bez roditeljskog staranja Shkodra. U pitanju je skandal o silovanju i nasilju nad romskom decom. Ni u ovom slučaju mržnja kao otežavajuća okolnost nije primenjena protiv pet zaposlenika institucije. Osobe sa invaliditetom su na meti napada pre svega zbog negativnih stavova koji postoje u odnosu na invalidnost, zatim zbog nedostatka podrške, lobiranja i zaštite, jer su ta lica izolovana od glavnih društvenih tokova, bespomoćna i izolovana. Seksualnom nasilju su posebno podložne osobe s invaliditetom kojima je potrebna posebna nega. Oni mogu biti naučeni da budu poslušni i da ne reaguju na određene postupke koje treba da smatraju normalnim s obzirom na situaciju u kojoj se nalaze. Tako je na primer, svoja iskustva podelila i žena koja je boravila u psihijatrijskoj bolnici Elbasani. Ona je bila bolesna od šizofrenije i opisala je kako su je medicinske intervencije izložile nasilju od strane bolničkog portira., kome se nije usprotivila jer, to nije učinila ni prema jednom doktoru, a portir u stvari nije radio ništa što joj doktori ili medicinske sestre nisu već uradili. Prema njenim rečima, on je nju tresao i vukao kao da je list. Učinioci zločina iz mržnje protiv osoba sa invaliditetom često dobiju manje kazne od onih koji učine slično delo protiv osobe bez invaliditeta. To dokazuju brojni primeri, među kojima se posebno izdvaja ubistvo 38-godišnjeg muškarca sa psihičkim

invaliditetom koji je pronađen mrtav u zatvorskoj ćeliji, a vlasti su proglasile prirodnu smrt, pokušavajući da slučaj zatvore. Da se zločini iz mržnje prema osobama sa invaliditetom smatraju manje ozbiljnim nego krivična dela protiv drugih članova zajednice dokazuje i slučaj napada i seksualnog zlostavljanja 13-godišnjeg učenika sa invaliditetom u školi. Učiteljica koja je znala da je sedam učenika to učinilo nije slučaj prijavila nadležnim organima. (Razvojni program Ujedinjenih nacija [UNDP], 2015).

Od strane Albanskog centra za rehabilitaciju od posledica traume i torture (2016) zabeležene su pritužbe na policijske službenike, koje su uputili roditelji ili osoblje uznemireno i zbunjeno zbog toga što policija i drugi odgovorni organi ne reaguju kada im se prijavi krivično delo. To znači da veliki broj prijava koje se odnose na nasilje nad osobama sa invaliditetom, nije istraženo jer veliki broj policajaca ne želi da postupe po prijavama kada je glavni svedok osoba psihičkim invaliditetom. Da Albanija ne vrši sistematsko prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje dokazao je i Izveštaj ODIHR iz 2014. godine, u kome se navodi kako Albanija nije pravovremeno dostavila informacije i statistike o zločinima iz mržnje. Čak i kad su mediji izveštavali o određenim zločinima iz mržnje, oni nisu bili dovoljno istraženi, među kojima su i slučajevi ubistva dece sa invaliditetom od strane vlastitih roditelja. Različiti su načini i sredstva kojima su zločini počinjeni: od trovanja, davljenja, paljenja, do utapanja, predoziranja lekovima i upotrebe vatrenog oružja. Na zatvorsku kaznu niko od tih roditelja nije osuđen. Nije slučajnost da su ti zločini počinjeni od strane roditelja, jer je činjenica da se oni vrše uglavnom od strane njihovih članova porodice, partnera ili osoba angažovanih da se brinu o osobama sa invaliditetom. Tako da je veći rizik da će doći do zločina iz mržnje, ako se veći broj osoba brine za osobu sa invaliditetom. (Schweppe, Haynes i Carr, 2014).

Bez obzira na koje se sve načine zločin može izvršiti, ko može biti meta napada i zbog čega, osnovni cilj je da se jasno i javno prepoznaju zločini motivisani mržnjom i predrasudom, i da se to uradi na način da se takvo delo teže kazni u odnosu na isto delo koje nije bilo motivisano mržnjom. Prema mišljenju Nadroqi, postojeći modeli zakonodavstva o zločinu iz mržnje nedosledno određuju dokaze koji su potrebni da se dokaže postojanje „otežavajuće“ okolnosti ili „mržnje“ kod izvršenja nekog krivičnog dela, jer i ako se pooštavanjem kazne šalje poruka počinocima da zločini iz mržnje neće biti tolerisani, to nije odgovarajuća reakcija koja će dovesti do sigurnije zajednice. Da bi se postigao željeni cilj neophodno je smanjenje stepena

ugroženosti osoba sa invaliditetom unutar institucionalnog okvira, ulaganje napora u promenu stava javnosti prema invaliditetu, ukidanje segregacije i stvaranje boljih uslova vaninstitucionalnog smeštaja, usluga i podrške osobama koje se smatraju lakim metama za zločine iz mržnje. Osim toga, neophodno je raditi na edukaciji osoblja, kao i na odgovoru na nasilje, odnosno voditi evidenciju o prijavljenim zločinima mržnje, preduzeti sve mere u skladu sa zakonskim ovlašćenjima kako bi istraga bila što efikasnija.

U Albaniji postoje organizacije civilnog društva koje bez obzira na ograničena finansijska sredstva pružaju usluge žrtvama nasilja, ali još uvek ne postoje npr. sigurne kuće koji mogu zadovoljiti potrebe žena sa invaliditetom. Kada je reč o policiji, sudstvu i tužilaštvu, ne postoje zvanični podaci o bilo kojoj vrsti edukacije o zločinima iz mržnje, ali ni u pogledu direktne implementacije Direktive o pravima žrtva zločina iz mržnje. Osim toga, ne postoje ni specijalizovani uredi za borbu protiv zločina iz mržnje. Međutim, na inicijativu Ministarstva socijalne službe i mladih Albanije, 2015. godine, održan je najveći savetodavni sastanak o LGBT pravima, na kome su aktivno učešće uzeli brojni stručnjaci. Upravo na tom sastanku je predložen određeni akcioni plan koji se odnosi na sprečavanje diskriminacije LGBT populacije u periodu 2015 – 2020. godine. Kada su u pitanju prava žrtava, Zakon o krivičnom postupku Albanije u predmetima zločina iz mržnje ne izdvaja posebno prava oštećenog. S obzirom da se istraga pokreće po službenoj dužnosti, prijava zločina od strane žrtve ili njen iskaz nisu potrebni u predmetnom postupku. U pogledu štete koja je nastala izvršenjem krivičnog dela, članom 61. predviđa se pravo oštećenog na postavljanje imovinskopravnog zahteva, a u skladu sa članom 329. oštećeni ima pravo zatražiti preispitivanje odluke o prekidu istrage, odnosno uložiti žalbu. Međutim, iako to zahtevaju standardi EU, u slučaju nerazmatranja motiva za izvršenje krivičnog dela, oštećeni nema pravo na žalbu. Ukoliko se uzme u obzir sve ono što je prethodno navedeno, može se zaključiti da legislativa Republike Albanije u svom najvećem delu nije usklađena s propisima EU.

PETI DEO

5. OTKRIVANJE, DOKAZIVANJE I PROCESUIRANJE ZLOČINA IZ MRŽNJE

5.1. Organi nadležni za otkrivanje

5.1.1. Organi unutrašnjih poslova

Ukoliko uzmemo u obzir osnovne karakteristike zločina iz mržnje, policija, javna tužilaštva i sudovi su organi koji su nadležni za njihovo suzbijanje. Policija je kao organ vlasti dužna da održava javni red i mir, čuva bezbednost građana, sprovodi zakon i bori se protiv kriminala. U skladu sa ustavnim i zakonskim odredbama, pripadnici policije imaju pravo na primenu sile, kao i pravo na ograničavanje pojedinih prava i sloboda. Borba protiv kriminala podrazumeva preventivno i represivno delovanje, odnosno sprečavanje i suzbijanje kriminaliteta. Represivna delatnost sprovodi se nakon izvršenja krivičnog dela, sa ciljem da se ono otkrije i razjasni, da se nakon sprovedenog postupka njegovom učiniocu izrekne odgovarajuća sankcija od strane suda. S obzirom na pojavu novih oblika kriminaliteta i povećanje njegovog obima uopšte, neophodno je pored represivne delatnosti, koja je uglavnom i zastupljena u praksi policije, posebnu pažnju posvetiti i preventivnim merama, naročito kada postoji direktna opasnost za državu kao celinu. Preventivne mere su usmerene na sprečavanje pojavljivanja bilo kog oblika kriminaliteta, zaštitu građana, njihovih prava i imovine, s tim što je neophodno da u tome učestvuju i drugi državni organi, različiti društveni subjekti, odnosno društvena zajednica u celini. U tom cilju, organi unutrašnjih poslova imaju i zakonsku obavezu da preduzimaju određene aktivnosti, pre svega, mere kriminalističke kontrole i pojačanog nadzora, potražnu, pozorničku i patrolnu delatnost, racije i zasede, ali i sve druge mere i radnje kojima se sprečava pojava kriminaliteta.

Načelo zakonitosti, kojim se i rukovode organi unutrašnjih poslova u svom radu, predviđa obavezu za policijske službenike da čim utvrde postojanje osnova sumnje da je izvršeno krivično delo za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, preduzmu sve potrebne mere i radnje da se identifikuje, pronađe i uhvati učinilac krivičnog dela, da se učinilac ili prikrivač ne sakrije ili ne pobjegne, da se otkriju i obezbede tragovi krivičnog dela i predmeti koji mogu

poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku, kao i da se prikupe sva obaveštenja koja bi mogla biti od koristi za uspešno vođenje krivičnog postupka (član 286 stav 1 ZKP-a). Iz tog razloga u predistražnom postupku će preduzeti sledeće neformalne mere i radnje: prikupljanje obaveštenja od građana; pregled prevoznih sredstava, putnika i prtljaga; ograničenje kretanja na određenom prostoru; utvrđivanje identiteta lica i predmeta; potražnu delatnost; pregled određenih objekata i prostorija državnih organa, preduzeća, i drugih pravnih lica, ostvariti uvid u njihovu dokumentaciju i po potrebi oduzeti; ali i sve druge potrebne mere i radnje. Član 286, u stavu 2. ZKP, propisuje da će rezultati tih radnji biti fiksirani u formi zapisnika ili službene beleške. Osim toga, u zakonom predviđenim uslovima, policija može u toku predistražnog postupka preduzimati ne samo neformalne mere i radnje, već i dokazne i posebne dokazne radnje, čijom primenom se obezbeđuju dokazi za krivični postupak. Ukoliko uzmemo u obzir obavezu međusobne saradnje državnih organa u predistražnom postupku, neophodno je ukazati na obavezu policije da javnog tužioca obavesti o preduzimanju neformalnih radnji, najkasnije u roku od 24 časa nakon preduzimanja (član 286 stav 4 ZKP-a), a o preduzimanju dokaznih radnji je dužna da obavesti javnog tužioca bez odlaganja (član 287 stav 1 ZKP-a). Zakonik o krivičnom postupku, u članu 44, stavu 1. propisuje i obavezu policije da postupi po svakom zahtevu javnog tužioca. Prilikom preduzimanja neformalnih, odnosno operativno taktičkih mera i radnji, policija je slobodna u njihovoj realizaciji, jer ZKP ne propisuje način i formu njihovog vršenja, ali to ne znači da pri tom ne treba da vode računa o kriminalističkim pravilima i načelima, pravima i slobodama građana, kako bi pretrpeli što manje štetnih posledica. Sama činjenica da su u pitanju neformalne radnje, govori o tome da su policijski službenici koji ih realizuju na terenu, slobodno procenjuju koju će preduzeti u zavisnosti od operativnih potreba, odnosno pribavljenih indicija i planiranih verzija. Na drugoj strani, s obzirom da se dokaznim i posebnim dokaznim radnjama obezbeđuju dokazi, one imaju procesni značaj i na njima se može zasnovati sudska odluka, ali samo ako su preduzete u skladu sa zakonskim odredbama koje ih propisuju. Osim toga, da bi ih policija mogla preduzeti neophodna je naredba sudije za prethodni postupak, s tim što u slučajevima kada postoji opasnost od odlaganja ili kada joj to poveri javni tužilac, neke dokazne radnje policija može preduzimati bez naredbe.

Kada su u pitanju zločini iz mržnje, njihovo sprečavanje i suzbijanje, uloga policije je veoma bitna jer, su u najvećem broju slučajeva oni ti koji najpre saznanju za postojanje izvršenog dela sa motivom mržnje, prvi izlaze na lice mesta itd. Da bi istraživanje, razjašnjavanje i dokazivanje

zločina iz mržnje bilo efikasno u krivičnom postupku, neophodno je da policija blagovremeno prepozna postojanje kako neposrednih dokaza mržnje, tako i posrednih dokaza mržnje/predrasuda, tzv. indikatora mržnje, postavi verzije o mogućem postojanju motiva mržnje. To znači da je potrebno istražiti i prikupiti sve raspoložive informacije koje idu u prilog njegovom postojanju, ali i one koje su protiv, te u slučaju da utvrdi postojanje ovakvih dokaza, odnosno indikatora, iste obavezno opiše u krivičnoj prijavi koju podnosi javnom tužiocu (Ivanović, 112, s. 2020).

5.1.2. Javno tužilaštvo

Javno tužilaštvo je samostalni državni organ koji goni učinioce krivičnih i drugih kažnjivih dela, ulaže pravna sredstva radi zaštite ustavnosti i zakonitosti i preduzima druge radnje za koje je zakonom ovlašćeno. S obzirom da je zaštita društva od kriminala osnovna uloga javnog tužilaštva, njegova funkcija nije samo represivna, već ima i značajnu preventivnu ulogu, koja se ogleda u praćenju i analiziranju određenih pojava u društvu, pre svega, kriminogenih, koje svojim delovanjem mogu da ugroze vitalna društvena dobra i vrednosti, odnosno da dovedu do kriminalnog ispoljavanja. Radi suzbijanja određenih kriminalnih trendova i kriminogenih faktora, a na osnovu rezultata preventivnog rada, tužilaštvo daje pojedine konstruktivne predloge i sugestije. Osim toga, javno tužilaštvo i sud imaju obavezu da u slučaju postojanja problema prilikom primene zakona, i prevaziđenosti zakonskih rešenja, pokreću inicijative za izmene i dopune zakona i zakonske prakse.

S obzirom da je javni tužilac ovlašćeni organ koji preduzima gonjenje za krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti, u njegovoj nadležnosti je: rukovođenje prekrivičnim postupkom; sprovođenje istrage i usmeravanje toka prethodnog krivičnog postupka u skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku; podizanje i zastupanje optužnice, odnosno optužnog predloga pred nadležnim sudom; pravo na žalbu protiv nepravosnažnih sudskih odluka i na podnošenje vanrednih pravnih lekova protiv pravosnažnih sudskih odluka; ali i vršenje drugih radnji koje su predviđene Zakonikom o krivičnom postupku. To znači da javni tužilac ima operativnu i procesnu funkciju. Operativna funkcija podrazumeva rukovođenje predistražnim postupkom od strane javnog tužioca, koji je ne samo inicijator, već i realizator i koordinator svih aktivnosti koje se preduzimaju radi otkrivanja krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti, pronalaženja

njegovih učinilaca, ali i otkrivanja i obezbeđenja predmeta i tragova krivičnog dela (Nicević, Stevanović, 2008, s. 167).

Kao jedan od glavnih krivičnoprocesnih subjekata, javni tužilac je nosilac funkcije krivičnog gonjenja, koja s obzirom da predstavlja garanciju čuvanja javnog i privatnog interesa u slučaju njegove povrede ili ugrožavanja, ima veoma veliki kriminalno-politički značaj (Krivokapić, 2008, s. 228). Procenjujući određene društvene interese, zakonske i druge uslove javni tužilac donosi odluku o pokretanju krivičnog postupka. Dakle javni tužilac pokreće krivični postupak, odnosno preduzima krivično gonjenje protiv učinilaca krivičnih dela za koje se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti.

U suprotstavljanju zločinima iz mržnje uloga javnog tužilaštva ogleda se u prepoznavanju mržnje kao pobude za izvršenje krivičnog dela još u predistražnom postupku i istrazi, ali i u istraživanju motiva mržnje/predrasuda i obezbeđivanju dokaza koji govore u prilog njegovom postojanju. Osim toga, javni tužilac je dužan da postupa u skladu sa načelom zakonitosti i objektivnosti, odnosno da sa jednakom pažnjom ispita i činjenice koje govore protiv postojanja motiva mržnje/predrasuda. U zavisnosti od toga da li mržnja predstavlja kvalifikatornu okolnost, ili je u pitanju element bića krivičnog dela (npr. kod krivičnog dela izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti) ili je tzv. institut zločina iz mržnje propisan kao obavezna otežavajuća okolnost koja se ceni pri odmeravanju sankcije, obaveze javnog tužioca su različite. Naime, u prva dva slučaja, javni tužilac će postupati u skladu sa načelom legaliteta, dok se u trećem slučaju često postavlja pitanje da li je tužilac dužan da u izreci optužnog akta, iako se ne radi o elementu bića krivičnog dela, navede da je krivično delo učinjeno iz mržnje, kako bi se tokom dokaznog postupak izvodili dokazi u pravcu utvrđivanje ove okolnosti. Iako krivična zakonodavstva zemalja zapadnog Balkana izričito ne predviđaju obavezu za javnog tužioca da u optužnom aktu navode činjenice iz kojih proizilazi da je delo učinjeno iz mržnje, koja ne predstavlja element bića krivičnog dela, Evropski standardi (Saveta Evrope i OEBS-a) koje su zemlje zapadnog Balkana ratifikovale, nalažu obavezu državnim organima da preduzmu gonjenje za krivično delo učinjeno iz mržnje i onda kada mržnja kao pobuda nije element zakonskog opisa krivičnog dela, odnosno u situaciji kada je zakonom mržnja propisana kao pobuda u smislu posebno otežavajuće okolnosti. Praksa ovih zemalja je pokazala da ukoliko tužilac u optužnici prilikom razrađivanja subjektivne strane zločina ne istakne motiv mržnje

zbog koga je učinilac učinio krivično delo, sudija će to delo tretirati kao standardno krivično delo, odnosno kao krivično delo bez elemenata mržnje. To će istovremeno predstavljati povredu člana 14 Konvencije o zabrani diskriminacije, u vezi sa povredom nekog drugog ljudskog prava koje garantuje Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (Ivanović, Soltvedt, 2018, s. 148).

5.1.3. Sud

Ustavom i zakonom određuje se položaj suda, kao dela jedinstvenog sudskog sistema. Sudovi su državni organi koji obezbeđuju ustavnost i zakonitost, štite prava i slobode čoveka i građanina, zakonom utvrđena prava i interese pravnih subjekata. Brojnim ustavnim načelima, među kojima su osnovna: načelo vladavine prava, načelo nezavisnosti sudova, načelo stalnosti sudske funkcije, načelo javnosti raspravljanja pred sudom, načelo zbornosti i načelo višestepenosti suđenja, garantuje se pravilno i zakonito vršenje sudske funkcije. Kao osnovni krivično procesni subjekat u krivičnom postupku, sud je nosilac funkcije suđenja. Pored represivne funkcije, sudovi su u obavezi da koordiniraju i sarađuju sa ostalim organima krivičnog pravosuđa u praćenju pojava od interesa za ostvarivanje navedene funkcije, ali i da u cilju učvršćivanja zakonitosti i odgovornosti u društvu, daju predloge za sprečavanje društveno opasnih pojava i onih koje nisu inkriminisane, ali predstavljaju povredu ili ugrožavanje pojedinih društvenih dobara ili interesa. Primenjujući zakon sud za suzbijanje kriminaliteta koristi različita sredstva, mere i postupke. U zavisnosti od toga koji je oblik kriminaliteta prisutan koriste se različiti mehanizmi za njihovo suzbijanje, s tim što krivičnopravne mere imaju poseban značaj. Naime, zbog mogućeg preventivnog dejstva, savremena kriminalna politika ukazuje na značaj primene uslovne osude i sudske opomene, mera bezbednosti i vaspitnih mera. Tako na primer, za suzbijanje imovinskog kriminaliteta, najčešće se koriste: novčana kazna, mera bezbednosti oduzimanja predmeta i mera oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim delom.

Kada je reč o zločinu iz mržnje, uloga suda u njihovom suprotstavljanju određuje se odredbama kojima se institut zločina iz mržnje inkriminiše u zakonodavstvima zemalja zapadnog Balkana. S obzirom da je propisano da će izvršenje krivičnog dela iz mržnje biti uzeto u obzir kao posebna, otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne, odnosno da će u slučaju izvršenja krivičnog dela zbog pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola,

seksualne orijentacije ili rodnog identiteta drugog lica, ili neke druge zaštićene karakteristike, osim ako to nije propisano kao obeležje, odnosno element bića krivičnog dela, učinilac će biti strožije kažnjen. Na taj način se ostvaruje specijalna i generalna prevencija, odnosno nastoje se sprečiti krivična dela motivisana predrasudama u odnosu na druge, te tako osigurati jednakost i društvena tolerancija (Filipović, 2019, s. 39).

Ukoliko sud u toku postupka utvrdi da je delo učinjeno iz mržnje, ima zakonsku obavezu da tu okolnost ceni kao otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja sankcije. Međutim, sa razlogom se postavlja pitanje obaveznosti suda da utvrđuje postojanje motiva mržnje, ako uzmemo u obzir da je na tužiocu teret dokazivanja. To će svakako zavisiti od toga da li je motiv mržnje naveden u dispozitivu optužnog akta, odnosno da li činjenični opis dela u optužnom aktu sadrži činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi da je konkretno krivično delo učinjeno iz mržnje. Ako je tužilac to učinio, onda će sud na glavnom pretresu o tome morati da raspravlja. Osim toga, zakonskim odredbama se propisuje ne samo mogućnost da sud izvodi dokaze na predlog stranaka, već i da sud može dati nalog stranci da predloži dopunske dokaze ili izuzetno da sam odredi da se takvi dokazi izvedu, ako oceni da su izvedeni dokazi protivrečni ili nejasni i da je to neophodno da bi se predmet dokazivanja svestrano raspravio. To znači da ako je neophodno da se motiv mržnje kao predmet dokazivanja svestrano raspravlja, sud može samoinicijativno odrediti izvođenje određenih dokaza. Međutim, ako u optužnom aktu motiv mržnje nije naveden, odnosno ako činjenični opis u optužnom aktu ne sadrži činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi da je krivično delo učinjeno iz mržnje, a sud je u postupku utvrdio postojanje zločina iz mržnje, kao obavezne otežavajuće okolnosti, sa razlogom se postavlja pitanje da li će u tom slučaju doći do prekoračenja optužbe, odnosno da li će okrivljeni u tom slučaju bio osuđen za nešto što mu optužnim aktom nije stavljeno na teret (Mirović, Kiurski, Antonijević, Jakanović, 27-28). Osim toga, s obzirom da Zakonik o krivičnom postupku predviđa i pravo okrivljenog da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da iznosi činjenice i dokaze u svoju korist, u tom slučaju pravo na odbranu okrivljenog bilo bi ugroženo, jer ne bi mogao da se izjasni i o delu optužbe koji se odnosi na pobudu mržnje za izvršeno krivično delo. To znači da mržnja kao pobuda za izvršenje krivičnog dela koja se ceni kao obavezna otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne, mora biti navedena u optužnom aktu, pa će samim tim sud imati u postupku obavezu da na bazi izvedenih dokaza utvrdi njeno postojanje, odnosno nepostojanje. Ukoliko sa

stepenom izvesnosti utvrdi postojanje motiva mržnje, isti mora uzeti kao otežavajuću okolnost prilikom odmeravanja sankcije.

5.2. NAČINI SAZNANJA ZA ZLOČINE IZ MRŽNJE

Do saznanja za izvršenje zločina iz mržnje može se doći na različite načine, s obzirom da zločini iz mržnje podrazumevaju pre svega izvršenje osnovnog krivičnog dela, a zatim i postojanje mržnje kao motiva na strani učinioca. To znači da organi unutrašnjih poslova najpre trebaju doći do informacija koje ukazuju na postojanje osnovnog krivičnog dela, a potom im je zadatak da saznaju mogući motiv izvršioca. Upravo otkrivanje motiva izvršenja krivičnog dela može ukazati na sumnju da se radi o zločinu iz mržnje. U tom slučaju je neophodno odgovarajućim kriminalističkim metodama to pažljivo proveriti, odnosno istražiti i na osnovu toga doneti zaključak da li je ta sumnja bila opravdana ili ne. S obzirom da se kriminalne delatnosti u osnovi mogu manifestovati na dva načina: izvršenjem krivičnih dela čije je postojanje očigledno (pri tome može, ali i ne mora biti poznat i učinilac), odnosno čije je postojanje latentno – prikriveno (zbog same prirode dela, vremena mesta i načina njihovog izvršenja, kao i posledica koje su nastupile), ne samo da su načini saznanja različiti već i pouzdanost dobijenih informacija. Naime, načini saznanja zavise i od toga da li su posledice krivičnog dela očigledne, npr. nađen je leš zaklanog čoveka u šumi; ili su u pitanju takva dela za čije se postojanje uopšte ne zna, pa čak i ne sumnja. Međutim, u zavisnosti od okolnosti pod kojima je došlo do izvršenja krivičnog dela, posledica se može na različite načine manifestovati, odnosno u jednom slučaju može da bude očigledna, a u drugom skrivena. (Vodinić, 1984 : 43)

Do saznanja o pripremanju ili postojanju krivičnog dela organi unutrašnjih poslova mogu doći na sledeće načine:

1. Samoinicijativnom operativnom delatnošću:

- a) saznanje za krivično delo neposrednim uvidom u sklopu kriminalističke kontrole ili kriminalističke obrade;
- b) zaticanjem učinioca na delu;

c) putem lica koje policija angažuje u svojstvu informanata i informatora.

2. Putem prijave:

a) od oštećenih lica;

b) od građana;

c) od pravnih lica;

d) od učinioca (samoprijavljivanje).

3. Putem sredstava javnog informisanja;

4. Putem javnog pogovaranja;

5. Putem lica koja angažuje u svojstvu informatora (Ivanović, Ivanović, 2013, s. 56).

Od oštećenog lica, odnosno žrtve određenog krivičnog dela može se doći do saznanja o mogućem postojanju zabranjene pobude, karakteristične za zločin iz mržnje, a koja se odnosi na postojanje predrasude prema pripadniku druge rase, vere, nacionalne ili etničke pripadnosti, drugog pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Da bi žrtva imala slobodu da pre svega prijavi određeno krivično delo, a posebno da iskaže sumnju da je učinilac krivičnog dela imao mržnju prema već navedenim zaštićenim manjinskim grupama kao motiv, neophodno je da ona ima pre svega poverenje u nadležne državne organe. Međutim, postoje situacije u kojima žrtve donose odluku da ne prijave zločine iz mržnje, i to najčešće iz sledećih razloga:

1. strah od ponovne viktimizacije ili osвете učinilaca;

2. osećaj poniženja i stida zbog toga što su žrtve;

3. nesigurnost u vezi sa tim kako/gde da se prijavi incident, ili kako će im prijavljivanje pomoći;

4. nedostatak poverenja da će organi za sprovođenje zakona biti u stanju da im pomognu, odnosno da vode njihov slučaj ozbiljno i delotvorno;

5. jezičke prepreke;

6. kada se radi o ljudima bez dokumenata, strah od deportovanja;

7.za pripadnike LGBT populacije, strah od otkrivanja njihovog identiteta ili statusa;

8.žrtva ne smatra da je incident krivično delo.

Bez obzira da li će oštećeno lice, odnosno žrtva biti zainteresovana da prijavi krivično delo čije je posledice direktno ili indirektno pretrpela, da li će imati slobodu da bi prijavila zločin iz mržnje, neophodno je i da pripadnici organa unutrašnjih poslova u određenim slučajevima sami prepoznaju elemente zločina iz mržnje. Međutim, u praksi se neretko dešava da pripadnici organa unutrašnjih poslova usled određenih razloga propuste da prepoznaju zločin iz mržnje, i to najčešće zbog:

- nerazumevanja onoga što predstavlja zločin iz mržnje;
- neobučenosť za postupanje i razgovaranje sa žrtvama zločina iz mržnje;
- neadekvatno prepoznavanje različitih grupa žrtava, koje mogu da budu meta;
- nepostojanje smernica o tome kako da se prijave zločini iz mržnje;
- korišćenje obrazaca za izveštavanje koji ne sadrže posebno mesto za označavanje motiva, koji bi mogao ukazati da je u pitanju zločin iz mržnje;
- nepojavljivanje svedoka/svedokinje;
- nedostatak interesa među tužiocima da se bave zločinima iz mržnje;
- predrasude koje ima jedan deo policije; (OSCE, 2014, s. 17-18).

U nekim slučajevima žrtve nisu svesne motiva koji je bio prisutan kod učinioca prilikom izvršenja krivičnog dela, pa iz tog razloga često ne prijavljuju zločin iz mržnje. Pripadnici organa unutrašnjih poslova trebaju u takvim slučajevima nastojati da kroz razgovor sa žrtvom dobiju što više relevantnih informacija, čak i skrenuti pažnju žrtvi na okolnosti koje ona ne smatra bitnim, a koje mogu biti od krucijalnog značaja za utvrđivanje motiva. Osim toga, postoji mogućnost da pripadnici policije iz već prikupljenih informacija dođu do zaključka da se potencijalno radi o zločinu iz mržnje, ali je za pravovremeno prepoznavanje i reagovanje neophodno sprovesti adekvatnu edukaciju i obuku službenih lica. U tom cilju zemlje članice OEBS-a poverile su zadatak ODIHR-u da razvije programe, koji će im pomoći u borbi protiv zločina iz mržnje. Tako

je ODIHR razvio program obuke policijskih službenika i službenica za suzbijanje zločina iz mržnje (TAHCLE), koji je sproveden u nizu zemalja i prilagođen je potrebama svake pojedinačne zemlje. Osnovni cilj programa je da pomogne policijskim snagama u sledećem:

- obezbeđivanju delotvorne istrage i krivičnog gonjenja u slučajevima zločina iz mržnje;
- razumevanju osnove, konteksta i posebnih karakteristika zločina iz mržnje;
- boljem poznavanju domaćeg zakonodavstva koje se odnosi na zločine iz mržnje;
- davanje doprinosa sprečavanju krivičnih dela;
- podsticanju saradnje građana i građanki sa policijskim snagama i poštovanja prema policiji;
- izgradnja konstruktivnih veza sa marginalizovanim ili ugroženim društvenim grupama;
- obezbeđivanju da policijski rad služi zaštiti i unapređenju ljudskih prava i nediskriminaciji (OSCE, 2014, s. 38-39).

Vrlo bitnu ulogu u otkrivanju i suzbijanju zločina iz mržnje imaju organizacije civilnog društva (OCD). Naime, s obzirom da ove organizacije pri neposrednom radu u društvenoj zajednici imaju mogućnost da pre policije dođu do saznanja o zločinima iz mržnje, mogu dostaviti vrlo značajne informacije nadležnim organima. Neretko se dešava da usled nepoverenja u državne organe i postojanja drugih već navedenih faktora, i same žrtve se radije obraćaju OCD za pomoć, pre nego policiji. Zbog toga je neophodno da policijski službenici održavaju bliske kontakte sa predstavnicima organizacija civilnog društva, radi pravovremenog dobijanja informacija i efikasnijeg sprovođenja istrage. OCD se veoma aktivno bave zločinima iz mržnje, održavaju čvršće odnose sa grupama žrtava, za razliku od organa unutrašnjih poslova, prikupljaju informacije o preprekama u prijavljivanju zločina iz mržnje, uobičajenim pokazateljima predrasuda i specifičnom uticaju koji ta vrsta krivičnih dela ima na pojedine žrtve, ali i na njihove zajednice. Iz tog razloga, uzimajući u obzir značaj njihovog rada, mnoge zemlje su ih uključile u svoje aktivnosti, koje se odnose na obuku. Da bi se imao uvid u realno stanje što se broja zločina iz mržnje tiče, neophodno je sprovođenje zajedničkih strategija od strane policijskih snaga i civilnih organa, jer se samo na taj način može povećati svest građana o značaju prijavljivanja zločina iz mržnje od strane žrtve i zajednice. Dobar način za prikupljanje

više informacija o zločinima iz mržnje, jačanje poverenja zajednice i povećanje broja zvaničnih prijava je koordinacija policije sa grupama civilnog društva koje pružaju pomoć žrtvama ili njihovim zajednicama. Upravo ta bliska saradnja i koordinacija pruža mogućnost službenim licima organa unutrašnjih poslova da prilikom istraživanja određenog slučaja dođu do saznanja o incidentima koji nisu bili prijavljeni (OSCE, 2014, s. 41).

Pripadnici organa unutrašnjih poslova će nakon dobijanja informacija o izvršenom krivičnom delu, što pre izaći na lice mesta, obezbediti ga, preduzeti adekvatne mere da se sačuvaju svi tragovi koji se nalaze na licu mesta. Nakon toga će prikupiti obaveštenja i ako je potrebno, zadržati moguće svedoke kriminalnog događaja, do dolaska ekipe za uviđaj. To znači da po već utvrđenoj i poznatoj kriminalističkoj proceduri organi unutrašnjih poslova vrše svoju delatnost fokusirajući se na razjašnjavanje krivičnog dela i otkrivanje učinioca tog krivičnog dela. Ukoliko postoje indicije da je u pitanju zločin iz mržnje, neophodno je da predstavnici nadležnih organa daju odgovore na nekoliko pitanja, a sve sa ciljem da se utvrdi eventualno postojanje motiva mržnje prema jednoj od grupa koje se štite zakonskim propisima. Prilikom pregleda lica mesta potrebno je postaviti sledeća pitanja :

- da li je lokacija izvršenja krivičnog dela poznata kao mesto na kojoj se okupljaju članovi neke od ugroženih društvenih grupa, (npr. verski objekat, gej bar, romsko naselje i sl.) ?
- da li na licu mesta postoje predmeti i tragovi koji mogu ukazati da je delo izvršio član neke ekstremističke organizacije (npr. promotivni materijal, određeni simboli, poruke itd.) ?
- da li su se ranije na toj lokaciji dešavali incidenti motivisani mržnjom?
- ukoliko je došlo do oštećenja imovine, da li je oštećena ili uništena imovina u vlasništvu, ili je od simboličke važnosti za određenu društvenu grupu (npr. verski objekat, nadgrobni spomenik, spomenik kulture i sl.) ?
- da li se kriminalni događaj desio na datum koji je značajan za neku od zaštićenih društvenih grupa (npr. gej parada, verski praznik, nacionalni praznik i sl.) ?

Pitanja na koja treba obratiti pažnju prilikom razgovora sa očevicima kriminalnog događaja su:

- da li je izvršilac istakao neki znak koji bi mogao da ukazuje da je član neke od ekstremističkih organizacija (npr. simboli na odeći, frizura, tetovaže i sl.) ?

- da li je izvršilac pre, tokom ili nakon izvršenja uzvikivao određene parole koje mogu ukazati na to da je zločin motivisan mržnjom prema zaštićenoj društvenoj grupi i da li se obratio žrtvi?

- da li očevidac na osnovu onog što je video smatra da je zločin motivisan mržnjom?

Kada je u pitanju žrtva, neophodno je dati odgovore na sledeća pitanja:

- da li je žrtva bila član neke od zaštićenih društvenih grupa?

- da li je žrtva davala podršku i/ili pomagala nekoj od zaštićenih društvenih grupa?

- da li je žrtva član porodice pripadnika neke od zaštićenih društvenih grupa?

- da li žrtva smatra da je napad na nju i/ili njenu imovinu motivisan mržnjom?

- da li težina povreda žrtve, način na koje su te povrede nanete i stepen nasilja koji je pritom korišćen, ukazuje da se radi o zločinu motivisanom mržnjom prema ugroženoj manjinskoj grupi?

Ukoliko odgovori na ova pitanja budu pozitivni, odnosno ako ukazuju na postojanje opravdane sumnje da se radi o zločinu iz mržnje, organi unutrašnjih poslova trebaju da, pored uobičajenog operativnog rada na otkrivanju učinioca, obrate pažnju i na dokazivanje predrasude učinioca prema nekoj od zaštićenih društvenih grupa. Činjenice koje se odnose na određena ispoljavanja pre, za vreme i nakon izvršenja krivičnog dela koje direktno ukazuju na postojanje ovog motiva, predstavljaju neposredne dokaze mržnje/predrasude. To bi mogle biti izjave date pre izvršenja krivičnog dela, zatim pogrdne reči upućene žrtvi za vreme izvršenja krivičnog dela, kao i nakon izvršenja, zatim razne poruke koje mogu biti upućene žrtvi u vidu iscrtanih simbola, grafita, ostavljenih predmeta koji maju simboliku mržnje prema datoj grupi, kojoj pripada žrtva. To znači da su u pitanju okolnosti koje su vezane za sam način izvršenja krivičnog dela, koji ukazuju na motiv mržnje/predrasude zbog pripadnosti žrtve određenoj društvenoj grupi, npr. grafiti ili natpisi uvredljivog sadržaja, razni simboli koji propagiraju mržnju prema datoj društvenoj grupi, određeni predmeti ili stvari ostavljeni na licu mesta, a koji mogu da predstavljaju poruku neprijateljstva prema datoj društvenoj grupi. Na njihovo postojanje mogu ukazati same žrtve, svedoci očevici, snimci napravljeni mobilnim telefonima, fotografije i sl.

Pored neposrednih, postoje i posredni dokazi mržnje/predrasuda, tzv. pokazatelji mržnje. To su činjenice koje same za sebe ili u kombinaciji sa drugim činjenicama i okolnostima posredno ukazuju da postupci učinioca, u celosti ili delimično, mogli biti motivisani mržnjom/predrasadama, i koji se mogu podeliti na objektivne i subjektivne (Mirović, Kiurski, Antonijević, s. 30-31).

Okolnosti pod kojima je delo izvršeno, a koje samostalno ili u vezi sa drugim činjenicama i okolnostima, posredno upućuju na to da je krivično delo motivisano mržnjom su objektivni pokazatelji mržnje. U pitanju su sledeći indikatori:

a) Okolnosti vezane za žrtvu, npr. njena pripadnost određenoj društvenoj grupi (nacionalna, etnička pripadnost, pol, seksualna orijentacija, rodni identitet, rasa i sl.);

b) Okolnosti vezane za učinioca, npr. pripadnost učinioca određenoj društvenoj grupi (nacionalna, etnička pripadnost, pol, seksualna orijentacija, rodni identitet, rasa i sl.; članstvo učinioca u nekoj ekstremističkoj organizaciji; njegovi raniji negativni komentari ili izjave u vezi društvene grupe kojoj pripada žrtva; postojanje na strani učinioca ranijih incidenata koji podrazumevaju propagiranje mržnje i netrpeljivosti prema određenim društvenim grupama; način oblačenja, simboli na odeći učinioca, koji ukazuju na to da deli određene stavove koji su zasnovani na tzv. ideologijama mržnje itd.);

c) Okolnosti u vezi sa mestom izvršenja krivičnog dela, odnosno objektom napada, npr. delo je izvršeno nad verskim objektom, objektom koji se nalazi u funkciji određene društvene zajednice ili predstavljaju mesto okupljanja pripadnika određene društvene grupe (kulturni centri, javne kuhinje, škole, određeni lokali, groblja i sl.)

d) Okolnosti u vezi sa vremenom izvršenja krivičnog dela, npr. delo je izvršeno u vreme nekog nacionalnog ili verskog praznika, odnosno datuma koji je važan za datu društvenu grupu;

e) Okolnosti u vezi sa načinom izvršenja krivičnog dela, koji ukazuju na motiv mržnje/predrasude zbog pripadnosti žrtve određenoj društvenoj grupi, mogu se ogledati u preteranoj brutalnosti. Naravno, ovde treba naglasiti da preterana brutalnost ne mora automatski da znači da je u pitanju zločin iz mržnje, ali u odsustvu drugih motiva, preterana brutalnost u primeni nasilja prema žrtvi predstavlja indiciju da se radi o postojanju motiva mržnje.

Subjektivni pokazatelji mržnje predstavljaju samu percepciju žrtve, odnosno svedoka, prema kojoj je krivično delo motivisano mržnjom/predrasudama. Osim toga, odsustvo drugih motiva može biti indikator postojanja mržnje/predrasude u izvršenju određenog krivičnog dela.

5.3. Dokazivanje zločina iz mržnje

Pre ukazivanja na osnovne tipove i karakteristike dokazivanja zločina iz mržnje, neophodno je definisati pojam dokaza, kao i dokazni osnov, dokazni izvor, predmet dokaza, pojam dokazne radnje i dokaznog sredstva. Pod dokaznim osnovom podrazumeva se sadržaj izvedenog dokaza. Nosilac dokazne informacije koji može da bude materijalne prirode (trag, predmet krivičnog dela) ili psihičke prirode (svedok koji je u stanju da saopšti svoja opažanja u vezi sa krivičnim delom) predstavlja izvor dokaza, odnosno dokazni izvor. Krivično procesne (istražne) radnje koje se definišu kao sistem krivično procesno regulisanih sredstava, načina i metoda utvrđivanja i spoznaje stvarnosti, koje se koriste radi otkrivanja, fiksiranja, provere, ocene i korišćenja dokaznih informacija ili dokaza određene vrste, predstavljaju dokazne radnje. Kao rezultat istražnih, odnosno dokaznih radnji koje su preduzete u skladu sa odredbama Zakonika o krivičnom postupku od strane ovlašćenih subjekata sa ciljem utvrđivanja dokazne informacije i njenim fiksiranjem nastaju dokazna sredstva. U pitanju je forma odnosno oblik u kome se javljaju i u kome su sadržane činjenice, odnosno dokazi. U krivičnom postupku to su: zapisnik o uviđaju, iskaz svedoka, iskaz veštaka, iskaz okrivljenog i isprave. Predmet dokaza može se definisati kao skup spornih pravno relevantnih činjenica koje čine sadržinu krivične stvari, tj. činjenice koje treba dokazati. Među teoretičarima koji se bave definisanjem dokaza postoje oni koji ne prave razliku među prethodno definisanim pojmovima, ali ima i onih koji sam pojam dokaza određuju u pravom i nepravom smislu, tako što pod dokazom u pravom smislu podrazumevaju dokazni osnov, a u nepravom smislu dokazno sredstvo, odnosno izvor dokaza ili predmeta dokaza. Osim toga, kada se pojam dokaza posmatra sa krivično procesnog aspekta, postoji podela na one koje ovom pojmu pristupaju u užem (restriktivnom) i širem (ekstenzivnom) smislu. Činjenice na osnovu koje se utvrđuje postojanje ili nepostojanje spornih

pravno relevantnih i drugih činjenica, koje se utvrđuju u krivičnom postupku smatraju se dokazima u užem smislu (Nicević 2013, s. 265).

Nedžad Korajlić u svom delu pod nazivom „Priručni kriminalistički leksikon“ dokaze određuje kao: „faktičke podatke (dokazne činjenice) koji su sadržani u zakonom predviđenim izvorima dokaza ili nosiocima dokaza (osoba, stvari i tragovi) na osnovu kojih u postupku propisanom pozitivnim propisima nadležni organ utvrđuje postojanje ili nepostojanje krivičnog dela, krivicu određene osobe i druge okolnosti od značaja za donošenje odluke“. Takođe, isti autor ističe da se dokaz može definisati i kao: „krivičnopravna relevantna informacija sadržana u osobama i stvarima, koja je dobijena na zakonom propisan način i upotrebom zakonom predviđenih sredstava“ (Korajlić, Modly, 1998, s. 92).

Utvrđene činjenice koje služe za utvrđivanje drugih odlučnih činjenica, odnosno sve ono što logički teži da dokaže ili opovrgne postojanje činjenice koja se javlja kao sporno pitanje, odnosno sporna pravno relevantna činjenica koja se utvrđuje u krivičnom postupku, smatraju se dokazima u širem smislu, posmatrano sa krivično procesnog aspekta. To znači da se dokazima smatra sve ono što može biti od značaja za razjašnjenje i rešenje krivične stvari, a čije obezbeđenje ima logičku tendenciju dovođenja u vezu sa ishodom, odnosno ostvarenjem cilja krivičnog postupka. Kada se pojam dokaza definiše sa kriminalističkog aspekta, poseban značaj ima definicija profesora Branislava Simonovića, prema kome: „dokazi predstavljaju utvrđenu konstatovanu relevantnu vezu među procesima koje su direktno ili indirektno uticali na nastanak krivičnog dela, tragovima, predmetima i ljudima. Osim toga, dokazi se mogu posmatrati i sa spoznajne strane, kada se podrazumevaju sve promene u sredini pripremanja, izvršenja, prikriivanja i uživanja plodova krivičnog dela, koje su u relevantnoj vezi sa delom. Tako na primer, nije svaki otisak prsta na nožu dokaz. Da bi postao dokaz, on mora da bude povezan s izvršenjem ubistva primenom konkretnog hladnog oružja“. Prema tome, dokaz nastaje usled samog izvršenja krivičnog dela, prilikom uzajamnog delovanja, uzajamne veze između učinioca, sredstva izvršenja, objekta napada, lica mesta, što znači da ih organ krivičnog postupka svojom procesnom radnjom ne može stvoriti. Naime, može se reći da organ krivičnog postupka samo konstatuje, u postupku propisanom zakonom, postojanje te veze, i to na osnovu promena koje su odražene na nosiocima kriminalističke informacije. To znači da činjenice na osnovu kojih se utvrđuje postojanje ili nepostojanje spornih pravno relevantnih (odlučnih) i drugih činjenica koje

se utvrđuju u krivičnom postupku, predstavljaju dokaze posmatrano sa krivično procesnog aspekta. Dok svaka materijalna ili psihička promena nastala u vezi sa izvršenjem krivičnog dela koja u sebi nosi informaciju o krivičnom delu, učiniocu i drugim krivičnopravnim relevantnim činjenicama, fiksirana u formi i na način propisan Zakonikom o krivičnom postupku i od strane po tom zakoniku ovlašćenog subjekta, predstavlja dokaz posmatrano sa kriminalističkog aspekta (Simović, 65-66).

Dokazivanje kao složen proces obuhvata sledeće faze:

- a) otkrivanje dokaza (dokaznog izvora);
- b) Utvrđivanje dokazne informacije i njeno fiksiranje sprovođenjem dokaznih (istražnih) radnji koje se preduzimaju u skladu sa odredbama ZKP-a i pravilima kriminalističke taktike i tehnike od strane ovlašćenih subjekata;
- c) izvođenje dokaza (predstavljanje njihovog sadržaja u formi i na način propisan ZKP-om);
- d) fiksiranje izvedenog sadržaja kako bi se dokazna činjenica sačuvala od uništenja ili zaborava;
- e) i na kraju vrednovanje dokaza, odnosno njegova procena od strane suda koja se ogleda u uverenju suda u istinitost činjenica koje se utvrđuju (Munižaba, Ivanović, 2012, s. 174). Dokazivanje zločina iz mržnje zavisi od načina na koji je ovaj institut regulisan odredbama krivičnog zakonodavstva, odnosno od toga da li one zahtevaju postojanje dokaza o „mržnji“ ili neprijateljstvu na strani učinioca, odnosno da li zakon zahteva da je meta njegovog krivičnog dela, tj. pojedinac ili više njih odabrano zbog njegove/njihove stvarne ili pretpostavljene pripadnosti ili veze sa određenom grupom. To znači da postoji model neprijateljstva i diskriminatorni model, odnosno model diskriminatorne selekcije. Kada se primenjuje model diskriminatorne selekcije u procesuiranju i dokazivanju zločina iz mržnje, optužba mora da dokaže samo da je učinilac izabrao žrtvu zbog njene pripadnosti određenoj grupi, što znači da se primenjuje objektivni pristup. Međutim, to ne znači da učinilac mora imati i negativne emocije prema pojedincu ili datoj grupi, odnosno prilikom primene ovog modela nije potrebno odgovoriti na pitanje da li učinilac oseća mržnju/predrasudu prema određenoj grupi, već je neophodno dati odgovor na pitanje „Da li je ta žrtva odabrana zbog nekog ličnog svojstva grupe kojoj pripada (na primer, rase, etničke pripadnosti ili religije)?“. Na primer, ako je učinilac priznao da je

namerno napao migranta na osnovu verovanja da migrant neće prijaviti zločin policiji zbog svog migrantskog statusa, primeniće se model diskriminatorne selekcije. U drugom slučaju, ako učinilac prizna da želi da svi migranti odu iz njegove zemlje, jer njegovim sugrađanima oduzimaju poslove, ili upotreba pogrđnih ksenofobičnih naziva prema žrtvi, primenjuje se model neprijateljstva, koji ima više subjektivni pristup, jer nekad zahteva i pružanje dodatnih dokaza o postojanju neprijateljstva prema grupi kojoj pripada žrtava. Na primer to bi bilo priznanje učinioca. U ovom modelu ključno pitanje koje se postavlja prilikom procesuiranja i dokazivanja zločina iz mržnje je: “Da li učinilac oseća mržnju/predrasudu prema datoj grupi?” (ODHIR, 2015, s. 51).

Bez obzira na model zakonske inkriminacije koji se koristi u određenoj državi, neretko se dešava da se u praksi uglavnom zahtevaju slične vrste dokaza, namenskog odabira žrtve, pristrasnosti i predrasude koje su slični pokretačima mržnje. Naime, bez obzira na model, tužioci će prilikom izgradnje slučaja zločina iz mržnje postaviti ista ključna pitanja, čak i ako se njihovi pristupi pitanju dovoljnosti dokaza mogu razlikovati. To znači da bez obzira što se u određenoj zemlji primenjuje diskriminatorni model, i što nije neophodno da postoji neprijateljstvo, već da je žrtva namenski odabrana zbog svoje pripadnosti grupi, ipak u najvećem broju slučajeva (namenski odabir žrtve i mržnja/predrasude) idu jedno uz drugo. Iz tog razloga je pri otkrivanju, razjašnjavanju i dokazivanju zločina iz mržnje potrebno postaviti oba napred navedena pitanja, odnosno da li je žrtva namenski odabrana zbog svog ličnog svojstva, a zatim i da li postoji mržnja prema datoj grupi u datom slučaju. U zavisnosti od odgovora, sledeći korak je praviti plan kojim dokazima to potvrditi.

Efikasno procesuiranje i dokazivanje bilo kog krivičnog dela, pa i zločina motivisanih mržnjom, odnosno predrasudama, podrazumeva davanje odgovora na devet zlatnih pitanja kriminalistike, što je neophodno i radi boljeg sagledavanja kako neposrednih dokaza, tako i posrednih dokaza, odnosno indikatora mržnje. Tako je na primer, prilikom davanja odgovora na pitanje *Šta se desilo?* neophodno utvrditi da li se u datom slučaju radi o klasičnom obliku krivičnog dela, ili o zločinu iz mržnje, tj. da li je dato delo izvršeno iz motiva mržnje/predrasude zbog pripadnosti žrtve određenoj društvenoj grupi. Takođe, kada se postavi pitanje *Gde se desilo?* u smislu zločina iz mržnje, potrebno je ispitati okolnosti da li je mesto izvršenja na neki način povezano sa određenom društvenom grupom, da li neko -mesto predstavlja mesto okupljanja npr. LGBT

osoba, da li se radi o objektu ili prostoru koji je u funkciji neke društvene zajednice, poput groblja, edukativnih prostorija, humanitarnih prostorija neke društvene grupe ili verskih prostorija neke društvene zajednice. S obzirom da je vreme izvršenja krivičnog dela kod zločina iz mržnje posebno važno jer može da ukaže na motiv mržnje/predrasude, davanje odgovora na pitanje *Kada se desilo?* od posebnog je značaja. Tako je na primer važno utvrditi da li je delo izvršeno u vreme nekog verskog ili nacionalnog praznika, u vreme okupljanja većeg broja pripadnika određene zaštićene grupe (npr. napadi tokom tzv. parade ponosa), u vreme održavanja nekog sportskog ili kulturnog događaja, koji se može dovesti u vezu sa određenom društvenom grupom kojoj pripada žrtva (npr. utakmice reprezentacija susednih zemalja, razni kulturni događaji određene društvene grupe, zatim neki događaji iz sfere međunarodnih odnosa npr. preduzimanje mera od strane jedne države prema određenoj društvenoj grupi, objavljivanje presude međunarodnog suda za ratne zločine, objavljivanje optužnica protiv državnika određene zemlje i sl.). Osim toga, na postojanje motiva mržnje, odnosno predrasude može ukazati i način izvršenja krivičnog dela, što ukazuje na značaj davanja odgovora na pitanje *Kako se desilo?* Naime, ukoliko između žrtve i izvršioca postoji razlika u pripadnosti (nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, verskoj ili nekoj drugoj), brutalnost nasilja može biti indikator da je žrtva odabrana zbog njene pripadnosti određenoj grupi, ako je isključeno postojanje drugih motiva kod izvršilaca nasilnih krivičnih dela. Iz tog razloga je veoma važno utvrditi da je u određenom slučaju primenjena prekomerna sila, odnosno nasilje jačeg intenziteta, da su isključeni drugi motivi, a zatim istražiti moguću vezu ovih činjenica sa pripadnošću žrtve nekoj od zaštićenih grupa. Takođe, na postojanje motiva mržnje, odnosno predrasude prema određenoj grupi može ukazati i činjenica da je na primer, prilikom izvršenja učinilac ostavio neki predmet koji može biti simbol netrpeljivosti prema datoj grupi, ili je izgovorio neke reči, odnosno napisao neke poruke, grafite, simbole itd. Zlatno pitanje kriminalistike *S čime je izvršeno?* nema posebnih specifičnosti kada su zločini iz mržnje u pitanju, ukoliko ih posmatramo u odnosu na klasična krivična dela, tako da značaj davanja odgovora na ovo pitanje ima opšti karakter.

U slučaju da je delo rezultat delovanja više lica, neophodno je utvrditi da li postoji neka međusobna veza između tih lica koja može ukazati na motiv mržnje, odnosno predrasude, npr. članstvo u nekoj ekstremističkoj organizaciji, pripadnost određenoj verskoj, etničkoj ili rasnoj grupi i sl., davanje odgovora na pitanje koje se odnosi na mogućnost postojanja saučesništva,

odnosno učestvovanje više lica u izvršenju krivičnog dela, itekako je važno za potvrđivanje eventualnog motiva mržnje/predrasude.

S obzirom da postojanje motiva mržnje, odnosno da izbor određenog lica za žrtvu samo zbog toga što pripada određenoj grupi, odnosno zbog njenog ličnog svojstva, predstavlja obavezu otežavajuću okolnost koju sud ceni pri odmeravanju kazne, zlatno pitanje kriminalistike *Zašto se desilo?* predstavlja centralno pitanje kada su zločini iz mržnje u pitanju. Bez obzira što sva krivična dela mogu biti izvršena sa ovim motivom, sa uvođenjem instituta zločina iz mržnje u krivična zakonodavstva, ovo pitanje dobija na značaju. Međutim, u slučaju postojanja tzv. mešanih motiva otkrivanje motiva mržnje nije jednostavno. Tako na primer, neretko se dešava da pripadnici LGBT populacije, koji nisu otkrili svoju seksualnu orijentaciju, budu namenski napadnuti iz nekog drugog razloga, a učinioci polaze od toga da žrtve neće prijaviti ovaj događaj policiji, jer ulaze u rizik da će se time ljudi iz njihovog okruženja (porodica, kolege na poslu i sl.) saznati njihovu seksualnu orijentaciju. Iako motiv ovog napada nije mržnja, već koristoljublje, jer su žrtve namenski odabrane zbog pripadnosti određenoj grupi, u ovom slučaju seksualnoj orijentaciji, ovo se prema odredbama krivičnog zakonodavstva koje predviđa institut zločina iz mržnje može tako i tretirati. To znači da je zlatno pitanje kriminalistike *Zašto se desilo?* najzahtevnije u smislu davanja odgovora i dokazivanja postojanja datog motiva.

Podjednaku važnost kada je o zločinima iz mržnje reč ima i pitanje *Nad kime(čime) je izvršeno?*, a naročito u situacijama kada motiv nije očigledan, tj. nema simbola, izgovoreni reči mržnje, predmeta i sl. koji mogu ukazivati na motiv mržnje. Prilikom otkrivanja, razjašnjavanja i dokazivanja takvih krivičnih dela, usled nedostatka ostalih motiva, sama pripadnost žrtve određenoj društvenoj grupi može biti indicija da je odabrana zbog njene pripadnosti datoj grupi. Iz tog razloga je neophodno istraživanje ličnosti i životnih navika i prilika same žrtve, kao i postojanje određenih ličnih svojstava koja su zakonom zaštićene, te eventualno dovođenje istih u vezu sa motivom izvršenja krivičnog dela.

Pitanje *Ko je izvršilac?* se po značaju za otkrivanje, razjašnjavanje i dokazivanje ovog vida kriminalnog ispoljavanja, nalazi nakon pitanja zašto se desilo i nad kime je izvršeno, jer za utvrđivanje motiva, odnosno predrasuda same okolnosti u vezi učinioca su nekada od izuzetnog značaja. Naime, ukoliko je ranije pokazivao animozitet prema određenoj grupi tako što je davao izjave koje promovišu mržnju prema datoj grupi, zatim ako je član u određenih ekstremističkih

organizacija, njegova nacionalna, etnička, verska, rasna pripadnost, seksualna orijentacija, rodni identitet i pol, koji su različiti od istih svojstava žrtve, u nedostatku drugih motiva mogu predstavljati indiciju da je žrtva odabrana zbog njene pripadnosti određenoj društvenoj grupi.

S obzirom da se do dokaza dolazi primenom dokaznih radnji, u nastavku rada sledi kratak prikaz osnovnih karakteristika onih koje se najčešće koriste u praksi.

5.3.1. Dokazne radnje

Zakonik o krivičnom postupku predviđa sledeće istražne radnje: saslušanje osumnjičenog, saslušanje okrivljenog, ispitivanje svedoka, suočenje, veštačenje, uviđaj, rekonstrukcija događaja, dokazivanje ispravom, uzimanje uzoraka, provera računa i sumnjivih transakcija, privremeno oduzimanje predmeta, pretresanje. Ove radnje se mogu klasifikovati na one kojima se obezbeđuju materijalni dokazi, i na one kojima se prikupljaj lični dokazi.

5.3.1.1. Saslušanje osumnjičenog

Saslušanje osumnjičenog je istražna radnja koja se realizuje radi otkrivanja krivičnih dela i njihovih izvršilaca, od strane policije i javnog tužioca pod zakonom predviđenim uslovima. Ukoliko je saslušanje osumnjičenog izvršeno u skladu sa odredbama Zakonika o krivičnom postupku, zapisnik sačinjen od strane policije i javnog tužilaštva u tom slučaju može da se koristi kao dokaz u krivičnom postupku.

Lice prema kome je nadležni državni organ u predistražnom postupku preduzeo radnju propisanu Zakonikom o krivičnom postupku, zbog postojanja osnova sumnje da je učinilo krivično delo, smatra se osumnjičenim licem. Osumnjičenim se smatra i lice protiv koga se vodi istraga, a koje policija ima pravo da poziva, s tim da ga u pozivu mora upozoriti da ima pravo da uzme branioca. Međutim, tokom prikupljanja obaveštenja od nekog lica, ovlašćena službena lica organa unutrašnjih poslova mogu oceniti da se to lice može smatrati osumnjičenim. U tom slučaju policija je dužna da to lice odmah obavesti o postojanju osnova sumnje da je on izvršilac krivičnog dela koje mu se stavlja na teret. Osim toga, osumnjičeni će biti upoznat sa

pravom da može angažovati branioca koji će prisustvovati daljem saslušanju, i da bez njegovog prisustva nije dužan da odgovara na postavljena pitanja. Ukoliko takvo lice policija odluči da zadrži, doneće rešenje o zadržavanju, nakon čega osumnjičeni mora imati branioca. Takođe, osumnjičeni stiče prava koja pripadaju licu lišenom slobode, sa kojima mora biti upoznat, ali je policija dužna i da mu omogući da stupi u kontakt sa braniocem, neposredno putem telefona, telegrafa ili drugog elektronskog prenosioca poruka, ili posredstvom članova porodice ili trećeg lica čiji identitet mora biti otkriven policiji. Ukoliko branilac ne bude angažovan od strane osumnjičenog, biće obezbeđen od strane policije po službenoj dužnosti. Nakon što javni tužilac bude obavешten od strane policije da postoji potreba za saslušanjem osumnjičenog, može doneti sledeće odluke: može sam da obavi saslušanje osumnjičenog, može da odluči da prisustvuje saslušanju koje će obaviti policija, i može poveriti policiji da samostalno obavi saslušanje osumnjičenog. To znači da je za saslušanje osumnjičenog od strane policije potrebno odobrenje javni tužilac (Bošković, 101).

Osim toga, da bi iskaz osumnjičenog dat tokom saslušanja od strane policije, mogao da se koristi kao dokaz u postupku, potrebno je ne samo da sam osumnjičeni pristane da iskaz da pred policijom, već i da se obezbedi prisustvo branioca tokom njegovog saslušanja, i da ceo postupak bude sproveden po odredbama koje važe za saslušanje okrivljenog. S obzirom da odbrana osumnjičenog nije obavezna u svim slučajevima, već samo u onim koji su predviđeni u ZKP, osumnjičeni može biti saslušan bez prisustva branioca ako se izričito odrekao tog prava, a odbrana nije bila obavezna. Ukoliko osumnjičeni nije dao braniocu usmeno punomoćje na zapisnik, branilac je u obavezi da podnese punomoćje. Njegov identitet biće proveren od strane ovlašćenog službenog lica policije, koje je u obavezi i da izvrši uvid u njegovu advokatsku legitimaciju. Pre saslušanja, osumnjičeni ima pravo na "poverljiv razgovor" sa braniocem, koji se može samo posmatrati, ali ne i slušati.

Javni tužilac, odnosno policija pristupiće saslušanju osumnjičenog, nakon što on bude upoznat sa krivičnim delom koje mu se stavlja na teret, i bude mu obezbeđeno prisustvo branioca u slučaju obavezne odbrane. Tokom saslušanja, odnosno prilikom davanja iskaza slobodnim pripovedanjem i odgovaranja na postavljena pitanja, osumnjičeni se ne može dogovarati sa braniocem na koji način će odgovoriti na pitanje, odnosno branilac nema pravo da na bilo koji način sugeriše odgovor. U predistražnom postupku osumnjičeni se saslušava u skladu sa

odredbama ZKP-a koje se odnose na saslušanje okrivljenog, o čemu će biti reči u nastavku rada. Ukoliko saslušanje osumnjičenog u predistražnom postupku bude sprovedeno po procesnim odredbama, zapisnik koji se tom prilikom sačini može biti dokaz u krivičnom postupku, u suprotnom ne može imati dokaznu snagu i sa njim će se postupiti na isti način kao i sa prikupljenim prethodnim obaveštenjima.

5.3.1.2. Saslušanje okrivljenog

Saslušanje okrivljenog je dokazna radnja koja se sastoji u pribavljanju iskaza od okrivljenog u vezi sa krivičnim delom koje mu se stavlja na teret, a koja se može preduzeti u istrazi, na glavnom pretresu i u postupku po žalbi. Kao izvor dokaza, iskaz okrivljenog predstavlja sredstvo zaštite od neosnovanog okrivljenja. Saslušanjem okrivljenog nastoji se pružiti mogućnost za odbranu, kao i razjašnjavanje subjektivnih i objektivnih okolnosti dela, kako bi se mogli potvrditi ili odbaciti navodi optužbe protiv okrivljenog lica. Prilikom pokretanja istrage, određivanja pritvora i na glavnom pretresu saslušanje okrivljenog se obavezno preduzima.

Ukoliko je okrivljeni stvarno izvršilac krivičnog dela, on najbolje poznaje sve detalje i okolnosti krivičnog dela i sopstvenog učešća u njemu, a ako je neosnovano okrivljen, najargumentovanije i najmerodavnije će izneti odbrambene dokaze i prezentirati svoj alibi. Zbog toga je okrivljeni najbogatiji izvor ličnih dokaza, i njegovom saslušanju, kao ličnom dokaznom sredstvu, pridaje se poseban značaj. Naime, javni tužilac ili sudije u veću, nastoji da navede okrivljenog da priznanje koje je potkrepljeno dokazima, ali i na saradnju u pogledu prikupljanja dokaza koji idu u prilog njegovoj odbrani. Iz tog razloga, okrivljeni u toku saslušanja pruža dokaze radi opovrgavanja pojedinih navoda u optužbi, odnosno, radi svoje odbrane i poricanja svoje krivice. Podizanje optužnice i obustava postupka u velikoj meri zavise od sadržine iskaza okrivljenog.

Od taktike ispitivanja okrivljenog, umešnosti službenog lica, ali i samog okrivljenog, njegovog subjektivnog stava, zavisi da li će on izneti stvarno činjenično stanje i u kojoj meri, da li će ukazati na sve dokaze i argumente koji stoje protiv njega, ili samo na one koje mu idu u korist. To znači da je za uspešno obavljanje ove radnje potrebno da službeno lice prethodno detaljno prouči predmet i ličnost okrivljenog, ali i da dobro poznaje krivično procesna i kriminalistička

pravila. Pravo okrivljenog na odbranu predviđeno je Ustavom i Zakonikom o krivičnom postupku. Iz tog prava proizilazi pravo na angažovanje branioca pri prvom saslušanju, pravo da mu se ostavi vreme za pripremanje odbrane; pravo da bude saslušan i pravo da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete; pravo da predlaže dokaze svoje odbrane i prisustvuje izvođenju drugih procesnih radnji. Osim toga, sud na drugoj strani, ima obavezu da sa jednakom pažnjom ispituje i utvrđuje kako činjenice koje terete okrivljenog tako i one koje mu idu u korist. Prilikom prvog saslušanja okrivljeni će izneti svoje lične podatke, koji su određeni zakonom, i to: ime i prezime, jedinstveni matični broj građana ili broj ličnog dokumenta, nadimak, ime i prezime roditelja, devojačko porodično ime majke, gde je rođen, gde stanuje, dan, mesec i godinu rođenja, državljanstvo, zanimanje, porodične prilike, da li je pismen, kakve je škole završio, šta on i članovi njegovog porodičnog domaćinstva poseduju od imovine, da li je, kad i zašto osuđivan, da li je i kad izrečena krivična sankcija izvršena i da li se protiv njega vodi postupak za koje drugo krivično delo. Osim toga, biće poučen o tome da ima obavezu da se odazove na poziv i da odmah prijavi svaku promenu adrese ili nameru da promeni boravište. Okrivljeni ne samo da nema obavezu da iznese svoju odbranu, niti da odgovara na postavljena pitanja, već nije dužan ni da iznosi podatke o svom ličnom identitetu. Međutim, u tom slučaju on može ne samo otežati prikupljanje dokaza za svoju odbranu, na šta će ga organ koji vodi postupak poučiti ako je to potrebno, već može snositi i određene posledice. Naime, odbijanje odgovora na pitanja koja se odnose na lični identitet mogla bi da budu razlog za određivanje pritvora, iako činjenica da nije utvrđeno pravo ime nije smetnja za pokretanje krivičnog postupka. Da bi se na iskazu okrivljenog mogla zasnivati sudska odluka neophodno je da u zapisnik budu uneta sva upozorenja i saopštenja koja su upućena okrivljenom od strane organa koji vodi postupak, ali i izjave okrivljenog.

Organ koji vodi postupak dužan je da nakon utvrđivanja identiteta okrivljenom saopšti koje mu se krivično delo stavlja na teret, i da mu predoči dokaze koji ukazuju na njegovu krivicu. Osim toga, okrivljenog će poučiti njegovim pravima i dužnostima, a naročito da ima pravo na stručnu odbranu, odnosno na branioca koji može prisustvovati njegovom prvom saslušanju. Ukoliko okrivljeni želi da angažuje branioca, organ koji vodi postupak je dužan da mu u tome pomogne, zbog čega može i odložiti saslušanje u roku od 24h. Međutim, okrivljeni se može saslušati i bez prisustva branioca, u slučaju da odbrana nije obavezna, ili ako branilac nije angažovan u predviđenom roku, ili ako se okrivljeni odrekao prava na odbranu, odnosno ako se uredno

pozvani branilac nije odazvao na poziv da prisustvuje saslušanju. Pre prvog saslušanja okrivljeni ima pravo da pročita krivičnu prijavu i zahtev za sprovođenje istrage. Prilikom iznošenja svoje odbrane okrivljeni može koristiti svoje beleške, a pojedine delove svog izlaganja može sam kazivati u zapisnik o saslušanju. Okrivljeni će se najpre izjasniti o svim okolnostima i dokazima koji ga terete, a zatim izneti sve činjenice koje idu u njegovu korist, s tim što će ga organ koji vodi postupak usmeravati na delo koje mu se stavlja na teret, tako što će mu postavljati pitanja radi dopune praznina, otklanjanja nejasnoća i protivrečnosti u izlaganju. Pitanja moraju biti jasna, razgovetna i nedvosmislena, tj. potpuno razumljiva i određena, jer su kaptiozna i sugestivna pitanja zabranjena. Osim toga, da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja ili nekog drugog činjenja koje bi se protiv njega moglo upotrebiti kao dokaz, zabranjena je upotreba sile, pretnje, obmane, obećanja, iznude, primena medicinskih intervencija (lobotomija) ili davanje medicinskih sredstava, kao što su razna narkotička sredstva pomoću kojih bi se uticalo na njegovu volju ili drugih sličnih nedozvoljenih sredstava. U slučaju da okrivljeni promeni iskaz, od njega će se zahtevati da iznese razloge zbog kojih je to učinio, a naročito ako je opozvao ranije dato priznanje. Ako se iskazi okrivljenih ili svedoka međusobno razlikuju u pogledu važnih činjenica, može se tražiti njihovo suočenje. Takođe, od okrivljenog se može tražiti da prepozna materijalne dokaze, odnosno predmete koji su u vezi sa krivičnim delom, s tim što će se okrivljeni odvesti na mesto gde se oni nalaze ako se ne mogu doneti u sedište organa gde se vrši ispitivanje.

Uporedo sa saslušanjem okrivljenog vodi se zapisnik, tako što organ koji vodi postupak glasno kazuje sadržinu izlaganja okrivljenog. Zapisnik ima dva dela. Uvodni, prvi deo, sadrži opšte podatke o okrivljenom i sva saopštenja i upozorenja data od strane službenog lica koje vrši saslušanje, kao i izjave okrivljenog. Sadržina slobodnog izlaganja okrivljenog i eventualno postavljena pitanja i odgovori na njih unosi se u drugi deo koji je i glavni deo zapisnika. Ukoliko branilac okrivljenog ili ovlašćeni tužilac imaju određene primedbe one se unose u zapisnik. Pre nego što okrivljeni potpiše zapisnik, on će mu se pročitati, ili će to sam učiti, nakon čega će ga potpisati i službeno lice koje vrši ispitivanje. Kao i kod saslušanja svedoka, zakonodavac je predvideo mogućnost da se u celini ili određeni deo iskaza okrivljenog snimi magnetofonom, s tim što je potrebno da se o tome prethodno upozna okrivljeni.

5.3.1.3. Ispitivanje svedoka

Svedok je lice za koje se pretpostavlja da nije izvršilac krivičnog dela koje se istražuje, već da je opažalo njegovo izvršenje ili da su joj poznate druge okolnosti od značaja za razjašnjenje konkretne krivične stvari. Saopštenja koja svedok daje imaju snagu dokaza, ako su data u skladu s procesnim pravilima u propisanoj formi (Pavišić, Modly, 1999, s. 173; Sijerčić-Čolić, s. 305-306). Različite klasifikacije svedoka postoje, i to: svedoci optužbe i odbrane, očevici i neočevici, zainteresovani i nezainteresovani svedoci, dobronamerni i nedobronamerni svedoci i sl. Osim toga, svedoci se mogu razlikovati i prema nivou obrazovanja, profesiji i drugim kriterijima, što može biti interesantno s taktičkog stanovišta, jer ukazuju na određene elemente o kojima treba voditi računa prilikom intervjuisanja, odnosno ispitivanja (Modly, Korajlić, 2002, s. 635). Pred nadležnim organom postupka svedok daje iskaz o činjenicama koje je neposredno opazio, tzv. očevidac, ili za koje je saznao, tzv. svedok po čuvenju. Zakon o krivičnom postupku iako ne postavlja granice u pogledu životne dobi, predviđa obaveze i prava svedoka. Naime, postoje prirodne granice koje uslovljavaju sposobnost svedočenja. Tako na primer, ovlašćena službena lica moraju voditi računa o tome da li dete može biti svedok, odnosno pod da li su kod njega razvijene sposobnosti opažanja, pamćenja i reprodukcije zapamćenog, jer u suprotnom njegova izjava se ne može koristiti kao dokaz u krivičnom postupku. Osim toga, iako se od svedočenja ne isključuju i duševno bolesna lica, njihov iskaz treba koristiti uz prethodno pribavljeno mišljenje psihijatrijskog veštaka (Korajlić, 2003, s. 278).

Ispitivanje svedoka predstavlja složenu dokaznu radnju koja se sastoji u pribavljanju njegovog iskaza, uz poznavanje ne samo procesnih odredbi koje regulišu ovu materiju već i kriminalističke taktike i psihologije. Zakonik o krivičnom postupku propisuje obavezu za svako lice da se kao svedok odazove na poziv i da svedoči, ako drugačije nije određeno, i da pre samog svedočenja položi zakletvu, s tim što zakonodavac propisuje da zakletvu ne mogu položiti sledeća lica: 1) ona koja u momentu saslušanja nisu punoletna; 2) za koja je dokazano ili za koja postoji sumnja da su izvršila ili učestvovala u krivičnom delu zbog kojeg se saslušavaju i 3) koja ne mogu da shvate značaj zakletve zbog duševnog stanja. Zakletva se polaže usmeno, čitanjem njenog teksta, ili potvrdnim odgovorom nakon saslušnog sadržaja teksta zakletve koju je pročitao organ postupka. Takođe, način polaganja zakletve zavisi i od toga da nemi svedoci koji znaju da čitaju i pišu potpisuju tekst zakletve, a gluvi, slepi ili nemi svedoci, koji ne znaju ni da čitaju ni da pišu

zaklinju se uz pomoć tumača (član 96 stav 4 ZKP-a RS). Odbijanje i razlozi odbijanja svedoka da položi zakletvu uneće se u zapisnik (član 96 stav 5 ZKP-a RS).

Osim toga, svedok će biti upozoren da je davanje lažnog iskaza krivično delo, jer je on, za razliku od okrivljenog, dužan da iskazuje i govori istinu pred sudom, i ne sme ništa da prećuti što mu je poznato u vezi sa krivičnim delom. Iako je svedočenje i davanje iskaza ne samo zakonska, već i moralna obaveza svih građana, ZKP propisuje da se kao svedok ne može saslušati: 1) lice koje bi svojim iskazom povredilo dužnost čuvanja tajnog podatka, dok nadležni organ, odnosno lice organa javne vlasti ne opozove tajnost podatka ili ga ne oslobodi te dužnosti; 2) lice koje bi svojim iskazom povredilo dužnost čuvanja profesionalne tajne (verski ispovednik, advokat, lekar, babica i dr.), osim ako je oslobođeno te dužnosti posebnim propisom ili izjavom lica u čiju je korist ustanovljeno čuvanje tajne; 3) lice koje je branilac o onome što mu je okrivljeni kao svom braniocu poverio. Međutim, iako ova lica nemaju obavezu da svedoče, sud može na predlog okrivljenog ili njegovog branioca odlučiti da ih ispita. Osim toga, ZKP predviđa i kategoriju lica koja su oslobođena dužnosti svedočenja, a to su: 1) lice sa kojim okrivljeni živi u braku, vanbračnoj ili drugoj trajnoj zajednici života; 2) srodnik okrivljenog po krvi u pravoj liniji, u pobočnoj liniji do trećeg stepena zaključno, kao i srodnik po tazbini do drugog stepena zaključno; 3) usvojenik i usvojitelj okrivljenog. Ova lica biće upozorena od strane organa postupka da su oslobođena dužnosti svedočenja, čim sazna za njegov odnos prema okrivljenom ili pre ispitivanja, što će se uneti u zapisnik, kao i odgovor tog lica. Takođe, ZKP propisuje da ako je određeno lice oslobođeno dužnosti svedočenja prema jednom od okrivljenih, oslobođeno je i od dužnosti svedočenja i prema ostalim okrivljenima, ako se njegov iskaz prema prirodi stvari ne može ograničiti samo na ostale okrivljene. Ako je svedok imao mogućnost da se izjasni da li želi da svedoči i ako je njegova izjava volje uneta u zapisni, njegov iskaz imat će dokaznu vrednost. Međutim, ne može se zasnivati sudska odluka na iskazu lica koje je ispitano kao svedok, a koje nije moralo da svedoči, na šta nije bilo upozoreno, ili se nije izričito odreklo tog prava, ili upozorenje, ili odricanje nije uneto u zapisnik, ili ako je iskaz svedoka iznuđen silom, pretnjom, ili drugim sličnim sredstvima.

Zakonodavac je predvideo i mogućnost oslobađanja svakog svedoka da odgovara na pitanja, ako da bi time sebe ili svog bliskog srodnika ili drugo blisko lice, izložilo teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti, ili krivičnom gonjenju. To znači da svedok ne može biti oslobođen potpuno od

dužnosti svedočenja, već samo delimično, o čemu će ga sud upozoriti pre saslušanja, a upozorenje će se uneti u zapisnik. Radi postizanja željenog rezultata, tokom ispitivanja svedoka neophodno je da se uspostavi međusobno poverenje i saradnja između ispitivača i svedoka, da se svedok podstiče i da mu se pomogne da osveži svoje sećanje i da verno saopšti svoja opažanja, ali i da se zapisnički fiksira njegov iskaz. Bez obzira što se kao svedoci mogu pojaviti različita, i što ne postoje univerzalna pravila, neophodno je poštovati neka osnovna taktička pravila koja su od značaja za određene situacije ili određene kategorije svedoka.

Tako je za svako saslušanje neophodno izvršiti određene pripreme, i to:

- Neophodno je analizirati postojeće akte u vezi sa konkretnim krivičnim predmetom i proučiti dokaza kojima se raspolaže. To znači da će se organ koji vrši ispitivanje upoznati sa ulogom koju je svedok imao u konkretnom krivičnom događaju, ali i sa sadržajem postojećih izjava drugih svedoka i okrivljenih, zapisnika sa uviđaja i fotodokumentacijom, i svim postojećim dokazima u konkretnom slučaju. Osim toga, ako je lice koje se namerava ispitati ranije dalo izjavu, potrebno je detaljno proučiti.

- Ukoliko je potrebno utvrditi mesto nalaženja svedoka u momentu izvršenja dela i proveriti iskaz svedoka, organ koji vrši ispitivanje može izaći na lice mesta i izvršiti rekonstrukciju.

- Pre ispitivanja značajnih svedoka, odnosno onih u čiju se dobronamernost i sposobnost svedočenja sumnja, neophodno je prikupiti detaljne podatke koristeći međusobno nezavisne izvore informacija (Aleksić, Škulić, 2002, s. 207).

Nakon analize dokaza i podataka o ličnosti svedoka, vrši se planiranje ispitivanja, odnosno određivanje vremena, mesta i redosleda ispitivanja svedoka, kao i načina zapisničkog fiksiranja njegovog iskaza. Ako je potrebno ispitati više svedoka o istom predmetu, neophodno je sprečiti njihov susret u čekaonici i međusobno dogovaranje o tome šta će kazivati. To znači da je potrebno voditi računa da ne budu pozivani u isto vreme. U suštini, potrebno je definisati glavne okolnosti događaja koje zahtevaju razrešenje, odrediti redosled i način postavljanja pitanja svedoku, s tim što treba ostaviti prostora za eventualne izmene zbog mogućnosti nastupanja različitih okolnosti prilikom ispitivanja. U slučaju da se svedok ispituje iz oblasti kojom kriminalista ne vlada, neophodno je angažovati i veštaka koji će pomoći u odabiru stručnih pitanja (Vodinelić, 1954, s. 145). Osim toga, neophodno je napraviti razliku između iskaza o

činjenicama i iskaza o zaključcima i mišljenjima svedoka, ali i pretpostavkama i impresijama. Takođe, od činjeničnih pitanja potrebno je odvojiti subjektivne stavove. Pravo da postavlja pitanja organ postupka ima nakon dovršenog slobodnog izlaganja, kada dobar kriminalista ne samo da može stvoriti sliku da li se radi o tzv. dobronamernom svedoku ili licu koje daje lažan iskaz, već i izvršiti eventualnu dopunu i kontrola iskaza sa sadržajne i psihološke strane (Korajlić&Kovačević, 2013, s. 210).

5.3.1.4. Suočenje

Ako su okrivljeni, svedok, oštećeni dali različite iskaze, protivrečne ili nepodudarne, neophodno ih je suočiti. To znači da će se izvršiti suočenje, odnosno procesna radnja kojom se u prethodnom postupku odnosno na glavnom pretresu zajedno saslušavaju dve ranije saslušane osobe o važnim činjenicama (krivičnopravno relevantnim, kao i indicijama) u pogledu kojih su dali protivrečne ili nepodudarne iskaze. Naime, ako se iskazi svedoka i okrivljenog ne slažu u pogledu činjenica koje su predmet dokazivanja, odredbama ZKP-a je propisano da se oni mogu suočiti. Međutim, kako se lica nalaze u različitim objektivnim i subjektivnim usovima prilikom opažanja, razlike u njihovim iskazima su normalna pojava, što znači da svaka nesaglasnost u iskazima neće biti povod za suočenje, već samo u slučaju postojanja većih razlika i suprotnosti u iskazima o značajnim činjenicama.

Nakon što se suočeni postave jedan prema drugom, organ postupka će od njih zahtevati da jedan drugom ponove svoje iskaze o svakoj spornoj okolnosti i da raspravljaju o istinitosti onoga što su iskazali, što će se uneti u zapisnik. Osim toga, ako se iskazi svedoka ne slažu u pogledu činjenica koje su predmet dokazivanja, ZKP propisuje da i oni mogu biti suočeni.

Suočenje može biti delimično ili potpuno, u zavisnosti od toga da li se sprovoditi povodom pojedinih spornih činjenica u vezi sa kojima postoje protivrečnosti u iskazima saslušanih lica ili u odnosu na čitav iskaz. Iako je nekada potrebno izvršiti više suočenja, na primer kada okrivljeni negira krivicu, suočiće se sa svakim saokrivljenim ili svedokom ponaosob, samo dva lica se istovremeno mogu suočiti, i to:

a) okrivljeni i okrivljeni (kako bi se podstakli na priznanje ili utvrdilo ko od njih govori istinu);

b) okrivljeni i svedok (npr., okrivljeni i oštećeni) kako bi se izvršio uticaj na okrivljenog radi davanja istinitog iskaza, odnosno utvrdilo ko od njih govori istinu i

c) svedok i svedok (s ciljem razjašnjavanja protivrečnosti u njihovim iskazima).

To znači da su osnovni ciljevi koji se nastoje postići suočenjem sledeći:

- otklanjanje kontradikcija i protivrečnosti u iskazima dobronamernih svedoka koji se suočavaju;
- procena i provera tačnosti i istinitosti ranije datih iskaza;
- nastojanje da okrivljeni povuče lažan iskaz i počne istinito da iskazuje;
- procena ko od suočenih govori istinu praćenjem njihove simptomatske slike i
- dolaženje do novih dokaza tako što će se suočenicima saopštiti neke činjenice o kojima ranije nisu dali iskaz (Simonović, s. 250).

Da bi se oni postigli, primenjuje se taktika pojačavanja psihološkog pritiska koja se sastoji u tome da se okrivljeni najpre suočava sa manje značajnim svedocima, a na kraju sa onima koji ga najviše terete ili sa okrivljenima koji su priznali izvršenje dela.

5.3.1.5. Veštačenje

Veštačenje je dokazna radnja koja se preduzima u krivičnom postupku u cilju prikupljanja i obezbeđivanja dokaza. Uz zavisnosti od faze postupka u kojoj se preduzima, sprovodi se po naredbi policije, javnog tužilaštva ili suda, uz poštovanje uslova koje propisuje ZKP. Objekti veštačenja se radi ispitivanja predaju posebnim stručnjacima, tj. veštacima koji u skladu sa pravilima svoje naučne oblasti, daju stručni nalaz i mišljenje (Zakon o uslovima obavljanja veštačenja, 16 i 17/87).

Naime, kada je za utvrđivanje ili ocenu neke važne činjenice potrebno pribaviti nalaz i mišljenje od lica koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem određuje se veštačenje. Veštak koji raspolaže potrebnim stručnim znanjem iz pojedinih oblasti angažuje se u predistražnom postupku (kao i u krivičnom postupku) u mnogim krivičnim predmetima u kojima su bila neophodna određena stručna znanja, kojima ne raspolaže organ postupka. Veštačenje se određuje pisanom naredbom,

po službenoj dužnosti ili na predlog stranke i branioca. Međutim, veštačenje se može i usmeno odrediti ako postoji opasnost od odlaganja, ali uz obavezu sastavljanja službene beleške. U pismenoj naredbi se navode činjenice koje će biti predmet veštačenja i kome se isto poverava. Osim toga, naredba treba da sadrži i: 1) naziv organa koji je naredio veštačenje; 2) ime i prezime lica koje je određeno za veštaka, odnosno naziv stručne ustanove ili državnog organa kome je povereno veštačenje(da bi se utvrdilo eventualno postojanje osnova za izuzeće, organ koji vodi postupak ima obavezu da pre imenovanja veštaka proveri njegov odnos sa okrivljenim ili oštećenim); 3) označenje predmeta veštačenja; 4) pitanja na koja treba odgovoriti; 5) obaveza da izuzete i obezbeđene uzorke, tragove i sumnjive materije preda organu postupka; 6) rok za podnošenje nalaza i mišljenja; 7) obavezu da nalaz i mišljenje dostavi u dovoljnom broju primeraka za sud i stranke; 8) upozorenje da činjenice koje je saznao prilikom veštačenja predstavljaju tajnu; 9) upozorenje na posledice davanja lažnog nalaza i mišljenja. U naredbi je potrebno naznačiti ime i adresu stručnog savetnika ako ga stranka ima (Maksimović, 2000, s. 444).

Pre nego što pristupi formulisanju naredbe o veštačenju neophodno je da organ koji vodi postupak detaljno prouči sve pojedinosti konkretnog slučaja, jer se samo na taj način mogu izbeći dopunska ili ponovna veštačenja, a samim tim i znatna odugovlačenja postupka. To znači da u naredbi za veštačenje posebnu pažnju treba posvetiti konkretizaciji i preciznosti zadataka za veštaka, odnosno stručnu ustanovu ili državni organ, ako su u pitanju složena veštačenja. Bez obzira što se veštačenja mogu poveriti i ustanovi odnosno organu, isti tada određuju jednog ili više stručnjaka koji će izvršiti veštačenje, što znači da veštak može biti isključivo fizičko lice. Veštak kome je povereno veštačenje biće upoznat sa dužnostima u vezi veštačenja, ukazaće mu se na posledice davanja lažnog nalaza i mišljenja, a starešina organa ne samo da će upoznati stranke sa imenima veštaka, već će prati i izvođenje veštačenja i davati savete i primedbe u vezi istraživanja.

Bez obzira koja vrsta veštačenja je u pitanju, sam postupak se odvija u tri faze: a) uvodnu (pripremanje veštačenja), b) operativnu (samo veštačenje) i c) zaključnu (davanje nalaza i mišljenja). Veštak nakon sprovedenih radnji daje svoj nalaz i mišljenje, usmeno na zapisnik, ili u pisanoj formi, u roku koji odredi organ postupka. Ukoliko usmeno iznosi nalaz i mišljenje na glavnom pretresu, veštak će biti unakrsno ispitivan od strane svih stranaka u postupku. S

obzirom da sud nalaz i mišljenje veštaka ceni po slobodnom sudijskom uverenju, može njegov iskaz da i ne prihvati, odnosno da ga ne uvaži kao dokaz u odnosu na neku bitnu činjenicu. Ukoliko je zbog složenosti veštačenje povereno stručnoj ustanovi, odnosno državnom organu, veštak će nalaz i mišljenje dati u formi pismenog izveštaja. Iako se izveštaj može pročitati na glavnom pretresu, veće može naknadno odlučiti da se i neposredno saslušaju stručnjaci, kojima je bilo povereno veštačenje. Pored nalaza i mišljenja, veštačenje sadrži uvodni deo i zaključak, koji može izostaviti, odnosno izneti u okviru mišljenja, ukoliko ne pruža ništa novo (Bejatović, s. 102).

Iskaz veštaka čine njegov nalaz i mišljenje, koji moraju biti zasnovani na proverenim činjenicama i izneseni precizno i jasno. Sve ono što je zapazio i otkrio, metode koje je primenjivao, veštak navodi u nalazu, a zaključke do kojih je došao u postupku utvrđivanja činjenica navodi u mišljenju, s tim što je u obavezi da obrazloži na osnovu kojih činjenica je izveo zaključke i dao mišljenje, ali kojim se pravilima nauke i/ili veštine se koristio.

5.3.1.6. Uviđaj

Uviđaj je dokazna radnja koja se preduzima u skladu sa odredbama Zakonika o krivičnom postupku i pravilima kriminalistike, s ciljem da se na licu mesta neposrednim opažanjem i drugim metodama pronadu, obezbede, i u uviđajnoj dokumentaciji registruju predmeti, tragovi, njihov međusobni odnos i druge činjenice i okolnosti od značaja za otkrivanje krivičnog dela i učinioca, radi pokretanja, vođenja i okončanja krivičnog postupka. Iako se uviđaj preduzima kada je za utvrđivanje ili razjašnjavanje važne činjenice u postupku potrebno neposredno opažanje organa postupka, to ne znači da se ne preduzimaju i mnogobrojne druge kriminalističko-tehničke mere i radnje (merenje, skiciranje, fotografisanje, mulažiranje tragova, izazivanje tragova i dr.). To znači da na licu mesta uviđajni organ vrši i određenu intelektualnu delatnost, uočava, analizira, dovodi u vezu određene činjenice, vrši misaonu rekonstrukciju događaja, nakon čega postavlja i proverava kriminalističke verzije (Krivokapić, 2008, s. 268).

Pokretne i nepokretne stvari mogu biti predmet uviđaja. No, i leš čoveka se smatra pokretnom stvari. Iako se uviđaj nad pokretnim stvarima može obaviti i na mestu gde se nalaze, ako to

okolnosti slučaja zahtevaju(na primer kada ih je teško doneti u sud ili ih je potrebno videti na licu mesta radi sagledavanja situacije u kojoj su se nalazile u vreme izvršenja krivičnog dela), one se po pravilu donose na sud. Poseban značaj među pokretnim stvarima imaju predmeti kojima je izvršeno krivično delo, predmeti koji su nastali izvršenjem krivičnog dela i predmeti koji su namenjeni izvršenju krivičnog dela. Ukoliko je moguće oni se prilažu sa spisima kako bi se uviđaj nad njima mogao preduzeti i na glavnom pretresu (Korajlić, Kovačević, 2013, s. 168).

Na licu mesta rukovodilac opažanje može i da vrši posredno, korišćenjem različitih instrumenata (lupe, UV lampe i sl.), pre svega radi izazivanja latentnih otisaka prstiju, ili angažovanjem različitih stručnih lica (specijalista za pronalaženje pojedinih specifičnih vrsta tragova). Naime, organ postupka može zatražiti pomoć stručnog lica kriminalističko-tehničke, saobraćajne ili druge struke, u zavisnosti od vrste krivičnog dela, načina i sredstava izvršenja i nastalih posledica. Ta lica će preduzeti određene mere radi pronalaženja, obezbeđivanja ili opisivanja tragova, izvršiti potrebna merenja i snimanja, sačiniti skice ili prikupiti druge podatke. Ukoliko se ukaže potreba za određenim veštačenjima, na uviđaj se može pozvati i veštak odgovarajuće struke, a uviđaju mogu prisustvovati javni tužilac, oštećeni, osumnjičeni i branilac, stručni savetnik koji se i obaveštavaju o mestu i vremenu vršenja uviđaja, osim u slučajevima kada je prisutna opasnost od odlaganja sprovođenja ove dokazne radnje. Organ postupka sprovodi uviđaj, odnosno policija, javni tužilac ili sud, koji o izvršenom uviđaju sačinjava zapisnik. Osim detaljno opisanog činjeničnog stanja na mestu izvršenja krivičnog dela, sa posebnim osvrtom na pronađene tragove i predmete, neophodno je da se činjenično stanje dokumentuje i foto elaboratom i skicom mesta izvršenja krivičnog dela, jer zapisnik sa foto elaboratom i skicom lica mesta predstavlja dokaz u krivičnom postupku.

Cilj uviđaja je utvrđivanje činjenica važnih za krivični postupak, odnosno:

- Pronalaženje odgovora na glavno pitanje kriminalistike: „šta se desilo“, odnosno utvrđivanje da li krivično delo postoji ili ne postoji;
- Utvrđivanje vrste krivičnog dela (na primer, da li je u pitanju obična ili provalna krađa);
- Pronalaženje dokaza koji ukazuju na način izvršenja krivičnog dela, put dolaska i odlaska jednog ili više izvršilaca, kretanje izvršilaca na licu mesta, okolnosti koje omogućavaju utvrđivanje, odnosno razjašnjenje uzroka i uslova krivičnog dela;

- Pronalaženje tragova i predmeta koji omogućavaju identifikaciju izvršioca (npr. tragovi papilarnih linija; predmeti koji su pripadali izvršiocu i na osnovu kojih se on može pronaći), ili, iako nisu identifikacioni, mogu da pomognu prilikom njegovog otkrivanja (tragovi i predmeti koji ukazuju na osobenosti modus operandi koji je koristio izvršilac, njegove osobine ličnosti, motive krivičnog dela, fizički habitus, profesiju itd.);
- Pronalaženje identifikacionih tragova kojima se mogu ustanoviti upotrebljena oruđa, oružja krivičnog dela, odnosno predmeti koji su korišteni prilikom izvršenja, ili bar tragovi za određenje grupne pripadnosti pomenutih objekata;
- Pronalaženje tragova i predmeta koji omogućavaju utvrđivanje identiteta žrtve;
- Utvrđivanje vrste i veličine štete koja je prouzrokovana krivičnim delom;
- Kontrola i provera dokaza kojima se raspolaže (materijalnih i personalnih, npr. izjave svedoka, samog okrivljenog itd.) i
- Obezbeđenje od uništenja i fiksiranje svih relevantnih materijalnih informacija primenom zapisnika i drugih metoda, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku (Simonović, 2004, s. 293-294).

5.3.1.7. Rekonstrukcija događaja

Organ postupka može radi proveravanja izvedenih dokaza ili utvrđivanja novih činjenica koja su od značaja za razjašnjavanje krivične stvari izvršiti rekonstrukciju događaja. Reč je o istražnoj radnji koja se sastoji u ponavljanju krivičnog događaja (radnje ili situacije) u veštački postavljenim uslovima koji treba da odgovaraju uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao (ZKP). Po pravilu, rekonstrukcija događaja se vrši na mestu na kojem je krivično delo izvršeno, na osnovu raspoloživog dokaznog materijala, odnosno zapisnika o uviđaju i ostale uviđajne dokumentacije (fotografija, skica), iskaza okrivljenog, svedoka, veštaka i drugih dokaza, kao i na osnovu činjenica koje su organi postupka utvrdili vlastitim opažanjem. U rekonstrukciji aktivno učestvuju okrivljeni, oštećeni i drugi akteri događaja, a ako je potrebno, organ koji vrši rekonstrukciju može zatražiti pomoć stručnog lica kriminalističko-tehničke, saobraćajne ili druge struke. Osim toga, rekonstrukciji može

prisustvovati i veštak ako bi to bilo od koristi za davanje nalaza i mišljenja. Zakonik o krivičnom postupku propisuje način sprovođenja rekonstrukcije događaja, kojom se ne sme vređati javni red i moral, ili se dovesti u opasnost život ili zdravlje ljudi. Takođe, neophodno je voditi računa o tome da se rekonstrukcija vrši na licu mesta krivičnog događaja u istim uslovima koji su postojali prilikom njegovog nastanka (meteorološki uslovi, vidljivost, doba dana, raspored, udaljenost i međusobni odnosi objekata) i uz učešće subjekata koji su ga opažali ili učestvovali u njemu. Rekonstrukcija se može vršiti i radi stvaranja određene situacije, ili uspostavljanja određenog stanja, postavljanja predmeta i tragova u određeni položaj da bi se mogao izvršiti uviđaj, a ne samo radi ponavljanja kriminalnog događaja.

U zavisnosti od vrste događaja, odnosno krivičnog dela povodom kojeg se vrši, njenog obima - da li se ponavlja ceo događaj ili pojedine njegove faze, ciljevi rekonstrukcije su sledeći:

- a) Ukoliko su usled nestručno ili površno izvršenog uviđaja učinjeni određeni propusti ili su nastale protivrečnosti i nelogičnosti, cilj je da se one isprave. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da se ne mogu očekivati isti rezultati kao kada se uviđaj izvrši blagovremeno i kvalitetno;
- b) Da se utvrdi način izvršenja dela kada se to nije moglo postići samo objektivnim istraživanjem na mestu događaja, prilikom vršenja uviđaja, pa je radi ostvarenja te svrhe potrebno i učešće svih aktera krivičnog dela;
- c) Da se provere navodi odbrane okrivljenog, odnosno da se proveru i dokumentuje tačnost njegovog priznanja;
- d) Da se provere navodi iskaza oštećenog i svedoka u pogledu okolnosti vezanih za mesto izvršenja krivičnog dela, kao i za mesto događaja uopšte. Naime, u većini slučajeva neophodno je proveriti da li su svedoci zaista bili u mogućnosti da vide ili čuju određene manifestacije događaja, s obzirom na udaljenost, vremenske prilike, doba dana ili noći, i sl.
- e) Da se provere nalaz i mišljenje veštaka, ili da se veštaku obezbede povoljni (pre svega potrebni) uslovi za vršenje veštačenja (Krivokapić, 2003, s. 502).

5.3.1.8. Provera računa i sumnjivih transakcija

Organ postupka može odrediti da se izvrši provera računa ili sumnjivih transakcija lica za koje postoje osnovi sumnje da je izvršilac krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, odnosno nekog od sledećih krivičnih dela: prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju), primanje mita u obavljanju privredne delatnosti, davanje mita u obavljanju privredne delatnosti, pranje novca, trgovina uticajem, primanje mita i davanje mita. Naime, u odnosu na osumnjičeno lice koje poseduje račune ili obavlja transakcije, organ postupka može odrediti da se izvrši ZKP-om propisana dokazna radnja, provera računa ili sumnjivih transakcija, koja obuhvata: 1) pribavljanje podataka; 2) nadzor nad sumnjivim transakcijama; 3) privremeno obustavljanje sumnjive transakcije.

5.3.1.9. Pretresanje stana, drugih prostorija i lica

Iako je nepovredivost stana, drugih prostorija, kao i lica odnosno građana, ustavnopravno garantovana, odredbama ZKP-a detaljno se uređuju procesno pravni uslovi za pretresanje stana, drugih prostorija i lica. U pitanju je dokazna radnja koja predstavlja sistematsko pretraživanje određenih zatvorenih prostora, ili otvorenih površina koje su u funkcionalnoj vezi sa njima (kao na primer, pretraživanje vrta ili bašte i sl.), radi pronalaženja i hvatanja učinoca ili pribavljanja dokaza o krivičnom delu i učiniocu, dok pretresanje lica podrazumeva plansko pretraživanje jedne osobe, u cilju pronalaženja tragova i predmeta krivičnog dela, koji se nalaze u odeći tog lica, odnosno koje on ima kod sebe ili pri sebi. Osim toga, pretresanjem se mogu pronaći i druga lica (npr. žrtve krivičnog dela i nestala lica) predmeti (predmeti pogodni za napad, samopovređivanje, tajno dogovaranje), kao i leševi, odnosno delovi leševa. Za pretresanje stana, drugih prostorija ili lica neophodno je da budu ispunjeni određeni materijalni i formalni uslov. Formalni uslov je postojanje odluke suda, odnosno naredbe, koja se donosi na pismeni i obrazloženi zahtev javnog tužioca. Odredbama ZKP-a određena je njena sadržina, tako da su obavezni elementi: 1) naziv suda koji je naredio pretresanje; 2) označenje predmeta pretresanja; 3) razlog pretresanja; 4) naziv organa koji će preduzeti pretresanje; 5) druge podatke od značaja za pretresanje. Međutim, pretresanje stana i drugih prostorija, ili lica, može se preduzeti i bez naredbe, ali samo izuzetno, na osnovu izričitog zakonskog ovlašćenja.

Naime, u određenim situacijama ZKP predviđa mogućnost da ovlašćena službena lica policije mogu i bez naredbe suda da uđu u tuđ stan ili druge prostorije i da, ukoliko postoji potreba, sprovedu pretresanje. To mogu učiniti samo u sledećim situacijama: ako držalac stana to traži; ako neko zove u pomoć; radi izvršenja odluke suda o pritvaranju ili dovođenju okrivljenog; radi lišenja slobode odbeglog učinioca koji je zatečen pri izvršenju krivičnog dela koje se goni po službenoj dužnosti i radi otklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti za ljude ili imovinu. Iako u tim situacijama naredba suda nije potrebna da bi se pretresanje izvršilo, ovlašćeno službeno lice policije dužno je da držaocu stana saopšti razloge ulaska i razloge pretresanja, ali i da ga pouči njegovim pravima. Zakonodavac je propisao obavezu da pretresanju prisustvuju dva svedoka, s tim što u slučaju da postoji opasnost od odlaganja pretresanje se može sprovesti i bez svedoka, ako nije moguće odmah obezbediti njihovo prisustvo. Ovlašćeno službeno lice je u tom slučaju dužno da u zapisnik o pretresanju navede razloge kojima se rukovodio kada je doneo odluku da izvrši pretresanje bez svedoka. Ako je potrebno izvršiti pretresanje lica za koje postoji sumnja da je naoružano, odnosno spremno za napad, ili ako postoji sumnja da će odbaciti, sakriti ili uništiti predmete koje treba od njega oduzeti, i koji se mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, policija je ovlašćena da to učini i bez naredbe o pretresanju i bez prisustva dva svedoka. U tom slučaju postoji obaveza da se o preduzetoj radnji bez odlaganja podnese izveštaj sudiji za prethodni postupak, koji će proceniti da li su bili ispunjeni uslovi za pretresanje. Kao radnja dokazivanja pretresanje ima veliki procesni značaj, jer zapisnik o pretresanju stana, drugih prostorija i lica predstavlja dokaz u krivičnom postupku (Korajlić&Kovačević, 2013, s. 236-241).

5.3.1.10. Privremeno oduzimanje predmeta

S obzirom da je cilj pretresanja u najvećem broju slučajeva da se pronađu i oduzmu određeni predmeti, radnja koja je sa njom usko vezana je privremeno oduzimanje predmeta. Cilj njenog preduzimanja je da se privremeno oduzmu predmeti koji se po krivičnom zakonu moraju oduzeti, ali i predmeti koji mogu poslužiti kao izvor materijalnih dokaza u krivičnom postupku, zatim sledi njihovo predavanje sudu, odnosno obezbeđivanje da se oni čuvaju na drugi način. Osim toga, zakonodavac propisuje i mogućnost da organ postupka pregleda predmete u prisustvu

stručnog lica pre oduzimanja. U predistražnom postupku privremeno oduzimanje predmeta preduzima organ postupka (policija ili javni tužilac), kome je lice koje drži navedene predmete dužno da omogući pristup predmetima, pruži obaveštenja potrebna za njihovu upotrebu i da ih na zahtev organa preda. Ukoliko lice odbije da to učini može biti novčano kažnjeno, što važi i za odgovorno lice u državnom organu, vojnom objektu, preduzeću ili drugom pravnom licu. U slučaju da se protiv rešenja kojim je izrečena novčana kazna podnese žalba, koja ne zadržava izvršenje rešenja, o njoj odlučuje sudija za prethodni postupak ili veće (Škulić, 2007, s. 294).

Iako su od dužnosti da omoguće pristup predmetima, pruže obaveštenja potrebna za njihovu upotrebu i da ih na zahtev organa postupka predaju, oslobođena sledeća lica: okrivljeni, i lice koje bi svojim iskazom povredilo dužnost čuvanja tajnog podatka, kao i lice koje bi svojim iskazom povredilo dužnost čuvanja profesionalne tajne, sud ih može na predlog okrivljenog ili njegovog branioca obavezati na predaju predmeta. Ukoliko u predistražnom postupku budu ispunjeni zakonski uslovi za oduzimanje predmeta od strane policijskih službenika, bez naredbe suda i bez prisustva svedoka, ovlašćena službena lica takve predmete mogu privremeno oduzeti. To znači da u tom slučaju policija sama donosi i izvršava naredbu o privremenom oduzimanju predmeta, i pod zakonskim uslovima, privremeno može oduzeti predmete bez da inicira naredbu sudije za prethodni postupak, kao što je to slučaj kod pretresanja. Predmeti koji mogu biti privremeno oduzeti su: predmeti koji su upotrebljeni ili su bili namenjeni za izvršenje krivičnog dela, koji su nastali izvršenjem krivičnog dela, ili koji su dobijeni kao nagrada za izvršeno krivično delo. Ako su ugroženi interesi opšte bezbednosti ili i dalje postoji opasnost da će biti upotrebljeni za izvršenje krivičnog dela, predmeti mogu biti oduzeti i kada nisu svojina učinioca, s tim što vlasnik ima pravo na naknadu od strane učinioca. U potvrdi koja se izdaje prilikom privremenog oduzimanja predmeta mora se navesti mesto njihovog pronalaska i njihov opis, ali se njihova istovetnost može utvrditi i na drugi način. Ukoliko bi objavljivanje spisa i drugih isprava državnih organa bilo štetno za opšti interes, može se uskratiti njihovo pokazivanje ili izdavanje, o čemu konačnu odluku donosi veće nadležnog suda. Osim toga, isti organ donosi odluku i ukoliko neko preduzeće ili drugo pravno lice zahteva da se ne objave podaci koji se odnose na njihovo poslovanje. Ako se privremeno oduzeti spisi koji mogu poslužiti kao dokaz ne mogu popisati, isti će se staviti u omot i zapečatiti s tim što vlasnik spisa, ako želi, može na omot staviti i svoj pečat. Lice od koga su oduzeti spisi poziva se prilikom otvaranja tako zapečaćenih spisa.

Radi zaštite osnovnih prava i sloboda i uspešnog suzbijanja kriminaliteta, i u međunarodnim dokumentima se govori o privremenom oduzimanju predmeta i imovine. (npr., EKLJP u članu 8., Protokol br. 1. EKLJP u članu 1.)

5.3.1.11. Dokazivanje ispravom

S obzirom da svaki predmet ili računarski podatak koji je podoban ili određen da služi kao dokaz činjenica koje se utvrđuje u postupku, može poslužiti kao isprava kojom se vrši dokazivanje, zakonikom se propisuje kao samostalna dokazna radnja dokazivanje ispravom. Zakonodavac propisuje da se dokazivanje ispravom vrši čitanjem, gledanjem, slušanjem ili uvidom u sadržaj isprave na drugi način. S obzirom da zakon određuje pojam javne isprave, neophodno je praviti razliku na javne i nejavne isprave, jer u dokaznom smislu ona ima drugačiji tretman u odnosu na nejavnu. Naime, u pitanju je isprava koju je u propisanom obliku, u granicama svoje nadležnosti, izdao državni organ, odnosno isprava koju je u takvom obliku izdalo lice u vršenju javnog ovlašćenja koje mu je povereno zakonom. To znači da se pretpostavlja istinit sadržaj javne isprave, s tim što zakonodavac predviđa i mogućnost da se njihova verodostojnost može dokazivati, odnosno da isprava nije pravilno sastavljena. Na drugoj strani, zakonodavac ne definiše nejavne isprave, već samo navodi da se verodostojnost sadržaja ostalih isprava ne pretpostavlja i može se utvrđivati izvođenjem svih drugih dokaza, a ocenjuje se na osnovu slobodnog sudijskog uverenja.

Isprave pribavlja organ postupka, po službenoj dužnosti, ili na predlog stranaka, ili ih u originalu podnose stranke. U originalu se podnose pismene isprave, zvučni, ili optički snimci i elektronski zapisi, iz razloga što se njihov sadržaj može saznati i iz njihovih kopija, dok se drugi predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz, kao što su na primer, sredstva izvršenja krivičnog dela, ne mogu kopirati i tako služiti kao dokaz. Ukoliko državni organ odbije da na zahtev organa postupka dobrovoljno preda određenu ispravu, ona se tada može oduzeti po pravilima koja važe za privremeno oduzimanje predmeta. Sadržaj isprave će se uneti u zapisnik, a organ postupka će napraviti njenu kopiju, a ako bude potrebno podnosiocu će vratiti original. (Bejatović, 111)

5.3.1.12. Uzimanje uzoraka

Dokazna radnja koja se preduzima radi pribavljanja materijala za kriminalističku registraciju i identifikaciju, za biološka veštačenja, odnosno utvrđivanje grupne pripadnosti ili identiteta je uzimanje uzoraka. Postoje tri vrste uzoraka čije je uzimanje propisano Zakonikom o krivičnom postupku, i to: biometrijski, biološki i za forenzičko-genetičku analizu.

Zakonik o krivičnom postupku propisuje uzimanje biometrijskih uzoraka radi utvrđivanja činjenica neophodnih za postupak, tako da se od osumnjičenog i bez njegovog pristanka mogu uzeti uzorci koji služe za forenzičku registraciju i identifikaciju lica. To znači da se od osumnjičenog mogu uzeti otisci papilarnih linija i delova tela, lični podaci, bukalni bris, sastaviti lični opis i napraviti fotografija, ali sud može radi utvrđivanja istovetnosti ili u drugim slučajevima od interesa za uspešno vođenje postupka, odobriti da se fotografija osumnjičenog javno objavi. Osim toga, da bi se otklonila sumnja o povezanosti sa krivičnim delom, od oštećenog ili drugog lica zatečenog na mestu krivičnog dela mogu se i bez pristanka uzeti otisci papilarnih linija i delova tela i bukalni bris. U zavisnosti od faze postupka odluku o uzimanju uzorka za forenzičku registraciju donosi javni tužilac ili sud, u formi naredbe. Stručnom licu koje poseduje stručno znanje u odgovarajućoj oblasti, poverava se uzimanje uzoraka, s tim što to lice nema svojstvo veštaka u krivičnom postupku. Zakonodavac propisuje i mogućnost uzimanja uzoraka biološkog porekla i od okrivljenog, ako je to neophodno radi analize i utvrđivanja činjenica u postupku, čak i ako se on tome protivi, osim ako bi zbog toga mogle da nastupe kakve štetne posledice po njegovo zdravlje. Ako je potrebno utvrditi postojanje traga ili posledice krivičnog dela na drugom licu, na isti način će se postupiti, odnosno može se uzeti uzorak biološkog porekla i preduzeti druge medicinske radnje i bez njegovog pristanka, izuzev ako bi nastupila kakva šteta po njegovo zdravlje. Takođe, ZKP predviđa i mogućnost da se od okrivljenog, oštećenog, svedoka ili drugog lica uzme uzorak glasa ili rukopisa ikoliko je radi utvrđivanja činjenica u postupku potrebno izvršiti upoređivanje. Na osnovu naredbe javnog tužioca ili suda stručno lice iz oblasti medicine uzima uzorke biološkog porekla i preduzima druge medicinske radnje.

Ukoliko je uzimanje uzoraka za forenzičko-genetičku analizu potrebno radi otkrivanja učinioca krivičnog dela ili utvrđivanja drugih činjenica u postupku, javni tužilac ili sud donose

naredbu o preduzimanju. Uzorci se mogu uzeti: 1) sa mesta krivičnog dela i drugog mesta na kome se nalaze tragovi krivičnog dela; 2) od okrivljenog i oštećenog, a pod uslovima predviđenim Zakonikom o krivičnom postupku; 3) od drugih lica ako postoji jedna ili više karakteristika koja ih dovodi u vezu sa krivičnim delom. Osim toga ZKP-om je propisano da u odluci o izricanju krivične sankcije koja se sastoji u lišenju slobode, prvostepeni sud može po službenoj dužnosti odrediti da se uzorak za forenzičko-genetičku analizu uzme od: 1) okrivljenog kome je za krivično delo učinjeno sa umišljajem izrečena kazna zatvora preko jedne godine; 2) okrivljenog koji je oglašen krivim za umišljajno krivično delo protiv polne slobode; 3) lica kome je izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja.

5.4. PROCESUIRANJE KRIVIČNIH DELA SA ELEMENTOM ZLOČINA IZ MRŽNJE

Bez obzira što zakonski tekst u potpunosti zadovoljava sve uslove za kažnjavanje zločina iz mržnje cilj se ne može postići ukoliko se odredbe zakona ne primenjuju u praksi. To znači da ukoliko postoje okolnosti koje ukazuju da je krivično delo izvršeno iz mržnje, svi učesnici u postupku koji se vodi treba to da dokažu i da prilikom odmeravanja kazne mržnju ocene kao otežavajuću okolnost. Zbog posledica koje zločini iz mržnje prouzrokuju i uticaja koji imaju na širu društvenu zajednicu njihovo uvođenje u krivično zakonodavstvo ima ne samo represivni već i preventivni karakter. Naime, uspostavljanje vrednosnog sistema u kome se prihvataju razlike a ne sam delotvorni i efikasni instrumenti pravne zaštite, neophodno je za suzbijanje krivičnih dela motivisanih mržnjom i predrasudama. Da bi se promenilo stanje svesti u društvu suzbijanje zločina iz mržnje zahteva veoma složene oblike borbe i delovanja državnih organa na duže staze, na različitim nivoima vlasti, a sve u cilju promovisanja atmosfere tolerancije i poštovanja drugih. Najpre je potrebno da sa osnovnim karakteristikama zločina iz mržnje javnost upozna, da se podstiče klima u kojoj se poštuju prava pojedinaca ali i kolektivna prava manjinskih grupa. U propagiranju tolerancije i vrednosti načela jednakosti i ravnopravnosti treba da učestvuju svi delovi društva, naročito institucije koje donose ili utiču na programe obrazovanja na svim nivoima. Od posebne važnosti je svakako uloga policije i tužilaštva koji su prva linija odbrane žrtve, ali je pri tom potrebno da pripadnici manjinske zajednice, kao potencijalne žrtve ovih zločina, imaju puno poverenje u njihov rad da će imati razumevanja kada prijave zločin. Zbog

verovanja da krivično delo koje se prijavljuje neće biti ozbiljno shvaćeno, žrtve često nemaju hrabrosti da ih prijave. Iz tog razloga je neophodno da policija i tužilaštvo pravovremeno reaguju i jasno izraze stav da će takva dela biti procesuirana u skladu sa zakonom. U izgradnji poverenja manjinskih zajednica u sudsku zaštitu od zločina iz mržnje, sudovi takođe imaju bitnu ulogu.

Naime, u svakom slučaju gde postoji motiv mržnje ili predrasude, sud ih treba prilikom odmeravanja kazne ceniti kao otežavajuće okolnosti. Osim toga, mediji moraju voditi računa o tome da pre nego što objave vest o nekom incidentu ili krivičnom delu prikupe dovoljno podataka bitnih za pravovremeno i tačno informisanje javnosti, jer senzacionalizam itekako može dovesti do eskalacije nasilja. Takođe, nije dovoljna adekvatna zakonska definicija i volja države i društva, već je neophodno i pravilno procesuiranje ovih krivičnih dela. S obzirom da se zločini iz mržnje definišu kao krivična dela kod kojih se motiv izvršenja, u celini ili delimično, zasniva, na pretpostavljenim ili stvarnim razlikama u pripadnosti rasi i veroispovesti, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, polu, seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu drugog lica, pre svega je neophodno da bude izvršeno bilo koje krivično delo koje je propisano u (krivičnom) zakonu, i da kod učinioaca postoji mržnja kao motiv izvršenja, shvaćena na način takođe propisan zakonom. Upravo je ta posebna pobuda njihova dodatna karakteristika zbog koje krivični zakoni propisuju posebna pravila za njihovo kažnjavanje, odnosno za odmeravanje kazne njihovom počinitelju.

Ukoliko uzmemo u obzir da učinilac zločina iz mržnje motivisan mržnjom ili neprijateljstvom prema određenim karakteristikama žrtve, da je nekada meta napada njihova imovina, ali i mesta na kojima se okupljaju, otkrivanje motiva je pored prikupljanja dokaza najteži deo za istragu. Ukoliko učinilac otvoreno pokaže netrpeljivost, neprijateljstvo ili diskriminatorski stav prema žrtvi ili članovima njegove ili njene zajednice, tako što ispisuje grafiti na zidovima pre, u toku ili posle izvršenja krivičnog dela, mnogo je lakše utvrditi postojanje motiva i prikupiti dokaze. Međutim, teže se otkrivaju neki drugi motivi izazvani predrasudama, tako da zahtevaju veći stepen istrage. Iz tog razloga bi nadležni organi trebalo da nađu način i razviju metode kojima će pratiti izjave i postupke počinitelaca, dokazati njihovu vezu sa određenim grupama koje propagiraju ideje zasnovane na predrasudama, mržnji i netrpeljivosti prema drugim društvenim grupama, tako što će pratiti njihova saopštenja koja se objavljuju putem društvenih mreža, istražiti literaturu koju koriste, muziku koju slušaju. Tako će poslužiti kao dokaz za motiv kada

je reč o zločinu iz mržnje, knjige, posteri, muzika ili bilo šta drugo što je zasnovano na mržnji ili predrasudama u odnosu na neku zajednicu.⁸

U otkrivanju motivacije izvršioca krivičnog dela mogu pomoći i sledeći pokazatelji. Percepcija same žrtve ili svedoka krivičnog dela je jedan od njih, s tim što indikator mogu biti i razlike koje postoje između učinioca i žrtve u pogledu rasne, etničke, polne i kulturne pripadnosti, kao i izvršenje sličnih krivičnih dela u prošlosti. Obaveza tužilaštva je da u svakom slučaju kada postoje dokazi ili sumnja da je u pitanju zločin iz mržnje prikupi i kroz formu optužnog akta prezentira sve dokaze koji ukazuju na moguće postojanje ovog dela, bez obzira o kom stepenu opasnosti krivičnog dela se u konkretnom slučaju radi. Državni organi treba da reaguju adekvatno i da pokažu spremnost i istrajnost u kažnjavanju ovih krivičnih dela, iako će nekada biti teško da se prikupe dokazi koji potvrđuju sumnju da je u pitanju zločin iz mržnje. Naime, u slučaju da nema direktnog priznanja u policiji ili neke izjave date prijateljima, poznanicima pre, posle ili u toku izvršenja krivičnog dela, nema ni direktnih dokaza, tako da će biti potrebno pronaći posredne dokaze. Da bi se ustanovilo da li učinilac pripada nekoj određenoj grupi koja zagovara zločine iz mržnje i da li je u vezi sa tim grupama, istraga će obuhvatiti što veći broj potencijalnih svedoka koji imaju kontakte sa izvršiocom dela, npr. kolege s posla, prijatelji, komšije, internet provajdere isl. Prilikom donošenja odluke o kazni, sudovi su u obavezi da u slučaju dokazanog krivičnog dela motivisanog mržnjom uzmu u obzir da je pitanju zločin iz mržnje i da posebno navedu u obrazloženju presude radnje i dokaze koji govore u prilog postojanja otežavajućih okolnosti. Zajedničko delovanje svih organa pravne države, posebno policije, tužilaštva i sudova je neophodno da bi se ostvarila svrha uvođenja ovog dela u krivično zakonodavstvo. Radi boljeg praćenja, obavezne statističke obrade i evidencije ovih zločina uvedena je praksa da se predmetima koji predstavljaju krivično delo sa elementima mržnje ili predrasuda uvode posebne oznake. Osim toga, postoje posebni protokoli ili interni sporazumi između svih organa koji postupaju u ovim slučajevima kojim se određuje poseban mehanizam i način saradnje.

⁸ Pojedine države zakonom predviđaju koji su dokazi potrebni, što je veoma korisno. Tako na primer, Francuski Krivični zakonik u članovima 132-76 i 77 predviđa otežavajuće okolnosti kada "... delu prethodi, ili ga prate odnosno slede, pisane ili izgovorene reči, slike, objekti ili akcije, bilo kakve prirode, kojima se povređuje čast ili reputacija žrtve, ili grupe kojoj žrtva pripada"..

Krivični zakonici na različite načine regulišu krivična dela do čijeg je izvršenja došlo zbog postojanja predrasude na strani učinioca u vezi sa nekom karakteristikom žrtve. Zločin iz mržnje može biti propisan kao posebno krivično delo, može biti obuhvaćen opštim odredbama o teжем kažnjavanju, ili posebnim odredbama, odnosno predstavljati element pojedinih krivičnih dela koji za sobom povlači izricanje teže kazne, s tim što se odredbe o uvećanju kazne mogu naći u kombinaciji, što je i najobuhvatniji zakonski okvir.

S obzirom da kod većine krivičnih dela pobuda ili motiv izvršenja nije relevantna okolnost, u krivičnom postupku ne postoji obaveza njenog utvrđivanja. Međutim, problem na koji se posebno ukazuje je taj što uvođenje odredaba o zločinima iz mržnje u krivične zakone i propisivanje posebnih pravila za njihovo kažnjavanje nije praćeno dopunama procesnih zakona kojima bi se na izričit način rešila neka osnovna procesna pitanja u vezi sa krivičnim gonjenjem učinitelja ovih krivičnih dela. Na primer, pitanje dužnosti javnog tužioca da pri krivičnom gonjenju učinioca krivičnog dela pažnju usmeri na prikupljanje dokaza koji ukazuju da je krivično delo izvršeno iz mržnje, u slučaju da postoje indikatori prisustva takvog motiva kod učinioca, ili pitanje nužnog sadržaja krivične prijave, optužnice i presude, u krivičnim postupcima za zločine iz mržnje. Sve dok se ne razvije relevantna sudska praksa, ta se pitanja, kao i neka druga o kojima će biti reči, u praksi mogu pokazati spornim. Naime, procesuiranje krivičnih dela učinjenih iz mržnje vrši se u okviru postojećih zakonskih procesnih odredaba, ali na taj način da se osigura poštovanje osnovnih procesnih načela s obzirom na sve specifičnosti zločina iz mržnje, jer procesni zakoni nisu pretrpeli izmene koje bi se odnosile na njihovo procesuiranje. Ukoliko se ne postupi u skladu sa osnovnim procesnim načelima, može doći do ozbiljnih negativnih procesnih posledica po efikasno procesuiranje ovih krivičnih dela (Filipović, 2014, s. 63).

Tako je na primer pitanje obaveznog krivičnog gonjenja učinilaca krivičnih dela od strane javnog tužioca regulisano u članu 6. Zakonika o krivičnom postupku, na sledeći način:

Javni tužilac je dužan da preduzme krivično gonjenje kada postoje osnovi sumnje da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilo krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti.

Za pojedina krivična dela, kada je to propisano zakonom, javni tužilac može preduzeti krivično gonjenje samo na osnovu predloga oštećenog.

Izuzetno od st. 1. i 2. ovog člana, javni tužilac može odlučiti da odloži ili ne preduzme krivično gonjenje, pod uslovima propisanim ovim zakonikom.

Javni tužilac i policija dužni su da nepristrasno razjasne sumnju o krivičnom delu za koje sprovode službene radnje, i da sa jednakom pažnjom ispituju činjenice koje terete okrivljenog i činjenice koje mu idu u korist (Zakonik o krivičnom postupku, 55/2014).

Kada su u pitanju procesni akti javnog tužioca, odredbama zakonika o krivičnom postupku koje se odnose na sadržaj optužnice izričito se propisuje da optužnica mora sadržati, između ostalog, opis dela iz kojeg proizlaze zakonska obeležja krivičnog dela. To znači da kada je u pitanju sadržaj optužnice, činjenični opis dela mora sadržati činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je delo učinjeno iz mržnje. Ukoliko je reč o optužbi za krivično delo kod kojeg je učinjenje dela iz mržnje kvalifikatorna okolnost, odnosno zakonsko obeležje krivičnog dela, činjenični opis dela u optužnici mora sadržati i činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je odnosno delo učinjeno iz mržnje. Iako činjenični opis dela u optužnici ne mora sadržati činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je delo učinjeno iz mržnje i kada se radi o učinjenju krivičnog dela iz mržnje kod kojeg ta okolnost nije element zakonskog opisa krivičnog dela, jer pomenuta zakonska odredba ne propisuje da opis dela u optužnici mora sadržati i činjenice i okolnosti iz kojih proizlaze olakšavajuće ili otežavajuće okolnosti. Međutim, postoji mogućnost da se dovedu u pitanje neke osnovne postavke krivičnog postupka, ukoliko se to ne učini. Ako uzmemo u obzir osnovna načela krivičnog postupka i celinu krivičnoprocesnih propisa, teško bi se mogao opravdati stav da zakonska odredba koja obavezuje sud da, kada je izvršen zločin iz mržnje, to uzme u obzir kao otežavajuću okolnost i odmeri veću kaznu osim ako zakon ne propisuje teže kažnjavanje za kvalifikovani oblik krivičnog dela, podrazumeva obavezu suda da u svakom predmetu utvrđuje da li je krivično delo na koje se odnosi optužnica učinjeno iz mržnje. Predmetom optužbe sadržane u potvrđenoj, odnosno na glavnom pretresu izmenjenoj, optužnici, ali i stavovima odbrane u vezi sa navodima optužbe, određuje se predmet raspravljanja i utvrđivanja na glavnom pretresu. To znači da se presuda može odnositi samo na delo koje je predmet optužbe sadržane u potvrđenoj, odnosno na glavnom pretresu izmenjenoj optužnici. Neophodno je da činjenični opis dela u optužnici sadrži činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi tužiočeva tvrdnja da je konkretno delo učinjeno iz mržnje u smislu navedene zakonske odredbe, da bi sud na glavnom pretresu mogao raspravljati i utvrđivati da li je delo učinjeno iz mržnje i u slučaju kada učinjenje dela iz

mržnje nije element zakonskog opisa nekog krivičnog dela. Zakonska odredba koja propisuje da će u presudi kojom se optuženi oglašava krivim sud navesti činjenice i okolnosti koje čine obeležja krivičnog dela, kao i one od kojih zavisi primena određene odredbe krivičnog zakona (u ovom slučaju – primena odredbe o učinjenju krivičnog dela iz mržnje kao obaveznoj otežavajućoj okolnosti pri odmeravanju kazne), ukazuje i na obavezu da činjenični opis dela u optužnici sadrži činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je delo učinjeno iz mržnje i onda kada to nije element zakonskog opisa krivičnog dela. To znači da iako zakonske odredbe koje se izričito odnose na sadržaj optužnice tužioca ne obavezuju da u činjenični opis unosi i činjenice i okolnosti koje se odnose na motiv izvršenja dela onda kada taj motiv nije element zakonskog opisa krivičnog dela, ipak postoji obaveza da činjenični opis dela u optužnici, osim činjenica i okolnosti iz kojih proizlaze zakonska obeležja krivičnog dela, sadrži i činjenice i okolnosti iz kojih proizlazi da je predmetno delo učinjeno iz mržnje. Naime, sa razlogom se može postaviti pitanje prekoračenja optužbe ukoliko izostanu te činjenice i okolnosti u činjeničnom opisu dela u optužnici, u slučaju da ih sud unese u opis dela u izreci presude. Pitanje da li je optuženi proglašen krivim za nešto što mu nije bilo stavljeno na teret činjeničnim opisom dela u optužnici, tj. da li je sud optuženog proglasio krivim za nešto za šta nije bio optužen, itekako bi se moglo postaviti u tom slučaju (Mavrić, 2017, s. 93).

Ne postoji dilema da li motiv mržnje treba da bude obuhvaćen optužnicom u slučaju kada je zločin iz mržnje predviđen kao posebno krivično delo ili predstavlja kvalifikovani oblik određenih krivičnih dela, s obzirom na to da motiv izvršenja u tom slučaju predstavlja zakonski element određenog krivičnog dela. U Republici Srbiji mržnja je predviđena opštom odredbom o težem kažnjavanju, te se iz tog razloga često postavlja pitanje da li optužnicom treba da bude obuhvaćena i otežavajuća okolnost. Ukoliko je odgovor pozitivan, postavlja se pitanje u kojoj fazi postupka treba okrivljenom predočiti da može biti strože kažnjen. S obzirom da bi izostajanje navođenja mržnje kao obavezne otežavajuće okolnosti u optužnici došlo do povrede odredaba krivičnog postupka, sasvim je opravdan stav da optužnica obuhvati mržnju kao obaveznu otežavajuću okolnost. Naime, u članu 68 Zakonika u krivičnom postupku predviđeno je pravo okrivljenog da u najkraćem roku, a obavezno pre prvog saslušanja, posebno i na jeziku koji razume bude obavešten o delu koje mu se stavlja na teret, o prirodi i razlozima optužbe, kao i da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji postoje protiv njega kao i da iznosi činjenice i dokaze u svoju korist što znači da okrivljeni treba da bude upoznat sa činjenicom da zbog

motiva kojim se rukovodio prilikom izvršenja krivičnog dela može biti strožije kažnjen (Zakonik o krivičnom postupku, 55/2014).

U praksi se često dešava da sud prekvalifikuje delo u izazivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti na koje se ne može primeniti ova posebna otežavajuća okolnost, jer nije vezan pravnom kvalifikacijom dela navedenom u optužnici. Okrivljeni se na glavnom pretresu izjašnjava o optužbi, tako da u slučaju da sud prihvati kvalifikaciju dela iz optužnice, on ima pravo da bude upoznat sa tim da bi mogao biti strožije kažnjen, jer će se na glavnom pretresu dokazivati motiv predrasude. Ukoliko se postupi drugačije, okrivljeni će izgubiti mogućnost da iznese dokaze u svoju odbranu, odnosno korist, što će rezultirati povredom odredaba Zakonika o krivičnom postupku, ali će ista posledica nastupiti i ukoliko sud donese odluku bez raspravljanja na glavnom pretresu o motivu mržnje. To znači da je obaveza suda da u presudi kojom se optuženi oglašava krivim, osim odluke za koje se delo oglašava krivim, naznači činjenice i okolnosti koje čine obeležja krivičnog dela, s tim što će navesti i one činjenice i okolnosti od kojih zavisi primena određene odredbe krivičnog zakona (član 424). Osim toga, razloge za svaku tačku presude sud u obrazloženju mora izneti, a u slučaju donošenja osuđujuće presude i koje činjenice je uzeo u obzir pri odmeravanju kazne, ali i kojim se razlozima rukovodio kada je našao da treba izreći strožu kaznu od propisane (član 428). S tim u vezi, ako se uzme u obzir da se na glavnom pretresu dokazuju odlučne činjenice, donošenje presude bez prethodnog raspravljanja o činjenicama koje se odnose na otežavajuće okolnosti, predstavljati će bitnu povredu odredaba krivičnog postupka. Odlučnim činjenicama smatraju se pobude i okolnosti pod kojima je izvršeno krivično delo, a niskim pobudama motivi koji nisu dostojni čoveka, kao što su mržnja, pohlepa, zavist. U slučaju zločina iz mržnje prilikom odmeravanja kazne mržnja se tretira kao posebna pobuda koja je kao takva predviđena kao posebna otežavajuća okolnost (Stojanović, Kolarić 2012, s. 14).

Vrhovni sud Srbije je zauzeo stav da činjenice i okolnosti koje su od značaja za odmeravanje kazne predstavljaju odlučne činjenice i ukoliko su razlozi o tim činjenicama i okolnostima u znatnoj meri protivrečni, time je učinjena bitna povreda odredaba krivičnog postupka (Kž I-943/03). Međutim, ukoliko i dođe do zaključenja sporazuma o priznanju krivičnog dela, biće od značaja prikupljanje dokaza u vezi sa motivom mržnje tokom istrage, odnosno obuhvatanje ovog motiva optužnicom. U slučaju Milanović protiv Srbije, Evropski sud za ljudska prava je

zastupao mišljenje da u slučaju rasno motivisanih napada državni organi imaju dodatnu dužnost da prilikom istrage preduzmu sve opravdane korake kako bi otkrili svaki verski motiv i utvrdili da li je u svakom konkretnom događaju verska mržnja ili predrasuda imala neku ulogu u nastajanju dela i da istrage u ovakvim slučajevima ne mogu biti pro forma istrage (Milanović protiv Srbije, 44614/07).

Prema članu 313 ZKP-a, javni tužilac i okrivljeni mogu sklopiti sporazum od donošenja naredbe o sprovođenju istrage pa do izjašnjenja optuženog o optužbi na glavnom pretresu (član 313). Ukoliko na glavnom pretresu dođe do priznanja izvršenja krivičnog dela optužnica će biti od ključnog značaja za primenu posebne otežavajuće okolnosti. Naime, s obzirom da u ovom slučaju ne dolazi do glavnog pretresa i do dokazivanja činjenica koje su u vezi sa krivičnim delom, odnosno odlučnih činjenica, pri tom ni otežavajućih okolnosti, navodi u optužnici koji se odnose na postojanje motiva mržnje mogu biti od značaja prilikom odmeravanja kazne. Iako olakšavajuću okolnost za učinioca predstavlja priznanje krivičnog dela, u ovom slučaju ne postoji prepreka da se motiv mržnje tretira kao otežavajuća okolnost, budući da kazna ili druga krivična sankcija, odnosno druga mera u pogledu koje su javni tužilac i okrivljeni zaključili sporazum, mora biti u skladu sa krivičnim ili drugim zakonom (član 317). To znači da bi tužilac trebalo da ima u vidu i činjenice koje su u vezi sa motivom mržnje prilikom određivanja visine kazne, a sud u cilju pravilnog odmeravanja kazne u odnosu na delo izvršeno iz mržnje o primerenosti kazne, koja je nastala kao rezultat sporazuma optuženog i tužioca.

Predrasude kao motiv utvrđuju se i od strane suda. Naime, Zakonikom o krivičnom postupku propisuje se obaveza da u toku glavnog pretresa budu utvrđene sve relevantne okolnosti u vezi krivičnog dela koje se stavlja na teret optuženog, između ostalog i otežavajuće okolnosti, kao što su mržnja izazvana predrasudom o nekoj zaštićenoj grupi, odnosno njenom pripadniku. U nadležnosti suda je utvrđivanje objektivne istine i razjašnjavanje svih okolnosti u vezi datog krivičnog dela, uključujući i pitanje postojanja elemenata zločina iz mržnje, odnosno mržnje izazvane predrasudom o nekoj od zaštićenih manjinskih grupa. S obzirom da je cilj utvrđivanje objektivne istine, sud je u obavezi da nadgleda proces izvođenja dokaza i ispitivanja svedoka na glavnom pretresu, vodeći računa da izvođenje dokaza bude efikasno za utvrđivanje istine, a svedoci zaštićeni od uznemiravanja i zbunjivanja.

U slučaju da ne postoje procesni razlozi zbog kojih se sud nije ni mogao upustiti u meritorno rešavanje zahteva tužioca, presuda, kao odgovor suda na krivičnopravni zahtev tužioca istaknut u optužnici, sadrži stav suda o tome da li je optuženi učinio delo za koje se tereti, da li to delo sadrži obeležja krivičnog dela i da li je optuženi kriv za to krivično delo. U presudi kojom se optuženi oglašava krivim sud će izreći za koje se krivično delo optuženi oglašava krivim, uz navođenje činjenica i okolnosti koje čine obeležja krivičnog dela kao i onih od kojih zavisi primena određene odredbe krivičnog zakona i zakonski naziv krivičnog dela i koje su odredbe Krivičnog zakona primenjene. U izreci presude u činjeničnom opisu dela moraju biti sadržane one činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi obeležje kvalifikovanog oblika krivičnog dela, kod kojeg je izvršenje osnovnog oblika krivičnog dela iz mržnje kvalifikatorna okolnost. Tako je na primer, u činjeničnom opisu presude Okružnog suda u Doboju broj 13 0 K 002448 13 K od 10. 09. 2013. godine, kojom je optuženi oglašen krivim za dva krivična dela i to, Razbojništvo iz člana 233. stav 2. u vezi sa stavom 1. tada važećeg KZ RS i krivično delo Silovanje iz člana 193. stav 2. u vezi sa stavom 1. istog zakona, kod kojih je utvrđeno da su izvršena iz mržnje, koja je kod oba krivična dela propisana kao kvalifikatorna okolnost, u činjeničnom opisu oba krivična dela pored činjenica i okolnosti iz kojih proizilaze zakonska obeležja osnovnog oblika, bile su navedene i činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi mržnja kao kvalifikatorna okolnost odnosno zakonsko obeležje kvalifikovanog oblika krivičnih dela razbojništvo i silovanje. Da je optuženi bio motivisan netrpeljivošću prema oštećenoj B.V. kao licu hrvatske nacionalnosti, dokazuje činjenica koja je bila i navedena u presudi, a to je, da je prilikom izvršenja dela oštećenoj opsovao majku ustašku, i da je na konstataciju da u komšiluku J. M. ima novac, odnosno penziju, odgovorio oštećenoj da njega neće dirati, jer mu je supruga Srпкиnja. U takvoj presudi je potrebno uz navođenje zakonskog naziva krivičnog dela, navesti i zakonsku odredbu kojom je propisan upravo taj kvalifikovani oblik krivičnog dela. Pravna kvalifikacija dela u presudi, u slučaju sticaja kvalifikatornih okolnosti, određuje se prema onom kvalifikovanom obliku konkretnog krivičnog dela koji najpotpunije izražava kriminalnu količinu za koju je optuženi oglašen krivim. Osi toga, prilikom odmeravanja kazne kod krivičnih dela kod kojih je mržnja obavezna otežavajuća okolnost, a ne kvalifikatorna, obaveza da u izreci presude činjenični opis sadrži činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi takva pobuda, izvodi se iz dela odredbe koji propisuje da činjenični opis dela u presudi mora da sadrži i one činjenice i okolnosti od kojih zavisi primena određene odredbe krivičnog zakona, a ne iz dela zakonske odredbe koji propisuje

da činjenični opis dela u izreci presude mora da sadrži činjenice i okolnosti koje čine obeležja krivičnog dela, jer kod takvih krivičnih dela mržnja kao pobuda nije obeležje krivičnog dela. To znači da je prilikom donošenja osuđujuće presude za krivično delo izvršeno iz mržnje, sud dužan u izreci presude da navede ne samo zakonski naziv krivičnog dela čija su obeležja sadržana u činjeničnom opisu dela i odredbe zakona kojom je propisano to krivično delo, već i odredbe zakona kojima je definisano krivično delo izvršeno iz mržnje i propisana obaveza da se prilikom odmeravanja kazne ta okolnost ceni kao otežavajuća okolnost. S obzirom da se presuda može odnositi samo na delo koje je predmet optužbe sadržane u potvrđenoj ili na glavnom pretresu izmenjenoj optužnici, sa razlogom se može postaviti pitanje objektivnog identiteta optužnice i presude, ako je sud u presudi kojom se optuženi oglašava krivim za krivično delo iz mržnje, u činjenični opis dela u izreci presude uneti činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi da je delo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe, dok ih činjenični opis dela u optužnici nije sadržavao.

Osim toga, sud ima zakonsku obavezu da u obrazloženju presude potpuno i određeno iznese razloge iz kojih nije uvažio pojedine predloge stranaka, zbog čega je odlučio da se ne sasluša neposredno svedok ili veštak čiji je iskaz pročitao, koje činjenice i iz kojih razloga uzima kao dokazane, posebno dajući ocenu verodostojnosti protivrečnih dokaza, kojim razlozima se rukovodio pri rešavanju pravnih pitanja, a naročito pri utvrđivanju da li postoji krivično delo i krivična odgovornost optuženog i pri primenjivanju određenih odredaba krivičnog zakona na optuženog i njegovo delo. Navedeni razlozi mogu se klasifikovati u tri grupe: prvu čine oni koji se odnose na činjenične zaključke suda, drugu grupu čine razlozi koji se odnose na pojedine procesne odluke donete tokom suđenja i treću, oni koji se odnose na materijalnopravne zaključke suda (ZKP BiH, član 290. stav 7., ZKP FBiH, član 305. stav 7., ZKP RS, član 304. stav 7., ZKP BDBiH, član 290. stav 7.)

Osim ove zakonske odredbe na sadržinu obrazloženja presude odnosi se i član 6. stav 1. Evropske konvencije o ljudskim pravima, koji propisuje obavezu za sudove da daju razloge za svoje odluke, ali ta obaveza ne podrazumeva davanje detaljnog odgovora na svaki argument stranaka. Naime, od prirode odluke zavisi i obim te dužnosti. Detaljno obrazloženje presude ne samo da je dokaz strankama da su bile saslušane, već obrazložena odluka pruža mogućnost

izjavljivanja žalbe protiv te odluke i mogućnost da ta odluka bude preispitana od strane apelacionog suda, i javnosti pruža mogućnost da ima uvid u delovanje suda. Osim toga, neophodno je uzeti u obzir i druge odredbe iz zakona o krivičnom postupku, te njihovim tumačenjem dati odgovor na pitanje u odnosu na koje činjenice je sud dužan dati potpune i određene razloge o njihovoj dokazanosti ili nedokazanosti. Pre svega se misli na odredbe o vezanosti presude za optužbu, o dokazima na kojima se zasniva presuda i o bitnim povredama odredaba krivičnog postupka.

To znači da je dužnost suda da se potpuno i određeno izjasni koje činjenice iz činjeničnog supstrata optužnice smatra dokazanim ili nedokazanim i iz kojih razloga. Takođe, neophodno je da se u pogledu činjenica kojima je odbrana osporavala činjenične navode iz optužnice, sud izjasni o njihovoj dokazanosti i nedokazanosti. Međutim, sud ima tu obavezu samo u odnosu na odlučne činjenice, odnosno one od kojih zavisi postojanje krivičnog dela i krivice optuženog (primena određenih odredaba materijalnog prava), ali i odluka o krivičnopravnoj sankciji, te primena pojedinih odredaba procesnog prava, jer zakoni o krivičnom postupku sankcionišu samo nedostatak razloga o odlučnim činjenicama. S obzirom da sud zasniva svoje zaključke na činjenicama i dokazima koji su izneti na glavnom pretresu, obrazloženje presude, donesene povodom optužnice za krivično delo izvršeno iz mržnje, mora između ostalog, sadržati i potpuno i određeno izjašnjenje suda da li uzima dokazanim ili nedokazanim da je optuženi određeno krivično delo učinio iz mržnje, ali i iz kojih razloga. Bez obzira da li se optuženi tereti za krivično delo izvršeno iz mržnje kod kojeg je mržnja otežavajuća okolnost, ili je reč o optužbi za kvalifikovani oblik određenog krivičnog dela kod kojeg je mržnja kvalifikatorna okolnost, sud ima tu obavezu, odnosno dužnost.

Naime, izvršenje krivičnog dela iz mržnje predstavlja odlučnu činjenicu i u slučaju kada mržnja kao pobuda nije zakonom propisana kao kvalifikatorna okolnost, jer od utvrđenja te činjenice zavisi kvalifikacija određenog krivičnog dela kao krivičnog dela učinjenog iz mržnje. Od utvrđivanja te činjenice zavisi i primena zakonske odredbe po kojoj je sud dužan prilikom odmeravanja kazne optuženom tu okolnost ceniti kao otežavajuću okolnost. U slučaju da je sud zaključio da su dokazane činjenice i okolnosti iz kojih proizilaze zakonska obeležja određenog krivičnog dela propisanog u zakonu, a nedokazanim da je optuženi to krivično delo učinio iz mržnje, sud će taj deo iz optužnice izostaviti iz činjeničnog opisa dela u izreci presude, ali je

neophodno da u obrazloženju presude navede razloge zašto te činjenice smatra nedokazanim. To znači da iako se ne dokaže da je određeno krivično delo učinjeno zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe, optuženi će odgovarati za izvršenje osnovnog krivičnog dela, bez obzira da li je ta pobuda optuženom stavljena na teret kao otežavajuća okolnost ili kvalifikatorna okolnost. Međutim, s obzirom da ne postoji posebna zakonska odredba koja tretira činjenice i okolnosti iz kojih proizilazi motiv za izvršenje krivičnog dela, izreka presude ne treba da sadrži odluku kojom se optuženi oslobađa od optužbe za navode iz optužnice da je pri izvršenju krivičnog dela bio motiviran rasnom pripadnošću, bojom kože, verskim uverenjem, nacionalnim ili etničkim poreklom, jezikom, invaliditetom, polom, seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom druge osobe. Takođe, postoji mogućnost da se na glavnom pretresu dokaže da je optuženi delo koje mu se stavlja na teret izvršio iz mržnje, odnosno, samo zbog rasne pripadnosti, boje kože, verskog uverenja, nacionalnog ili etničkog porekla, jezika, invaliditeta, pola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta druge osobe, ali da činjenična osnova optužnice nije sadržavala te navode. U tom slučaju, uzimajući u obzir odredbu o identitetu presude i optužbe, pravo optuženog na odbranu, objektivan položaj suda, ali i rukovodeći se načelom akuzatornosti, optuženi se ne bi mogao oglasiti krivim za krivično delo učinjeno iz mržnje ili za kvalifikovani oblik određenog krivičnog dela zbog toga što je ono učinjeno iz mržnje. Osim toga, s obzirom da zločin iz mržnje podrazumeva pre svega izvršenje osnovnog krivičnog dela, pa tek onda mržnju kao pobudu za njegovo izvršenje, ukoliko optuženi bude oslobođen optužbe jer se nije uspelo dokazati izvršenje osnovnog krivičnog dela, sud nema obavezu da utvrđuje motiv izvršenja dela koje se optuženom stavlja na teret. U obrazloženju presude sud je u obavezi da navede razloge kojima se rukovodio pri rešavanju materijalno-pravnih pitanja, a posebno pri utvrđivanju da li postoji krivično delo i krivica optuženog. U vezi sa tim, obavezno će navesti kojim se razlozima rukovodio pri donošenju zaključka da iz utvrđenih činjenica proizilaze na samo obeležja osnovnog krivičnog dela već i da je ono izvršeno iz mržnje. S obzirom da su stavovi stranaka o tim pitanjima od suštinskog značaja kada se krivični postupak vodi zbog zločina iz mržnje, neophodno je da sud iznese ocenu o njima. Osim toga, kada je reč o krivičnom postupku zbog zločina iz mržnje, sud ima obavezu da iznese i razumljive razloge kojima se rukovodio prilikom primene i onih odredaba krivičnog zakona koje se ne odnose samo na optuženog i delo koje mu se stavlja na teret, već i na one koje

je sud primenio ili nije primenio iako su ih stranke predložile (na primer, odredbe o saizvršilaštvu, pomaganju, pokušaju, zastarelosti itd.)

Tu obavezu predviđa i Evropski sud za ljudska prava u članu 6, jer samo presuda sa jasno iznetim razlozima može biti predmet objektivne javne ocene, ali takva sudska odluka pruža mogućnost i optuženom da na adekvatan način koristi pravo na žalbu. Kada je u pitanju odmeravanje kazne optuženom, neophodno je da sud u obrazloženju presude navede okolnosti koje je pri tom uzeo u obzir. Naime, sud će izričito navesti koje je okolnosti cenio kao olakšavajuće a koje kao otežavajuće, a kada su u pitanju zločini iz mržnje, posebno se navodi da je mržnja kao pobuda za izvršenje krivičnog dela ocenjena kao otežavajuća okolnost, u slučaju da ona zakonom nije propisana kao kvalifikatorna okolnost. Međutim, da bi bilo vidljivo da se ocena te okolnosti zaista odrazila na visinu kazne neophodno je da sud u obrazloženju presude iznese navode koji na to ukazuju. S obzirom da izvršenje krivičnog dela iz mržnje kada ono nije zakonom propisano kao kvalifikatorna okolnost, već kao obavezna otežavajuća okolnost, ne isključuje primenu određenih krivičnopravnih instituta pri izricanju krivične sankcije izvršiocu, jer ukoliko sud odluči da ublaži ili optuženog oslobodi od kazne, odnosno da izrekne uslovnu osudu, neophodno je da posebno obrazloži kojim se razlozima rukovodio pri donošenju te odluke. U tom slučaju sud je u obavezi da posebno obrazloži zašto smatra da kaznu optuženom treba ublažiti ili ga osloboditi od kazne ili mu izreći uslovnu osudu, iako postoji zakonom predviđena obavezna otežavajuća okolnost. Zakonom o krivičnom postupku propisano je da će apsolutno bitna povreda odredaba krivičnog postupka postojati u slučaju nedostatka razloga o odlučnim činjenicama, što uostalom predstavlja razlog za ukidanje prvostepene presude (ZKP BiH, član 297. stav 1., ZKP FBiH, član 312. stav 1., ZKP RS, član 297. stav 1, ZKP BDBiH).

Za uspešno procesuiranje zločina iz mržnje neophodno je da predstavnici nadležnih organa poznaju osnovne karakteristike instituta zločina iz mržnje sa krivičnopravnog aspekta, a sve u cilju uspostavljanja određene metodike koja može doprineti pravovremenom prepoznavanju takvih zločina i adekvatnom kriminalističkom postupanju prilikom njihovog razjašnjavanja i dokazivanja. Najpre je potrebno usmeriti pažnju na motiv kao relevantnu posebnost, pravovremeno prepoznavanje motiva koji podrazumeva zabranjenu predrasudu prema žrtvi druge rase, vere, nacionalne ili etničke pripadnosti, drugog pola, seksualne orijentacije ili rodnog

identiteta, jer je za uspešno suzbijanje zločina iz mržnje od krucijalne važnosti upravo otkrivanje i dokazivanje ove pobude.

ŠESTI DEO

6. ISTRAŽIVANJE STAVA GRAĐANA O ZLOČINIMA IZ MRŽNJE

6.1. Problem istraživanja

Ovim radom je predviđeno istraživanje stava građana o zločinima iz mržnje, njihovom poverenju u pravosudni sistem, odnosno rad nadležnih organa po ovom pitanju. Ukoliko se izvrši analiza mišljenja koja su dobijena na osnovu istraživanja, može se doći do saznanja o tome koliko su građani upoznati sa osnovnim karakteristikama ove vrste krivičnih dela, ko su najčešće žrtve i izvršioc i u njihovom okruženju, na koji način se ona najčešće izvršavaju. U kojoj meri građani imaju poverenja u pravosudni sistem svoje države može se proceniti kvantativnom analizom, dok se efikasnost nadležnih organa u suzbijanju zločina iz mržnje može proceniti kvalitativnom analizom. S obzirom da na prostoru Balkana ova vrsta krivičnih dela predstavlja bezbednosni problem, neophodno je proučavanje ove problematike, jer njihovo uspešno suzbijanje zavisi ne samo od efikasnosti organa pravosuđa već i od spremnosti građana da ih prijavljuju, što u velikoj meri zavisi od njihovog poverenja u nadležne organe.

Na osnovu navedenih činjenica problem istraživanja se može odrediti na sledeći način:

Kakav je stav građana o zločinima iz mržnje i efikasnosti pravosudnog sistema u pogledu njihovog suzbijanja.

6.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja može se odrediti u odnosu na problem:

Efikasnost nadležnih organa u suzbijanju zločina iz mržnje i stav građana po tom pitanju.

6.3. Cilj istraživanja

Ciljevi ovog istraživanja bili su fokusirani na ispitivanje sledećih dimenzija instituta zločina iz mržnje:

- a) *Rasprostranjenost zločina iz mržnje u okruženju ispitanika*
- b) *Karakteristike zločina iz mržnje (Ko su najčešće žrtve, izvršioци)*
- c) *Na koji način reaguju nadležni organi kada su u pitanju zločini iz mržnje.*

6.4. Hipotetički okvir istraživanja

Prilikom stvaranja hipotetičkog okvira istraživanja neophodno je postaviti generalnu pretpostavku iz koje će biti izvedene i posebne pretpostavke.

Generalna hipoteza može se izraziti kroz sledeću tvrdnju: *Stav građana je da procesuiranje zločina iz mržnje nije na zavidnom nivou, a da su glavni uzroci neefikasnost organa pravosuđa po pitanju njihovog suzbijanja i nepoverenje građana u njihov rad.*

U okviru generalne hipoteze, prva posebna hipoteza bi mogla biti: *Neadekvatno procesuiranje zločina iz mržnje uzrok je nepoverenja žrtava u rad nadležnih organa.*

Iz ove hipoteze proističu sledeće pojedinačne pretpostavke:

1. Državni institucionalni kapaciteti nisu adekvatni da sprečavaju, procesuiraju i kontrolišu zločine iz mržnje
2. Predstavnici nadležnih organa nisu dovoljno obučeni kada su zločini iz mržnje u pitanju

Na sledeći način može se definisati i druga posebna hipoteza istraživanja: *Zločini iz mržnje prisutni su u društvu u mnogo većem obimu nego što zvanični podaci pokazuju.*

Iz ove hipoteze proističu sledeće pojedinačne pretpostavke:

1. Javnost nije u dovoljnoj meri upoznata sa ovim vidom kriminaliteta
2. Nepoverenje građana u rad nadležnih organa uzrok je visoke “tamne brojke” zločina iz mržnje

6.5. Metodologija istraživanja

Zbog složenosti fenomena koji je predmet istraživanja neophodno je primeniti interdisciplinarni i multidisciplinarni pristup. Osim toga, istraživanje ima i teorijsko-empirijski karakter, za čije potrebe je korišćen upitnik mešovitog tipa ⁹. U cilju dobijanja preciznih odgovora upitnik je obuhvatio 20 pitanja, uglavnom pitanja koja su zatvorenog tipa sa ponuđenim odgovorima. Radi određivanja strukture uzorka ispitanika prvih pet pitanja se odnose na lična svojstva ispitanika, mesto i godinu rođenja, pol, nivo obrazovanja i profesiju. Narednim pitanjem se nastoji utvrditi da li postoji poverenje u pravosudni sistem države u kojoj ispitanik živi. Zatim, se pitanjima od broja sedam do broja sedamnaest nastoji utvrditi da li je ispitanicima poznat institut zločina iz mržnje, a potom slede i pitanja otvorenog tipa koja im daju mogućnost ne samo da iznesu mišljenje o tome, već i da iskažu svoj stav u pogledu osnovnih karakteristika ove vrste krivičnih dela. Naredna tri pitanja se odnosi na utvrđivanje stava ispitanika u pogledu efikasnosti nadležnih organa kada je u pitanju otkrivanje zločina iz mržnje, ali i kada je poverenje žrtava u njihov rad u pitanju, jer od toga zavisi i njihova spremnost da prijavljuju ovu vrstu zločina. Potom sledi pitanje kojim se ispitanicima daje mogućnost da se izjasne u pogledu problema kada je kontrola ove vrste kriminaliteta u pitanju. U okviru poslednjeg pitanja ispitanici imaju mogućnost da ocene rad pravosudnih organa kada je reč o zločinima iz mržnje.

S obzirom da je cilj istraživanja ispitivanje stava svih građana o zločinima iz mržnje, bez obzira na nivo obrazovanja, zanimanje i pol, uzorak istraživanja je biran nasumično. Broj ispitanika je 100, sa mestom prebivališta u Republici Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Struktura uzorka ispitanika je prikazana u sledećoj tabeli.

Tabela 1.

Sociodemografske karakteristike ispitanika N=100		Frekvencije <i>f</i>	Procenat %
Distribucija prema polu	1. Muški	25	25%
	2. Ženski	75	75%

⁹ Primer upitnika nalazi se u Prilogu 1

Distribucija prema uzrastu (starosti)	1. Do 30 godina života	40	40%
	2. 31-40 godina	35	35%
	3. 41-60 godina	25	25%
Nivo obrazovanja	1. Nemam obrazovanje	0	0%
	2. Osnovna škola	3	3%
	3. Srednja škola	26	26%
	4. Viša škola	0	0%
	5. Fakultet	49	49%
	6. Imam naučni stepen	22	22%
Profesija	1. Nekvalifikovan radnik	5	5%
	2. Kvalifikovani radnik	10	10%
	3. Kancelarijski radnik	20	20%
	4. Specijalista	9	9%
	5. Nezaposlen	17	17%
	6. Domaćica	3	3%
	7. Student	36	36%

Na osnovu podataka dobijenih na ovaj način možemo reći da je reč o obrazovanom, zreлом delu populacije koji ima određeno iskustvo, zbog čega se njihov stav može vrednovati i smatrati referentnim. Naime, s obzirom da 49% ispitanika ima završen fakultet i da 22% ima neki naučni stepen, može se reći da je obrazovna struktura ispitanika na zadovoljavajućem nivou, što je od posebnog značaja ukoliko uzmemo u obzir složenost predmeta istraživanja. Da bi se došlo do adekvatnijih i efikasnijih rešenja problema istraživanja neophodno je posedovanje određenog nivoa obrazovanja. Da je uzorak ispitanika obuhvatio podjednako predstavnike svih starosnih

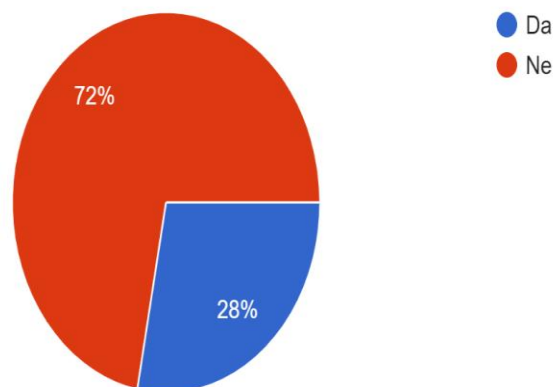
nivoa pokazuju i rezultati, prema kojima 40% odnosno 40 ispitanika spada u starosnu dob do 30 godina, 35% odnosno 35 ispitanika ima od 31-40 godina, dok preostali deo 25% odnosno 25 ispitanika ima od 41-60 godina. Takođe i podaci o profesiji govore da čak 29% ispitanika spada u grupu specijalista određene oblasti i kancelarijskih radnika, da je još uvek 36% u toku osnovnih studija, dok 17% ispitanika spada u grupu nezaposlenih. 10% ispitanika jesu kvalifikovani radnici, dok je nekvalifikovanih svega 5% ispitanika. Preostalih 3% ispitanika jesu domaćice.

6.6. Rezultati istraživanja

Pitanje od posebnog značaja za ovaj vid istraživanja odnosi se na utvrđivanje u kojoj meri postoji poverenje ispitanika u pravosudni sistem države u kojoj žive. Radi dobijanja što preciznijeg odgovora pitanje je bilo zatvorenog tipa sa ponuđenim odgovorima, DA ili NE. Kakav je rezultat dobijen nakon sprovedenog istraživanja pokazuje sledeći dijagram

6. Da li imate poverenja u pravosudni sistem vaše zemlje?

100 responses

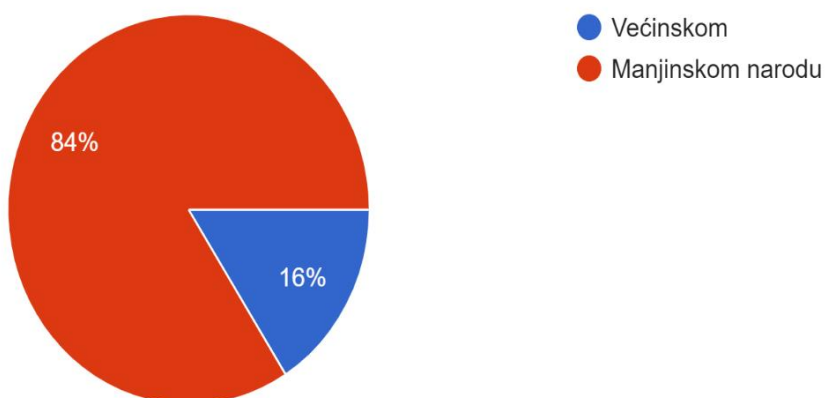

Sledeće pitanje je takođe zatvorenog tipa, sa ponuđenim pozitivnim i negativnim odgovorom, i glasi: *Da li pripadate većinskom ili manjinskom narodu?*

Ukoliko uzmemo u obzir činjenicu da se kao žrtve zločina iz mržnje najčešće javljaju pripadnici manjinskih naroda, cilj postavljanja ovog pitanja je nastojanje doći do što pouzdanijih podataka. S obzirom da se čak 84% ispitanika izjasnilo kao pripadnik manjinskog naroda, možemo reći da je cilj postavljenog pitanja ispunjen. Naime, odgovori na naredna pitanja pokazaće realnu sliku stanja u društvu, ukazaće nadležnim organima na probleme sa kojima se oni suočavaju.

7. Da li pripadate većinskom ili manjinskom narodu ?

100 responses

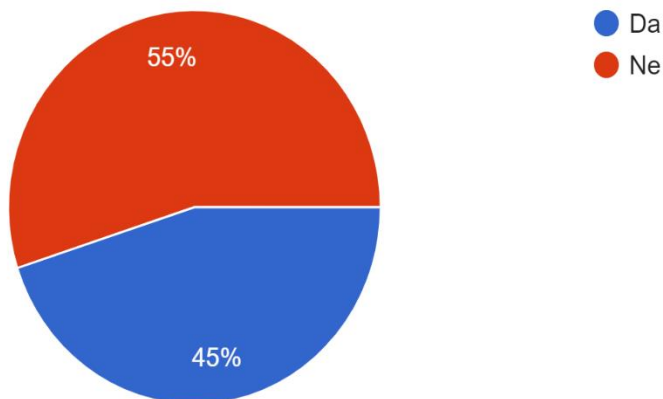

Naredna grupa pitanja odnosi se na stav ispitanika o zločinima iz mržnje. Tako 8. pitanje glasi: *Da li znate da postoji institut zločin iz mržnje?* Zatvorenog je tipa, sa ponuđenim odgovorima,

DAiLiNE.

8. Da li znate da postoji institut zločin iz mržnje?

100 responses

Cilj postavljanja ovog pitanja je utvrđivanje broja ispitanika kojima je poznat institut zločina iz mržnje, odnosno koliko je prisutna svest da svako od njih može biti žrtva ove vrste zločina samo zbog toga što se razlikuje od drugih po nekom osnovu. Rezultati pokazuju da čak 55% ispitanika ne zna za postojanje ovog instituta, što je zabrinjavajuće i potvrđuje postavljenu hipotezu da javnost nije u dovoljnoj meri upoznata sa tim šta zločini iz mržnje podrazumevaju.

Sledeće pitanje glasi: *Šta za Vas predstavlja "zločin iz mržnje"?* Otvorenog je tipa i pruža mogućnost ispitanicima da definišu zločine iz mržnje. S obzirom da je više odgovora je imalo sličnu konotaciju, u sledećoj tabeli biće predstavljeni najčešći odgovori.

Tabela 2.

1.	Zločin počinjen nad narodom druge nacije, rase, vere.
2.	Zločin čiji je osnovni motiv mržnja prema drugom i drugačije.

3.	Predstavlja zločin prema nekom samo zbog toga što je druge rase, religije, drugačijeg političkog opredeljenja, seksualne orijentacije i sl..
4.	Zločin čiji je motiv mržnja prema pojedincu ili grupi samo zbog toga jer je drugačiji po nečemu.
5.	Zločin vođen negativnom emocijom, često bez realnog osnova.
6.	Krivično delo motivisano predrasudama prema određenoj društvenoj grupi. To jesu incidenti motivisani verskom, nacionalnom, rasnom mržnjom.
8..	Svaki zločin koji je izvršen zbog mržnje prema ljudima koji su različite nacije, boje, seksualne opredeljenosti, drugačijeg mišljenja, bilo kako drugačiji.
9.	Bilo koji oblik nasilja nad osobom sa kojom počinitelj ne deli iste stavove, nacionalnu ili versku pripadnost, a da je zasnovan na netrpeljivosti i predrasudama.

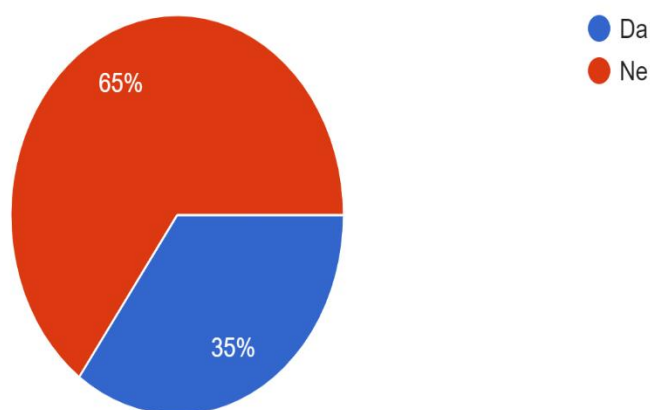
U tabeli su navedeni najčešći odgovori koji predstavljaju stavove onog dela ispitanika koji se u se izjasnili da im je poznat institut zločina iz mržnje. (45 % ispitanika) Tabela ne sadrži iste odgovore, koji su navođeni više puta. Najčešći odgovor ispitanika bio je : “Zločin prema nekom samo zbog toga što je druge rase, religije, drugačijeg političkog opredeljenja, seksualne orijentacije i sl..” Iako je više od polovine ispitanika na prethodno pitanje odgovorilo da im nije poznat institut zločin iz mržnje, ovi odgovori pokazuju da imaju predstavu o tome šta oni podrazumevaju, da su im poznate osnovne karakteristike ove vrste krivičnih dela, što će pokazati i odgovori na naredna pitanja.

Naime, pitanjem broj 10. nastojalo se doći do podataka o rasprostranjenosti zločina iz mržnje u okruženju ispitanika. Definisano je na sledeći način:

Da li se u vašem okruženju dešavaju incidenti motivisani verskom i nacionalnom mržnjom?
Zatvorenog je tipa, sa ponuđenim odgovorima, DA ili NE.

Iako je na ovo pitanje 35% ispitanika odgovorilo potvrdno, može se dovesti u pitanje pouzdanost dobijenih rezultata, jer ne treba zanemariti procenat od 55% ispitanika koji su se izjasnili da im nije poznato šta predstavlja zločin iz mržnje. Naime, postoji mogućnost da su oni prisutni u mnogo većem obimu nego što pokazuje rezultat na ovo pitanje.

10. Da li se u vašem naselju dešavaju incidenti motivisani verskom i nacionalnom mržnjom?
100 responses

Sledeće pitanje, pod brojem 11, definisano je na sledeći način:

O kakvim incidentima se najčešće radi?

Pitanje je otvorenog tipa jer daje priliku ispitanicima da ukažu na osnovne vidove ispoljavanja. Najčešći odgovori prikazani su u sledećoj tabeli.

Tabela 3.

1.	Fizičko nasilje
----	-----------------

2.	Ispisivanje grafita mržnje, vređanje po verskoj ili nacionalnoj osnovi...
3.	Na utakmicama dolazi do verbalnog sukoba koji preraste u fizički obračun.
4.	Maltretiranje od strane policijskih službenika
5.	Psihičko i fizičko zlostavljanje žena koje nose hidžab, kao versko obeležje.
6.	Narušavanje javnog reda i mira tokom određenih manifestacija
7.	Skrnavljenje spomenika, verskih objekata
8.	Vređanje, ponižavanje, omalovažavanje
9.	Napadi na osobe drugačijeg političkog opredeljenja i seksualne orijentacije

U tabeli su navedeni najčešći odgovori ispitanika u pogledu incidenata koji su motivisani mržnjom odnosno predrasudama. Odgovor koji se ponavljao više puta je : “Psihičko i fizičko zlostavljanje žena koje nose hidžab, kao versko obeležje”. To ukazuje na problem koji je prisutan u određenim sredinama, a koji se odnosi na neprihvatanje i predrasude koje postoje kada su osobe islamske veroispovesti u pitanju. Naime, široko je rasprostranjeno mišljenje da su osobe koje praktikuju verske običaje, obavljaju verske obrede i oblače se u skladu sa verskim načelima, potencijalni teroristi.

S obzirom da su ispitanici uglavnom pripadnici manjinskog naroda, veruje se da su u pitanju iskustva žrtava ili lica koja su bila svedoci tih incidenata. Kao čest odgovor navodi se i da tokom određenih sportskih događaja dolazi do verbalnih sukoba koji kasnije prerastu u fizički obračun. O tome često i izveštavaju mediji, naročito kada se na teritoriji bivše Jugoslavije odigrava važna

fudbalska utakmica. Tom prilikom nacionalističke parole podsećaju na ratne sukobe iz bliske prošlosti, pokazujući na taj način da netrpeljivost među pripadnicima različitih naroda i dalje postoji. Ispitanici su skrenuli pažnju i na incidente koji su usmereni na skrnavljenje spomenika i određenih verskih objekata, a koji su najčešći u toku obeležavanja verskih praznika. (Skrnavljenje spomenika u Novom Pazaru neposredno pred obeležavanje najvećeg verskog praznika muslimana, Bajrama), (Paljenje džamije u Nišu, čime je jasno pokazana netrpeljivost prema manjinskom delu naroda islamske veropispovesti)

Da su napadi na osobe drugačijeg političkog opredeljenja i seksualne orijentacije česta pojava ukazuju određeni ispitanici, što potvrđuju i zvanični izveštaji u pojedinim zemljama (U Makedoniji evidentirani su česti napadi na osobe drugačijeg političkog opredeljenja, a u Srbiji i Crnoj Gori napadi na pripadnike LGBT populacije). Prema mišljenju ispitanika nisu retki ni verbalni napadi na pripadnike romske populacije, najčešće u vidu vređanja, ponižavanja, omalovažavanja.

Međutim, posebno zabrinjava iznošenje podatka da su poznati slučajevi fizičkog i psihičkog maltretiranja od strane policijskih službenika. Odgovori na naredna pitanja pokazaće da je najčešće reč o migrantima koji koriste balkansku rutu i na sve moguće načine pokušavaju ostvariti svoj cilj. O tome su takođe izveštavali mediji (u Bosni i Hercegovini). Takav način postupanja od strane predstavnika državnih organa može itekako negativno uticati, odnosno dovesti do toga da jedan deo stanovništva stekne utisak da se takav vid ponašanja smatra društveno prihvatljivim jer dolazi od strane predstavnika vlasti.

Pitanja broj 12 i 13 glase:

Da li se dešavaju incidenti motivisani drugim vidovima mržnje?

Koliko se često dešavaju?

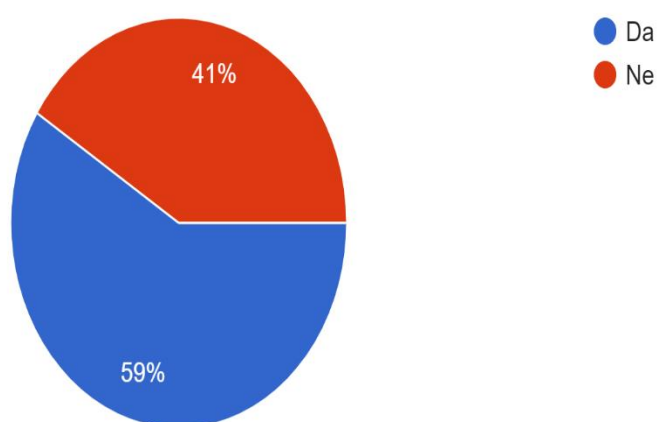
S obzirom da ispitanici imaju mogućnost da izaberu između dva ponuđena odgovora, pozitivnog i negativnog, reč je o pitanjima zatvorenog tipa.

Čak 59% ispitanika je odgovorilo potvrdno na postavljeno pitanje pod brojem 12, ukazujući na taj način da nisu prisutni samo incidenti motivisani nacionalnom i verskom mržnjom. Naime, odgovori na prethodno pitanje to i potvrđuju, jer je jedan deo ispitanika naveo da su određeni

incidenti bili motivisani mržnjom zbor različitog političkog opredeljenja, seksualne orijentacije itd. Iako je preostalih 41% ispitanika dao negativan odgovor to ne znači da se takvi incidenti ne dešavaju u njihovom okruženju, jer među njima ima onih koji nisu upoznati sa time šta zločin iz mržnje podrazumeva.

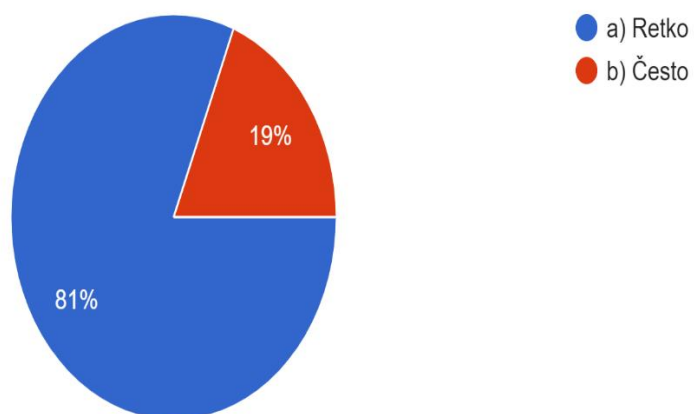
12. Da li se dešavaju incidenti motivisani drugim vidovima mržnje?

100 responses

13. Koliko se često dešavaju?

100 responses

Kada je reč o 13. pitanju, ispitanici su imali mogućnost da izaberu između dva ponuđena odgovora, i na taj način iskažu svoje mišljenje u pogledu učestalosti zločina iz mržnje određenog tipa. Čak 81% ispitanika je odgovorilo da se incidenti motivisani mržnjom zbog različitog političkog opredeljenja, seksualne orijentacije itd. retko dešavaju (evidentirani napadi na pripadnike LGBT populacije za vreme održavanja Parade ponosa u Crnoj Gori, narušavanje javnog reda i mira u Srbiji, napadi na političke neistomišljenike u toku izborne kampanje u Makedoniji itd.)

Sledeća pitanja, broj 14 i 15, otvorenog su tipa, jer se od ispitanika traži da iznesu svoje mišljenje u pogledu osnovnih karakteristika zločina iz mržnje, odnosno da ukažu na to ko se najčešće javlja kao žrtva, a ko kao izvršilac.

Stav ispitanika je podeljen u pogledu toga ko su najčešće žrtve napada. Naime, kao žrtve uglavnom se navode sledeće kategorije: pripadnici manjinskih nacionalnih zajednica, romske populacije, deca, žene, politički protivnici, nemoćna, starija lica, pripadnici LGBT populacije, osobe određenog verskog opredeljenja (uglavnom muslimani).

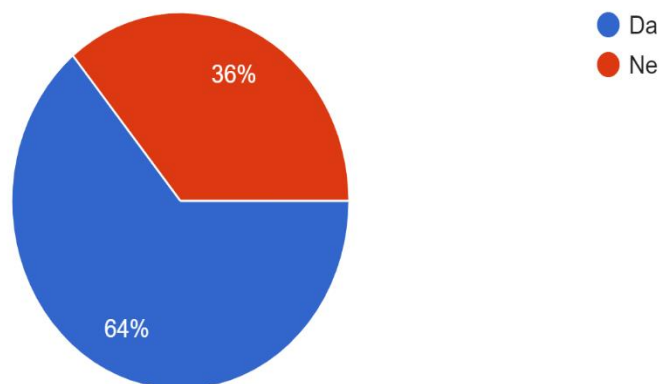
Kada je u pitanju stav ispitanika ko su najčešće izvršioци zločina iz mržnje, mišljenja su takođe podeljena. Kao izvršioци najčešće se navode: stariji pripadnici većinskog naroda, lica sklona devijantnom ponašanju, osobe koje ne prihvataju drugačije od sebe, koje se smatraju inferiornim, nacionalisti, ekstremisti, članovi uže porodice, rodbina, mladi kod koji se mržnja prema određenim društvenim grupama usađuje još od ranog detinjstva. Pitanje broj 16 definisano je na sledeći način:

Da li se osećate sigurno u Vašoj zajednici?

S obzirom da je pitanje zatvorenog tipa, ispitanici su imali mogućnost da izaberu jedan od dva ponuđena odgovora, pozitivnog i negativnog. Cilj ovog pitanja je utvrditi u kojoj meri se ispitanici osećaju sigurno, odnosno da li nesmetano mogu ostvariti prava koja su im zagantovana ne samo nacionalnim pravnim propisima, već i međunarodnim aktima.

16. Da li se osećate sigurno u Vašoj zajednici?

100 responses

Iz navedenih odgovora može se zaključiti da se više od polovine ispitanih, tačnije 64% , oseća sigurno u svojoj zajednici, odnosno da su njihova prava zaštićena. Međutim, ne treba zanemariti ni drugi deo ispitanika koji se tako ne oseća iz nekog razloga. Upravo naredno pitanje može ukazati na osnovni razlog takvog stanja.

Ispitanici su prilikom davanja odgovora na sedamnaesto pitanje imali priliku da iznesu mišljenje o tome kako policija reaguje kada se desi incident koji je motivisan nacionalnom ili verskom mržnjom. To znači da je pitanje otvorenog tipa i da ispitanici mogu jasno izneti svoj stav. Najčešći odgovori prikazani su u sledećoj tabeli.

Tabela 3.

1.	Nezainteresovano, neprofesionalno
2.	Policija nije ažurna, nerado pristupa rešavanju problema
3.	Ne tretira ga ništa drugačije u odnosu na druga krivična dela

4.	Odlaze se procesuiranje
5.	Ne evidentiraju se takvi incidenti

Tabela ne sadrži sve odgovore jer se većina ponavlja i svodi na mišljenje da su policijski službenici nezainteresovani da saslušaju žrtvu, da ne reaguju adekvatno, odnosno da nisu ažurni kada je u pitanju utvrđivanje motiva mržnje. Da izostanak javne osude, pa čak i pokušaj opravdavanja takvih krivičnih dela mogu imati negativne posledice, pokazuje i komentar jednog od ispitanika koji glasi:

“Ministar policije Republike Srbije je jednom prilikom u skupštini uporedio četničke organizovane provokacije protiv muslimana na javnom mestu sa verbalnim sukobima na utakmicama od strane Bošnjaka koji su uglavnom muslimani. Taj njegov čin verovatno će poslužiti kao opravdanje za takva i slična ponašanja. Dakle, umesto da budu realni i suzbiju problem, oni neki napad ili nasilje opravdavaju time što i od druge suprotne strane nekada dobiju pretnje ili provokacije i to na stadionu. Veoma neodgovorno, neprofesionalno i neljudsko ponašanje predstavnika policije.”

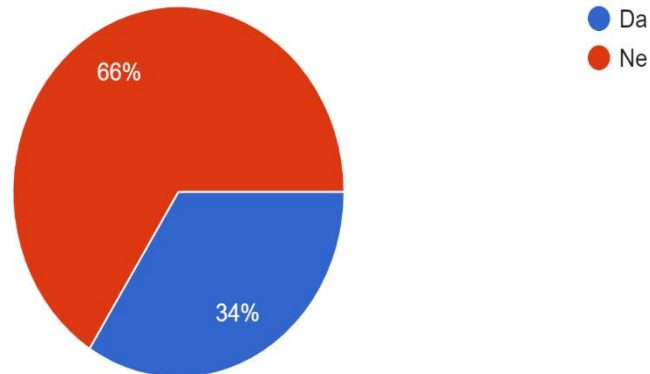
Za ovo pitanje usko je vezano naredno, osamnaesto, formulisano na sledeći način:

Da li su žrtve spremne da prijavljuju policiji ova krivična dela?

Zatvorenog je tipa i daje mogućnost izbora ispitanicima, između pozitivnog i negativnog odgovora.

18. Da li su žrtve spremne da prijavljuju policiji ova krivična dela?

100 responses

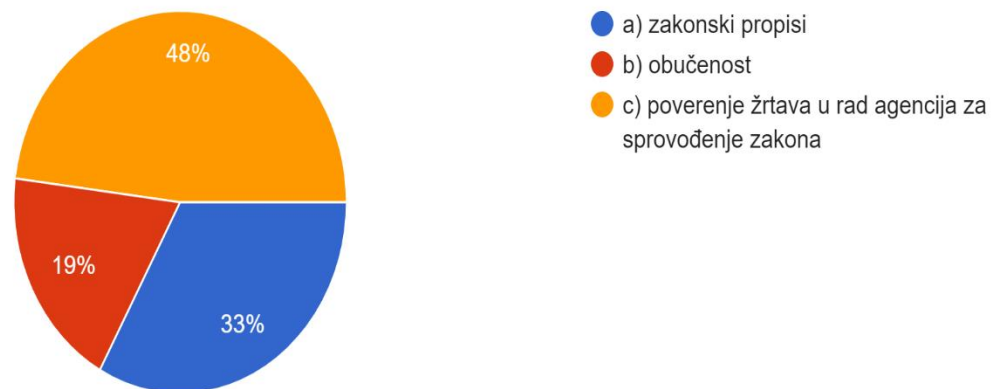

Stav ispitanika je da nemaju poverenja u nadležne organe, jer se čak 66% opredelilo za negativan odgovor, jasno pokazujući stav da nisu spremni prijaviti policiji zločin iz mržnje.

Sledeće, 19. pitanje, usmereno je na utvrđivanje mogućeg problema u kontroli ove vrste kriminaliteta. Ispitanicima su ponuđeni određeni odgovori koji se smatraju najčešćim razlozima.

19. Koji je ključni problem u kontroli ove vrste kriminaliteta?

100 responses

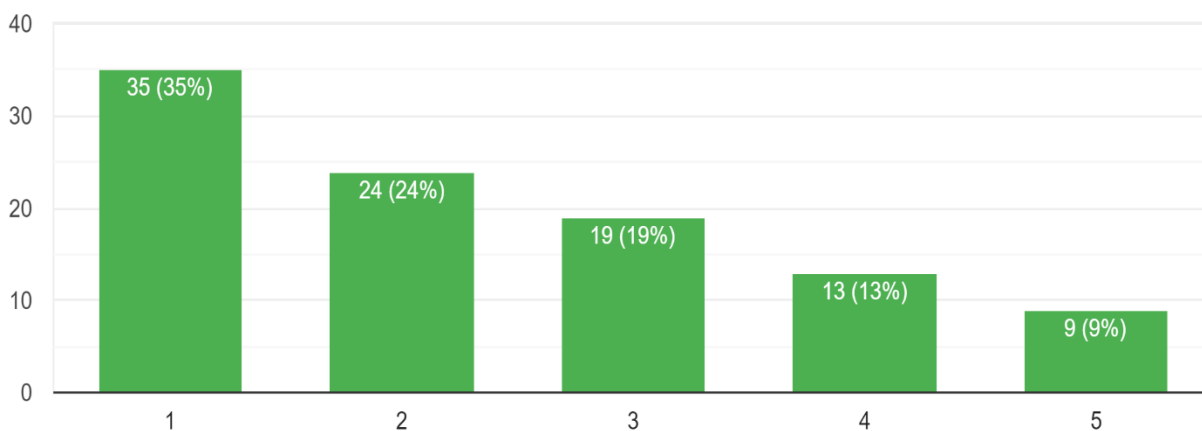
Rezultati ispitivanja pokazuju da 48% ispitanika smatra da je problem u kontroli zločina iz mržnje nedostatak poverenja žrtava u rad organa pravosuđa. Zatim, 33% je mišljenja da

zakonska rešenja nisu adekvatna, dok je nedostatak obučenosti predstavnika nadležnih organa navelo 19% ispitanika.

Poslednje, dvadeseto pitanje, usko je povezano sa prethodnim, a ono glasi: *Kako ocenjujete rad pravosudnih organa u vezi sa ovim incidentima?* Pitanje je zatvorenog tipa, a ispitanicima je ponuđena skala od 1-5 da ocene stavku koja se traži u pitanju.

20. Kako ocenjujete rad pravosudnih organa u vezi sa ovim incidentima?

100 responses

Prikazani rezultati govore da je najveći broj ispitanika, 35%, ocenilo efikasnost pravosudnog sistema ocenom 1, 24% ispitanih ocenilo je rad organa pravosuđa ocenom 2, dok je mali broj ocenilo ocenom 3 i 4 (19% i 13%). Za ocenu 5 odlučilo se samo 9% ispitanika, što je i očekivani rezultat s obzirom na veliki procenat ispitanika koji nema poverenja u pravosudni sistem. To znači da do nepoverenja građana u pravosudni sistem uglavnom dolazi zbog njihove neefikasnosti, posebno kada je reč o zločinima iz mržnje. Tu činjenicu dokazuje i izostanak javne osude takvih zločina, njihovo neevidentiranje i vrlo mali broj pravosnažnih sudskih odluka.

6.7. Analiza rezultata sprovedenog istraživanja

Ispitivanje kriminoloških karakteristika zločina iz mržnje otežava visok stepen tamne brojke, odnosno neprijavlivanje nadležnim organima. S obzirom da se problem tamne brojke uglavnom vezuje za nepoverenje žrtvi u rad nadležnih organa, nepoznavanje sopstvenih prava koje žrtva ima, ali i nedovoljnu obučenosť nadležnih organa za prepoznavanje motiva predrasude, autor je sproveo istraživanje stavova građana kada je ovaj vid kriminaliteta u pitanju. Polazeći od činjenice da svako od nas može biti žrtva zločina iz mržnje, anketa je bila namnejena različitim kategorijama stanovništva. Međutim, ukoliko uzmemo u obzir da je sudska praksa zemalja Zapadnog Balkana pokazala da se kao žrtve najčešće javljaju pripadnici manjinskih naroda, radi utvrđivanja realnog stanja u društvu, autor između ostalih postavlja i pitanje o pripadnosti ispitanika većinskom ili manjinskom narodu. S obzirom da se čak 84% ispitanika izjasnilo kao pripadnik manjinskog naroda, možemo reći da je cilj postavljenog pitanja ispunjen jer se nastojalo doći i do pouzdanih podataka koji će nadležnim organima ukazati na probleme sa kojima se oni suočavaju. Dobijeni rezultati potvrđuju postavljene hipoteze, da je *stav građana da procesuiranje zločina iz mržnje nije na zavidnom nivou, a da su glavni uzroci neefikasnost organa pravosuđa po pitanju njihovog suzbijanja i nepoverenje građana u njihov rad.*

Naime, čak 72% ispitanika je odgovorilo da nema poverenja u pravosudni sistem, što ukazuje da je u velikoj meri prisutan osećaj pravne nesigurnosti, koji proizilazi iz ličnog iskustva ili iskustva bliske osobe. Sprovedeno istraživanje potvrdilo je i pretpostavku da je jedan od glavnih uzroka visoke “tamne brojke” zločina iz mržnje nepoverenje građana u rad organa pravosuđa. To pokazuje i vrlo oskudna sudska praksa po pitanju broja prijavljenih zločina mržnje, podignutih optužnica i donetih presuda.

Čak 66% ispitanika opredelilo za negativan odgovor, jasno pokazujući stav da nisu spremni prijaviti policiji zločin iz mržnje. To znači da je neophodno izgraditi poverenje u nadležne organe, što oni mogu postići oštrom osudom svakog mržnjom motivisanog zločina, jer samo na taj način mogu pokazati građanima da je njihov primarni zadatak zaštita svih građana bez pravljenja bilo kakve razlike među njima. Osim toga, njihovom međusobnom saradnjom, adekvatnim procesuranjem, javnim objavljivanjem sudskih odluka, može se očekivati pozitivan rezultat.

Rezultati ispitivanja pokazuju da 48% ispitanika smatra da je problem u kontroli zločina iz mržnje nedostatak poverenja žrtava u rad organa pravosuđa. Zatim, 33% je mišljenja da

zakonska rešenja nisu adekvatna, dok je nedostatak obučenosti predstavnika nadležnih organa navelo 19% ispitanika. S obzirom da je jedna od hipoteza rada i kombinacija propisivanja zločina iz mržnje kao opšteg instituta krivičnog prava i kao elementa bića (kvalifikatornog oblika) pojedinih krivičnih dela kao najefikasnijeg modela zločina iz mržnje za primenu u praksi, neophodno je uzeti u obzir sve njegove pozitivne strane, uz obaveznu primenu dobre prakse koju koriste nadležni organi u pojedinim zemljama, koje su postigle zavidne rezultate u ovoj oblasti.

Radi utvrđivanja da li je ovaj vid kriminaliteta prisutan u znatno većem obimu nego što zvanični podaci to pokazuju, postavljeno je i pitanje poznavanja instituta zločina iz mržnje, odnosno koliko je prisutna svest da svako od njih može biti žrtva ove vrste zločina samo zbog toga što se razlikuje od drugih po nekom osnovu. Rezultati pokazuju da čak 55% ispitanika ne zna za postojanje ovog instituta, što je zabrinjavajuće i potvrđuje postavljenu hipotezu da javnost nije u dovoljnoj meri upoznata sa tim šta zločini iz mržnje podrazumevaju. Oni i pokazuju da je neophodna dodatna edukacija stanovništva po ovom pitanju, pre svega u pogledu prava koja imaju potencijalne žrtve, jer će njihova zaštita biti moguća samo ako oni budu svesni da na nju imaju pravo. To se može postići međusobnom saradnjom nadležnih organa, ali i saradnjom sa nevladinim organizacijama, pre svega ukazivanjem na indikatore njihovog postojanja.

Kada su u pitanju iskustva ispitanika u pogledu incidenata koji su motivisani mržnjom odnosno predrasudama, rezultati istraživanja su potvrdili ono što je sudska praksa i pokazala, a to je da se žrtve najčešće biraju zbog pripadnosti određenoj etničkoj grupi, veroispovesti i seksualnog opredeljenja. To ukazuje na problem koji je prisutan u određenim sredinama, a koji se odnosi na neprihvatanje i predrasude koje postoje kada su osobe određene veroispovesti u pitanju. Naime, široko je rasprostranjeno mišljenje da su osobe islamske veroispovesti, koje praktikuju verske običaje, obavljaju verske obrede i oblače se u skladu sa verskim načelima, potencijalni teroristi.

S obzirom da su ispitanici uglavnom pripadnici manjinskog naroda, veruje se da su u pitanju iskustva žrtava ili lica koja su bila svedoci tih incidenata. Kao čest odgovor navodi se i da tokom određenih sportskih događaja dolazi do verbalnih sukoba koji kasnije prerastu u fizički obračun. O tome često i izveštavaju mediji, naročito kada se na teritoriji bivše Jugoslavije odigrava važna fudbalska utakmica. Tom prilikom nacionalističke parole podsećaju na ratne sukobe iz bliske

prošlosti, pokazujući na taj način da netrpeljivost među pripadnicima različitih naroda i dalje postoji. Ispitanici su skrenuli pažnju i na incidente koji su usmereni na sknavljenje spomenika i određenih verskih objekata, a koji su najčešći u toku obeležavanja verskih praznika. (Sknavljenje spomenika u Novom Pazaru neposredno pred obeležavanje najvećeg verskog praznika muslimana, Bajrama), (Paljenje džamije u Nišu, čime je jasno pokazana netrpeljivost prema manjinskom delu naroda islamske veroispovesti).

Da su napadi na osobe drugačijeg političkog opredeljenja i seksualne orijentacije česta pojava ukazuju određeni ispitanici, što potvrđuju i zvanični izveštaji u pojedinim zemljama (U Makedoniji evidentirani su česti napadi na osobe drugačijeg političkog opredeljenja, a u Srbiji i Crnoj Gori napadi na pripadnike LGBT populacije). Prema mišljenju ispitanika nisu retki ni verbalni napadi na pripadnike romske populacije, najčešće u vidu vređanja, ponižavanja, omalovažavanja.

Međutim, posebno zabrinjava iznošenje podatka da su poznati slučajevi fizičkog i psihičkog maltretiranja od strane policijskih službenika. Odgovori ispitanika su pokazali da je najčešće reč o migrantima koji koriste balkansku rutu i na sve moguće načine pokušavaju ostvariti svoj cilj. O tome su takođe izveštavali mediji (u Bosni i Hercegovini). Takav način postupanja od strane predstavnika državnih organa može itekako negativno uticati, odnosno dovesti do toga da jedan deo stanovništva stekne utisak da se takav vid ponašanja smatra društveno prihvatljivim jer dolazi od strane predstavnika vlasti.

Kada su u pitanju karakteristike izvršilaca i žrtava, stav ispitanika je podeljen. Kao žrtve uglavnom se navode sledeće kategorije: pripadnici manjinskih nacionalnih zajednica, romske populacije, deca, žene, politički protivnici, nemoćna, starija lica, pripadnici LGBT populacije, osobe određenog verskog opredeljenja (uglavnom muslimani). Na osnovu iznetog neophodno je ukazati na potrebu da se ovim licima pruži dodatna zaštita, da se stvore bolje uslovi u sredinama u kojima su njihova prava ugrožena i dovedena u pitanje, što znači da je neophodna adekvatna reakcija nadležnih organa.

Kada su u pitanju izvršioци zločina iz mržnje, najčešće se navode: stariji pripadnici većinskog naroda, lica sklona devijantnom ponašanju, osobe koje ne prihvataju drugačije od sebe, koje se smatraju inferiornim, nacionalisti, ekstremisti, članovi uže porodice, rodbina, mladi kod kojih se mržnja prema određenim društvenim grupama usađuje još od ranog detinjstva. Da bi se zločini iz

mržnje mogli kontrolisati potrebno je izvesnu pažnju posvetiti i ovim kategorijama, pre svega proučavanjem njihove ličnosti s ciljem da se utvrdi uzrok takvog ponašanja. Zatim, zauzimanjem jasnog stava nadležnih organa da se zločini iz mržnje smatraju društveno neprihvatljivim, odnosno javnom osudom svakog krivičnog dela motivisanog mržnjom po bilo kom osnovu, ukazaće se građanima da svako lice ima pravo da bude drugačije, da se ponaša po svom nahodjenju sve dok time drugog ne ugrožava, i da oni imaju obavezu poštovati njihova prava.

Na pitanje o tome kako policija reaguje kada se desi incident koji je motivisan nacionalnom ili verskom mržnjom većina je mišljenja da su policijski službenici nezainteresovani da saslušaju žrtvu, da ne reaguju adekvatno, odnosno da nisu ažurni kada je u pitanju utvrđivanje motiva mržnje. Problem neevidentiranja zločina iz mržnje takođe je aktuelan, što se može negativno odraziti na stepen poverenja stvarnih i potencijalnih žrtava, i dovesti do toga da odbijaju saradivati sa njima. Procesuiranje je otežano jer izostaje pravovremena reakcija policijskih službenika koji se nalaze na prvoj liniji kada je borba protiv zločina u pitanju, s obzirom da žrtve uglavnom sa njima ostvare prvi kontakt. To ukazuje i na neophodnost njihove dodatne edukacije kada su u pitanju ova krivična dela.

ZAKLJUČAK

Zločin iz mržnje može biti bilo koje krivično delo, ali ono što ga razlikuje od ostalih krivičnih dela je to što je izvršilac motivisan mržnjom prema grupi kojoj žrtva pripada. Često se nazivaju "zločinima poruke" s obzirom da se čine prema pripadnicima određene društvene grupe, što znači da su ličnost i individualne karakteristike žrtve od sekundarnog značaja. Ovim krivičnim delima ugrožavaju se i povređuju fizička lica i oštećuju i uništavaju materijalna dobra. Žrtve zločina iz mržnje predstavljaju posebno osetljivu kategoriju zbog teških posledica koje ova krivična dela imaju po njih. Pored uobičajenih psihičkih, fizičkih i emocionalnih posledica koje određena krivična dela imaju po žrtvu, zločini iz mržnje dodatno narušavaju stabilnost žrtve, koja počinje da se samookrivljuje i gubi samopoštovanje. Posebno otežavajuću okolnost predstavlja mogućnost da se javi posttraumatski sindrom, koji dodatno udaljava žrtvu od društva i mogućnosti prevazilaženja situacije u kojoj se našla. Osim direktne žrtve posledice često trpe i članovi grupe koje lično poznaju žrtvu (članovi porodice, komšije), ali i oni koji je direktno ne poznaju.

S obzirom da u bezbednosno nestabilnom okruženju uvek predstavljaju rizik za izbijanje nasilja, smatraju se bezbednosnim problemom. To se posebno odnosi na postkonfliktna područja sa narušenim međunacionalnim odnosima, gde svaki takav zločin, produbljuje postojeće i stvara nove nacionalne i verske podele. Naime, za suživot nacionalno i verski različitih zajednica koje dele isti životni prostor i teška iskustva iz prošlosti, zločini iz mržnje predstavljaju pretnju. Posledice u vidu lične nesigurnosti trpe ne samo neposredne žrtve već i ostali članovi zajednice kojoj pripada. Osim toga, stvaraju se veće socijalne distance između nacionalnih i verskih grupa, a usled iseljavanja pripadnika manjinskih naroda s određenih područja dolazi do demografskih promena, veće nacionalne i verske homogenizacije, koja za posledicu ima međunacionalno i versko nepoverenje i netrpeljivost. Pod uticajem medija zločini ove vrste mogu dovesti do eskalacije nasilja i van lokalnog područja gde se određeni događaj i desio, zbog čega i predstavljaju pretnju miru i stabilnosti države. Kada je reč o državama Balkana među tipovima krivičnih dela počinjenih iz mržnje postoje određene sličnosti u vezi sa motivima predrasuda. Naime, kao najčešća predrasuda javlja se međuetnička netolerancija i mržnja, rasizam i ksenofobija, koja prouzrokuje konflikte između pripadnika većinske etničke grupe i nacionalnih manjina, zatim predrasuda protiv različitog religijskog uverenja, kao i predrasuda protiv LGBT

zajednice. Takođe, motiv izvršenja krivičnog dela može biti u vezi sa predrasudom o političkoj pripadnosti ili političkom ubeđenju, što je karakteristično za Republiku Makedoniju, gde su prisutni u visokom procentu, za razliku od drugih država regiona. Zbog velikog broja raseljenih lica koja koriste balkansku rutu, sve više postoji predrasuda protiv izbeglica i migranata.

Koncept zločina iz mržnje zasnovan je na principima jednakih prava i nediskriminacije, proklamovanih kako u univerzalnim sporazumima i instrumentima, tako i u regionalnim dokumentima. Osnov zakonskih rešenja u nacionalnim zakonodavstvima u oblasti zločina iz mržnje upravo su međunarodni standardi sadržani u tim aktima. Međutim, iako je u svim zemljama Zapadnog Balkana zločin iz mržnje prepoznat kao kvalifikovani oblik određenih krivičnih dela ili kao otežavajuća okolnost koju sudovi uzimaju u obzir prilikom odmeravanja kazne, još uvek nema bitnih pomaka kada je procesuiranje u pitanju. Naime, ni u jednom ZKP-u nije naznačeno kako bi istraga vezana uz zločine iz mržnje trebala biti brza i efikasna, odnosno kako bi policija trebala istražiti motiv uvek kada postoji indikator da je kao takav postojao prilikom izvršenja zločina iz mržnje. Osim toga, neophodno je omogućiti žrtvi pravo žalbe na presudu, ukoliko tvrdi da sud nije uzeo u razmatranje motiv za počinjenje zločina iz mržnje. Bez obzira što se sprovode razne vrste edukacija policijskih službenika, sudija i tužilaca, jedna od zamerki je i činjenica da kada je borba protiv zločina iz mržnje u pitanju, ni jedna država nema posebne, osposobljene i obrazovane, urede i jedinice u policiji i tužilaštvu, što je od posebnog značaja za razumevanje i procesuiranje zločina iz mržnje. To se posebno odnosi na bosanskohercegovačko društvo koje je podeljeno ne samo administrativno, već i etnički, koje je u procesu sprovođenja tranzicijske pravde, zbog čega zločini iz mržnje predstavljaju veliku opasnost. Radi podizanja nivoa svesti potencijalnih žrtava o njihovim pravima neophodno je da države Zapadnog Balkana sarađuju sa nevladinim organizacijama. Takođe, lista zaštićenih svojstava veoma je uska, tako da je potrebno da se na osnovu zaštićenih karakteristika ona proširi u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije. (Republika Srbija)

Određivanje motiva koji je kod učinioca bio prisutan prilikom izvršenja krivičnog dela glavni je problem koji stvara poteškoće pri istraživanju krivičnih dela iz mržnje. Naime, kod učinioca je veoma teško identifikovati, otkriti i dokazati postojanje mržnje, odbojnosti, neprijateljstva, revolta, predrasuda, pristrasnosti, jer će učinilac krivično odgovarati za zločin iz mržnje i suočiti se sa težom krivičnom sankcijom samo ako postoji mržnja kao motiv izvršenja krivičnog dela, a

u suprotnom, odgovaraće za osnovno krivično delo, koje ima iste zakonske elemente, ali nema element mržnje. U određenim situacijama iako postoji zločin iz mržnje, zbog nemogućnosti da organi krivičnog gonjenja otkriju i dokažu motiv, učiniocu neće biti izrečena strožija krivična sankcija za izvršeno delo. Iz tog razloga istražni organi prilikom istraživanja svih krivičnih dela treba da pronađu sve indicije koje se odnose na činjenice i okolnosti pre, za vreme, i posle izvršenja dela, a koje se naročito odnose na motiv, volju, cilj i nameru učinoca, odnosno postojanje svesti kod njega da izvrši krivično delo iz mržnje ili predrasude. Veza između načina izvršenja dela i motiva i namere učinoca može se uspostaviti preko dokaznog materijala sa mesta krivičnog događaja. Osim toga, u toku istraživanja ovih krivičnih dela nije jednostavno dokazati da je učinilac u trenutku izvršenja dela znao da je žrtva pripadnik neke društvene grupe sa zaštićenim karakteristikama. Zbog toga je radi prepoznavanja indicija o njegovom motivu i nameri, koje se mogu javiti i posle izvršenja dela, neophodno ispitati ličnost učinoca sa svih aspekata i pratiti njegovo postdeliktno ponašanje. S obzirom da su građani najveći izvor informacija, od posebnog značaja u procesu otkrivanja i dokazivanja zločina iz mržnje je saradnja koju policija uspostavi sa njima. To znači da je potrebno raditi na podizanju svesti građana, posebno marginalizovanih grupa, kako bi se ohrabрили da prijavljuju planiranje, podstrekavanje ili izvršenje ovakvih krivičnih dela, ali i dostavljali sve informacije koje su povezane sa njima. Samo u tom slučaju, ako istraga bude pravovremena i efikasna, ako se uzmu u obzir predrasude kao motiv kojim se učinilac rukovodio prilikom izvršenja dela, može se očekivati uspešno rasvetljavanje i procesuiranje zločina iz mržnje. Rezultati istraživanja su upravo i pokazali da je neefikasnost, odnosno neadekvatno procesuiranje izvršenih zločina iz mržnje glavni razlog nepoverenja građana u pravosudni sistem, što na kraju dovodi i do neprijavlivanja takvih krivičnih dela i porasta “tamne brojke” ovog vida kriminaliteta.

Analizom sudske prakse zemalja Zapadnog Balkana utvrđeno je da se uglavnom vrše sledeća krivična dela motivisana mržnjom: nanošenje teških telesnih povreda, ugrožavanje sigurnosti, nasilničko ponašanje, a da se gotovo ne izvršavaju krivična dela ubistva, silovanja i teških telesnih povreda kvalifikovanih smrću. Međutim, iako je nakon dužeg vremena neprijavlivanja, neprocesuiranja ovih krivičnih dela, načinjen značajan pomak kada je ovaj vid kriminaliteta u pitanju, zabrinjava činjenica da su izvršiocima uglavnom izricane uslovne osude, iako sa dužim periodom probacije. Naime, sa razlogom se može postaviti pitanje kakav će efekat takve sudske odluke imati kada je reč o generalnoj prevenciji, odnosno da li će potencijalne izvršioce odvratiti

od vršenja takvih dela. Ukoliko uzmemo u obzir karakteristike modela inkriminacije zločina iz mržnje za koji su se zakonodavci opredelili prilikom uvođenja u krivično zakonodavstvo, ne možemo uvek očekivati da će se izreći drastično teža kazna. Naime, iako se model uvećanja sankcije za zločine iz mržnje može primeniti skoro na svako krivično delo, osim na ona gde je mržnja propisana kao element bića krivičnog dela, to ne znači da će uvek doći do značajnijeg uvećanja kazne. To se posebno odnosi na slučajeve kada su na strani izvršioca olakšavajuće okolnosti bile brojnije, što i opravdava izrečene sankcije. Nedostaci ovog modela su i ti što se teže prate i evidentiraju zločini iz mržnje, ali i što iz javnog sudskog spisa može biti izostavljena odluka suda o uvećanju kazne na osnovu dokazane predrasude, odnosno mržnje. Na taj način se ne može saznati da li je određeno lice ranije vršilo krivična dela motivisana mržnjom.

Uzimjući u obzir sve pozitivne i negativne strane sva tri modela inkriminacije zločina iz mržnje o kojima je bilo reči u radu, možemo zaključiti da je model propisivanja zločina iz mržnje u delu Krivičnog zakonika koji se odnosi na odmeravanje kazne znatno problematičniji za primenu u odnosu na model gde se zločin iz mržnje propisuje u opštem delu Krivičnog zakonika. Time se potvrđuje druga postavljena hipoteza, da je najefikasniji model zločina iz mržnje za primenu u praksi kombinacija propisivanja zločina iz mržnje kao opšteg insitituta krivičnog prava i kao elemenata bića (kvalifikatornog oblika) pojedinih krivičnih dela.

POPIS TABELA I GRAFIKONA

Tabela 1.

Sociodemografske karakteristike ispitanika N=100		Frekvencije <i>f</i>	Procenat %
Distribucija prema polu	1. Muški	25	25%
	2. Ženski	75	75%
Distribucija prema uzrastu (starosti)	1. Do 30 godina života	40	40%
	2. 31-40 godina	35	35%
	3. 41-60 godina	25	25%
Nivo obrazovanja	1. Nemam obrazovanje	0	0%
	2. Osnovna škola	3	3%
	3. Srednja škola	26	26%
	4. Viša škola	0	0%
	5. Fakultet	49	49%
	6. Imam naučni stepen	22	22%
Profesija	1. Nekvalifikovan radnik	5	5%
	2. Kvalifikovani radnik	10	10%
	3. Kancelarijski radnik	20	20%
	4. Specijalista	9	9%
	5. Nezaposlen	17	17%
	6. Domaćica	3	3%

	7. Student	36	36%
--	------------	----	-----

Tabela 2.

1.	Zločin počinjen nad narodom druge nacije, rase, vere.
2.	Zločin čiji je osnovni motiv mržnja prema drugom i drugačije.
3.	Predstavlja zločin prema nekom samo zbog toga što je druge rase, religije, drugačijeg političkog opredeljenja, seksualne orijentacije i sl..
4.	Zločin čiji je motiv mržnja prema pojedincu ili grupi samo zbog toga jer je drugačiji po nečemu.
5.	Zločin vođen negativnom emocijom, često bez realnog osnova.
6.	Krivično delo motivisano predrasudama prema određenoj društvenoj grupi. To jesu incidenti motivisani verskom, nacionalnom, rasnom mržnjom.
8..	Svaki zločin koji je izvršen zbog mržnje prema ljudima koji su različite nacije, boje, seksualne opredeljenosti, drugačijeg mišljenja, bilo kako drugačiji.
9.	Bilo koji oblik nasilja nad osobom sa kojom počinitelj ne deli iste stavove, nacionalnu ili versku pripadnost, a da je zasnovan na netrpeljivosti i predrasudama.

Tabela 3.

1.	Fizičko nasilje
2.	Ispisivanje grafita mržnje, vređanje po verskoj ili nacionalnoj osnovi...

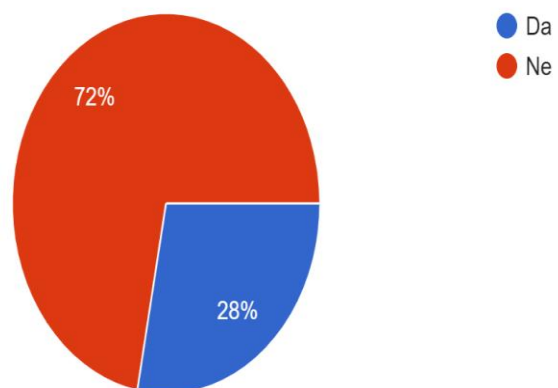
3.	Na utakmicama dolazi do verbalnog sukoba koji preraste u fizički obračun.
4.	Maltretiranje od strane policijskih službenika
5.	Psihičko i fizičko zlostavljanje žena koje nose hidžab, kao versko obeležje.
6.	Narušavanje javnog reda i mira tokom određenih manifestacija
7.	Skrnavljenje spomenika, verskih objekata
8.	Vredanje, ponižavanje, omalovažavanje
9.	Napadi na osobe drugačijeg političkog opredeljenja i seksualne orijentacije

Tabela 3.

1.	Nezainteresovano, neprofesionalno
2.	Policija nije ažurna, nerado pristupa rešavanju problema
3.	Ne tretira ga ništa drugačije u odnosu na druga krivična dela
4.	Odlaze se procesuiranje
5.	Ne evidentiraju se takvi incidenti

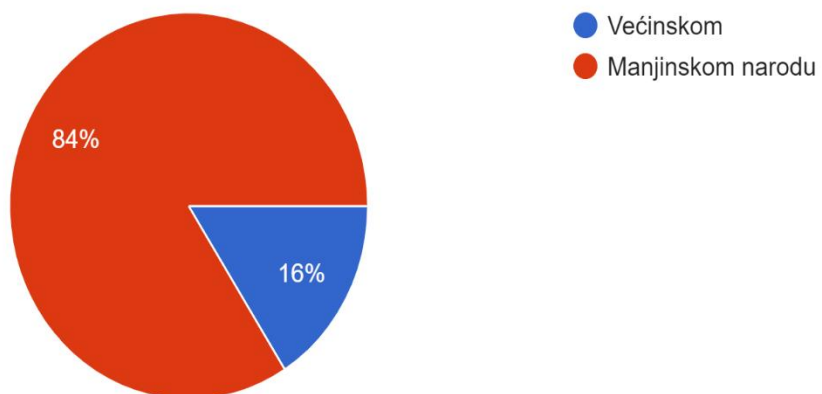
6. Da li imate poverenja u pravosudni sistem vaše zemlje?

100 responses

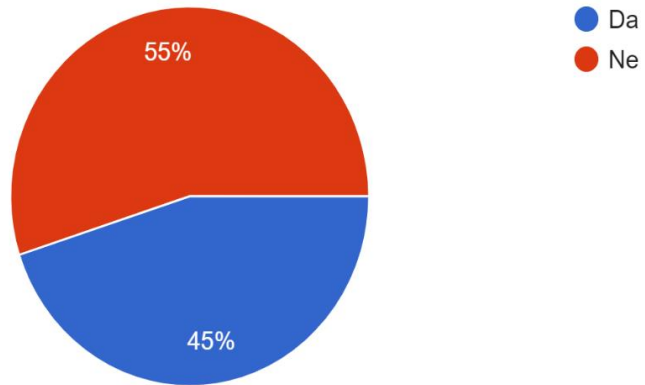
7. Da li pripadate većinskom ili manjinskom narodu ?

100 responses

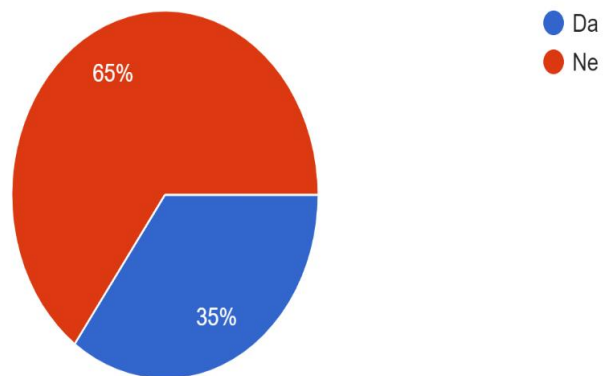
8. Da li znate da postoji institut zločin iz mržnje?

100 responses

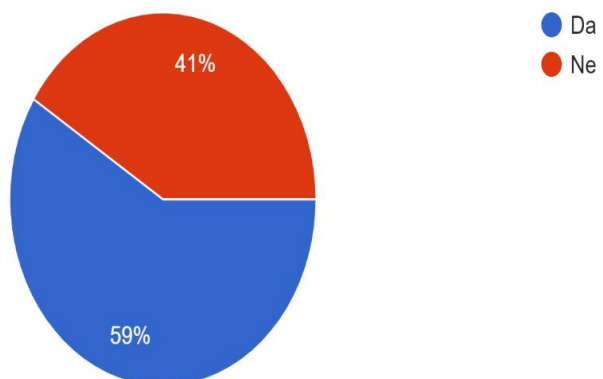
10. Da li se u vašem naselju dešavaju incidenti motivisani verskom i nacionalnom mržnjom?

100 responses

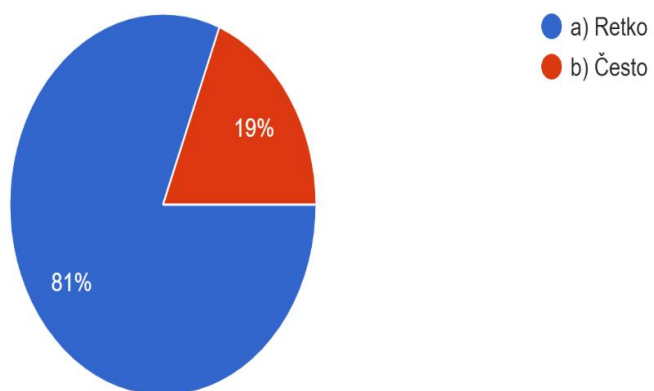
12. Da li se dešavaju incidenti motivisani drugim vidovima mržnje?

100 responses

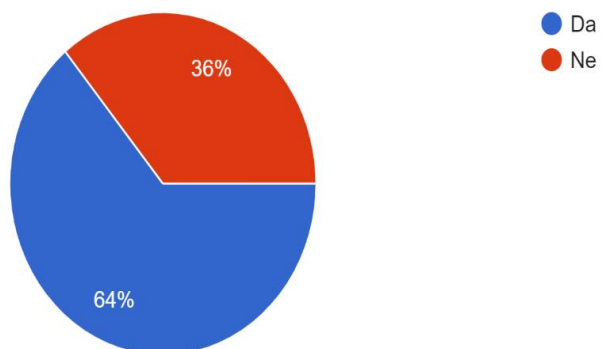
13. Koliko se često dešavaju?

100 responses

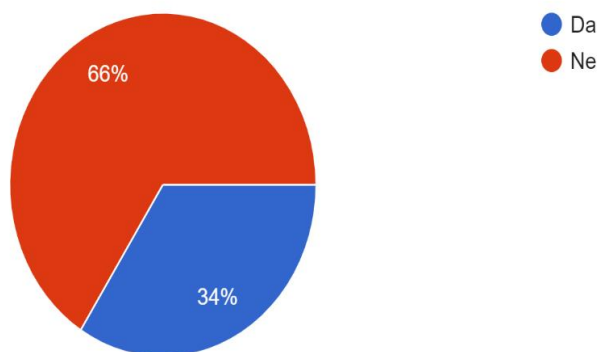
16. Da li se osećate sigurno u Vašoj zajednici?

100 responses

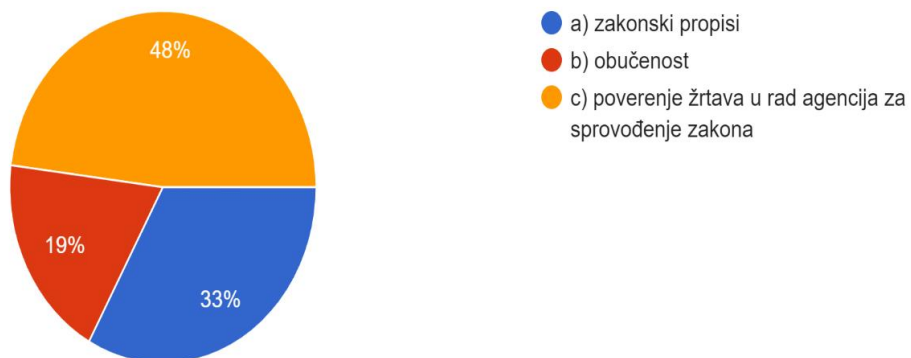
18. Da li su žrtve spremne da prijavljuju policiji ova krivična dela?

100 responses

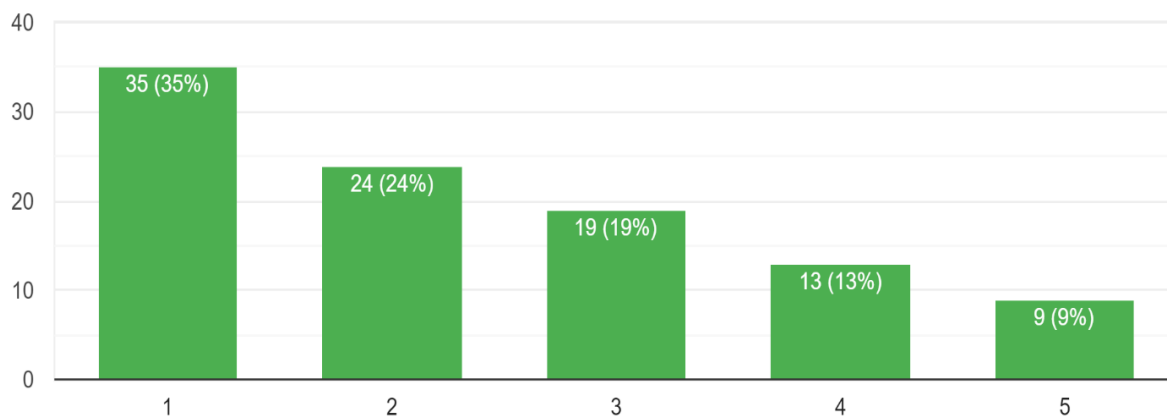
19. Koji je ključni problem u kontroli ove vrste kriminaliteta?

100 responses

20. Kako ocenjujete rad pravosudnih organa u vezi sa ovim incidentima?

100 responses

OBJAŠNJENJE SKRAĆENICA

BJA - Biro za pravdu SAD-a (Bureau of Justice Assistance) funkcioniše u okviru američkog Ministarstva pravde, sa ciljem poboljšanja i jačanja nacionalnog sistema krivičnog pravosuđa.

ECRI - Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije osnovana je od strane Saveta Evrope 1993. godine radi borbe protiv rasizma, antisemitizma, ksenofobije i svih oblika diskriminacije na osnovu jezika, religije i etničke pripadnosti i promovisanje tolerancije i vladavine zakona. Čini je 47 stručnjaka koji dolaze iz država članica Saveta Evrope.

EK - Evropska komisija je izvršni organ Evropske unije, svojevrsna Vlada Evropske unije. Uz Evropski parlament i Savet Evropske unije predstavlja jedan od tri glavne institucije koje upravljaju Unijom. Predsednik i članovi Komisije biraju se od strane zemalja članica nakon odobrenja od strane Evropskog parlamenta.

FRA - Agencija Evropske unije za osnovna prava osnovana je 2007. godine kao naslednik Evropskog centra za praćenje rasizma i ksenofobije. Primarne metode rada FRA su ankete, izveštaji, pružanje stručne pomoći organima EU, državama članicama i zemljama kandidatima za članstvo u EU i potencijalnim zemljama kandidatima, i podizanje svesti o osnovnim pravima.

GSA - Gej strejt alijansa je uobičajni naziv za učeničke i studentske organizacije u severnoameričkim srednjim školama i univerzitetima, koje imaju za cilj da osiguraju bezbedno okruženje za LGBT mlade i njihove „strejt“ saveznike (LGBTQA).

ILO - Međunarodna organizacija rada je specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija koja promoviše socijalnu pravdu i međunarodno priznata ljudska i radnička prava. Osnovana je 1919. godine Versajskim mirom i postala prva specijalizovana agencija UN 1946. godine. Formuliše međunarodne standarde rada u obliku konvencija i preporuka koje postavljaju minimalne standarde radnog prava: slobodu udruživanja, pravo na organizovanje, kolektivno pregovaranje, ukidanje prinudnog rada, jednake šanse i jednaki tretman, i druge standarde kojima se regulišu uslovi u celom rasponu pitanja vezanih za rad.

KZD - Komisija za zaštitu od diskriminacije

NSDAP - (*National sozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) Nationalsocijalistička nemačka radnička stranka bila je politička stranka u Nemačkoj od 1919. do 1945. godine. Adolf Hitler,

poslednji vođa stranke, bio je imenovan za kancelara Nemačke 1933. godine od strane predsednika Paula fon Hindenburga. Hitler je ubrzo uspostavio totalitarni režim, poznatiji kao Treći rajh. Stranačka ideologija je odbacivala neuspehe komunizma, liberalizma i demokratije, a podržavala je „rasnu čistoću nemačkog naroda”. Stranka je progonila sve one koji bi bili označeni kao rasni neprijatelji tj. „životi nedostojni života“, što je uključivalo Jevreje, Rome i tzv. „hibride” zajedno sa komunistima, homoseksualcima, mentalnim i psihičkim bolesnicima, i drugim.

OSCE - Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju osnovana 1973. godine kao najveća međuvladina organizacija koja se bavi pitanjima bezbednosti. U njen domen spadaju pitanja kao što su: kontrola naoružanja, ljudska prava, sloboda štampe i slobodni izbori.

ODIHR - Ured za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku sigurnost i saradnju (OSCE) osnovan je 1991. godine Pariškom poveljom. Sa sedištem u Varšavi, Poljska, ODIHR je aktivan u svih 57 država članica OEBS-a. Aktivno pomaže vladama u ispunjavanju njihovih obaveza kao država članica OEBS-a u oblastima izbora, ljudskih prava, demokratije, vladavine zakona i tolerancije i nediskriminacije.

UNCERD - Komitet Ujedinjenih nacija za eliminaciju rasne diskriminacije Sastavljen je od osamnaest stručnjaka poznatih po svojim visokim moralnim kvalitetama i svojoj nepristranosti. Države ugovornice Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije biraju ih među svojim državljanima, a oni zasedaju u ličnom svojstvu, s tim što se vodi računa o pravednoj geografskoj podeli i zastupljenosti raznih oblika civilizacije, kao i glavnih pravnih sistema. Članovi Komiteta biraju se tajnim glasanjem, prema listi kandidata koje odrede države ugovornice.

UNHCR - **Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice** je agencija Ujedinjenih nacija za zaštitu i pomoć izbeglicama na čelu koje je Visoki poverenik. Osnovan je 1950. godine u Ženevi od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, sa mandatom da predvodi i koordinira međunarodnu zaštitu izbeglica i razrešava izbegličke krize širom sveta. Primarni cilj je zaštita prava izbeglica i njihova dobrobit, što se postiže obezbeđivanjem prava na izbeglički status, dobrovoljni povratak, lokalnu integraciju ili trajno naseljenje u nekoj trećoj zemlji.

UNESCO - Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija je specijalna agencija Ujedinjenih Nacija osnovana 1946. godine. Osnovni cilj organizacije je da doprinese miru i sigurnosti kroz podržavanje kolaboracije među nacijama kroz obrazovanje, nauku i kulturu kao metod pospešivanja univerzalnog poštovanja pravde, zakona, ljudskih prava i osnovnih ljudskih sloboda.

YUCOM - Komitet pravnika za ljudska prava osnovan je 1997. godine kao stručna, volonterska nevladina organizacija čiji su članovi pravni savetnici, uključeni u promovisanje i zagovaranje vladavine prava i zaštitu ljudskih prava, podizanje javne svesti kao i osnivanje i vođenje građanskih inicijativa, pružanje pravne pomoći žrtvama čija su ljudska prava povređena, kao i razvoj saradnje sa domaćim i međunarodnim organizacijama uključenim u zaštitu i promociju ljudskih prava. YUCOM je priznat i kao organizacija koja promoviše participaciju građana u pravnim postupcima.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Aleksić, Ž., Škulić, M. (2004). *Kriminalistika*. Beograd: Dosije.
2. Arifi B. (2016). Krivična djela počinjena iz mržnje kao pokretači nasilnog ekstremizma – da li su žrtve pod rizikom da budu uvučene u nasilni ekstremizam? U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (str. 207-233). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu.
3. Bošnjak M., Grgić Boulais A. (2019). Zločin iz mržnje u praksi Evropskog suda za ljudska prava. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 26/2.
4. Babić, M., Filipović, Lj., Marković, I., Rajić, Z. (2005). Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije, Sarajevo.
5. Barjaktarović, D. (2013). Inkriminacija zločina mržnje – moguć put ka jednakijem društvu“, *Kultura polisa*, god. X br. 21., str. 249-272.
6. Bošković M. (2005). *Kriminalistička metodika I*. Beograd: Policijska akademija.
7. Barnes, A., Ephross, P. H. (1994). The impact of hate violence on victims: *Emotional and behavioral responses to attacks*. *Social Work*, 39.
8. Bogdanić M., Rakić J. (2016). Odgovor krivičnog sistema na krivična djela počinjena iz mržnje na teritoriji Republike Srbije i u regionu, U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (str. 47-59). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu.
9. Babanoski K., Trajanovska V. (2016). Kriminalističko-operativni i procesni aspekti pri istraživanju krivičnih djela iz mržnje. U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (139-157). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu.
10. Ćirić, J. (2011). Zločini mržnje – američko i balkansko iskustvo, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, 14/4.
11. Dimitrijević, V., Stojanović, R. (1979). *Međunarodni odnosi*. Beograd: Nolit.
12. Dimitrijević V., Paunović M., Đerić V. (1997). *Ljudska prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, Dosije.
13. Hare I., Weinstein J. (2009). *Extreme Speech and Democracy*. New York: Oxford University Press.
14. Grattet, R., i Jenness, V. (2001). Examining the Boundaries of Hate Crime Law: *Disabilities and the “Dilemma of Difference.” The Journal of Criminal Law and Criminology*, 91(3).

15. Georgievski A. (2016). Mapiranje krivičnih djela iz mržnje u Republici Makedoniji. U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi*, (str. 157-181). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu.
16. Filipović, Lj. (2014). Krivičnopravni okvir za procesuiranje krivičnih djela učinjenih iz mržnje, u „*Krivična djela počinjena iz mržnje: izazovi reguliranja i procesuiranja u BiH*“. Sarajevo: Analitika, Centar za društvena istraživanja.
17. Filipović Lj. (2019). *Krivična djela iz mržnje i krivična djela izazivanja mržnje: Komentar relevantnih zakonskih odredaba*. Sarajevo: Misija OSCE u Bosni i Hercegovini.
18. Iganski Paul, Europe; in: Grant P, (ed.) (2014). *State of the World's Minorities and Indigenous Populations*. London: Minority Rights Group International.
19. Išćerić H., Hebib M. (2016). Krivična djela iz mržnje u zemljama Zapadnog Balkana i proces harmonizacije sa pravom EU. U Zborniku radova: *Konferencija krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi*. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
20. Ivanović A. (2018). Hate speech on internet through illegality to punishment. *Yearbook, no.1 – Human rights protection „From unlawfulness to legality“*. Novi Sad: Provincial Protector of Citizens (Ombudsman) - Institute of Criminological and Sociological Research Belgrade.
21. Ivanović A. R., Soltvedt P. L. (2016). Investigating and Prosecuting War Crimes in the Western Balkans. *Varstvoslovje*, 18/ 2.
22. Ivanović A. R., Soltvedt P.L. (2018). The fundamental rights and hate crime in the context of the reform of the legal system: A comparative analysis between Montenegro and Norway. *U Zborniku pravnog fakulteta u Podgorici*, 35/44.
23. Ivanović A., Randelović D., Totić M. (2019). *Govor mržnje u elektronskim medijima i na društvenim mrežama*. Novi Pazar: Monitor.
24. Ivanović, A., Randelović D., Čorović E., i ost. (2020). *Priručnik za simulaciju suđenja iz oblasti zločina iz mržnje*. Novi Pazar: Monitor.
25. Ignjatović, Đ. (2015). *Kriminologija*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Dosije studio.
26. Kotevska, B. (2013). Vodič za osnove diskriminacije. Misija OEBS-a u Skoplju.
27. Kovačević, M. (2011). Zločini mržnje i normativno regulisanje, *Temida, časopis o viktimizaciji, ljudskim pravima i rodu*, 14/4.
28. Korajlić N. (2003). Obezbjeđenje lica mjesta kod pronalaska leša, *Suzbijanje kriminaliteta-decenija poslije smrti profesora Vodinića*. Kragujevac: Pravni fakultet, Zemun: Viša škola unutrašnjih poslova.
29. Korajlić, N., Kovačević, Z. (2013). *Kriminalistika. Doboj: Visoka poslovno tehnička škola*.

30. Krivokapić, V. (2005). *Kriminalistika taktika*, Beograd: Policijska akademija.
31. Krivokapić V. (2008). *Kriminalistička taktika*. Beograd: Nada Design i Narodno delo.
32. Lalić, V. (2013). *Zločini iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu.
33. Lalić V., Đurić S. (2016). Bezbednosne implikacije zločina iz mržnje u Bosni i Hercegovini. U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (str. 181-207). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
34. Modly D. (1998). *Priručni kriminalistički leksikon*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Fakultet kriminalističkih nauka.
35. Modly, D., Korajlić, N. (2002). *Kriminalistički rječnik*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje.
36. Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
37. Milašinović S. (2007). Moderni rasizam kao savremena pretnja bezbednosti. U: S. Petrović, M. Milošević, Đ. Đorđević (ur.), *Sprečavanje i suzbijanje savremenih oblika kriminaliteta – II*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
38. Milojević, Z. (2014). Emocije, psihoterapija i razumijevanje emocija, treće dopunjeno i izmenjeno izdanje. Novi Sad: Psihopolis institut.
39. Maljević, A., Vujović, S. (2013). *Vodič za procesuiranje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Analitika – Centar za društvena istraživanja i Udruženje tužilaca/tužitelja FBiH
40. McDevitt, J., Levin, J., i Bennett, S. (2002). Hate crime offenders: An expanded typology. *Journal of Social Issues*, 58, 303–317.
38. Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banja Luka: Filozofski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.
39. Ndroqi B. E. (2016). (Ne)ljudsko lice zločina iz mržnje/komparativna analiza različitih načina na koji se manifestuju zločini iz mržnje u Albaniji. U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (str. 89-99). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
40. Nolan, J. Akiyama, Y. (1999). An Analysis of Factors that Affect Law Enforcement Participation in Hate Crime Reporting, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 15(1).
43. Nancy, Jean-Luc. (2013). *Hatred, a Solidification of Meaning*. COE.
44. Poposka Ž. (2016). Krivična djela počinjena iz mržnje na osnovu invaliditeta – slučaj iz Makedonije, U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (str. 119-139). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
45. Pavišić B. (2002). *Uvod u kriminalistiku*, Zagreb: Visika policijska škola.

46. Perry B. (2001). In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes, *Routledge*.
47. Petrušić N., Beker K. (2012). *Praktikum za zaštitu od diskriminacije*. Beograd: Partneri za demokratske promene Srbija - Centar za alternativno rešavanje sukoba.
48. Pravosudna akademija (2013). Krivično delo učinjeno iz mržnje-Primena i tumačenje člana 54a Krivičnog zakonika Srbije.
49. Ristić V. (2016). *Govor mržnje – Gde su granice slobode govora*, 14. https://www.cms.hr/system/article_document/doc/356/Nastavne_jedinice_Govor_mrznje_Anatomija_fasizma.pdf (pristup 28.12.2019.).
50. Rečnik književnih termina, (1985). Beograd: Nolit.
51. Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, (1971) Knjiga četvrta, Novi Sad, O-P, Matica srpska.
52. Savić A., Deliće M., Ilić P. (1998). *Osnovi državne bezbednosti*. Beograd: Obrazovno istraživački centar RDB MUP RS.
53. Stojanović Z., Kolarić D. (2012). Nova rešenja u Krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Bezbednost*, 54/ 3.
54. Stefanovska V. (2016). Primjena restorativne pravde u slučajevima kriminala iz mržnje, U Zborniku radova: *Konferencija Krivična djela počinjena iz mržnje u Jugoistočnoj Evropi* (str. 233-251). Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
55. Stojanović, Z., i Kolarić, D. (2013). Nova rešenja u krivičnom zakoniku Republike Srbije. *Bezbednost*, 3, 7-33.
56. Schweppe, J., Haynes, A., i Carr, J. (2014). Živjeti život bez straha– zakonodavstvo o zločinu iz mržnje u Irskoj: iz perspektive NVO-a. Preuzeto sa: <http://ul.ie/emotions/sites/default/files/docs/Life%20Free%20From%20Reprint%20Aug28%202014%20-%20web%20version.pdf>
57. Stojanovski, V., Iseni, D., i Bogoevski, P. (2015). Godišnji izvještaj o kriminalu iz mržnje u 2014 godini. Skoplje: Helsinški komitet za ljudska prava Republike Makedonije.
58. Tomić, Z. (2008). *Krivično pravo I*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
59. Vodinelić, V. (1985). *Kriminalistika*. Beograd: Savremena administracija.
60. Vasić, V. (2015). Regulisanje krivičnih djela počinjenih iz mržnje u Krivičnom zakonu Federacije BiH. Preuzeto sa Sarajevski otvoreni centar: http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2015/06/HRP_BOS_hate-crime.pdf
61. Vlada Crne Gore. (2013). Akcioni plan Vlade Crne Gore za Poglavlje 23 – Pravosuđe i temeljna prava. Preuzeto sa Vlada Crne Gore: www.gov.me.
62. Vlada Republike Srbije. (2016). Konačni nacrt Akcionog plana za Poglavlje 23. Preuzeto sa Ministarstvo pravde Republike Srbije: <http://www.mpravde.gov.rs/>.

63. Walters, A. M. (2011). A General theories of hate crime? Strain, Doing Difference and Self Control. *Critical Criminology*, 19(4), 313-330.

Presude i odluke Evropskog suda za ljudska prava:

1. Presuda u predmetu Đorđević protiv Hrvatske od 24. 07. 2012. godine, zahtjev broj 41526/10.
2. Presuda u predmetu Engel i drugi protiv Holandije od 08. 06. 1976. godine, zahtjevi broj 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 i 5370/72.
3. Presuda u predmetu Marguš protiv Hrvatske od 27. 05. 2014. godine, zahtjev broj 4455/10.
4. Odluka u predmetu M'Bala M'Bala protiv Francuske od 20. 10. 2015. godine, zahtjev broj 25239/13.
5. Presuda u predmetu Milanović protiv Srbije od 14. 12. 2010. godine, zahtjev broj 44614/07.
6. Presuda u predmetu Nachova i drugi protiv Bugarske od 06. 07. 2005. godine, zahtjevi broj 43577/98 i 43579/98.
7. Presuda u predmetu Pilav protiv BiH od 09. 06. 2016. godine, zahtjev broj 41939/07.
8. Presuda u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH od 22. 12. 2009. godine, zahtjevi broj 27996/06 i 34836/06.
9. Presuda u predmetu Škorjanec protiv Hrvatske od 28. 03. 2017. godine, zahtjev broj 25536/14.
10. Presuda u predmetu Zolotukhin protiv Rusije od 10. 02. 2009. godine, zahtjev broj 14939/03.
11. Presuda u predmetu Zornić protiv BiH od 15. 07. 2014. godine, zahtjev broj 3681/06.
12. Odluka Evropskog suda za ljudska prava :S. Coleman protiv firme Attridge Law i Steve Law, C-303/06, od 17. jula 2008. godine.

Međunarodni normativni akti:

1. OSCE ODIHR. (2016). Hate Crimes Reporting Albania. Preuzeto sa OSCE ODIHR <http://hatecrime.osce.org/albania>.
2. OSCE ODIHR. (2016). Hate Crimes Reporting Serbia. Preuzeto sa OSCE ODIHR: <http://hatecrime.osce.org/serbia>
3. OSCE (2014). Praktični vodič: Prikupljanje podataka o zločinima iz mržnje i mehanizmi monitoringa, Varšava.

4. OSCE ODIHR. (2016). Hate Crimes Reporting The Former Yugoslav Republic of Macedonia. Preuzeto sa OSCE ODIHR: <http://hatecrime.osce.org/formeryugoslav-republic-macedonia>.

5. Okvirna odluka Vijeća 2008/913/PUP od 23. novembra 2008. o suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije krivičnopravnim sredstvima. Službeni list Evropske unije, L 328/55.

6. OSCE Misija u BiH. (2012). Analiza incidenata motiviranih predrasudama u Bosni i Hercegovini sa preporukama. Preuzeto sa OSCE Misija u BiH: <http://www.osce.org/bs/bih/107256?download=true>.

7. Agencija EU za temeljna prava (2011). Making hate crimes visible in the European Union: acknowledging victims' rights. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012_hate-crime.pdf.

8. Agencija EU za temeljna prava (2012). Dva nova FRA-ina izvještaja pokazuju da je zločin iz mržnje stvarnost u EU-u. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/hate_crime_is_a_reality_in_the_eu_two_new_fra_reports_show_hr.pdf.

9. Agencija EU za temeljna prava (2012). Revealing the dark figure of unreported hate crime in the EU. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/media_memo_hate_crime_en_3.pdf.

10. Agencija EU za temeljna prava (2012). Zločini iz mržnje u Evropskoj uniji. Preuzeto sa European Union Agency for Fundamental Rights: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_hatecrime_hr_final.pdf.

11. ARCT. (2015). Izvještaj o stanju u institucijama za mentalno zdravlje u Albaniji, godišnji izvještaj. Preuzeto sa ARCT: www.arct.org.

12. Bureau of Justice Assistance (1997). A Policymaker's Guide to Hate Crimes, Washington.

13. European Commission against Racism and Intolerance (2015). ECRI report on Albania (fifth monitoring cycle). Preuzeto sa Council of Europe: <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Albania/ALB-CbC-V-2015-18-ENG.pdf>.

15. Evropski parlament (2013). Rezolucija o borbi protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje. Preuzeto sa European Parliament: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-90>

16. Rezolucija o jačanju borbe protiv rasizma, ksenofobije i zločina iz mržnje Evropskog parlamenta - *European Parliament resolution of 14 March 2013 on strengthening the fight against racism, xenophobia and hate crime (2013/2543(RSP))*.

17. Direktiva o uspostavljanju minimalnih standarda o pravima, podršci i zaštiti žrtava krivičnih dela te o zameni Okvirne odluke Saveta ministara 2001/22/PUP -*Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA*.

18. Povelja Evropske unije o osnovnim pravima - *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Published in the Official Journal of the *European Communities*, December 2000 (2000/C 364/01).

19. Izveštaji Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini [HCHR–BiH] (2002)

20. Izveštaj Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netrpeljivosti o Crnoj Gori (2017). godine

21. Zakon o Povelji Unjedinjenih nacija, *Službeni list DFJ*, br. 69/45.

22. Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, *Službeni list SFRJ*, br. 31/67.

23. Zakon o ratifikaciji Međunarodnoj konvenciji o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda, *Službeni list SFRJ*, br. 14/75.

24. Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 7/7.

Pravni propisi zemalja Zapadnog Balkana:

1. Ustav Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.

2. Krivični zakonik Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/05, 88/05 - ispravka, 107/05 - ispravka, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13.

3. Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije. *Službeni glasnik Republike Srbije*, 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014.

4. Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik RS*, br. 22/2009.

5. Zakon o uslovima obavljanja veštačenja, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 16 i 17/87.

6. Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina, *Službeni list SRJ*, br. 11/2002, *Službeni list SCG*, br. 1/2003 - Ustavna povelja i *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018.
7. Krivični zakon Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, broj 3/03,32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15i 40/15)
8. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/17, 76/14, 46/16i 75/17)
9. Krivični zakonik Republike Srpske (Službeni glasnik RS, broj 64/17)
10. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BDBiH, broj 33/13- prečišćen tekst, 47/14, 26/16, 13/17 i 50/18)
11. Zakon o krivičnom postupku FBiH. Službene novine FBiH, br. 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09 i 12/10
12. Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH. Službene novine Federacije BiH, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13 i 59/14.
13. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, broj 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07,32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13 i 65/18)
14. Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07,9/09, 12/10, 8/13 i 59/14)
15. Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, broj 53/12, 91/17 i 66/18)
16. Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BDBiH, broj 33/13 i 27/14)
17. Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, Službeni glasnik BDBiH, 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11 i 33/13 – prečišćeni tekst Zakona.
18. Krivični zakonik (opšti deo) iz 1947. godine (Službeni list FNRJ, broj 106/1947)
19. Krivični zakonik iz 1951. godine (Službeni list FNRJ, broj 13/1951)
20. Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 1959. godine (Službeni list FNRJ, broj 30/1959)
21. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, 183 broj 43/98)
22. Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina (Službeni glasnik BiH, broj 12/03 i 76/05)
23. Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik BiH, broj 59/09 i 66/16.

24. Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika. Službeni vesnik Republike Makedonije, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 7 /08, 139/08, 114/09, 51/11, 135/11, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 02/2014.
25. Zakon o krivičnom postupku Makedonije. Službeni vesnik Republike Makedonije, 15/97, 44/02, 74/04, 83/08; originalni naslov: Zakon za krivičnata postapka.
26. Zakon o krivičnom postupku, Službene novine Republike Makedonije, 150/10, 51/11, 100/1.
27. Krivični zakonik Makedonije. Službeni vesnik Republike Makedonije, 37/96.
28. Zakon o krivičnom postupku Crne Gore. Službeni list Republike Crne Gore, 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG i 35/2015.
29. Krivični zakonik Crne Gore. Službeni list Republike Crne Gore, 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Službeni list Republike Crne Gore 40/2008.
30. Krivični zakonik Crne Gore. Službeni list Republike Crne Gore, 70/2003, 13/2004, 47/2006 i Službeni list Republike Crne Gore 40/2008, 25/2010,32/2011, 64/2011 – drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015 42/2015 i 58/2015 - drugi zakon.
31. Zakon o krivičnom postupku Republike Albanije, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7905/1995.
32. Izmjene i dopune Krivičnog zakonika Republike Albanije, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7895/2013.
33. Izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku Republike Albanije, Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7095/2013.
34. Krivični zakonik Republike Albanije. Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë, 7895/1995
35. Krivični zakon Republike Albanije, Službene novine, 144/2013.

Odluke sudova:

1. Presuda Okružnog suda u Doboju, broj 13 0 K 002448 13 K od 10. 09.2013. godine.
2. Presuda Općinskog suda u Kiseljaku broj 49 0 K 041354 17 K od 18. 01. 2018. godine.
3. Presuda Općinskog suda u Visokom, broj 41 0 K 036294 13 K od 23. 04. 2013. godine.
4. Presuda Općinskog suda u Zenici broj 43 0 K 079334 13 K od 14. 02. 2014.godine.
5. Rešenje Osnovnog suda u Bijeljini, broj 80 1 Pr 014791 16 Pr od 24. 08. 2016. godine.
6. Rešenje Osnovnog suda u Prijedoru, broj 077 0 Pr 077268 16 Pr od 07.09. 2016. godine.
7. Presuda Osnovnog suda u Zvorniku, broj 83 0 K 022061 14 K od 16. 02.2015. godine.

8. Presuda Osnovnog suda BDBiH, broj 96 0 K 006861 10 K od 30. 01. 2012.godine.
9. Rešenje Osnovnog suda BDBiH, broj 96 0 Pr 088232 15 Pr od 17. 08.2015. godine.
10. Presuda Osnovnog suda BDBiH, broj 96 0 K 048454 12 K od 03. 06. 2013.godine.
11. Presuda Prekršajnog suda u Zagrebu, broj PpJ-4877/13 od 08. 12. 2015.godine.
12. Presuda Visokog prekršajnog suda Republike Hrvatske, broj Jž-188/2916 od 27. 01. 2016. godine.
13. Rešenje Vrhovnog suda Republike Hrvatske, broj I KŽ 449/2017-4 od 30. 08. 2017. godine.
14. Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, broj U-III-2588/2016 od 08.11. 2016. godine.
15. Odluka Vrhovnog kasacionog suda Republike Srbije, broj Kzz 24/12 od 11. 04. 2012. godine.

Optužnice:

1. Optužnica Tužilaštva/Tužiteljstva BDBiH, broj T18 0 KT 0004328 12 od 07. 08. 2012. godine.
2. Optužnica Kantonalnog tužilaštva/Kantonalnog tužiteljstva Travnik broj T06 0 KT 0021067 17 od 20. 09. 2017. godine.

PRILOG 1

UPITNIK KORIŠĆEN ZA POTREBE ISTRAŽIVANJA STAV GRAĐANA O ZLOČINIMA IZ MRŽNJE

1. Država rođenja?

2. Pol?

- muški
- ženski

3. Godina rođenja?

4. Nivo obrazovanja?

- Nemam obrazovanje
- Osnovna škola
- Srednja škola
- Fakultet
- Imam naučni stepen(master, magistar, doktor)

5. Profesija?

- a. Nekvalifikovani radnik (zemljoradnik, čistač, dobavljač)

- b. Kvalifikovani radnik (zanatlija,...)
- c. Kancelarijski radnik
- d. Specijalista
- e. Nezaposlen
- f. Domaćica
- g. Student

6. Da li imate poverenja u pravosudni sistem vaše zemlje?

- Da
- Ne

7. Da li pripadate većinskom ili manjinskom narodu ?

- Većinskom
- Manjinskom narodu

8. Da li znate da postoji institut zločin iz mržnje?

- Da
- Ne

9. Šta za Vas predstavlja “zločin iz mržnje”?

10. Da li se u vašem naselju dešavaju incidenti motivisani verskom i nacionalnom mržnjom?

a) Da

b) Ne

11. O kakavim incidentima se najčešće radi?
12. Da li se dešavaju incidenti motivisani drugim vidovima mržnje?
- a) Da (navesti o kom vidu mržnje se najčešće radi)
- b) Ne
13. Koliko se često dešavaju?
- a) Retko
- b) Često
14. Ko su najčešće žrtve ovih napada?
15. Ko su najčešći izvršioци?
16. Da li se osećate sigurno u Vašoj zajednici?
- a) Da
- b) Ne
17. Kako policija reaguje kada se desi incident koji je motivisan nacionalnom ili verskom mržnjom?
18. Da li su žrtve spremne da prijavljuju policiji ova krivična dela?
- a) Da
- b) Ne
19. Koji je ključni problem u kontroli ove vrste kriminaliteta?

a) zakonski propisi

b) obučenost

c) poverenje žrtava u rad agencija za sprovođenje zakona

20. Kako ocenjujete rad pravosudnih organa u vezi sa ovim incidentima?

1 2 3 4 5